

מבוא

”מכון מדת – המכון למדיניות תורנית” נוסד על מנת להשמיע באוזני מקבלי ההחלטות קול תורני ברור אשר יתן להם באופן מקצועי כלים להכרעה והתוויית דרך לאור המוסר היהודי התורני, כל זאת לאחר מחקר וגיבוש עמדה מקצועית ותורנית ברמה גבוהה.

המכון רואה לעצמו מטרה להנכיח את העמדה התורנית בשיח הציבורי הכללי ולהגביר את המודעות למדיניות תורנית בתוך המגזר החרדי-התורני כאבן דרך מרכזית בהשגת היעד של השפעת ערכי התורה על הציבוריות הישראלית.

המסמך שלפניכם הינו מסמך רחב היקף, הנכתב במכון מדת, העוסק בתפקידו של רב בישראל. פרויקט מחקר זה מבוצע לאחר ותוך כדי שיחות רבות עם רבנים מכהנים בישראל, ובעידוד הרבנות הראשית לישראל.

המסמך מחולק לשני חלקים:

החלק הראשון הינו מכוון מדיניות, וכולל ניתוח עכשווי של תפקיד הרב, סקירה משפטית על מעמדו ותפקידיו, והמלצות מדיניות.

החלק השני הינו הבאר ממנה שותה החלק הראשון, וכולל ניתוח תורני מקיף ומעמיק על תפקיד הרב, בשפת בית המדרש ומתוכו, ולאחריו סקירה הסטורית מעוררת השראה.

קריאה מהנה ומועילה,

צוות ”מכון מדת”

צוות המכון:

מיכאל נכטילר – מנהל המכון

נעמי פרל- יעוץ והיגוי

הרב רפאל קרויזר – חוקר תורני וראש צוות תורני

הרב עו"ד יהושע פפר – תחום משפט והגות

עו"ד וטו"ר ורדית רוזנבלום – תחום מדיניות

הרב יהודה הורביץ – חוקר היסטורי

פעילות זו של המכון הינה בשיתוף "שלוחי ציבור"

הכשרת מנהיגות בקהילה החרדית

מנהלת ומייסדת : נעמי פרל

תפקידו של רב בישראל

הגות, משפט

ומדיניות

מכון מַדַת

פרויקט הרבנים בישראל

תשע"ה

שער הגותי - תפקידו של רב: מכוהן דת למנהיג רוחני

בדומה לרבים מאתגרי חיי הדת, מורכב האתגר של הרבנות משני חלקים: מחד, לשמר את התפקיד המסורתי של הרב; ומאידך, להתאימו לצרכים המיוחדים לדורנו והמתחדשים בזמננו. לטעום את אותו יין ישן מתוך קנקנים חדשים.

המציאות שאנו ניצבים מולה היא אמנם חדשה, יחסית למוסד הרבנות בישראל. ואולם, "העת החדשה" כבר אינה "חדשה" במלוא המובן, שהרי כבר בשעתה היא הציבה את מוסד הרבנות בפני אתגר דומה, בהקשרים ובצורות משתנים. נוכל אפוא להסתמך על ניסיונם ועל כתיבתם של אחרים, שכבר ישבו על המדוכה של רבנות הנאלצת להתמודד עם שינויים חדים בסביבה המודרנית.

בשער הנוכחי נתחקה אחר גווניו המיוחדים של תפקיד הרבנות בעידן המודרני, ובפרט במדינת ישראל; נשאל מהי הסמכות הכרוכה במילוי תפקיד זה; ונברר מהם התנאים הנחוצים כדי שסמכות זו תתקיים.

תפקידיה השונים של הרבנות

הוגים ורבנים שונים הגדירו את תפקיד הרבנות בדרכים שונות, בהתאם לאופי התפקיד המותאם לנסיבות הספציפיות של המקום והזמן. כהקדמה להתייחסות ספציפית לתפקיד הרב בעידן דנן, ראוי להביא את עדותו של הרב רפאל קוק, שבשעתו נועץ ברבנים שונים ביחס לשאלת תפקיד הרבנות. כך מסופר בשמו:

סח לי הרב ר' רפאל קוק ז"ל, רבה של טבריה, כי שמע מהרב ר' מאיר ברלין ז"ל, שאמר לכתוב מאמר על 'תפקידו של רב בימינו'. הוא נסע לדודו, ר' יחיאל מיכל אפשטיין, רבה של נאווורידוק ובעל 'ערוך השולחן', והוא השיב כי על הרב לפסוק דינים בעניני איסור והיתר. משם נסע לבריסק ושאל אותה השאלה את ר' חיים. ר' חיים השיב: א. על הרב להשגיח כי התינוקות הנולדים בלי חופה וקידושין, הקרויים בשם 'ממזרים', לא יפלו חס ושלוש לחיק הכנסיה הנוצרית. על הרב לשכור מניקות ואומנות לגדל את הילדים כיהודים. ב. על הרב להשגיח כי גבאים חדשים ייבחרו כל שנה לקופות ההלוואות של חברות גמילות חסדים, כדי שאם יבוא עני פעם ללוות, לא יאמר לו הגבאי, כבר לוויית אשתקד [...] על הרב לדקדק שהגבאים יהיו אנשי אמת ויראי שמים.¹

הרב אפשטיין מייצג כאן גישה מסורתית למוסד הרבנות: על הרב לפסוק הלכות בעניין 'איסור והיתר'. כלומר, הרב אפשטיין רואה את הרבנות כתפקיד פסיבי בעיקרו, ככל בעל מקצוע אחר: כאשר למי מבני הקהילה מתעוררת שאלה הלכתית הזקוקה לתשובה, הוא פונה אל הרב, והלה משיב לפי מיטב המסורת ההלכתית.

מנגד, הגר"ח מבריסק מציע דווקא גישה אקטיבית-חברתית, שדוחקת את חלקה ההלכתי של הרבנות הצידה, ומתמקדת בדאגה לרווחת בני הקהילה. לגישה זו ניתן להציע שני הסברים מקבילים, האחד פרגמטי והשני דתי.

¹ חיים ראובן רבינוביץ, **בני בינה**, ירושלים תשל"ב, עמ' שמח.

בממד הפרגמטי, ניתן להסביר כי כמנהיגה הרוחני של הקהילה, הרב נמצא בעמדת סמכות המאפשרת לו להילחם למען החלשים והנדכאים. מלחמה זו היא מלחמת מצווה של עשיית משפט, צדקה וחסד; ערכי היהדות הבסיסיים שאליהם כל אדם חייב לשאוף: "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך" (מיכה ו, ח). אך גם אם לא נגדיר אותה כ"מצווה" במובן הדתי של המילה, היא בוודאי "מלחמת מצווה" במובן האנושי: אם לא יעסוק בכך הרב, מי יגן על החלשים בעם?

הממד התיאולוגי של התפקיד מתווסף לממד הפרגמטי, והוא נובע מראיית הרבנות באספקלריה של "הליכה בדרכיו" של הקב"ה. מנהיגותו של רב בקהילתו מהווה מעין שליחות בשם האל, "יד ארוכה" של עשיית רצון הא-ל בארץ. כשם שמידותיו של הקב"ה לחון דלים, להחיות לב נדכאים ולרומם רוח שפלים (ראו ישעיהו נז, טו), כך צריכות להיות מידותיו של רב. כמנהיג רוחני, ממוקד מבטו של הרב במוחלשים החשופים לניצול לרעה על-ידי החזקים שבחברה. בדרך זו ממשיך הרב את תפקידו המסורתי של בית הדין "להציל עשוק מיד עושקו" (רמב"ם, סנהדרין, ב, ז).

תפקידו החברתי לא בא להחליף את שאר תפקידי הרב המסורתיים, אלא להוסיף עליהם. על תפקידו של רב בלימוד תורה, גם לפי אסכולת בריסק האמורה, ניתן ללמוד מעדותו של ר' מיכל זלמן שורקין. לאחר שהביא מסורת דומה בשם הרב חיים מבריסק, הוא טורח להנהיר היבט נוסף ביחס לתפקיד הרב: "אך כששאלו להגאון ר' רפאל [שפירא] חותן הגר"ח זצ"ל מהי עבודתו של רב בישראל, אמר: לא כלום רק שישב וילמד תורה יומם ולילה"². הניסוח קיצוני למדי, אך מן התשובה החרפה משתקף היטב תפקיד הרב כמבוססת על לימוד התורה, ורק כהרחבה מכך אף לימודה לאחרים.

אחד הרבנים שהקדיש זמן רב ללימוד תורה הוא כמובן הרב יוסף דב סולובייצ'יק, נכדו הבכיר של הגר"ח. מתוך דבריו בספרו 'איש ההלכה' עולה שאף הוראת ההלכה מהווה חלק אינטגרלי מתפקידי הרבנות. לדעתו, אין עניינה של הרבנות ההוראה והמנהיגות הפוליטית, "אלא התגשמות אידיאלית הצדק הינה עמוד האש של רב ומורה בישראל. התגשמות אידיאלית הצדק היא מילוי תעודת יצירה, שהוטלה על האדם, תיקון העולם במלכות ההלכה וחידוש פני הבריאה"³. מכאן נסיק כי אמנם אין הוראת ההלכה תפקידו הבלעדי של הרב, אך המלכות שעליה הוא מפקד היא בהחלט "מלכות ההלכה" – יחד עם "חידוש פני הבריאה" בהתאם לאידיאל הצדק.

תפקידו של רב בישראל, לפי הרב סולובייצ'יק, הוא להגשים את ההלכה במובנה הרחב ביותר בתוך מסגרת של קהילה ריאלית וקונקרטית. כדבריו:

איש ההלכה מגשם את התורה במעשה, בלי ויתורים ופשרות, בלי כחל ושרק, כי הלא התגשמות ההלכה היא משאת נפשו וחלומו הנהדר. כשאדם מגשם את ההלכה האידיאלית בתוך תוכם של חיי הריאליים, הרי הוא מתקרב למדרגת איש הא-להים, נביא ד' – יוצר עולמות. ולפיכך אידיאלית הצדק שירדו לעולם על ידי התורה מתממשים על ידי בעלי ההלכה בכל טהרתם ויפעתם. איש ההלכה איננו חת מפני שום איש, ואיננו ירא בשר ודם, כי הלא הוא יוצר עולמות ושותף להקב"ה במעשי בראשית. ושאין מורא בשר ודם עליו הרי איננו מועל בשליחותו ואיננו מחלל את הקדשים. הוא עומד בתוך העולם הממשי, כשרגליו

² זלמן שורקין, **מגד גבעות עולם**, ירושלים תשנ"ט, עמ' נז.

³ הרב יוסף דב סולובייצ'יק, **איש ההלכה: גלוי ונסתר**, ירושלים תשל"ט, עמ' 80.

תקועות בקרקע המציאות, והוא מסתכל ורואה, מקשיב ושומע, ומוחה בפומבי נגד עושק דל, גזל עניים ושונעת יתום. אין העשירים נחשבים בעיניו מאומה, והוא אבי יתומים ודיין אלמנות.⁴

תפקידו של הרב הוא הדאגה שהתורה וההלכה לא תהיינה רחוקים ומנותקים מחיי הקהילה וחבריה, אלא שתהיינה חלק מהותי מן החיים עצמם. לחזון רבני זה פן חברתי של כינון חברה צודקת והוגנת (בפרט כלפי המוחלשים שבקרבה), אך יש לו גם פן תורני-הלכתי – כאשר מובן מאליו שזה האחרון כלול בתפקיד הרב. הרב סולובייצ'יק מסביר שם כי "ההלכה אינה מבקשת טרנסצנדנטיות שמימית או התנשאות על כנפי רוח מופשט ומסתורי. היא מסתכלת במציאות הממשית והבלתי אמצעית ואינה מסיחה דעתה ממנה". זהו אפוא תפקידו של רב: להביא את התורה-ההלכה לידי ביטוי קונקרטי וריאלי בתוך חיי השעה של הקהילה וחבריה. הוראת הלכה למעשה והדאגה למוחלשים, לפי עיקרון זה, אינן אלא שני צדדים של אותו מטבע: איש ההלכה – ואין לך "איש הלכה" יותר מרב הקהילה – מופקד על שניהם.

אין להתפלא אפוא נוכח הפער בין תיאור תעודת הרב על פי השקפת הגר"ח לבין דפוס הרבנות של הרב סולובייצ'יק בבוסטון – כפי שהראה מאיר אליהו ליכטנשטיין במאמרו אודות רבנותו של סבו הגר"ד.⁵ בבוסטון, מקום שהסבל והמוחלשות לא היו נחלת הכלל, אך צפוי היה שעיקר האתגר של יישום ההלכה התמקד בתחומי ההלכתי והתורני המובהקים – כשרות וחינוך – יחד עם פועלו המתמיד של הרב סולובייצ'יק של לימוד תורה לרבים.

לסיום פרק זה מן הראוי לציין את דברי הרב סולובייצ'יק בדרשה שנשא בכ"ו באייר תשס"ז בפני חברי הסתדרות הרבנים בארצות הברית (RCA), דרשה שהתמקדה בהגדרת תעודת הרב. הגר"ד העמיד בדבריו את מוסד הרבנות כהמשך של מוסד הכהונה, לו ציין חמישה תפקידים נרחבים על-פי פסוקי המקרא ביחזקאל (מד, כג-כד) ובמלאכי (ב, ז). ואלו דבריו:⁶

1. 'כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו' – תפקיד הרב ללמד, משום שדתיות הלכתית עמוקה אפשרית רק במידה שהאדם בונה את קיום המצוות על הבנת המצוות. על הרב לסגל לעצמו **יכולת הסברה** של ההלכה להמוני העם.

2. 'ואת עמי יורו בין קדש לחול' – תפקיד הרב לסגל לעצמו **דרכי פסיקה**. אלה נרכשות בנפרד מכלי ניתוח למדניים. שאלות הלכתיות מורכבות המיוחדות למציאות האמריקנית מתעוררות באמריקה, ועל הפסיקה במקרים תקדימיים וציבוריים להיעשות לפני ועדת פוסקים שתייצג את כלל ישראל, בלא שכל רב יפסוק לעצמו.

3. 'ועל ריב המה יעמדו למשפט, ובמשפטי ישפטו' – חובת הרב לעמוד באומץ ובגבורה על משמר האמת והצדק ועל זכויות החלשים, **בלי משוא פנים** לשועי הקהל.

4. 'ואת תורת ואת חוקתי בכל מועדי ישמרו' – השפעה שראוי שתיעשה מתוך חזון ותכנון מוקדם בתחום החינוך. יש לעודד תקצוב לבתי כנסת אורתודוקסיים ולבתי ספר יהודיים. מלבד בתי ספר ובתי כנסת יש להקים גם קרן לעידוד כתיבת ספרות דתית ברמה גבוהה.

⁴ שם, עמ' 79.

⁵ מאיר אליהו ליכטנשטיין, 'הרב והרבנות במשנת הרי"ד סולובייצ'יק', **רבנות** ב (תשע"א), עמ' 969-1005.

⁶ שם, עמ' 993.

קרן מסוג זה תעודד **פיתוח חשיבה מעמיקה** ותקנה את אהדת האינטליגנציה היהודית-אמריקנית. היא תוכיח שהרבנות בארצות הברית נושאת את המסורת הגדולה ומצוידת בכל הכלים והיתרונות של החשיבה המודרנית.

5. 'ואת שבתותי יקדשו' – על הרב להוות **דוגמה אישית** לקדושה ולמוסריות.

שלושת התפקידים הראשונים המופיעים ברשימה הן לימוד תורה, פסיקת הלכה וצדק חברתי. שלושתם מהווים עקרונות עליונים בתעודת הרב בישראל.

מנהיגות רוחנית בעת החדשה

עיקר הפעילות הסובבת את תפקידו של הרב נטוע בשדה **המנהיגות הרוחנית**, המתבטאת מחד בהוראת העם המעשה אשר יעשה ובהרבצת תורה לכל מעמדות החברה, ומאידך בדאגה לחלשים בעם ובחיזוק מוסדות הדת והעמקת פעילותם בחייהם של בני הקהילה – הם הם התפקידים שהוזכרו בפרק המקדים.

כאשר התבקש הרב סולובייצ'יק לנמק את סירובו להגשת מועמדות לכהונת הרב הראשי בישראל, חידד הרב בתשובה את הפער בין רב בעל אופי של **מנהיג רוחני**, לבין רב שהינו **כוהן דת**. ואלו דבריו:

הרבנות לא הייתה אצלם [=אבותיי] עניין של כהונה אלא עניין של עבודת הקודש של לימוד תורה עם יהודים. [...] התייחסותם אל אנשי הקהילה לא הייתה פורמלית כלל וכלל, אלא התייחסות אישית ואינטימית כפי שרב מעניק לתלמידיו. ומכיוון שכך, לאבותיי חסרו המאפיינים הטיפוסיים של רבנים. מלבושיהם לא היו רבניים. הם מעולם לא נתנו לקהל להמתין להם בתפילת שמונה עשרה. [...] לדאבוני, לא ירשתי הרבה ממעלותיהם של אבותיי הגדולים, אך כמה דברים בכל זאת ירשתי מהם: חוסר החיבה לטקסים ואהבת ההוראה. איני רואה את הרבנות כמוסד ואת העומד בראשה כסמל המוסד [...] אני מתעב טקסיות ונימוסים מלאכותיים, התבדלות הקשורה למשרה גבוהה זרה לי ובמיוחד הטקסים הפורמליים הייצוגיים [...] בקיצור, בתור רב פורמאלי עם כל המשתמע מכך, הריני 'לא-יוצא'.

הרב סולובייצ'יק אמנם נוקט בנימה אישית, אך ברור מתוך דבריו שגם מבחינה עקרונית הוא רואה את "הרבנות הטקסית" בעין עקומה. רבנות זו, שלפי הבנתו אפיינה במידה מרובה את הרבנות הראשית בישראל, ניתנת להגדרה כהחלפת רבנות של מנהיגות תורנית ברבנות של כהונת דת – סגנון שלפי דעתו של הרב סולובייצ'יק מתאים יותר לנצרות, המבדילה בין חיי הרוח לחיי המעש, מאשר ליהדות. יותר ממבנה אישיותו של הרב, דומה שתפיסת הרבנות כתפקיד של מנהיגות או של כהונה תלויה בעיקר בסמכות הניתנת לו.

הסמכות המוענקת לרב בידי חברי הקהילה בעצמם, חשובה לאין-ערוך מן הסמכות הניתנת לו ע"י אוטוריטה גבוהה. ביחס לסוג הסמכות הראשון אנו מוצאים בתלמוד ש"אין מעמידין פרנס על הציבור אלא אם כן נמלכים בציבור" (ברכות נה, א). כלומר, סמכותו של "פרנס", מנהיג שמעורה בחיי בני הקהילה במישור האזרחי, תלויה בהסכמת בני הקהילה. לא כל רב בהיסטוריית הקהילה

⁷ Rabbi Joseph Soloveitchik, Community Covenant, and Commitment – Selected Letters and Communications (New York, 2005, Section V, pp. 247-268. הדברים הובאו אצל ליכטנשטיין, שם, עמ' 997-998.

היהודית התמנה מתוך הסכמת בני הקהילה; יש שזכו למינוי מצד הסמכות השלטונית, ופוסקי ההלכה אף דנים אם רבנות עוברת בירושה מאב לבנו ולחתנו. ואולם, אין ספק שאופי התפקיד של רב המוסמך מכוח הסכמת בני הקהילה עשוי להיות שונה מהותית מתפקידו של רב שאינו זוכה לתמיכתם. כאשר לבם של בני הקהילה פתוח אליו ואזנם כרויה למוצא פיו, מנהיגותו של הרב תטה לכיוון של מנהיגות רוחנית; לעומת זאת, צפוי הוא שרב הנכפה על הציבור יטה לרבנות של כהונת דת – תפקיד טקסי, מנותק ואולי אף מנוכר.

מבט ממעוף הציפור על ישראל של המאה ה-21, תוך מיקוד בערים ושכונות בעלות אוכלוסייה חילונית בעיקר, מעלה כי העדר הסמכות של הרב בקהילה המודרנית נובעת מאובדן הרצון בציבור להעניק סמכויות לרבניו. אין הכוונה שרבנים הפסיקו לכהן בתפקיד, שהרי גם בקהילות מודרניות, ואף כאשר הרב אינו זוכה לקשר אישי עם בני הקהילה, ממשיך הרב לכהן כ"משגיח" על ענייני הדת של קהילתו. הבעיה היא הצרת גבולות הגזרה של התפקיד, באופן היוצר הפרדה בין חיי הדת לחיים עצמם.

החשש שהביע הרב סולובייצ'יק בנוגע לרבנות הראשית, מתממש לעתים קרובות ובמידה רבה במשרת רבנות עיר. סמכותו של רב העיר הצטמצמה לפיקוח על טקסי החיים, מנישואין ולידות ועד להלוויות וביקורי שבעה, כשהיא נעדרת משמעות יומיומית. עיצוב חיי הקהילה, גם בפן הרוחני, נותר בידי הסמכות הפוליטית-מדינית, ללא כל מעורבות רבנית.

בהקשר זה מעניין להקביל את מצבם של רבני העיר בישראל בהשוואה לרבני שכונות שבהן הרב מתמנה ברצונם החופשי של בני הקהילה, כפי שמצוי בעיקר בקהילות חרדיות וב"גרעינים תורניים". במקרים האחרונים אנו מוצאים את הרבנים מעורבים בחיי הקהילה בצורה אינטנסיבית, כאשר שדה פעולתם משתרעת מנושאים כלליים כמו דיור וחינוך ועד נושאים אישיים כמו סכסוכי שכנים וזוגות. בדרשותיו בבית הכנסת רשאי הרב להתייחס לסוגיות אקטואליות המעסיקות את הקהילה, הן במישור הדתי המובהק (כגון נושאים של צניעות ולימוד תורה) והן במישור הכללי (כגון בטיחות בדרכים או צרות עין ביחס להרחבת דירות).

ההבדל בין רב העיר המנוכר לבין רב השכונה המעורה, הוא כמובן פועל-יוצא מרצונה של הקהילה. רצון זה משקף גורם עמוק שראוי לעמוד עליו.

רבנות אימננטית ורבנות טרנסנדנטית

בימי קדם (כאשר הרב קיבל סמכויות נרחבות מאת בני קהילתו) לא היה הרב בולט בשונותו על פני הציבור עליו הופקד. נהפוך הוא. הרב קיבל את אותו חינוך כמו בן הקהילה הממוצע, וכמוהו ניהל את אותם אורחות חיים. לעתים עבד באותה עבודה כמו שאר בני קהילתו – עד שעבודת הרבנות התמסדה כעבודה במשרה מלאה.

בנסיבות אלו, ברור שההזדהות של בני הקהילה עם רבם היתה רבה. ניתן לומר שהרב היה "מצטיין בקהילה". מובן אפוא רצונם של בני הקהילה להפקיד בידי סמכויות נרחבות, ומוכנות לקבל את עול מנהיגותו הרוחנית על עצמם. זהו המצב גם כיום באותן קהילות הבוחרות להפקיד עליהן רב ולהעניק לו סמכויות מסוימות. קהילה חרדית (או דתית) הממנה עליה רב, רואה בו אף היא כסוג של "מצטיין" שצמח מתוכה. הרב עצמו התחנך בדרך כלל במוסדות הקהילה, ואלהן הוא ישלח את ילדיו. כאשר העסקתו אינה במשרה מלאה, הרב מועסק לעתים קרובות כמלמד בישיבה או

במוסד אחר השייך לקהילה. אורחות חייו דומים ביסודם לאורחות חייהם של בני הקהילה. בדומה לימי קדם, המכנה המשותף מאפשר הזדהות טבעית ועמוקה בין בני הקהילה לבין הרב הממונה עליהם.

כמה רחוק הדבר כאשר מדובר ברב עיר הממונה על-ידי השלטונות. לעתים קרובות מדובר באדם בעל רקע חרדי (הדבר שונה אך מעט ביחס לרב מהמגזר הדתי), שאורחות חייו, הקשרו התרבותי ובעצם כל ענייניו מאל"ף ועל תי"ו שונים בתכלית מאלו של קהילתו.

השלטון יכול להפקיד בידי הרב את הסמכויות הנדרשות לכהונתו כ"כוהן דת" ביחס לעניינים דתיים-סמכותיים. אבל בכל הנוגע לפנים הרוחניים-אזרחיים של הקהילה, התלויים כעניין של עיקרון רק ברצון התושבים, אין סיבה שהציבור יבקש את מעורבות הרב. במקום הזדהות מעורר הרב אצל האזרח הממוצע תחושת ניכור עמוקה.

מטבע הדברים לא נותר לרב העיר אלא להתמקד בתחומי הדת שהוענקו לסמכותו, כאשר אין לו כל השפעה וזיקה לחיי היומיום של הציבור. כל ניסיון מצידו להתערבות בנושאים אזרחיים נתקל בחשדנות מצד הציבור, שהיא תוצאה ישירה של פערי האמונה, התרבות ואורחות החיים שבין הרב לציבור.

במקום "הרבנות האימננטית", היינו רב שיכול להיות קרוב לרוחם של בני הקהילה וללוות את חייהם ברמה היומיומית, הרבנות הפכה אפוא ל"רבנות טרנסנדנטית" – רבנות "מלמעלה" שאינה מסוגלת לפעול בגובה העיניים של בני הקהילה, ואינה יכולה להיות מעורבת באתגריה ובהתלבטויותיה. תפקידי הרב המגוונים – לימוד תורה, פסיקת הלכה, החתירה לצדק חברתי והפיקוח על חיי הקהילה באופן כללי – מתקיימים רק במובן המרוחק של מערכות א-פרסונאליות, נושאי כשרות וטהרת המשפחה.

כבר לפני כעשרים שנה קבל הרב עמנואל יעקובוביץ, לשעבר רב ראשי באנגליה, על הפער שבין הרב לבין הקהילה:

בימינו קורה לעתים קרובות שעולמם של רבני קהילות ועולמם של בני קהילותיהם שונים זה מזה, ובכמה מובנים דבר זה נכון אפילו לגבי התלמידים שבעולם הישיבות. בשני העולמות, בעולם הקהילות ובעולם הישיבות, התופעה האמורה ממעטת את שיעור קומתה של המנהיגות. קל יותר למצוא את האבחנה מאשר את דרכי הריפוי.⁸

אם הבעיה כבר אובחנה בתקופתו, דומה שכיום היא חריפה שבעתיים.

הכשרה רבנית: לימוד שפת המקום

הפתרון אותו מציע הרב יעקובוביץ כולל שני חלקים. החלק הראשון מתייחס לבני הקהילה: עליהם לחדש את תוקפם וסמכותם של רבני ישראל – לתת בידי הרבנים את הסמכות הרבנית הראויה כדי שאלו יוכלו לקיים כהלכה את תפקידי הרבנות. הרב יעקובוביץ מזכיר את מאמר חכמים: "יפתח בדורו כשמואל בדורו, ללמדך שאפילו קל שבקלין ונתמנה פרנס על הציבור הרי הוא כאביר

⁸ ר' עמנואל יעקובוביץ, 'משבר המנהיגות בישראל', **המעין** לו, ג (ניסן תשנ"ו), עמ' 55.

שבאבירים" (ראש השנה כה, ב). מכאן הוא מסיק "שמוטב מנהיג חלש עם ציבור ממושמע מאשר מנהיג חלש עם ציבור מפולג".

בישראל של המאה ה-21, קשה עד בלתי אפשר "לחנך את הציבור" להפקיד בידי הרבנים את הסמכויות המתבקשות כדי שאלה יוכלו להפוך למנהיגי הציבור. בוודאי שכך הדבר ביחס לקהילות שאינן דתיות ברובן. ניכר שדברי הרב יעקובוביץ נועדו לרבנויות של קהילות שומרי מצוות – וגם באלו המצב כיום מורכב. חלקו השני של הפתרון נראה אפוא יותר מעשי לענייננו:

בו בזמן נדרשים המנהיגים בעצמם לעשות מאמצים יותר גדולים על מנת להבין הבנה ממשית ומציאותית את העולם המוסרי והאינטלקטואלי, את שאיפותיו ואת האתגרים שלפניו, עולם שבקרב מוצאים את עצמם בני עמנו על כל שדרותיו בדור הזה. יהיה צורך להרחיב אופקים, להרות מחיצות של בירור ולהחליף את ההשתעבדות השטחית לסיסמאות פופולאריות לקבלת האמת "ממי שאמרה" (כלשון הרמב"ם, שמונה פרקים, פרק ד). מנהיגיו של הציבור שומר תורה ומצוות על כל שדרותיו אינם יכולים יותר להרשות לעצמם להיות מנותקים לגמרי מן המדע, התרבות וההווה הכלליים, שכן אחרת לא תחרוג השפעתם מארבע אמותיה של רשות היחיד שלהם.⁹

דבריו היו יפים לשעתם, לפני כעשרים שנה ביחס לקהילות שומרי מצוות, והדברים קל וחומר בדורנו. אנו וביחס לקהילות המורכבות מאוכלוסייה חילונית, מסורתית ודתית.

אם חפצים אנו בחזרתה של מעורבות רבנית בחיים אזרחיים של הציבור – התערבות שכאמור אינה יכולה לבוא אלא מתוך רצון – אין ספק שנדרשת סגירת פערים בין הרב לבין האוכלוסייה שעליה הוא מופקד.

כיום, הפערים האמורים מובנים לתוך הבדלי החינוך והתרבות שבין המגזר הכללי והדתי, ובפרט ביחס למגזר החרדי. דומה שהדרך היחידה המסוגלת ניתן לגשר על הפערים ולשקם את רצון העם במעורבות רבנית היא על-ידי הכשרת הרב. בימינו אין די בהכשרה רבנית מסורתית המתמקדת רק בהלכות פסוקות, אלא נדרשת הכשרה תרבותית נרחבת שתוכל לרפא את הניכור ולאפשר לרב לחזור לעמדת השפעה, כפי שהיא קיימת בקהילות דתיות וחרדיות – קהילות שבהן יש מידת הזדהות גבוהה בין הרב לבין בני הקהילה.

ההכשרה האמורה צריכה לכלול חשיפה מסוימת לערכים מערביים, למגמות חשיבה מערבית, ואף להקנות היכרות ברמה הבסיסית עם תרבות המערב בכלל וזו הישראלית בפרט. ניתן ורצוי במסגרת זו לפתח קורס מיוחד בעבור פרחי רבנות, שישלים את הלימודים ההלכתיים המסורתיים בתכנים הנחוצים כדי ליצור את אפשרות ההזדהות החסרה בין הרב למקומיים.

ניתן להגדיר את סל ההכשרה הנוספת כלימודי שפה נחוצים למנהיגות רבנית. מובן מאליו שכדי שרב יוכל להנהיג את צאן מרעיתו, עליו לדעת את שפת המקום – שכן ידיעת השפה מהווה תנאי בסיסי לציבור בין הרב לבין הקהילה. אדם חרדי ממוצע חסר **שפת תקשורת** עם עמיתו הלא-חרדי. ובלא שפה – מנהיגות מניין?

⁹ שם, עמ' 56.

ברי שתכנית כזו לא תתאים לכל אדם חרדי או דתי, וגם יהיו כאלה שיתנגדו לה. אותם מתנגדים יוכלו להמשיך לכהן כרבנים "פרטיים" הממונים מרצון בקהילות חרדיות ודתיות. אך אדם שרואה את עצמו מועמד לכהונת רבנות על ציבור כללי – ציבור שאינו משתייך לאותו תת-מגזר כמוהו – יקבל כמובן מאליו את הדרישה לרכוש את הכלים המתאימים למשרה זו, הן אלו התורניים והן אלו "הארציים".

בהקשר זה לא למותר לציין לדברי הרב יחיאל יעקב ויינברג, במכתב משנת תשט"ו, בו הקדים את עצת הרב יעקובוביץ בארבעה עשורים. במכתב לידידו הרב אליהו יונג, מי שהיה בשעתו סופר פורה ואחד הרבנים החשובים בארצות הברית, הוא מביע את דעתו הנחרצת בצורך להעמיד רבנים שיהיו גם בעלי השכלה כללית. דברי הרב ויינברג מדברים בעד עצמם:

ולא אכחד מה שבלבי: סובר אני כי גם בא"י צריך לדאוג לרבנים בעלי השכלה גבוהה, כי הרבנים חניכי הישיבות והכוללים אינם מתאימים כלל וכלל לתעודה הגדולה של הנהגת הדור החדש ההולך וקם בארץ ישראל החדשה. אבל ברור כי רבני א"י מסוג הישן וכן ראשי הישיבות יתנגדו למוסד החדש ויצאו במלחמה נגדו. ולי אין כח ורצון לעמוד במלחמה. [...] דורנו הוא דור המעבר, צריך להעביר את היהדות הדתית למצב חדש עם תנאים ונסבות חדשות שלא ידעום הדורות הקודמים. ואנחנו אנשי דור הביניים שלבם קשור לעבר ולכל מחמדיו ועינם צופים בחרדה גדולה לעתיד המתקדם במדינה החדשים [!] מה קשה להם לעברה זו!¹⁰

במכתב אחר לאותו נמען (משנת תשט"ז) חוזר הרב ויינברג על עמדתו באשר לצורך בהכשרת רבנים מלומדים, ומגלה את הסיבה העיקרית לעמדתו, והיא הנחיצות לרבנים "היודעים פרק בהווה העולם ויכולים להשפיע על הנוער"¹¹. על התקוממותם הצפויה של "החרדים והרבנים מן הטיפוס הישן", שמתנגדים לכל תיקון במוסדות החינוך לרבנים, הוא מתבטא כי "זהו באמת מצב טראגי מאד". לצערנו, "טרגדיה" זו הותירה אחריה הרבה הרס, בדמות הנשיאה באשמה של שינוי אופיו המקורי של מוסד הרבנות, מהנהגה רוחנית לתפקיד פונקציונלי של כהונת דת.

סיכום

ניסינו לתאר את תפקידיו השונים של רב בישראל, ולהראות איך העידן החדש מערים קשיים על מילוי תפקידים אלו. תפקידי הרב אמורים לכלול הוראת הלכה, פיקוח על מערכות דת וחינוך דתי, לימוד תורה, ואף ממד חברתי של עשיית הצדק בדאגה למוחלשים. הגדרת תפקיד הרב הוא "הנהגה רוחנית". תפקיד הרב הוא לרומם את חיי בני הקהילה, באופן שהתורה וההלכה מעמיקה בחיי היומיום.

הצבענו על בעיית הריחוק שנוצר בין הרב לבני הקהילה בעידן המודרני, ובפרט ביחס לרבני ערים במדינת ישראל, שהם לעתים מנוכרים כליל מבני קהילותיהם. ריחוק זה מונע את הרב מקיום תפקידו המסורתי כ"מנהיג רוחני", ומגביל את תפקידו למרחב המצומצם של "כהונת דת". כאשר

¹⁰ מלך שפירא, 'הנחיצות בהעמדת רבנים בעלי תורה ומדע לשמש בקדש במדינת ישראל', מילין הביבלין ז' (2014), עמ' 181-180.

¹¹ שם.

הרב וקהילתו אינם מדברים "אותה שפה" במובן האמוני, הערכי והתרבותי, אין אפשרות של מנהיגות רוחנית בדרך שרב עשוי להנהיג בני קהילה המעניקים לו סמכות רבנית.

הפתרון לכשל זה דורש את סגירת הפער בין הרב לבני הקהילה, באמצעות הכשרה שתאפשר את קירוב הדעת ביניהם. כמובן שאין הכוונה שהרב יתפשר על ערכיו. העיקרון המנחה הוא שרב המבקש להתקשר ולהנהיג את בני קהילתו חייב לדעת את שפתם. ידיעת השפה תאפשר את הגדרת הרב מחדש כ"מנהיג רוחני" לעומת "כוהן דת".

כמקור השראה ליעילותו של הפתרון, ניתן להצביע על קהילות מודרניות בארה"ב בעשורים האחרונים, בהן מכהנים לעתים רבנים חרדיים שזכו לחינוך והשכלה חרדית, ובכל זאת יודעים להתאים את עצמם לקהילה מודרנית ולרוחה, ובכך ליצור הזדהות קרובה ודינאמיקה חיובית ופורה עם חברי הקהילה.

האתגר בזירה הישראלית קשה יותר במובן מסוים, וזאת משתי סיבות. האחת נוגעת לזהות האוכלוסייה בערי ישראל. במקרים רבים רוב תושבי הערים הם חילונים, וקשה ליצור הזדהות וקרבה בין רב לציבור חילוני. קשה, אך לא בלתי-אפשרי. הסיבה השנייה מתייחסת למעמדה הירוד של הרבנות בישראל, מעמד הדורש שיקום משמעותי.

ומנגד, כגודל האתגר כך גודל הדחיפות להתחיל בהנעת התהליך ונקיטת הצעדים החיוניים כדי להפוך את הרבנות בכלל והרבנים בפרט לרלוונטיים בחיי אזרחי המדינה.

תפקידו של רב בישראל

שער תורני

מכון מֵדָת

פרויקט הרבנים בישראל

תשע"ה

שער תורני - הרבנות בישראל בראי ספרות ההלכה

אין צורך להכביר במילים על חשיבותו העצומה של תפקיד הרבנות. מיום היותנו לעם הלכו ראשי העם ומנהיגיו לפני המחנה, על פיהם ובעצתם התנהלו חיי היהדות באומתנו. הרב בקהילתו אחראי על דברים שבקדושה, מפסיקת הלכות והוראת הוראות ועד חינוך וחיזוק רוח היהדות. לא זאת בלבד אלא הרב מסייע ליחיד ולציבור, נושא על שכמו את משאם ודואג לרווחת הכלל.

למרות חשיבותו העצומה ומשקלו הרב של תפקיד הרבנות, הרי שעניינו לא נידון באופן מיוחד בדברי הפוסקים וקשה למצוא משנה שלמה וערוכה בסוגיה זו ולא ייוחד לה אפילו סימן אחד בשולחן ערוך. שאלות רבות וכבדות משקל תלויות בגדרי הלכות אלו, הן שאלות הנוגעות להלכות ציבור ויחסיו של הרב מול גורמי השלטון השונים והן בהלכות מינויו של הרב, חובותיו ודרכי סילוקו מתפקידו בשעת הצורך.

בשער הנוכחי לא נעסוק במפורט בדרכי המינוי של הרבנים, אלא נבחן את תפקידי הרב וחובותיו וכן את התנאים למינויו. שאלות אלו נוגעות לא רק לתפקידו בפועל של הרב, אלא אף משליכות על דרך הבנתם של הרבנים עצמם את מחויבויותיהם ומשפיעות על הכשרתם לתפקיד.

הפרק הראשון של השער יעסוק בחשיבות תפקיד הרב ובחובה למנות רב. הפרק השני ידון במגוון תפקידי הרב ובחובותיו כלפי קהילתו. הפרק השלישי והאחרון יעסוק בדרישות השונות הנדרשות מן הרב ובתנאים והגבלות על מינוי רב.

פרק א' – נחיצותו של תפקיד הרב וחובת מינויו

חובת מינוי רב¹²

נצטוונו בתורה (דברים טז, יח): "שִׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֵּן לָךְ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְשִׁבְטֶיךָ וְשָׁפְטוּ אֶת הָעָם מִשְׁפָּט צָדִיק". על פי פשט, הכתוב מדבר אודות הדיינים הממונים לשפוט בין איש ובין אחיו בדברי ריבות. וכן פירש רש"י שם¹³.

אמנם רבותינו הראשונים הרחיבו עניינה של המצוה, שאינה עוסקת אך ורק בשופטים במובנם הצר, אלא שהתורה בציוויה להעמדת שופטים ומיניימים התכוונה לכלל מעמידי הדת. וכן כתב הרמב"ם בספר המצוות: "והמצוה הקע"ו היא שצונו למנות שופטים ושוטרים שיכריחו לעשות מצוות התורה ויחזירו הנוטים מדרך האמת אליה על כרחם ויצוו לעשות הטוב ויזהירו מן הרע ויעמידו הגדרים על העובר עד שלא יהיו מצוות התורה ואזהרותיה צריכות לאמונת כל איש ואיש"¹⁴.

והוסיף בספר החינוך (מצוה תצא): וכתב "ויש לנו ללמוד מזה שאף על פי שאין לנו היום בעוונותינו סמוכים, שיש לכל קהל וקהל שבכל מקום למנות ביניהם קצת מן הטובים שבהם שיהיה להם כח על כולם להכריחם בכל מיני הכרח שיראה בעיניהם בממון או אפילו בגוף על עשיית מצוות התורה ולמנוע מקרבם כל דבר מגונה וכל הדומה לו. ואל הממונים גם כן ראוי לישר דרכם ולהכשיר מעשיהם ויסירו חרפת העם מעליהם פן יענו אותם על מוסרם שיטלו קורה מבין עיניהם. וישתדלו תמיד בתועלת חבריהם הסמוכים עליהם ללמדם דרך האמת ולתת שלום בכל כחם ביניהם, ויטשו ויניחו וישכיחו מלבם כל תענוגיהם, ועל זה ישיתו לבם ובו יהיה רוב מחשבותם ועסקיהם, ויתקיים בהם מקרא שכתוב (דניאל יב, ג) והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד".

¹² ראוי להקדים הערה כללית למאמר זה, שאין בכוונתו לנתח את הגדרת מושג הרבנות ולהתייחס להבחנות שונות בין רב לדיין ובין שופט כהן ונביא במקרא. הכוונה אינה אלא לשרטט בקווים כלליים את תפקודי הרב ודרישות התורה מן הרב באופן מהותי ולשמש כמראה מקום בסוגיה חשובה זו. וראה עוד לקמן הערה 82.

¹³ בפירוש הספורנו משמע שהפסוק עוסק בכל חלקי ההנהגה של העם: "אחר המצות להחמין צוה עניני מנהיגיו והם המלכים והשופטים והכהנים והנביאים אשר בתקונם יתוקן ענין ההמון ובקלקולם יקולקל כמו שהעיר הנביא באמרו שריה בקרבה אריות שואגים שופטיה זאבי ערב לא גרמו לבקר נביאיה פוחזים אנשי בוגדות כהניה חללו קדש חמסו תורה". נימוקים נוספים לפירוש מרחיב בציווי מינוי השופטים ראה בתחילת מאמרו של הרב יחיאל יעקב ויינברג, 'הרבנות בישראל תפקידיה וסמכויותיה', הרב נחמן פריז (עורך), **ברכה למנחם: ספר היוכל לכבוד הרב מנחם צבי אייכנשטיין**, סט. לואיס תשט"ו, עמ' 217.

¹⁴ וכן כתב בספר החינוך מצוה תצא: "למנות שופטים ושוטרים שיכריחו לעשות מצוות התורה ויחזירו הנוטים מדרך האמת אליה בעל כרחם, ויצוו בראוי לעשות וימנעו הדברים המגונים, ויקיימו הגדרים על העובר עד שלא יהיו מצוות התורה ומניעותיה צריכות לאמונת כל איש ואיש". ועיין עוד בלשונו של הרמב"ם, סנהדרין א, א: "מצות עשה של תורה למנות שופטים ושוטרים בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך שנאמר שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך, שופטים אלו הדיינים הקבועין בבית דין ובעלי דינים באים לפניהם, שוטרים אלו בעלי מקל ורצועה והם עומדים לפני הדיינים המסבבין בשווקים וברחובות ועל החנויות לתקן השערים והמדות ולהכות כל מעוות וכל מעשיהם ע"פ הדיינים וכל שיראו בו עוות דבר מביאין אותו לבית דין ודנין אותו כפי רשעו". מבואר שזהו מכלל ציווי העמדת שוטרים שמביאים כל מעוות אל בית הדין.

נמצא אם כן שחלק ממצוות מינוי השופטים המוטלת על הציבור, מחייב למנות אנשים שיצוו לעשות הטוב ולסור מן הרע וישירו דרכי הציבור.

מקור נוסף לחובת מינוי רב אנו מוצאים בדברי הרמב"ם (תשובה ד, ב) המתייחס לחמשת ההרגלים הנועלים דרכי התשובה. האחרון שבהם הוא שנאת התוכחה, והרמב"ם מנמק: "התוכחה גורמת לתשובה. שבזמן שמודיעין לו לאדם חטאיו ומכלימין אותו חוזר בתשובה, כמו שכתוב בתורה זכור ואל תשכח, ממרים הייתם, ולא נתן ה' לכם לב, עם נבל ולא חכם, וכן ישעיהו הוכיח את ישראל ואמר הוי גוי חוטא, ידע שור קונהו, מדעתי כי קשה אתה, וכן צוהו האל להוכיח לחטאים שנאמר קרא בגרון אל תחשוד, וכן כל הנביאים הוכיחו לישראל עד שחזרו בתשובה. **לפיכך צריך להעמיד בכל קהל וקהל מישראל חכם גדול וזקן וירא שמים מנעוריו ואהוב להם שיהא מוכיח לרבים ומחזירן בתשובה**".

מבואר אפוא שמלבד החיוב למנות שופטים, יש חיוב מיוחד להעמיד 'חכם גדול וזקן וירא שמים מנעוריו ואהוב' שיוכיח את הרבים ויגרום לחזרתם בתשובה.

מהרי"ט צהלון נשאל אם כופין בני העיר זה את זה על מינוי רב, והאריך לבאר את נחיצות הרב לעיר. בתוך דבריו העלה מקור נוסף לחובת מינוי רב: "וקרוב בעיני לומר, שכל עדה וקהל מישראל שאין ממנין עליהם חכם ונבון שיהיה חכם גדול כמו שכתב הרמב"ם זלה"ה, הרי הוא **כעובר בלאו ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה**. ולזה כיון משה רבינו ע"ה להזהיר את ישראל שלא יהיו כצאן אשר אין להם רועה. צא ולמד מה שדימו חז"ל בקרא דכתיבי ולא יהיה כקרח וכו', אמרו בגמ' כל המחזיק במחלוקת עובר בלאו שנאמר ולא יהיה כקרח וכו'. גם אנו נאמר, כל קהל ועדה מישראל שאין שוכרין ומביאין עליהם חכם ונבון שיהיה חכם גדול בחכמה ויראת חטא, הוה להו כעוברים בלאו ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה. וזה פשוט ומבואר"¹⁵.

אם כן מצאנו מספר מקורות – ובהם מספר טעמים – המחייבים למנות רב לקהילה: כחלק ממערך השפיטה והאחריות על הציבור; מצד העמדת הדת בהוראת ההלכה וחיזוקם הרוחני של ישראל¹⁶; ומתוך הכרה בחיוניותה של הנהגה בקהילה, בדומה לעדר צאן המכריח את קיומו של הרועה¹⁷.

דברי רבותינו האחרונים בחובת מינוי רב

שאלת חובת מינוי הרב באה בדברי הפוסקים בנוגע לקהל שאין באפשרותו לממן את משכורתו של הרב וגם של שליח ציבור, ונשאלה השאלה מי מהם קודם. כתב הרא"ש: "ציבור שיש להם ליתן לרב

¹⁵ שו"ת מהריט"ץ החדשות סימן קלג.

¹⁶ בשו"ת חכם צבי (ליקוטי תשובות סימן קטז) כתב שרשאים אנשים להתאסף וללמוד ביניהם תורה ואף למנות אדם ללמדם ללא רשות מרב המקום. ובנו בכורו ר' יעקב עמדין הוסיף שם דהיינו דווקא אם יודעים ומבינים ואינם זקוקים לרב, אבל אם הם זקוקים לאדם שיעמידם על האמת מחויבים לקחת רב שילמדם. עיי"ש.

¹⁷ בקובץ **אגרות חזון איש**, חלק א, עמ' צז: "ועם ישראל היה זקוק אל מוריהם מאוריהם ליהנות מזיו התורה ולשאול עצה ותושיה, וכל קהילת ישראל לא הייתה חברתם שלמה עד שיושיבו בקהלתם תלמיד חכם להיות להם לרב ומורה והשתדלו לסדר לו ענייניו ולהקנות לו מנוחה שלמה להגות בתורה בחפץ לב ובנפש שקטה". נראה מדבריו כי אין החברה מתקנת עד שתמנה עליה רב.

או לשליח ציבור, איזה מהם קודם? אם הוא רב מובהק וגדול בתורה ובקי בהוראה ודינין, אין ספק תלמוד תורה קודם; ואם לאו, שליח צבור עדיף טפי, להוציא הרבים ידי חובתן¹⁸. וכן פסק בשולחן ערוך¹⁹.

יש להבין את ההכרעה המתנה את קדימותו ועדיפותו של הרב בתנאי שהוא רב מובהק וגדול בתורה. הרי שתי חובות מוטלות על הציבור: ידיעת הדינים הדורשת מינוי רב, והוצאת הרבים ידי חובת תפילה המצריכה שליח ציבור. ואם נמנו וגמרו שתלמוד תורה קודם, מה לי אם הרב המוצע הוא רב מובהק וגדול בתורה? מדוע גדלותו בתורה מהווה גורם משמעותי בהעדפת תפקידו?

מדברי המשנה ברורה²⁰ משמע שטעם הדבר הוא משום שבמצב הנידון אין הרב יכול להורות להם דרך התורה, ולכן יש להעדיף את שליח הציבור שלפחות יכול להביא תועלת. לדבריו, לאמיתו של דבר לא נקבע שיעור מסוים של גדלות בתורה שדוחה מינוי שליח ציבור, אלא כל שיש רב הראוי להוראה הוא קודם לשליח ציבור.

מדין זה הוכיח החתם סופר²¹ שכופין את הציבור למנות לו רב, קל וחומר מדין הכפייה המבואר בחושן משפט²² על מינוי שליח ציבור.

והוסיף המשנה ברורה וכתב בביאור הלכה:

מכאן יש ללמוד גודל החיוב המוטל על כל עיר ועיר בישראל, למנות אלון לראשם רב מורה הוראה אשר יורה להם במצות התורה ומשפטיה ולהודיעם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון ולא יהיו כעורים המגששים באפלה, שהרי אפילו אם ע"י כך תהיה מצות התפלה נדחית לגמרי, גם בזה החיוב להעדיף רב מורה הוראה, וכ"ש אם יכולים אנשי העיר להתפלל לעצמם וכ". ומזה ימלאו פחד ורתת ראשי עיירות בישראל שאין להם רב ומורה צדק בעירם, ועון גדול הוא, ואף על פי שיש שם שוחט ובודק, הלא צריכים הם למורה צדק אשר יורה להם בהלכות שבת ויום טוב ובהלכות פסח, ובהלכות נדה וטבילה במקוה, וכל שאר דיני תורתנו הקדושה אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, וסוף דבר שבלי הנהגת רב ומורה צדק ומנהיג בדרכי ה' בודאי שיבאו לידי חלול שבת ויו"ט ואכילת איסורים וחשש חמץ ועוד כמה איסורי כריתות ח"ו.

הרב עובדיה יוסף האריך בתשובה משנת תשל"ח²³ בדבר חשיבות מינוי רב לעיר ירושלים וחובת הציבור לדאוג למינוי רב ראוי. הוא הביא מדברי האחרונים שמינוי רב קודם לפדיון שבויים, משום שהוא פיקוח הנפשות.

אחת השאלות הנידונות בדבריו היא שאלת חובת מינוי רב לעיר כשישנם בעיר רבני שכונות. לדעתו של הרב עובדיה יוסף, אף על פי שבשו"ת בית שלמה²⁴ הכריע שבמקום שישנם תלמידי חכמים בעיר

¹⁸ שו"ת הרא"ש כלל ו סימן א.

¹⁹ אורח חיים סימן נג סעיף כד: "צבור שצריכין לשכור רב ושליח ציבור ואין בידם כדי שכר שניהם, אם הוא רב מובהק וגדול בתורה ובקי בהוראה, הוא קודם. ואם לאו, ש"צ קודם".

²⁰ סימן נג ס"ק עב.

²¹ שו"ת חתם סופר אורח חיים סימן רו.

²² סימן קסג.

²³ שו"ת יביע אומר חלק ז יורה דעה סימן יח.

²⁴ יו"ד סימן יז.

אין חובה למנות רב, מכל מקום לגבי מינוי רב עיר שהסמכות החוקית למתן תעודות כשרות נתונה בידי הרבנים המתמנים על פי החוק, חובה גמורה למנות רבנים ראויים לעמוד בפרץ ולהחזיר עטרה ליושנה בהרבצת תורה. וכל המפריע לדבר זה הרי הוא כמונע את הרבים מעשיית מצוה ועונשו גדול. לסיכום מצינו כמה מקורות מן התורה המחייבים מינוי רב בעיר, מטעמים ונימוקים שונים. ומדין תורה כופין את הציבור על חובה זו²⁵.

פרק ב' - תפקידי הרב על פי ההלכה

עתה נשאל מהם תפקידי הרב ומה מוטל על הרב בישראל לעשות כחלק מחובתו כלפי הציבור.

ראשית ההתבוננות בסוגיה זו תהיה בהגדרות תפקידו של משה רבינו עליו השלום, הרב הראשון של ישראל²⁶, באמצעות שלוש פרשות עיקריות: פרשת מינוי הדיינים בפרשת יתרו; פרשת בקשת משה למנות מנהיג לישראל בפרשת פנחס; דברי התוכחה בפרשת דברים.

²⁵ וראה עוד כנ"ל בשו"ת **משנה הלכות** חלק י סימן קסג.

²⁶ **בברכי יוסף**, שיעורי ברכה, יורה דעה סימן רמב ס"ק ח, שיבח את המנהג המפצל את התפקידים בין דיינים המורים הוראות בדיני ממונות לרבנים המורים הוראות בהלכות איסור והיתר, וכותב כי הוא מנהג ותיקין והוא מסייע במומחיות הדיינים והרבנים, כי כל מעייניהם מוקדשים למקצוע התורה בו הם מורים.

על חלוקת התפקידים בתורה בין כהן שופט ונביא ועל חלוקת תפקידי הרב והדיין ראה עוד מאמרו של יצחק ברנד, "יורו משפטיך ליעקב", הכוהן החכם והרב כשופטים ומורי הוראה, ידידיה צ' שטרן ושוקי פרידמן (עורכים), **רבנות: האתגר**, ב, ירושלים תשע"א, עמ' 537-598.

וראה עוד מאמרו של הרב עובדיה יוסף, 'בעניין הכשירות לרבנים ודיינים בזמנינו', **אור תורה** שנה יח-יט (תשמ"ז-תשמ"ח), גליון רלג-רלו, שם האריך לבאר שחשיבות אב"ד יתירה על חשיבותו של רב המורה הוראות באיסור והיתר. מעניין לציין לתגובתו של החתם סופר כנגד דבריו של מהר"ץ חיות בספרו תורת הנביאים על הקשר בין כהנים ומלמדי תורה. ראה **שו"ת חתם סופר** חלק א (אורח חיים) סימן רח: "נחזור לדברי מעלתו בספרו שם א' ע"ב וז"ל, והיוצא לנו מכתבי הקודש גם כן דרך להכהן והלוי הדין והוראה מסורה ועליהם החובה מוטלת להורות לעם ה' בין דין לדין בין דם לדם ולחתוך משפט צדק ולהשקיט דברי ריבות שנפל ביניהם ולהגיד להם דרך ה' והמעשה אשר יעשון בכל דבר תורה הלכה למעשה, עכ"ל. עוד שם עמוד ג', משה רבנו אמר בברכתו על שבט לוי [דברים לג, י] יורו משפטיך ליעקב, ונאמר בנבואת יחזקאל על שבט לוי, ושם לקט כמה פסוקים המורים דרך לשבט לוי וכהנים ההוראה והישיר דרך ה' לעם ה', ומסיים, והכתוב מזכיר בכל עת חזון ודיבור אצל נביא, ותורה אצל כהן ולוי. לא ידעתי על איזה כוונה כתב זה לשלול ההוראה וההתנהגות מכל רבני ישראל רק לכהן וללוי, ולפמ"ש פר"מ במכתבו הצעיר אלי דלדעתו בזמן הזה ליכא יחסי כהונה א"כ בטל ההוראה לגמרי ח"ו, לא ידעתי מה רצה בזה בליקוטי מקראות הללו. והפשוט, דהפסוק דבר בהווה, כי כשישראל יושבים על אדמתם מלאים כל טוב כל א' פונה לכרמו ולזיתו, הבדיל הקדוש ברוך הוא שבט הנבחר והמציא להם פרנסתם בריוח בלי שום עבודה חרישה וקצירה, וכל שבט אין לו חלק אלא אחד משנים עשר מה שמוציא האדמה דגן תירוש ויצהר, ואותו שבט נוטל חלק העשירית דגן תירוש ויצהר בלי שום עמל ויגיעה כדי שיהיו פונים לעבודת ה' ולהורות נתן, אף על גב דתרומת פירות לאו דאורייתא, מ"מ סגי להו בדגן ותירוש בריוח ותענוגים כלל לא ומשו"ה הטיל עליהם ההוראה, ושבט יששכר הפנויים ג"כ ע"י שמצוי להם פרנסתם מזבולון ע"כ ידעו בינה לעתים, אבל ה"ה כל מי שעושה מלאכתו עראי ותורתו עיקר ומטיל על עצמו עול תורה ועול הציבור ומסתפק במה שהציבור מזמינים לו פרנסתו ואינו רודף אחרי רהבים ושטי כסף, הן המה הכהנים הנגשים אל ה' בכל עת ובכל זמן ובכל מקום מקטירים ומגישים לה' ריח ניחוח, יהי' ה' עם השופט".

בתשובתו של משה ליתרו על השאלה 'מה אתה עושה לעם', משיב משה: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְחֹתְנוֹ כִּי יָבֹא אֵלַי הָעָם לְדִרְשׁ אֱלֹהִים: כִּי יִהְיֶה לָהֶם דָּבָר בָּא אֵלַי וְשִׁפְטֹתִי בֵּין אִישׁ וּבֵין רֵעֵהוּ וְהוֹדַעְתִּי אֶת חֻקֵּי הָאֱלֹהִים וְאֶת תּוֹרֹתַי"²⁷.

משה אינו רואה את תפקידו כשופט בלבד המכריע בין הניצים, אלא פועל בכמה תחומים במקביל. יתירה מזאת, מתן מענה לדרישת אלוהים של העם זהו התפקיד הראשון שהוא רואה לעצמו, זאת בנוסף לשפיטה בין איש ורעהו וכן הודעת חוקי האלוהים ותורותיו. נמצינו למדים כי למשה ישנם שלושה תפקידים ביחס אל העם: מתן מענה לדרישת ה'; שפיטה ולימוד תורה.

לגבי השאלה מהי אותה דרישת אלוהים ומה משמעותה, מצינו במדרש: "לדרוש מוסר הקדוש ברוך הוא ואזהרותיו"²⁸. רש"י כתב: "לדרוש אלהים - כתרגומו למתבע אולפן, לשאול תלמוד מפי הגבורה". אך לדעת רמב"ן: "השיב משה לחותנו צריכים הם שיעמדו עלי זמן גדול מן היום, כי לדברים רבים באים לפני, כי יבא אלי העם לדרוש אלהים להתפלל על חוליהם"²⁹ ולהודיעם מה שיאבד להם... ועוד שאני שופט אותם, כי יהיה להם דבר בא אלי ושפטתי. ועוד אני מלמד אותם תורה, והודעתי להם את חקי האלהים ואת תורותיו"³⁰.

²⁷ שמות יח, טו.

²⁸ שכל טוב (בוכר), שמות, שם.

²⁹ ראה עוד מסכת סופרים פרק יח הלכה ז: "וכן היה מנהג טוב בירושלים לחנך בניהם ובנותיהם הקטנים ביום צום, בן אחת עשרה שנה עד עצם היום, בן שנים עשרה להשלים, ואחר כך סובלו ומקרבו לפני כל זקן וזקן, כדי לברכו ולחזקו ולהתפלל עליו שיוזכה בתורה ובמעשים טובים; וכל מי שהיה לו גדול ממנו בעיר, היה עומד ממקומו והולך לפניו, והיה משתחוה לו להתפלל בעדו; ללמדך שהם נאים ומעשיהם נאים, ולבם לשמים. ולא היו מניחין בניהם קטנים אחריהם, אלא היו מוליכין אותן לבתי כנסיות, כדי לחנכן במצות".

לעומת זאת, ידועים דברי בעל התניא באיגרת הקודש פרק כב, שאין מתפקידי הרב לשאול בעצות גשמיות ולא נהגו לשאול שאלות בעניינים גשמיים: "אהוביי אחיי ורעיי מאהבה מסותרת תוכחת מגולה לכו נא ונוכחה זכרו ימות עולם בינו שנות דור ודור היתה כזאת מימות עולם ואיה איפוא מצאתם מנהג זה באחד מכל ספרי חכמי ישראל הראשונים והאחרונים להיות מנהג ותיקון לשאול בעצה גשמיות כדת מה לעשות בעניני העולם הגשמי אף לגדולי חכמי ישראל הראשונים כתנאים ואמוראים אשר כל רז לא אנס להו ונהירין להון שבילין דרקיע כ"א לנביאים ממש אשר היו לפנים בישראל כשמואל הרואה אשר הלך אליו שאול לדרוש ה' על דבר האתונות שנאבדו לאביו כי באמת כל עניני אדם לבד מדברי תורה וי"ש אינם מושגים רק בנבואה ולא לחכמים לחם כמארז"ל הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים ושבעה דברים מכוסים כו' אין אדם יודע במה משתכר כו' ומלכות בית דוד מתי תחזור כו' הנה הושו זה לזה ומ"ש בישעיה יועץ וחכם חרשים וכן משארז"ל ונהנין ממנו עצה ותושיה היינו בד"ת הנקרא תושיה כמארז"ל יועץ זה שיודע לעבר שנים ולקבוע חדשים כו' שסוד העיבור קרוי עצה וסוד בלשון תורה כדאיתא בסנהדרין דף פ"ז ע"ש בפרש"י".

ויש עוד להביא את דברי החזון איש, קובץ אגרות חלק ג אגרת צב, על חשיבות ההוראה בשוק החיים שמסורה לחכמי הדור: "השיטה לעשות את התורה לחלקים שנים, הוראה באיסור והיתר חלק אחד, והוראה בשוק החיים חלק שני, להיות נכנעים להוראות חכמי הדור בחלק הראשון ולהשאיר חופש בחירתם בחלק השני, היא השיטה הישנה של המינים בירידת היהדות באשכנז, אשר הדיחו את עם ישראל עד שיתערב בגוים ולא נשאר לפליטה".

³⁰ וכן בפירוש רבינו בחיי, שם. וראה עוד בדברי רמב"ן לתורה, דברים א, יב: "וטעם טרחכם ומשאכם וריבכם - על דרך הפשט רמז משה רבינו להם שלשת הדברים שאמר ליתרו שהיה הוא עושה לעם כמו שפירשתי שם (שמות יח, טו). והזכיר לישראל ברמז, אמר 'טרחכם' כנגד והודעתי את חוקי האלהים ואת תורותיו (שם שם טז), כי טורח גדול היה ללמד ליוצאי

אם כן, שלושה פירושים נאמרו במהותה של דרישת ה', דרישה המופנית מצד הקהל אל הרב כאשר תפקידו למלאה: א. לימוד מוסרי התורה; ב. לימוד התורה גופה; ג. שמיעת מצוקותיהם והצקותיהם של הבריות, התובעת התייחסות אבהית של הרב כלפי שוחרי פתחו. הדרישה השלישית אינה נוגעת להוראת ההלכה או להכרעת המשפט, אלא למנהיגות הרוחנית.

בהמשך דבריו מבאר רמב"ן כי עצת יתרו למשה היתה שהוא ימשיך למלא את שני תפקידיו האחרים, היינו דרישת אלוקים ולימוד תורה לעם ישראל, ורק מערכת השפיטה תעבור את השינוי של מינוי שופטים שידונו בין איש ובין אחיו.

גם בפרשת פנחס אנחנו מוצאים את משה רבינו מבקש מה' שימנה מנהיג לישראל, כשהדרישה היא למצוא "איש על העדה אשר יצא לפניו ואשר יבוא לפניו ואשר יוציאם ואשר יביאם". בהמשך הפסוק מופיע דימוי העם כצאן הזקוק לרועה. דגש מיוחד מצאנו בפרשה זו על הדרישה מן המנהיג להלך לפי רוחו של כל אחד ואחד מן העם, כפי שכתב רש"י על אתר ומקורו בספרי שם: "איש אשר רוח בו, שיכול להלך כנגד רוחו של כל אחד ואחד"³¹.

קשה שלא להבחין בטוטליות המוחלטת המאפיינת את תפקיד הרב, שאיננו עובד לפי שעות³², אלא מוטלים עליו משא העם וטרחו של כל יחיד³³. הרב איננו מתמקד רק בלימוד תורה ובפסיקה, אלא נושא על גבו את משא העם ודואג לטובת כל יחיד ויחיד.

מינוי הדיינים ושרי האלפים והמאות נעשה מתוך צורך לשאת במשא העם, מפאת גודל טרחתו של משה לשאת בו. וכמו שאמרו במסכת שבת (י, א): "תנא להו רב חייא בר רב מדפתי: ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב, וכי תעלה על דעתך שמשה יושב ודן כל היום כלו? תורתו מתי נעשית? אלא לומר לך כל דין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת - מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית. כתיב הכא ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב, וכתיב התם ויהי ערב ויהי בקר יום אחד. עד מתי יושבין בדין? אמר רב ששת: עד זמן סעודה". דין המבקש להכריע את המשפט, צריך להקדיש מזמנו כשאנו נמצא בבית הדין כדי לברר וללמוד ולבחון כיצד להכריע. נמצא שכל היום כולו עסוק הוא במשא העם ובבירורה של הלכה.

בדברי הנביאים מופיע לא פעם דימוי המנהיג כרועה הצאן הדואג לצאנו³⁴. אביר הרועים שנאמר על דואג האדומי, התפרש על ידי חז"ל בשל היותו אב בית דין או ראש הסנהדרין³⁵.

מצרים החוקים והתורות ופירושם וביאורם וסודם. והזכיר 'משאכם' כנגד לדרוש אלהים (שם פסוק טו), שהוא ענין תפלה שמתפלל עליהם, והוא מלשון ונשאת תפלה (מ"ב יט, ד), ואל תשא בעדם רנה ותפלה (ירמיה ז, טז). 'ורייכם', כפשוטו עניני המשפטים. ואמר 'הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים' על הדיינים בלבד, אבל אמר סתם 'ואשימם בראשיכם' דרך ענוה".
³¹ ספרי במדבר פרשת פינחס פסקא קמ.

³² שו"ת חתם סופר חלק ה (חושן משפט) סימן קסד: "אמנם הציבור מחוייב להעמיד להם אחד שיהי' מוכן ופנוי בכל הזמני' לכל המבקש תורת ה' ימצא מוכן לכך בכל עת והציבור עושי' לזה פרנסתו בריווח וכבוד גדול".

³³ בשו"ת דברי חיים יורה דעה חלק א סימן נא כתב להעדיף רב הנוכח כל הזמן בקהילתו ומלמד תורה מרב גדול הבא לעיתים אף שהוא קדם לו. עיי"ש.

³⁴ יחזקאל פרק לד, ירמיהו פרק ט, זכריה פרק ז.

³⁵ ראה רש"י שמואל א פרק כא.

היכולת לשאת במשא העם היא אחת מן התנאים למינוי הזקנים שנצטוו משה בפרשת בהעלותך: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אֶסְפֶּה לִּי שְׂבָעִים אִישׁ מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יֵדְעֶתָ כִּי הֵם זִקְנֵי הָעָם וְשִׁטְרֵיוֹ וְלִקְחָתָּ אֹתָם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד וְהִתְיַצְּבוּ שָׁם עִמָּךְ"³⁶. וכתב שם רש"י: "אותם שאתה מכיר שנתמנו עליהם שוטרים במצרים בעבודת פרך והיו מרחמים עליהם ומוכים על ידם, שנאמר (שמות ה, יד): ויכו שוטרי בני ישראל, עתה יתמנו בגדולתן כדרך שנצטערו בצרתך". כלומר, התנאי למינוי הזקנים הוא ידיעת משה שהם היו זקני העם ושוטרי, אותם הזקנים שריחמו על בני ישראל והוכו בגללם.

חז"ל בדרשותיהם השונות אף מלמדים אותנו שהרב סובל את לעגו של העם ואת דברי הביקורת שמטיח העם באורחות חייו. על הפסוק (דברים א, יב): "אִיכָּה אֶשָּׂא לְבַדִּי טַרְחֲכָם וּמִשְׁאָכָם וְרִיבָכֶם", אומרים חז"ל: "הקדים משה לצאת, אמרו: ראו בן עמרם שהקדים לצאת ללקוט את הגס הגס. אחר לצאת, אמרו: ראו בן עמרם שאכל ושתה וישן לו. הילך באמצע, אמרו: ראו בן עמרם מהלך באמצע. הילך לצדדין, אמרו: ראו בן עמרם מהלך לצדדין כדי שלא נעמוד מפניו; מצוה קלה שבידינו הוא מבקש לעקור ממנו, ואיזו זו עמידת זקן. אמר להם: עשיתי כך וכך ולא קיבלתם עליכם, עשיתי כך וכך ולא קיבלתם עליכם"³⁷. כדרכם של הבריות, הביקורת לא הותירה דבר לפליטה; עיניה החשדניות בלשו וטפלו אשמה. אך על הרב להבליג ולכבוש את רגשותיו.

הרמב"ם הפליג בחובתו של הרב ללמוד ממשה רבינו ומענוונותו ובגודל הזהירות שחייב הרב בכבודו של הציבור:

וכן אסור לו לנהוג בהן קלות ראש אף על פי שהן עמי הארץ, ולא יפסיע על ראשי עם הקדש, אף על פי שהן הדיוטות ושפלים, בני אברהם יצחק ויעקב הם וצבאות השם שהוציא מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה, וסובל טורח הצבור ומשאן כמשה רבינו, שנאמר בו כאשר ישא האומן את היונק, והרי הוא אומר ואצוה את שופטיכם, **זו אזהרה לדיין שיסבול את הצבור כאשר ישא האומן את היונק, צא ולמד ממשה רבן של כל הנביאים כיון ששלחו הקדוש ברוך הוא במצרים ונאמר ויצום אל בני ישראל אמרו מפי הקבלה שאמר להם למשה ולאחרון על מנת שיהיו מקללים אתכם וסוקלין אתכם באבנים**³⁸.

ניתן לומר באופן כללי, לסיכום, שמצאנו שני חלקים מרכזיים בתפקיד הרבנות, שבכל אחד מהם יש פרטים מרובים. החלק הראשון הוא תחום ההכרעה ההלכתית, פסיקה ומסירת התורה. החלק השני נוגע להנהגת הציבור ופרטיו, והדרישה בשלומם וטובתם הרוחנית והגשמית.

עיון בפרשיות אלו מעלה לנגד עינינו את כובד תפקיד הרב וחובתו לשאת במשא העם, לסבול את קשייו ולהקדיש כל עתותיו לתיקונו ולהעמדת טובתו ושלמותו של קהלו.

³⁶ במדבר יא, טז.

³⁷ מדרש תנאים לדברים פרק א פסוק יב, וראה רש"י שם. ועיין עוד ירושלמי שקלים פרק ה הלכה ב ובבבלי קידושין לג ע"ב וברש"י שם בשם התנחומא.

³⁸ רמב"ם סנהדרין כה, ב.

חובת הדרשה ולימוד תורה

תפקידו של הרב אינו מסתכם בפסיקת פסקים והכרעת הלכות³⁹, אלא יש לו חובה לדרוש בפני הקהל⁴⁰ וללמדם תורה. וכמו שאמרו במדרש בתחילת פרשת ויקהל: "רבותינו בעלי אגדה אומרים: מתחלת התורה ועד סופה אין בה פרשה שנאמר בראשה ויקהל אלא זאת בלבד. אמר הקדוש ברוך הוא: עשה לך קהלות גדולות ודרוש לפניהם ברבים הלכות שבת כדי שילמדו ממך דורות הבאים **להקהיל קהלות בכל שבת ושבת ולכנוס בבתי מדרשות ללמד ולהורות לישראל דברי תורה איסור והיתר** כדי שיהא שמי הגדול מתקלס בין בני, מכאן אמרו משה תקן להם לישראל שיהיו דורשין בענינו של יום הלכות פסח בפסח הלכות עצרת בעצרת הלכות חג בחג"⁴¹.

חובתו של הדרשן איננה רק הבאת דברי התורה בפני הקהל, אלא מוטל עליו שיהיו דברי הדרשה חביבין על שומעיהם⁴², וכמו שהפליגו חז"ל במדרש שיר השירים על הפסוק 'נופת תיטופנה שפתייך': רבי אלעזר בר"ש ור' יוסי בר חנינא ורבנן. ר' אלעזר אומר כל מי שהוא אומר דברי תורה ברבים ואינן ערבין לשומעיהן כסולת זו שצפה על גבי נפה נוח לו שלא אמרן; ר' יוסי אומר כל מי שאומר דברי תורה ברבים ואינן ערבין על שומעיהן כדבש זה שבא מצוף נוח לו שלא אמרן; רבנן אמרי כל מי שאומר דברי תורה ברבים ואינן ערבין על שומעיהן כדבש וחלב המעורבין זה בזה נוח לו שלא אמרן. רבי יוחנן וריש לקיש. ר' יוחנן אמר כל מי שאומר דברי תורה ברבים ואינן ערבין לשומעיהן ככלה זו שעריבה על בני אדם בחופתה נוח לו שלא אמרן; ריש לקיש אמר כל מי שאומר דברי תורה ואינן ערבין על שומעיהן ככלה זו שעריבה על בעלה בשעת חופתה נוח לו שלא אמרן⁴³.

הדרשה היא אחד מכלי אומנותו של הרב המלמד תורה לקהלו. בהמשך דברי יתרו למשה הוא אומר: "וזהוזהרת אתה את החקים ואת התורות". וכתב הרמב"ן שם: "ותודיע להם את הדרך אשר ילכו

³⁹ מעניין לציין כי מהמשנה ברורה סימן נג המובא לעיל משמע כי עיקר תפקידו של הרב הוא לפסוק הלכות.

⁴⁰ במגן אברהם סימן תכט ס"ק א: "ועכשיו נוהגין לדרוש בשבת הגדול ובשבת טובה".

⁴¹ ראה ילקוט שמעוני לתורה פרשת ויקהל, רמז תח. וכתב בבית יוסף אורח חיים סימן תכט: "והא דתניא ששאלין בהלכות פסח בפסח והלכות חג בחג היינו לדרוש בטעמים שבעבורם נצטוונו במועד ההוא וגם כן לדרוש בדברים שאסור ומותר לעשות ביום טוב".

⁴² על אופיה של הדרשה הנצרכת כתב בשו"ת **שבות יעקב** חלק ב סימן קמו: "ואפילו דורות ראשונים מצינו לפעמים שדרשו דברים פשוטים וקלים רק להנהיג בית ישראל בחכמה ומוסר להורותם שהוא עיקר מכוון והן הן הדברים שאינם שווים לכל נפש".

⁴³ שיר השירים רבה פרשה ד אות יא, וכן בשמות רבה פרשה מא אות ה. על חובתו של הדרשן להכין את דרשתו לפני המסירה ראה בשמות רבה פרשת כי תשא פרשה מ סימן א: "ד"א אז ראה ויספרה, אמרו רבנן צריך אדם להיות נוטל משל לומר פרקו או אגדתו או מדרשו בשעה שהוא מבקש לאמרם בצבור לא יאמר הואיל שאני יודע ביפה כשאכנס לדרוש אני אומר, א"ר אחא מן האלהים אתה למד כשבקש לומר תורה לישראל אמרה ד' פעמים בינו לבין עצמו עד שלא אמרה לישראל שנאמר אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה ואח"כ ויאמר לאדם, וכן וידבר אלהים את כל הדברים האלה, ואח"כ לאמר לישראל, אמרו רבנן ר' יוחנן בן תורתא פעם אחת בא לפני רבי עקיבא אמר לו עמוד וקרא בתורה אמר להם לא עברתי על הפרשה ושבתוהו חכמים, הוי אז ראה ויספרה".

בה על פי התורה והמצוה. שתזהירם אתה מאד, ותלמדם התורה והמצוה". רבנים שבכל דור ודור היו מלמדים תורה לכל שכבות העם ובייחוד בשבת⁴⁴.

וכך אנחנו מוצאים בתרגום יונתן על שירת דבורה, כשהיא משבחת את חכמי ישראל: "אַמְרַת דְּבוּרָה בְּנִבְיָאָה אֲנִי שְׁלִיחָא לְשִׁבְחָא לְסַפְרֵי יִשְׂרָאֵל דְּכַד הִוַּת עֲקִתָּא הָהִיא לֹא פָּסְקוּ מְלַמְדֵּשׁ בְּאוּרִיָּתָא וְכָדוּ יָאִי לְהוֹן דִּי תִּבְיִין בְּבִתֵּי כְּנִשְׁתָּא בְּרִישׁ גְּלִי וּמַאֲלָפִין יַת עֲמָא פְּתִגְמֵי אוּרִיָּתָא וּמְבָרְכִין וּמוֹדִין קָדָם ה'". סופרי ישראל יושבים בבתי הכנסת ומלמדים את העם דברי תורה⁴⁵.

למרות חשיבותה של הדרשה בפני עצמה והיותה חלק מלימוד תורה ומחזוקת הקהילה, הרי שהיא שימשה גם אמצעי להוראת ההלכה ומקום לפסיקה. מהר"י מינץ הזהיר בדרשתו שחובת הרב להבין את נפש קהלו ולהתאים להם את הדרשה, אולם אין לשכוח את העיקר שהוא חובתו ללמדם ההלכות ושזו תהיה מטרת הדרשה⁴⁶.

חובת תוכחה

אף חובת התוכחה על בני עירו מוטלת על הרב. ואם אינו מוכיח עונשו גדול, כמו שאמרו (שבת נד, ב): "כל מי שאפשר למחות באנשי ביתו ולא מיחה - נתפס על אנשי ביתו, באנשי עירו - נתפס על אנשי עירו, בכל העולם כולו - נתפס על כל העולם כולו". ומוטלים עליו כל צרכי העיר הנוגעים לתורה ולהלכה, כמו ציון הקברות, וכדברי הגמ' (מו"ק ו, א): "אמר אבבי: שמע מינה, צורבא מרבנן דאיכא במתא - כל מילי דמתא עליה רמיא". חובת התוכחה היא חלק בלתי נפרד מתפקיד הרב, עד כדי כך שאבבי אומר (כתובות קה, ב): "האי צורבא מרבנן דמרחמין ליה בני מתא, לאו משום דמעלי טפי, אלא משום דלא מוכח להו במילי דשמיא". כלומר, שאין לרב להתיירא מדעת אנשי קהילתו ולא לחשוש שלא יאהבוהו מחמת תוכחתו⁴⁷.

⁴⁴ ראה רש"י שבת קטו ע"א ד"ה בין שאין קורין: "ובשבת היו דורשין דרשה לבעלי בתים שעסקין במלאכה כל ימות החול, ובתוך הדרשה היו מורין להן הלכות איסור והיתר, וטוב להן לשמוע מלקרות בכתובים".

לבד מחובת לימוד תורה לעם מצאנו עוד שהרב היה אחראי על תלמוד תורה לתשב"ר בעיר והיה בוחן את התלמידים. ראה למשל תקנות באסקוויץ ת"ק: "והמלמד ההוא מחויב מידי שבוע בשבוע לשלוח התלמידים להבחן להרב אב"ד דקהילתנו והרב חייב לבחון אותם" (אוצרות של חינוך מעשי חי"א, בני ברק תשע"ב, עמ' רעט. וראה עוד שם עמ' שנא בתקנות מורביה על חובת הרב ללמד הבחורים).

וראה עוד במכתבו של הרש"ר הירש, 'עצות לרב צעיר', נדפס בספר **רבי שמשון רפאל הירש: משנתו ושיטתו**, ירושלים-ניו יורק תשמ"ט, עמ' 337: "ודאגת יומם ולילה ללימודי התינוקות הבנים והבנות הקטנים בקרב עדתך".

⁴⁵ ראה עוד רש"י סוטה מט ע"א ד"ה קדושה דסדרא: "וכן יהא שמיה רבה מברך שעונין אחר הגדה שהדרשן דורש ברבים בכל שבת היו נוהגין כך ושם היו נקבצין כל העם לשמוע לפי שאינו יום של מלאכה ויש כאן תורה וקידוש השם". מנהג זה הובא גם בדברי בעל המאור במסכת עירובין, ושם משמע שתפקיד הדרשן היה צריך רשות מיוחדת מהנשיא: "כולהו ישראל נמי שכיחי גבי הדדי בצפרא דשבתא לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ורגילין היו ליטול רשות מן הנשיא כל מי שהוא דורש ברבים" (המאור הקטן מסכת עירובין דף יז ע"ב).

⁴⁶ מאסף תורני **זכור לאברהם**, תשמ"ט, עמ' רמט-רנ. בשו"ת מהרי"ל החדשות סימן צג נראה שהיו דורשים דרשות מיוחדות ללימוד הלכות הנצרכות בבית לנשים: "וכזה עשו קמאי דקמן מהר"ח ואחריו שדרשו עניינים שלו הנראה להם צורך, וכן שאר ענייני תורת הבית הנ"ל. וכן נהוג חכמי דורינו ונלך בעקבותיהם ובזה נפשינו הצלנו".

⁴⁷ וראה עוד בדברי הרמב"ם תשובה ד, ב. (המובאים לעיל).

למרות האמור, חובת התוכחה והיכולת להוכיח הן מן הדברים הקשים. קושי זה מתבטא בדברי התלמוד: "מנין לרואה בחבירו דבר מגונה שחייב להוכיחו? שנאמר: הוכח תוכיח. הוכיחו ולא קבל מנין שיחזור ויוכיחנו? תלמוד לומר: תוכיח, מכל מקום; יכול אפי' משתנים פניו? ת"ל: לא תשא עליו חטא. תניא, א"ר טרפון: תמה אני אם יש בדור הזה שמקבל תוכחה, אם אמר לו טול קיסם מבין עיניך, אמר לו טול קורה מבין עיניך. אמר רבי אלעזר בן עזריה: תמיהני אם יש בדור הזה שיודע להוכיח"⁴⁸. מכאן שלצד חובת ההוכחה על הרב לבחון טוב את התועלת ואת הדרכים בהן ניתן להשפיע על קהילתו ולקרבה לחיי תורה, והדברים ארוכים⁴⁹.

ומן הראוי לעיין בספרו החשוב של הרב משה לוונטל, **שררה שהיא עבדות: סוגיות ברבנות קהילה**, ירושלים תשס"ז, בנוגע ליחסי הרב וקהילתו הן בתחום הדרשה והתוכחה ופסיקת ההלכה והן בענייני גמילות חסדים ושאר חובות הרב.
⁴⁸ בבלי ערכין טז ע"ב.

⁴⁹ בתשובה מפורטת מדרך הרשב"א רב קהילה בנוגע לדרך הנכונה להנהגת הציבור, ובה מדגיש הרשב"א את חשיבות הפיקחות של הרב ויכולת העלמת עין מעוברי עבירה כדי לנהלם ולהביאם לדרך טובה. ראה שו"ת **הרשב"א** חלק ה סימן רלח: "וזה מה שהשבתי לחכם ר' יעקב בן הכסף, בעל ישיבה בטוליטולה, על הנהגת המדינה זו, ויסור העוברים. דע: כי לשון רכה תשובה גרם, ולעולם כל מישר ומישר, ופנה דרך לפני העם, להסיר המכשלה את העם צריך לעלות מן הקלה אל החמורה. ואין נוטלין כל החבלה ביחד, ואחר כוונת הלב הדברים אמורים. כבר ידעת מ"ש בנזיר (כג, ב): גדולה עבירה לשמה, ממצוה שלא לשמה. וכבר הראו לנו מועצות ודעת, במה שהזכירו בפ"ק דע"ז גבי של בית רבי, שהיה מקריב לבית קיסר שור פיסם ביום אידם, חיסר ד' רבוון. שלא יהיו מקריבין אותו יום, אלא למחר. חיסר ד' רבוון, שלא מקריבין אותו כל עיקר. ואמרו: ר' למעקר מילתא בעי, ועקרי אותה פורתא פורתא. הנה זאת שמענה, ואתה דע לך עוד, כי אי אפשר לנהוג בכל האנשים במדה אחת. וזכור נא ענין דוד אדונינו מלכינו, אשר נהג להעלים עינו מיואב ושמע, ואף על פי שהיו בני מות. והטענה שאמר: כי היום ידעתי שאני מלך על ישראל. כי לכל זמן מזומן, והעלמת עין מן העובר, לעתים מצוה, והכל לפי צורך השעה. והחכם מעלים עיין לעתים בקלות. ואני רואה שצריך שיתחזק ענין התקנות בתחילה, ולא יכנס במחלוקת. וכבר ידעת ענין מלכנו הראשון שאול, כי היה כמחריש והעלמת עין בדבר זה, עד אשר יחזקו זרועות העומדים על הפקודים, מצוה רבה. והמקיים את המצוה, עשה סמוכות לתקנה, ובנקלה חומה בצורה. ואחר תחזקנה ידיך, ומלכת בכל אשר תאזה נפשך. והנה רואה כי גלתה סנהדרין ממקומה, כדאיתא (סנהדרין מא) כדי שלא יצטרכו לרבות בדיני נפשות, מפני שראו דרבו הרצחנים. כ"ש אנו, שאין בנו כח מדין תורה לדין בדיני נפשות, ואף לא בדיני קנסות, אלא לצורך השעה. ולא לעבור על דברי תורה, אלא לעשות סייג לתורה, כמוזכר בסנהדרין (דף מו) וביבמות (דף צ). ואם השתיקה לעתים לגדר, אין כאן סייג בחזקה ידבק ההפך. זהו עצתי, שתפתה בלשון רכה, פעם ושתים. והרבה רעים על הרעים, שמאל דוחה וימין מקרבת, אולי יזכו, וישובו מדרכם הרעה, ורשעים עוד אינם. ואם לא ישמעו, ויעברו בשלח יעבורו, תלוש ומרוט, טול מקל והך על קדקדם, אלף ופרוטרוט. היש דבר שצריך שישקול הפסד כנגד שכר. וצריך מתן והסכמה והמלכה, ומתוך כך יסור הרבים לשום שמים. כי כל שהמעשה גדול, וחזקת היד רצה, צריך יותר השגחה והסרת הכעס. וצריך שיהא הדיין חושש את עצמו, שמא אש קנאתו לשי"ת תבער בו, ותהיה גורמת להעלם הדרך הטוב והנכון מעליו. על כן, כי תבא הנקימה לפניו, בעודה בכפו לא יבלענה, שמא יאכלנה פגא. אלא יבשלנה, וימתיקנה בסוד הזקנים, וישרים בלבותם. ואם יש אנשים רשעים מפורסמים, ורצית למתקם, ועוד הם בתמוריהם עומדים, תמנה עם הזקנים, בין להלקות, בין לקוץ יד או רגל, ואפי' להמיתו ואף על פי שדיני התורה בטלו מן הסנהדרין, עוד לא בטלו לצורך השעה".

ראה עוד את דיונו של רש"ר הירש, ויקרא יט, יז על חובת ההוכחה בזמן הזה לעומת הכלל "מוטב יהיו שוגגין" ועל דרך ההוכחה: "מצוות תוכחה תלויה בעריבות היהודית; שכל ישראל עריבים זה לזה על קיום המצוות; ואילו הוגשמה מצוה זו למעשה, היתה משנה את פני העולם מבחינה מוסרית. אך אין היא יכולה להתגשם במלואה - אלא אם כן דעת מוסר פשטה בכל שכבות הציבור; וכבר קוננו חכמים לפני מאות בשנים, שדרגה נעלה זו לא הושגה בישראל. כי המצווה להוכיח תלויה בנכונות

דאגה לעניי העיר

לבד חובת ההוכחה מוטלת על הרב גם הדאגה לשלום עניי העיר ולפעילות הצדקה, כפי שניתן ללמוד מהמעשה הבא המובא בבבלי קידושין: "אושפזיכניה דרב אדא בר אהבה גיורא הוה, והוה קא מנצי איהו ורב ביבי, מר אמר: אנא עבידנא סררותא דמתא, ומר אמר: אנא עבידנא סררותא דמתא; אתו לקמיה דרב יוסף, אמר להו: תנינא - שום תשים עליך מלך... מקרב אחיך - כל משימות שאתה משים לא יהיה אלא מקרב אחיך. אמר ליה רב אדא בר אהבה: ואפילו אמו מישראל? אמר ליה:

לקבל תוכחה; ואם הכל חייבים להוכיח זה את זה, הרי הם נכונים גם לקבל תוכחה זה מזה; והכל מכירים בערכה האובייקטיבי של המצווה - ושוב אין משגיחים בעניינים אישיים. וכבר קונן ר' טרפון (ערכין שם): 'תמה אני אם יש בדור הזה שמקבל תוכחה, אם אמר לו טול קיסם מבין שיניך, אמר לו טול קורה מבין עיניך'. ואילו בן זמנו, ר' אלעזר בן עזריה, טוען: 'תמיהני אם יש בדור הזה שידוע להוכיח'. אכן מקבל התוכחה קרוי בלשון הכתוב: עמיתך; ומכאן החובה המוטלת עלינו, שלא לגלות בתוכחתנו שמץ התנשאות; אלא ניתן לחברנו להרגיש, שהוא בבחינת 'עמיתנו' - שווה עמנו לכל דבר; אף הוא זכאי להוכיח אותנו; ורק מתוך שהדבר חובה עלינו, קיימנו בו מצוות תוכחה. והכתוב מוסיף ומבהיר בפירוש: ולא - תשא עליו חטא: אל תביא בשל כך חטא על עצמך (השווה במדבר יח, לב); הוזהר אומר: קיים את מצוות התוכחה כך, שלא תבוא לידי חטא בעטייה. וכך אמרו (ערכין שם): "הוכיחו ולא קבל מניין שיחזור ויוכיחנו ת"ל תוכיח מכל מקום, יכול אפילו משתנים פניו ת"ל לא תשא עליו חטא"; הוזהר אומר: אם לא הועיל בדברי תוכחתו - יחזור ויוכיח; אך אם נשתנה גוון פניו - אות הוא שהדברים עשו רושם; ושוב אין להמשיך בתוכחה; שכן אם יוסיף להוכיח, רק יביישנו שלא לצורך; והלבנת פנים - ובייחוד הלבנת פני חברו ברבים - היא פשע".

הרמב"ם (דעות ו, ח) מבדיל בין דברים שבין אדם לחבירו לבין דברי שמים: "בדברי שמים אם לא חזר בו בסתר מכלימין אותו ברבים ומפרסמים חטאו... עד שיחזור למוטב - כמו שעשו כל הנביאים בישראל".

אמרו חכמים (עי' ביצה ל ע"א): אם הורגלו לעבור עבירה בשוגג, והאסור לא נזכר בכתוב בפירוש, וידוע שתוכחה לא תועיל ורק תהפוך את השוגג למזיד - שוב אין להוכיח את החוטאים; שכן "מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין". אך נראה לנו שמדובר כאן רק בתוכחה שבשעת עבירה; ולכל היותר - בפנייה מיוחדת אל עוברי העבירה; אך לא נאסר כאן ללמד תורה ברבים ולהורות לעם את האסור והמותר; אלא זו חובה המוטלת בכל עת על כל מורה הוראה בישראל; והיא מוטלת עליו בייחוד, אם נתרבו עוברי עבירה מחמת בורות. וכך מוכח גם ממשמע לשון התלמוד שם: "דקא חזינן דעבדן הכי ולא אמרינן להן ולא מידי"; וכן: "הני נשי וכו' ואזלן ויתבן וכו' ולא אמרינן להו ולא מידי". וברור שמדובר כאן רק בשעת מעשה. שאם לא כן, הרי זה פירוש של דבר: כל אימת שהורגלו לחטוא מחמת בורות, אין לתקן את המצב על - ידי תלמוד תורה; ונמצאת התורה הולכת ומתיישנת מאליה! ובלאו הכי כבר העיד הריטב"א בשם "רב גדול מאשכנזים שהעיד בשם רבותיו הצרפתים ובכללם ר"י והרב מרוטנבורק": הכלל "מוטב שיהיו שוגגין" נוהג רק בתקופה, שהכל מקיימים את התורה, ועוברי עבירה מועטים; אך בזמן "שמקילין בכמה דברים", ורבים מזלזלים במצוות, חובה לקום להגנת התורה; ויש להזהיר ולהעניש גם על עבירות דרבנן, עד שיחדלו מלחטוא בין בשוגג בין במזיד (ראה שיטה מקובצת, ביצה שם).

וראה עוד באזהרת בעל שו"ת כתב סופר אורח חיים סימן נז, לאחר שהאריך בסוגיית מוטב יהיו שוגגין כתב: "ופשיטא שאין בדברים כאלו לדיין ומורה ומארי' דאתרא אלא מה שענינו רואות לפי המקום ולפי הזמן, ואמרו ז"ל כשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה שלא לומר דבר שלא נשמע דכתיב אל תוכח לך וכו' ובאמת מצות תוכחה קשה היא מאוד לקיימה כתקונה יותר מכל המצוות כי צריך לשקול במאזני שכלו אם יוכיח או יפה השתיקה מוטב שיהיו שוגג' ולא יהיו מזידין ונ"ל שע"ז הזהירה התורה הוכח תוכיח א"ע ולא תשא עליו חטא שתהי' זהיר שלא תשא ותרבה עליו חטא שוגג להיותו מזיד ע"י התוכחה".

רוח אחרת נושבת משו"ת מנחת יצחק חלק ד סימן עט אות ט, שחלק על דברי החפץ חיים שיש בזה מצוה שלא לומר דבר שלא נשמע וכתב שדברי הגמ' אינם אלא לעורר המוכיחים שיקשטו עצמם תחילה.

אמו מישראל - מקרב אחיך קרינא ביה. הלכך, רב ביבי דגברא רבא הוא ליעיין במילי דשמיא, ומר ליעיין במילי דמתא⁵⁰. מכאן שתפקיד האדם הגדול לעיין בצרכי השמים של העיר, ומפרש רש"י: "במילי דשמיא - בגבאי צדקה ובקיצותה וחלקותה וסדר מתורגמנין ומפטירין". כלומר, חלוקת הצדקה של העיר הרי היא בכלל מילי דשמיא המוטלים על רב העיר⁵¹.

אמנם הדאגה לעניי העיר אינה באה לידי ביטוי רק באחריות על חלוקת צדקה אלא אף בהתערבות פעילה בתקנות וסייגים למען העניים. חכמים אף קבעו דינים והלכות משום תקנת העניים⁵² וכדי למנוע עליית מחירים. "מעשה שעמדו קינין בירושלים בדינר זהב. אמר רבן שמעון בן גמליאל: המעון הזה, לא אלץ הלילה עד שיהיה בדינרין. בסוף נכנס לב"ד ולמד האשה שיש עליה ה' לידות ודאות ה' זיבות ודאות מביאה קרבן אחד ואוכלת בזבחים ואין השאר עליה חובה ועמדו קינין ביום

⁵⁰ בבלי קידושין עו ע"ב.

⁵¹ וכן משמע מסוגיית הגמ' מגילה כז ע"א: "אמר רבי יוחנן משום רבי מאיר: בני העיר שהלכו לעיר אחרת ופסקו עליהן צדקה - נותנין, וכשהן באין מביאין אותה עמהן, ומפרנסין בה עניי עירן, תניא נמי הכי: בני העיר שהלכו לעיר אחרת ופסקו עליהן צדקה - נותנין, וכשהן באין מביאין אותה עמהן. ויחיד שהלך לעיר אחרת ופסקו עליו צדקה - תנתן לעניי אותה העיר. רב הונא גזר תעניתא, על לגביה רב חנה בר חנילאי וכל בני מתיה, רמו עליהו צדקה ויהבו. כי בעו למיתי, אמרו ליה: נותבה לן מר, וניזול ונפרנס בה עניי מאתינן! - אמר להו: תנינא, במה דברים אמורים - בשאין שם חבר עיר אבל יש שם חבר עיר - תינתן לחבר עיר. וכל שכן דעניי ידידי ודידכו עלי סמיכי".

מבואר בגמ' שבמקום שיש חבר עיר ענייני חלוקת הצדקה ניתנים על פי הכרעתו. ויתירה מזאת, אף דעת העניים נסמכת עליו. וכתב רש"י בד"ה חבר עיר: "תלמיד חכם המתעסק בצרכי צבור".

וראה עוד לדוגמה בתקנות מורביה: "ומכל מקום יעשה הכל על פי הרב... ואיליו ישמעו הגבאים ולא ימרו את פיו רק המה יהיו גבאי צדקה ומחלקי צדקה" (**אוצרות של חינוך מעשי חי"א**, בני ברק תשע"ב, עמ' שנא).

⁵² ראה רשימה של תקנות כדי שלא לבייש העניים בבבלי מועד קטן כז ע"א: "תנו רבנן בראשונה היו מוליכין בבית האבל עשירים בקלות של כסף ושל זהב ועניים בסלי נצרים של ערבה קלופה והיו עניים מתביישים התקינו שיהיו הכל מביאין בסלי נצרים של ערבה קלופה מפני כבודן של עניים תנו רבנן בראשונה היו משקין בבית האבל עשירים בזכוכית לבנה ועניים בזכוכית צבועה והיו עניים מתביישיין התקינו שיהיו הכל משקין בזכוכית צבועה מפני כבודן של עניים בראשונה היו מגלין פני עשירים ומכסין פני עניים מפני שהיו מושחרין פניהן מפני בצורת והיו עניים מתביישיין התקינו שיהיו מכסין פני הכל מפני כבודן של עניים בראשונה היו מוציאין עשירים בדרגש ועניים בכליכה והיו עניים מתביישיין התקינו שיהיו הכל מוציאין בכליכה מפני כבודן של עניים בראשונה היו מניחין את המוגמר תחת חולי מעים מתים והיו חולי מעים חיים מתביישיין התקינו שיהיו מניחין תחת הכל מפני כבודן של חולי מעים חיים בראשונה היו מטבילין את הכלים על גבי נדות מתות והיו נדות חיות מתביישות התקינו שיהיו מטבילין על גבי כל הנשים מפני כבודן של נדות חיות בראשונה מטבילין על גבי זבין מתים והיו זבין חיים מתביישיין התקינו שיהיו מטבילין על גב הכל מפני כבודן של זבין חיים בראשונה היתה הוצאת המת קשה לקרוביו יותר ממיתתו עד שהיו קרוביו מניחין אותו ובורחין עד שבא רבן גמליאל ונהג קלות ראש בעצמו ויצא בכלי פשתן ונהגו העם אחריו לצאת בכלי פשתן".

ההוא ברבעתים⁵³. מכאן בעל צמח צדק⁵⁴ כדברי המגן אברהם⁵⁵ שבמקום שייקרו הגויים את מחיר הדגים, יש לתקן ולגזור שלא יקנו דגים לשבת⁵⁶.

רבותינו טרחו בתקנת העניים במסגרת סמכותם כרבנים⁵⁷ ותפקידם לפקח על הפקעת מחירים וכדומה ולתקן תקנות מתאימות⁵⁸.

אף בתלמוד ובדברי חז"ל מצינו פעמים רבות תיאורים על חכמים בטרחתם ובנשואם את נטל האומה כולה ודאגתם לכל יחיד ויחיד⁵⁹. אמנה כאן רק מספר דוגמאות:

1. רבי פתח אוצרותיו בשנת בצורת ופיקח בעצמו על החלוקה לעניים⁶⁰.
2. רבי שמעון בר יוחאי ורבי אליעזר בן רבי יוסי הלכו לרומי לבטל גזירת המלכות⁶¹.
3. רבי יהודה בן שמוע וחכמי ישראל נטלו עצה ממטרוניתא לבטל גזירות⁶².
4. בכמה מקורות מסופר על משלחות חכמים לשדלנות⁶³.
5. רבי אליעזר, רבי יהושע ורבי עקיבא הלכו לחולות אנטוכיה לגבות צדקה⁶⁴.
6. רבי עקיבא היה גבאי צדקה ועליו נאמר: 'שאני רבי עקיבא דיד עניים הוה'⁶⁵.
7. רבי חנינא בן תרדיון היה גבאי צדקה⁶⁶.

⁵³ משנה כריתות סוף פרק א.

⁵⁴ שו"ת צמח צדק סימן כח.

⁵⁵ אורח חיים סימן רמב ס"ק א ועיין כף החיים שם סעיף יב-יד.

⁵⁶ ועיין עוד בגמ' סוכה לד ע"ב: "דאמר שמואל למוכרי ההדסים אשוו זבינייכו ואי לא אמרי' דהלכה שאף הדסים קטומים כשרים". וכן עיין עוד בגמ' פסחים ל ע"א שנחלקו רב ושמואל האם קדירות לאחר הפסח ישברו, עיי"ש. ובגמ' אמרו דאמר שמואל למוכרי הקדירות אשוו זבינייכו ואי לא אמרינן דהקדירות כשרות.

⁵⁷ ראה עוד בשו"ת חיים ביד לרבי חיים פלאג' סימן סג, על כך שכל ענייני גביית הצדקה שייכים לרב העיר ואסור לאחרים לקחת ממנו תפקיד זה.

⁵⁸ ראה עוד על כוחם של חכמים ושיקולי מוסר בתקנותיהם בספרו של הרב פרופ' אליעזר ברקוביץ, **ההלכה כוחה ותפקידה**, ירושלים תשס"ז, בעיקר פרקים ד-ה, עמ' קיג-קנח.

וראה עוד בשו"ת אפרקסתא דעניא חלק ג יורה דעה סימן קפג על דאגתו לעניי העיר לפני הפסח ודרך היתר ליקח מעות מנכרים לצורך זה.

⁵⁹ על דוד המלך ודאגתו לכלל ולא כדרך המלכים עיין בבלי ברכות ג ע"ב – ד ע"א.

⁶⁰ בבלי בבא בתרא ח ע"א, כלה רבתי פרק ב אות יד. וראה עוד חגיגה טו ע"ב.

⁶¹ בבלי מעילה יז ע"א.

⁶² בבלי ראש השנה יט ע"א.

⁶³ ראה כלה רבתי פרק ז למלכות הפנימית, וכן לכאורה בבבלי מכות כד ע"א, בראשית רבה פרשה לג, פרשה עח ריב"ל סלק לרומי.

⁶⁴ ראה ירושלמי הוריות ג, ו; ויקרא רבה פרשה ה אות ד. ויש להעיר בלשון מגבת חכמים שם.

⁶⁵ בבלי קידושין כז ע"א. וראה עוד בבא קמא לו ע"ב על רב יוסף שהוא יד עניים. עוד מקורות בעניין דאגתם של חכמים לעניי

העיר ניתן לראות במאמרו היפה של משה בר, 'על מקומם של תלמידי חכמים בהנהגת ציבור', 'יצחק אייזנר (עורך), **איש על**

העדה, ירושלים תשל"ג, עמ' 105.

⁶⁶ ראה בבלי בבא בתרא י ע"א; עבודה זרה יז ע"א.

רב כפרנס

אולם זאת ראוי לדעת, כי לא על כל תלמיד חכם מוטלת בפועל הדאגה לעניים ולצרכי הכלל. דאגה זו אינה חובת כל צורבא מרבנן, אלא דין השייך רק לתלמיד חכם שמינוהו על הציבור, תפקיד הנקרא בלשון חז"ל פרנס⁶⁸. עליו אמרו: "אין מעמידין פרנס על הצבור אלא אם כן נמלכים בצבור"⁶⁹. לא כל תלמיד חכם יכול להתמנות להיות פרנס על הציבור, משום שנדרש ממנו היקף גדול בהלכה ויכולת לענות תשובות לשואלים, כמו שאמרו: "איזהו תלמיד חכם שממנין אותו פרנס על הציבור - זה ששואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ואומר, ואפילו במסכת כלה"⁷⁰.

מתפקידו של הפרנס הממונה על הציבור לפקח בענייני משא ומתן, לקבוע תקנות הסוחרים ולבחון את הסכמי הסחר האם הם ראויים, וכמו שאמרו: "הנהו בי תרי טבחי דעבדי עניינא בהדי הדדי, דכל מאן דעביד ביומא דחבריה נקרעוה למשכיה. אזל חד מנייהו עבד ביומא דחבריה, קרעו למשכיה; אתו לקמיה דרבא, חייבינהו רבא לשלומי. איתיביה רב ימר בר שלמיא לרבא: ולהסיע על קיצתם! לא אהדר ליה רבא. אמר רב פפא: שפיר עבד דלא אהדר ליה מידי, ה"מ היכא דליכא אדם חשוב, אבל היכא דאיכא אדם חשוב - לאו כל כמיניהו דמתנו"⁷¹. כלומר, אין כח ביד סוחר

⁶⁷ בבלי חולין ז ע"א.

⁶⁸ בבבלי מועד קטן דף כב ע"ב על מה שאמרו בגמ': "חכם שמת בית מדרשו בטל" כתב רש"י ד"ה חכם: "ממונה על העיר שמבקשים ממנו הוראה". כלומר רש"י מסייג את דין חכם שמת לחכם הממונה על העיר.

⁶⁹ בבלי ברכות נה ע"א.

⁷⁰ בבלי שבת קיד ע"א ועיי"ש בתוס' ד"ה ואפילו. ובפירוש המאירי כתב שם: "איזהו ת"ח שראוי למנותו פרנס על הציבור כל ששואלים אותו דבר הלכה בכל מקום ואומר ואפי' במסכת כלה כלומר אף על פי שאינה רגילה וי"א בה להקל וגורסים בהלכות כלה כלומר בהלכות מועדות שהיה מנהגם לדרוש בהם תמיד ובכלל זה בכל ענינים שצריכים לאיסור והיתר אף על פי שאינו בקי כל כך בדינים וכן יראה לפרש במסכת תענית כמו שהתבאר שם". ואם כן שתי דעות יש בראשונים אם נצרך ידע רב יותר או שמספיק ידע בסיסי בהלכות הנהוגות.

ועיין בדברי התשב"ץ חלק א סימן לג שחילק אם יש חכם גדול ממנו או לא, וכן חילק בין לדון ובין מינוי לראש ישיבה. ועיין עוד בדברי תשובות חתם סופר או"ח ח"א סימן יב: "ואפילו יהיה גדול הרבה ממנו מ"מ הלא ר"ע ור' יהושע היו גדולים מראב"ע ואפ"ה מנוהו לראב"ע נשיא מפני שר"ע לא היה לו זכות אבות ור' יהושע היה בר פלוגתא דר"ג, ש"מ כיון דראב"ע היה ראוי להיות נשיא על כל ישראל זולת איזה חכמים שהיו גדולים ממנו בתורה ומיהו בשארי מילי היה הוא עדיף מינייהו אין ראוי שיפסידו כל ישראל מפני ב' וג' אלו, וה"נ בכל עיר ועיר אין החיוב שיהיה הממונה פרנס על הציבור גדול מכל לומדי העיר דוקא כי לפעמים הוא מרוצה לציבור ולא החכמים האלו אעפ"י שהם גדולים מזה בתורה, כיון שעכ"פ לכל הציבור ראוי זה להיות מנהיג לא יפסידו הם עבור ב' לומדים אלו".

ואם כן הכרעתו שפרנס הממונה אינו צריך להיות התלמיד חכם הגדול ביותר אלא מרוצה לציבור. ולכאורה סתר משנתו שם בסמין יג: "אך מ"מ בענין רבנות דמדינה שעיקרו שיהי' גדול מכל רבני המדינה ושישאלו ממנו ועל פיו יצאו ויבואו, ואם אינו גדול מהם בודאי לא יועיל ירושת אבותיו ואי גדול מכולם אזי אפילו איכא בעלמא גדול מזה מ"מ זכות אבותיו יעמדו לו להקדימו, אבל אי איכא במדינה גדולים ממנו אי אפשר לומר שיש לו קדימה" שחילק בין רבנות מדינה שנדרש מן הרב להיות גדול מרבני המדינה. וי"ל".

⁷¹ בבלי בבא בתרא ט ע"א.

העיר לקבוע תקנות במקום שמצוי שם אדם חשוב. וכתב שם המאירי שאין הדבר תלוי בהימצאותם של תלמידי חכמים בעיר, אלא בהימצאותו של תלמיד חכם הממונה על ענייני העיר:

אף זה שבארנו בבני אמנות אחת שרשאים להתנות ביניהם שלא יעשה אחד ביום חברו ולחייב את העובר בקנס ידוע בלא רשות אנשי העיר וגדוליה יתבאר למטה דוקא במדינה שאין בה חכם חשוב לתקן דרכי המדינה אבל אם יש שם חכם חשוב אין יכולין לענוש ולהפסיד אלא מדעת החכם ואם הענישו חייב המעניש לשלם ומ"מ דוקא חכם שהוא פרנס וממונה על מעשה העיר לפשפש בהם ולתקן את המעוות אבל שאר תלמידי חכמים אין להם כלום בדבר זה וכן כתבו גאוני ספרד יש אומרים ואף בבני העיר כלם הדין כן שאם יש שם אדם חכם וממונה על כך אין תנאם כלום אא"כ ברשותו וכן פירשו רוב מפרשים ולא יראה לי כן אלא בפרטי העיר כגון בני אמנות או אמניות אבל כלל העיר יראה שאף הם מתנים שלא ברשותו שהרי אף הם יכולים לבטל את מנויו.⁷²

בנוסף לכך, אין סמכות לתקנות של מקצת אנשי העיר על קצתם ללא הסכמת החכם הממונה בעיר. דין זה נדון בהרחבה בדברי הפוסקים הראשונים ודורש עיון בפני עצמו, אולם הכלל שלמדנו מעיון בראשי הפרקים הללו הוא שהרבנות איננה מתמצה בפסיקת הלכות גרידא. לבד מידיעת ההלכה נדרש מן הרב להיות פנוי לקהלו בדרישת ה' ומוטלת עליו הדאגה לכל המצב הרוחני שבעיר וכן לטובת העניים והנזקקים.⁷³

סמכותו כמרא דאתרא

הרב איננו אישיות מנותקת החיה בעולמה הרוחני, אלא היא קשורה מעצם תפקידה למרחב ולמקום עליו היא אחראית. רב הוא רב דמתא – רב המקום. לרב ניתנה על פי ההלכה סמכות בלעדית להורות ולהכריע בעירו.⁷⁴ הרב בעירו נחשב כפוסק יחידי ועל הציבור להישמע להכרעותיו ההלכתיות אף

⁷² וראה עוד מה שאמרו בפסחים קיב ע"א: "אל תדור בעיר שראשיה תלמידי חכמים", וכתבו שם רש"י ורשב"ם: "דטריד בגירסא ולא טריד במילי דציבורא", וכ"ה במאירי שם. ועיין עוד תשובות ציץ אליעזר חלק יח סימן פא שהשיב באריכות לתלמיד חכם שאין לו ליטול משרה ציבורית ולבטל בכך מלימודו, ונראה עוד מדבריו שם שיש הבחנה בין תלמידי חכמים ופרנסים. וראה בשו"ת יד אפרים סימן י' שהאריך על חשיבות חלוקת התפקידים ועל ההפרדה בין תלמידי חכמים ובין העיסוק בצרכי העיר.

עוד על מעורבות הרב בתקנות הציבור ראה בתקנות מדינת מעהרין סימן רפו שאין תוקף לתקנות ללא הסכמת הרב. ועיין עוד הפניות בספרו של יעקב כץ, **מסורת ומשבר**, ירושלים תשי"ח, עמ' 98 הערה 6.

⁷³ ראה לשונו של הגר"מ שטרנבוך בספרו תשובות והנהגות כרך א סימן תתלז: "אמנם ראוי לידע דעיקר תפקיד הרב הוא בתוך הקהלה עצמה: **ללמד תורה ולהורות להם דרך ה'**, ובזמן האחרון התחילו לחפש רבנים שיעסקו בקירוב רחוקים ושידעו לדרוש וכדומה, אף שאינם ת"ח מובהק להורות לקרובים ובעל השפעה בהקהלה גופא לחזק עמודי הדת וכו', שזהו תנאי עיקרי לרב".

⁷⁴ ראה תשובת מהר"י ווייל סימן קנא שהובאה בתרומת הדשן פסקים סימן קכו, שרשאי כל תלמיד חכם להורות אף שיש שם רב אחר בעיר כשהקהל לא מינוהו לראש וקצין. ועיין שם סימן קכח, שהביאו ברמ"א יו"ד סימן רמה סעיף כב: "רב היושב בעירו ולומד לרבים, יד יכול חכם אחר לבא וללמוד גם כן שם, אפילו מקצת פרנסת הראשון, כגון שהקהל קבלו הראשון עליהם לרב ונוטל פרס מהם על זה, אפילו הכי יכול השני לבא לדור שם ולהחזיק רבנות בכל דבר, כמו הראשון, אם הוא גדול

בדברים שאחרים חולקים עליו. וכמו שאמרו: "במקומו של ר"א היו כורתים עצים לעשות פחמין לעשות ברזל בשבת. במקומו של ר' יוסי הגלילי היו אוכלים בשר עוף בחלב"⁷⁵. ובירושלמי מצינו אף שינויי מנהגים של ההולך ממקום למקום אחר כדי לנהוג כמו הרב המקומי: "ר' אבהו כד הוי אזיל לדרומא הוי עביד כר' חנינא וכד הוי אזיל לטבריא הוי עביד כרבי יוחנן - דלא מפלג על ברנש באתריה"⁷⁶.

תוקף כוחו של רב המקום מתבטא בכך שאעפ"י שלעולם חכם שאסר אין חבירו רשאי להתיר, מכל מקום כתבו האחרונים שדין זה אינו נוהג במרא דאתרא, אלא אף אם חכם אחר אסר רשאי מרא דאתרא להתיר⁷⁷.

וראוי לכך (מהרי"ו סי' קנ"א ומהרא"י בפסקיו סימן קכ"ח ע"ש תשו' הגדולים). אבל אם בא חכם אכסנאי לעיר, אין לו לקפח שכר הרב הדר שם לעשות חופות וקידושין וליטול השכר הבא מהם, הואיל והוא פרס הרב הדר שם; אבל מותר לעשות החופה ולתת השכר לרב הקבוע. וכן הותר לו לדון בין שני בעלי דינים שבעיר הבאים לפניו לדון, דלמא הרב שבעיר אין ממוצע להם. אבל אין לו להורות איסור והיתר, או לדרוש לנהוג שררה, באתריה דחבריה". וכיוצא בזה כתב בשו"ת מהרשד"ם יורה דעה סימן קלב (בשו"ת יביע אומר חלק ט יורה דעה סימן כז כתב בתוך דבריו שדברי מהרשד"ם אינם אלא כשתשש כוח הרב אבל אם יכול עוד ללמד אסור לאחר ללמד ולדרוש תחתיו) אולם כבר כתב בתשובות חתם סופר יורה דעה סימן רל שאין ללמוד מדברי תשובות מהרי"ו ווייל הנ"ל לזמן הזה משום שבזמנם ומקומם לא קבלו רב כפועל והוא היה אחד מבעלי הבתים שבעיר שהיה מורה הוראות וכו' אבל בזמן הזה שאדם עוקר דירתו ונהיה פועל של הקהל וסומך את שכרו על סידורי הקידושין וכדו' הרי אין לאף אדם זכות להורות במקומו. ראה עוד בשו"ת דברי חיים יורה דעה חלק א סימן נא-נב שחלק על דברי החתם סופר הנ"ל. ובשו"ת שואל ומשיב מהדורא קמא חלק ב סימן לג דחה תשובת בעל דברי חיים וחיזק דבריו של החתם סופר, וכן כתב בערוך השולחן יורה דעה סימן רמב סעיף כט והסביר בזה את מטרת הסמיכה בזמן הזה: "ולפי הזמנים שלפנינו ועוד מדורות הקדמונים שכל עיר בוחרת לה רב מובהק להורות ולדון ונחשב כרב מובהק לכל העיר והסביבה ואין רשות לאחר אפילו הגיע להוראה להורות ולדון במקום זה אא"כ נותן לו רב העיר רשות לזה נותנין לו הסמיכה כדי שיוכלו לבוחרו לרב באיזה קהלה אבל בלא סמיכה אסור להיות רב או מורה צדק וכן נהגו מקדמונינו וחלילה לשנות וזהו עיקר עניין הסמיכה בזמננו"ז וזהו כעין נטילת רשות ועדות שהגיע להוראה". וע"ע בדבריו יורה דעה סימן רמה סעיף כט שכתב כנ"ל, ועוד כתב מטעם זה שאין נוהג בזמן הזה ירושה ברבנות משום שהוא שכיר הקהל ואת אביו רצו לשכור ולא את הבן. וראה עוד בשו"ת מהרי"ם שיק אורח חיים סימנים שיב-שיד ובשו"ת ציץ אליעזר חלק י סימן לז, וכן האריך בגודל האיסור של הקהל למנות להם מו"צ וכדו' ללא רשות מרב דמתא בחלק ה סימן ד ובחלק ג סימן כט והניף ידו בחובת טובי העיר להיזהר בזה גם בחלק יח סימן נ (וראה עוד ביביע אומר חלק ט חושן משפט סימן ט). וכן כתב בשו"ת שמש צדקה חושן משפט סימן א שאין למנות דיינים ללא הסכמת הרב דמתא.

⁷⁵ בבלי שבת קל ע"א וע"ע בבלי כתובות ו ע"א.

⁷⁶ ירושלמי ברכות ח, א. בסוגיה זו של חכם שהורה והסתמכות על דעת המקלים ראה עוד בתשובות הרשב"א חלק א סימן רנג, שאם היה רב שם ולימדם תורה יכולים להקל כמותו. ועיין עוד בשו"ת מהרשד"ם יורה דעה סימן עו ובשו"ת אבקת רוכל סימן לב (מראי מקומות רבים ניתן לראות שם בהגהת המהדיר הרב דוד אביטן) ובפוסקים יורה דעה סימן רמב וחזו"א יורה דעה סימן קנ.

⁷⁷ דמשק אליעזר חולין פרק אלו טריפות (סימן ו). וראה עוד בארוכה בנידון זה בשו"ת אפרקסתא דעניא חלק ג יורה דעה סימן קעד.

על הרב מוטלת הדאגה לבני עירו⁷⁸ ולו ניתנה הסמכות להכריע בהלכה לכל באי שער מקומו ועל הציבור להישמע להוראותיו ולהכרעותיו⁷⁹.

שחיטה וכשרות

כוחו של רב העיר אינו מסתכם רק בפסקים והוראות, אלא תקף אף כלפי מינויים של שוחטים ובאחריות על הכשרות. מקור דין זה נמצא בגמ' חולין (י ע"ב, יז ע"ב) שעל השוחט להראות הסכין

⁷⁸ ומחמת זה מצאנו שמצווה על גדול העיר לערב עירוב תבשילין על כל בני עירו ועל זה סומך מי ששכח כמבואר בטור ושולחן ערוך אורח חיים סימן תקכז סעיף ז.

עוד כתבו האחרונים שאין למכור חמץ אלא אצל רב העיר. וכתב בשו"ת דברי מלכיאל חלק ה סימן טז: "וע"ד בני הכפרים שמתעצלים ללכת למכור חמץ ע"י הרב. ומוכרים חמץ ע"י השו"ב הנמצא בכפר. חלילה לעשות כזה. כי כמה פעמים יזדמן שצריך לדעת איך לכתוב פרטי המקומות והחמוצים. והשו"ב הכפרי הלואי ידע הלכות שו"ב כראוי. ולא הלכות פסח. וגם בין המורים ראיתי כאלה שטועים בפרטי כתיבת הצעטלען. וגם יפה כתב כת"ר כי בשעת מכירת חמץ שואלים ג"כ כמה שאלות בהלכות פסח. וכשמוכר ע"י השו"ב. שואלים מהשו"ב. והוא בוש לומר איני יודע. ומורה להם כאשר יישר בעיניו. ועוד כי זה גזל גמור. דהלא ההכנסה ממכ"א שייכת בכל תפוצ"י להרב וכן ההכנסה מהכפרים שבגליל העיר שייכת לו. וע' חיבורי ח"ב סי' ד' ה'. ולזה פשוט שאסור למכור חמץ רק אצל רב העיר שהכפר הלז שייך לגליל העיר ההיא. זולת לפעמים נמצא איש מהעיר או מהכפר בעיר אחרת. ומסופק אם יספיק לבוא לעירו למכור החמץ או שמא ישכח. אזי מותר למכור בעיר אחרת. ובכגון זה מחלו המורים מתחילה זה לזה. דהא גם בעירו יזדמן שימכור שם איש מעיר אחרת. ואדעתא דהכי נקבעה ההכנסה הזאת".

⁷⁹ וכן כתבו האחרונים שאין לתקן תקנות הקהילה ללא נוכחות רב העיר. עיין נחלת שבעה הלכות שטרות סימן כז.

לחכם משום כבודו של חכם⁸⁰. וכתב הרמ"א: "ויש לבית דין לחקור ולדרוש אחר הבודקים והשוחטים ולראות שיהיו בקיאים ומומחים וכשרים"⁸¹.

⁸⁰ וראה דבריו החריפים של ר' יעקב עמדין בשו"ת שאילת יעבץ חלק ב סימן קצו כנגד שוחט ששחט לא הסכמת הרב ופסל שחיטתו ותפילתו, וכן האריך בעל ערוך השולחן כנגד השוחטים ללא אישור של הרב דמתא בערוך השולחן יורה דעה הלכות שחיטה סימן יח סעיף יח: "מדינא דגמ' [יח, א] חייב כל טבח להראות סכיניו לחכם העיר קודם כל שחיטה ושחיטה ואסמכוה אקרא [יז, ב] והחמירו בזה הרבה עד שאמרו חז"ל [שם] שאם לא הראה סכיניו לחכם אף שנמצא הסכין יפה מנדין אותו ואם לא נמצא יפה גם מעבירין אותו שלא יהיה טבח עוד ובנמצאת יפה יכול החכם למחול על כבודו אמנם כתבו הטור והש"ע סעי' י"ז דהאידינא נהגו החכמים למחול על כבודם כי הם בעצמם ממנים אנשים ידועים באומנותם וביראת ה' על השחיטה והבדיקה ולהם מחלו כבודם כי הם זהירים וזריזים הרבה ונתמנו ע"פ חכם העיר ולכן שוחט שאינו ממונה מן רב דמתא אפילו היה שוחט בעיר אחרת אסור לו לשחוט בתוך העיר ובסביבותיה שלא ברצון החכם מהעיר ואם שוחט בלא רשיונו אסורים לאכול משחיטתו ומעיד על עצמו שהוא אינו ירא אלהים ואינו מקפיד על השחיטה ואין זה מפני החומרא אלא מעיקר הדין כן הוא דכיון דמדינא דגמ' צריך להראות לחכם בכל שחיטה ושחיטה אלא שהחכמים מחלו על כבודם ממילא דפעם הראשון כשבא לשחוט בעירו של החכם וסביבותיה ודאי דאינו מוחל על כבודו ואינו רשאי למחול כדי שלא תהיה השחיטה הפקר ולכן מעיקר הדין כל שוחט שהחכם אינו רוצה שישחוט שם שחיטתו אסורה מדינא ויש יכולת ביד החכם להעביר שוחט אם רואה שאינו נוהג כשורה אף כששחט מכבר בעיר הזאת שנתמנה מפי החכם וק"ו בן בנו של ק"ו ששוחט שעדיין לא נתמנה עד עתה במקום הזה ושוחט שלא ברצון הרב דמתא ששחיטתו אסורה וראוי לעונש וכל המחזיק בידי שוחט כזה נגד רצון הרב דמתא עתיד ליתן את הדין וכאלו אוכלים טריפות ועונם קשה מאד ותהי עונותם על עצמותם והשומע תבא עליו ברכה".

וראה עוד בשו"ת דברי חיים יורה דעה סוף סימן יח שצריך הרב להימלך עם רוב לומדי העיר בהעברת שוחט ממשרתו ושם סימן ז, י, כ, כט ותשובות נוספות סימן ה, ששוחט שלא סר למרות רב העיר שחיטתו פסולה.

אמנם עיין בשו"ת אמת ליעקב סימן נט שכתב בפשיטות על רב שהורה לא לאכול משחיטת שוחט שדיבר כנגדו שאין שום כוח לרב לפסול שוחט משום שהעז כנגדו בדברים.

⁸¹ יורה דעה סימן א. וראה שם בפתחי תשובה. ובשו"ת דבר משה סימן צב כתב לחלק בין שוחט שמשפיק הסכמת רוב הקהל לבין שליח ציבור שצריך הסכמת כולם, שדווקא תפילה שהוא במקום קרבן לא שייך שיקריבהו שלא מדעתו אבל בשוחט תלוי בדעת רוב הקהל. והוסיף שם שכל זה בהסכמת המרא דאתרא שהוא החכם שבעיר והוא הממנה לשוחט, וכן שאף שיש מיעוט שאינם רוצים מינוי זה, מכל מקום למרא דאתרא שומעים שלו משפט הבחירה.

וכן הוא בפתחי תשובה יורה דעה סימן יח סעיף יז. וראה עוד בשו"ת מהרש"ם חלק ו סימן נד ושם סימן ס.

וכתב בשו"ת ב"ח הישנות סי' ה שהרב יכול לאסור שחיטת השו"ב ששחט בלא הסכמתו. וכן החמיר מאוד בשאלת יעבץ ח"ב סי' קצו שאסור לשחוט בלא הסכמת הרב דמתא. ועיין בכל זה בשו"ת דברי מלכיאל חלק ג סימן לה. וראה עוד בשו"ת הרב"ז חלק א יורה דעה סימן סה מקורות רבים בעניין זה.

ובשו"ת דברי מלכיאל חלק א סימן לה כתב שאין להתחשב בדעת רוב הקהל בענייני ידיעת התורה ויראת שמים של הרבנים ותוקף נתינת כתבי קבלה וסמיכה ללא בדיקות גמורות: "אבל בדבר שאין לההמון שום ידיעה. כגון להבחין אם הרב ראוי להוראה כשאין לו תעודות נכונות מגדולי הזמן. או על אומנות השו"ב במלאכתו ובקיאתו בדינים. וכן ביראת שמים אם יש איזה מקום לחוש עליו. בזה בוודאי אין לההמון שום ידיעה דהוי כאומרים איני יודע. שאף האומר שידוע הוא משקר. דאנן סהדי שאינו יודע. וכמו שאנו רואים בחוש בעתים הללו אשר אם השו"ב ינגן בתפלה בקול ערב עם משוררים אזי כל ההמון עונים פה אחד שהוא שו"ב טוב ומובחר אף שאינו אומן ולא ירא שמים. ומעט הבע"ב יראי ה' והרב דמתא המכירים באמת. אין שומע להם בעוה"ר. וכן אם ידרוש אחד מילי דבדיחותא או מאיזה ספר בלשון חלקלקות וניגון יפה או יטה דעת ההמון אחריו ע"י ערמות שונות ותחבולות נמכות אין כדאי לזכרם. יענה ההמון ויאמר קצין ורב ומורה תהי' לנו אף שאין בו ריח יראת שמים. והרבה פעמים מזדמן שלהורות אינו יודע. וכי נאמר בזה שדעת הלומדים ויראי שמים האמתיים יהי בטל ברוב. הס מלהזכיר. וכן הסכים הגאון הצדיק אבד"ק ביאלאסטאק זצ"ל בעהמ"ח ס' עונג יום טוב במכתבו אלי שבענינים כאלו אין שייך לילך אחר

בדבר חשיבות השגחת הרב על כל ענייני השחיטה והכשרות כתב בשו"ת אפרקסתא דעניא :
ואני עד בדבר גודל צורך השגחת הרב על שו"ב דמתא אפי' חסון הוא כאלונים בתו"י וכל
המרבה לבדוק אחר השוחטים בעניינים אלו הר"ז משובח, כמ"ש השמלה חדשה שם ס"ד.
ובס"כ שם כ' : "ומה טוב הי' בדורות אלו להחזיר הדבר ליושנה למנות א' מגדולי העיר
שאליו יובל הסכין לבדקו". והרבה יש להתלונן על כמה רבנים שהתרשלו בזה והניחו את
השו"בים להיותם כבמה בפני עצמם, ורבו המכשולות ר"ל, עד שכל הרוצה ליטול את השם
יבא ויטול, כ"ש בזה"ז ובמדינה ההיא, והוא בכלל עת לעשות לה' וכו', ודי בזה לנבון
וידעם⁸².

הרב בן ציון עוזיאל, רבה הראשי הספרדי הראשון של מדינת ישראל, כותב : "קושטא הוא דבזמננו
זה אין דין תלמיד חכם לכמה דברים (עיין שו"ך סי' י"ח ס"ק כט). אבל לענין זה כל רב במקומו
שהוא מפורסם לרב מורה הוראה או כל רב מובהק ומפורסם במקום שאין רב דמתא, הרי הוא
כחכם שבזמן התלמוד שחכמים חלקו לו כבוד זה כדי לגדור פרצת השחיטה והבדיקה שלא יפרצו
בה אלו שאין להם ידיעה ומומחיות ואינם מפורסמים ביראתם את ה' מרבים"⁸³.
לגבי חובת הרב לדאוג לכשרות המקוואות הביא בשו"ת דברי יציב מדברי האחרונים : "כי אין
להכשיר מקוה בלי רשות הרב, דבמקוה צריך השגחת והוראת הרב דמתא, ואם אין הרב משגיח
על המקוה יכול לבוא לכמה מכשולות ח"ו, ע"כ הנהיגו גדולי הדור שאין להכשיר שום מקוה בלי
הוראת ורשות הרב". והעיד על עצמו : "וכן נהגתי בעצמי זה קרוב לששים שנה שנתמנתי להיות
יושב ולהורות לבנ"י הגם שלא הייתי כדאי לכך, והלכתי בכל עת שהכשירו המקוה לטבילה ע"י
השקה וכדומה בכל מקום שהייתי"⁸⁴.

לגבי סידור חופה וקידושין כתב בשולחן ערוך : "כל מי שאינו בקי בטיב גיטין וקדושין לא יהא לו
עסק עמהם להורות בהם, שבקל יכול לטעות ויתיר את הערוה וגורם להרבות ממזרים בישראל"⁸⁵.
מקורו בבבלי קידושין ו ע"א, וכתב שם רש"י : "לא יהא לו עסק עמהן - להיות דין בדבר שמא יתיר
איסור ערוה וזהו עיוות שאינו יכול לתקן". מכאן הסיקו בט"ז ובבית שמואל שם, שאינו מנוע
מסידור קידושין, אלא מוזהר שלא יורה בהלכות אלו, אבל רשאי לסדר קידושין אף שאינו מוסמך
לזה. ומהרש"א גם הבחין בין קידושין לגיטין : "ולזה נשתרבה המנהג בדורינו שנותנין רשות לכל
אדם היודע קצת לעסוק בקדושין משא"כ בגיטין שרבו כמו רבו דיניה והלכותיה בחומר א"א

רוב דיעות ההמון. ובאמת הרבנים בעצמם אשמים בדבר הזה אשר נותנים כתבי קבלה וסמיכה בלי בדיקה גמורה. ויש שנותנים
מפני פניות שונות. ומפני כבוד התורה אין כדאי לפורטם".

⁸² חלק א סימן קצו. וכתב בערוך השולחן סימן א סעיף סח שחייבים הציבור להישמע לרב הממונה שקיבלוהו עליהם בכל
ענייני הכשרות והשחיטה: "שהרב דמתא נאמן בכל עניין דכיון שהקהל קבלוהו להורות והוא אומר שברור אצלו שטריפה היא
איך אפשר שיאכלו והרי קבלוהו עליהם לשמוע לדבריו בכל דיני איסור והיתר [נ"ל]".

⁸³ שו"ת משפטי עוזיאל כרך ב יורה דעה סימן א. וכן כתב בשו"ת שואל ונשאל חלק א סימן נה לגבי דין הספד ביום הפורים:
"ולענין שיעור החכמה שנקרא בה חכם נלע"ד דהגם דקי"ל דבזה"ז אין לנו דין ת"ח מ"מ מי שהוא ממונה לדון ולהורות באיזה
עיר וכפר כיון שהוא בתור רב העיר יש לדון כח"ה ואפי' שאר עיירות יש פנים דידונו אותו כדן ת"ח". ועיין עוד בשו"ת יביע
אומר חלק ט יורה דעה סימן מו.

⁸⁴ חלק יורה דעה סימן קיז. וכן בשו"ת שבט הלוי חלק ד סימן קטז.

⁸⁵ אבן העזר סימן מט סעיף ג.

להתירה אין לאדם לעסוק בהן כ"א היודע⁸⁶. גם רמ"א כתב שמי שלא הוסמך לגיטין וחליצה אסור לו לסדר גיטין ולא הזכיר שם קידושין⁸⁷. אמנם בשבות יעקב למד שהוא הדין לענין קידושין: אף על גב דמשמ' שם בש"ע דאם הוא מוסמך למורינו מות' לסדר גיטין וחליצות וה"ה לקדושין בלי התרה זו לא נאמר אלא בזמנים הקודמין שלא היו מסמיכין אלא הראוי לכך משא"כ בדורות הללו שסומכין אף על פי שאינם הגונים לפעמים מחמת יראה ונשיאות פנים של אלמי ותקיפי ארץ ושוחד ממון מסמיכין אף על פי שאינם הגונים ואינו ת"ח כלל ואלו כל אדם מקדש השם בזה ולהציל עצמו מחבר רע (כמו שקרה לי ברוך השם) כי אין בידינו להעמיד הדת על תלה בזה וכיוצא בו וכ"כ בספר ערך לחם של מהר"י קשטרו ב"ד סימן רמ"ב וז"ל ואני ראיתי מהסמוכין דלא הוי ידעו צורתא דשמעתא והרבה נתוכחתי עם חכמי אשכנזים על מה זה עכ"ל **לכן תקנו' קבוע תקנו שלא ליתן קידושין בלתי התרת הרב שהומחו עליהם** אף על פי דגם לפעמי' נמצא איזה רבנים שנתמנה בשביל ממון או קורבה וכל רוח אין בקרבם מ"מ הוא דבר דלא שכיח ולא ד"ת במתים ונפלים שלא נפתחו עיניהם כלל הקדוש ברוך הוא יפרע ממעמידיהם⁸⁸.

ולפי זה לא די בידיעת הלכות קידושין לסדר קידושין אלא צריך מינוי לדבר זה והוא בכלל מינוי הרב דמתא⁸⁹.

⁸⁶ חידושי אגדות קידושין יג ע"א.

⁸⁷ יורה דעה סימן רמב סעיף יד.

⁸⁸ שבות יעקב חלק ג סימן קכא. אמנם בנודע ביהודה תניינא אבן העזר סימן פג כתב שאינו אלא לכתחילה אבל אם הרב לא בא בזמן החופה וודאי שיכול אחר היודע בטיב חופה וקידושין לסדר. וראה בשו"ת באר משה, כבוד חכמים סימן ט, שהפליג בדבר שמי שהשיג גבול הרב בסידור קידושין הקידושין בטלים.

ובשו"ת הרב"ז חלק א סימן קט הביא מדברי שו"ת כנסת יחזקאל סי' עב: "אמנם אם אדם יעלה על רוחו לסדר קידושין בלי רשות והורמא האב"ד דקהלה או דמדינה, לא תהיה כזאת בישראל. כבר קמו רבנים על הא מילתא ולבשו בגדי נקם להניף ולהריק חרב לנדנה, החרם תחרימו וירדנה. וכל גאוני ארץ קבלה בידיהם מרבני צרפת קבלו מרבינו תם שגזר ואמר לבל יסדר קידושין כי אם שנבחר לרב בקהלה ובמדינה". והמשיך שם בדבריו: "מי לא יחרד לבבו לעבור על חרם קדמונים כאלו, ולעשות הרע בעיני אלקים ואדם, ויסדר קידושין ויברך שבע ברכות, שאין זה מברך אלא מנאץ!". וראה עוד בשו"ת בצל החכמה חלק ב סימן עב שכופין את החתן שיסדר קידושין רב העיר וכן נטיית הגר"מ שטרנבוך בתשובות והנהגות חלק ב סימן תרלו.

בשו"ת מהר"י ווייל סימן פה כתב לבטל גיטין שנעשו על ידי מי שלא הוסמך לזה, עיי"ש. ובים של שלמה גיטין פרק א סימן ז כתב שתקנה זו שסידור הגיטין שייך לרב יש בה קלקלה ואם יישר חילו הוא היה מבטל דבר זה: "וע"ז נתפשט המנהג האידנא שחכם העיר מסדר כל הגט מתחילתו ועד סופו, וזולתו לא ירים הסופר וה"ה החותם את ידו והשליח את רגלו, אלא כפי אשר מורה החכם, ותקנתה קלקלת", שאין ממנין חכם בשלמות החכמה הצריכה לו, אלא מי שהוא נסמך ונקרא בשם מורינו הוא החכם והמסדר, בין ידע ובין לא ידע, ואי אישר חילי אבטליה".

⁸⁹ וראה חתם סופר חלק יורה דעה סימן רל על ההיתר ליקח שכר על סידור חופה וקידושין.

היבטים בתפקיד הרב בדברי רבותינו האחרונים

בתשובות מהרשד"ם דן בשאלת ביטול כתב רבנות. בשעת מינויו נדר הקהל והחרים את מינויו של הרב כדי לחזקו ולאמצו, אך לאחר שלוש שנים רצו לסלקו ממשרתו. התיר להם מהרשד"ם על סמך הרעיון שנדר זה היה בטעות, משום שהרב לא היה מרביץ תורה כמו הרבנים הקודמים לו:

כי הם הורגלו עם הח' הש' וישי' כמהרר"י וארון תלמידו של הרב כמהרר"ל י' חביב ואח"כ עם הח' הש' כמהרר"י סמוט ואחרון עם כ"ה שמואל לבי' קלעי וכל אחד מאלו היה בקי בחדרי תורה והיה מלמד אותנו בכל שבת כדרך כל מי שהוא מרביץ תורה וגם כל דין שהיינו צריכין היה מסדר סדר פסק לעזרתנו על הדין ועל האמת וזה הח' חשבנו שהיה כיוצא בהם שהיה מועיל לנפשותינו וראינו שלא היה מועיל כי אם ברפואת הגוף ועל כן ראינו עת לעשות לה' ולבקש מי שילמד אותנו ולקבוע לו ישיבה כמו שהיה להח' הש' כמהר"ר שמואל הנז' ז"ל⁹⁰.

גם מהר"י בן לב התיר לקהל נדר שהודר על דעת רבים על מינויו של רב מרביץ תורה וכתב: ועל מה שבא בשאלה אם מתירין על דעת רבים למצוה כזאת שיהיה ביניהם מרביץ תורה שיורה להם הדינין וידרוש להם כמנהג החכמים המרביצים תורה בקהלות אין ספק שאין לך מצוה גדולה הימנה אמרו במדרש תנחומא ויקהל משה בעלי הגדה היו אומרים מתחלת התורה ועד סופה אין בה פרשה שנאמר קהלה בראשה אלא פרשה זו בלבד ולמה כך אמר הקדוש ברוך הוא למשה רד ועשה קהלות גדולות בשבת כדי שילמדו כל הדורות הבאים אחריו להקהיל קהלות בכל שבת ושבת להכנס בבתי כנסיות ובתי מדרשות ללמוד בהם תור' ברבים ע"כ והא דאמי מילתא דפשיט' היא ואין בזה ספק דהך התרה הויה לדבר מצוה ולדבר מצוה מתירין אפי' על דעת רבים⁹¹.

דברים דומים מצאנו בשו"ת מהריט"ץ, שהתיר בשעת הדחק לשנות מעות הקדש של יתומים לצורך הבאת רב לעיר וז"ל: "בודאי שבשעת הדחק יכולים לשנות לתת להביא מרביץ תורה רובץ כאריה וכלביא, לנתק אגודות מוטה ולשבר זרועות רשעים, כי זו היא גדולה מכל צורכי העיר"⁹².

⁹⁰ שו"ת מהרשד"ם יורה דעה סימן קלה.

⁹¹ שו"ת מהר"י בן לב חלק ג סימן פח. וכן נזכרת הרבצת התורה כחלק מתפקיד הרב בתשובות דברי חיים יורה דעה חלק א סימן נב: "לקבל איזה גדול בתורה להרביץ תורה בגבולם ולהדריכם בדרך ישרה". וראה עוד בשו"ת הריב"ש סימן רעא ובשו"ת התשב"ץ חלק א סימן קמו בתיאור תלמיד חכם: 'וראוי לדרוש ברבים'. וכן בשו"ת רבי בצלאל אשכנזי סימן כד: "קהל אחד נמנו וגמרו והעמידו ביניהם למרביץ תורה לפלוני אלמוני ועשו לו כתב על זה וכתוב שם שהעמידוהו לנחותם הדרך הישרה ולהודיעם את חקי האלדים ואת תורותיו ובאורו יראו אור התורה ושהוא מלבישם בגד ישועות נפשם וירביץ תורה ביניהם יורה ידין וכו' מהיום ועד זמן פלוני... איככה אוכל וראינו ברעת נפשנו כי אנחנו צמאים לדרוש את דבר ה' והחכם הזה אינו יודע מאומה ואינו דורש לנו כלל... לכו ונלכה באור ה' לבקש לנו חכם יודע שיקבע לנו ישיב' ושידרוש לנו בכל שבת ושבת ושיורה לנו את הדרך אשר נלך בה ואת המעשה אשר נעשה". וראה עוד בשו"ת מהריט"ץ חלק א סימן ס: "לשון המורגל אצלנו ובכל גלילות ישראל שאינו נקרא מרביץ תורה אלא החכם הדורש להם ומנהיגם על התורה ועל העבודה".

⁹² שו"ת מהריט"ץ חלק א סימן קסא.

וכך כותב הראי"ה קוק באגרת לר' יצחק אייזיק הלוי בעל דורות הראשונים: "אמנם אם יצליח ה' דרכנו להשיג רבנים שיהיו גם כן דרשנים טובים באמת ויהיו באמת יראי ה' וחושבי שמו החפצים לרומם קרן היהדות בארץ הקודש, אשר שתהיה פעולתם גדולה במושבות בעזרת השם"⁹³.

הוא עצמו היה נאה דורש ונאה מקיים, שכן נטל את מקלו על שכמו לסובב מכפר לכפר לחזק את היהדות: "והנה אחד מן התיקונים היותר גדולים שבהחזקת היהדות במושבות הוא שאהיה אנכי בעניי מסבב מפרק לפרק במושבות להשגיח על דרכי היהדות הכוללים ולדרוש דברי תוכחה מוסר והשכל... ואנוכי יודע ועד כמה גדולה היא השפעת הסיבוב המכובד והשיחה והדרשה וכל אורחות הקירוב".

הרב שמשון רפאל הירש העלה מספר עצות במכתבו לרב צעיר כיצד יצליח בתפקידו, והדגיש את חשיבות הדוגמה האישית והדאגה לקהל:

כאשר מביט האדם במראה מצחצח, נחשת קלל, כן יסתכלו אנשי עדתך בך לדעת את אשר יבחרו ואת אשר יחדלו, ואם כן אין טוב לך כי אם להגות בתורת ה' יום ולילה להרבות יום יום מאור עיניך וטוהר לבך מבאר תורתו, ותוסיף יום יום חכמה ודעת מה יעשה ישראל, למען תצליח להיות מורה דת אלוקים באמת, ותורת ה' המסורה לנו בכתב ובע"פ וחכמת דברי חכמים ז"ל וטוהר מדותיהם הוא יהיה לך עמוד ברזל וחומת נחשת... עוד שים לבך ודעתך לכל ענייני עדתך, היה אח ורע ואוהב להם בכל ענייניהם⁹⁴, וכל אשר תמצא בכוחך להרבות שלומם ושלומם עם אלוקים ואדם עשה, ואל תאמר גדול אני, זיעת אפך בעבודת ציבורך היא תפארתך והיא תהלתך והיית נעים למעלה ונחמד למטה וינהרו אליך לבב כל אנשי עדתך... כי ידעו נאמנה אשר רק שלומם וטובתם לנגד עיניך בכל דבריך ומעשיך⁹⁵.

הרב עובדיה הדאיה כתב בתשובה אודות מריבה בין רב לאחד מבני קהילתו:

תפקיד הרב להיות נוח לבריות, לקרב את הלבבות, לקרב את הרחוקים, להעביר על מדותיו, להופיע בפני קהל עדתו, להורות להם את הדרך זו דרכה של תורה, לנהלם באמרי פיו, במקל נועם בדברי תורה ומוסר, לעמוד כתריס נגד המתפרצים, לתת עין חודרת על כל המתרחש בשטח הכשרות, בשטח החינוך, בשטח הדת. להיות זריז וזהיר במעשיו ובמדותיו כלפי פנים וכלפי חוץ להיות נזהר מהחשדות ומהמהרהרים אחריו. להיות חולק כבוד לכל אדם, להיות רחוק מנטיות כלפי מפלגה או חברה שהיא. כבודו של הרב להיות למעלה מכל המפלגות, להיות באופן ניטרלי בכל ענין וענין, להרביץ תורה בתלמידים, לקבוע שיעורים בהלכה, בתורה וביראה מידי יום ביום להחדיר תורה ויראה בצאן מרעיתו, לשמור על צביון התורה והמצוות, להעמיד הדת והתורה על תילה בבחינת משמרת למשמרת וכן בכל הדומה לזה.

⁹³ אגרות הראי"ה חלק א אגרת קיא, ועיין עוד חלק ב אגרת תקמו. וראה עוד בספר אלה מסעי, מסע הרבנים.

⁹⁴ מבט מעין זה על תפקיד הרב ניתן לשמוע בדברי הרי"ד סולבייצ'יק: "אפשר אף לתאר את הרבנות במונחים של הרבי-המחנך שאינו עומד מעל לעדה אלא בתוכה. אז נוצר יחס לא של הרב ובעל הבית אלא של הרבי והתלמיד, שהוא בעצם רגש משפחתי של תלות הדדית ("מתלמידי יותר מכולם"). במקרה כזה נעלמת המתיחות הנוקשה השוררת בין הרב ובין בעל הבית. המשרה נעשית טפל, האישיות – עיקר" (ראיון שערך עמו מנשה אונגר, הצופה, 18.3.1960).

⁹⁵ רבי שמשון רפאל הירש: משנתו ושיטתו, ירושלים – ניו יורק תשמ"ט, עמ' 336-338.

עוד על מגוון תפקידי הרב בזמן הזה ניתן לראות את דברי הרב עוזיאל אליהו באתר כיפה,

שבזה יהיה לו האפשרות לכהן פאר ויהיה לתהלה ולתפארת בעיני כל ויהיה מורס מעל לנס ולתהלה לשבח ולתפארה⁹⁶.

תובנה חשובה בתפקידו של הרב ביטא הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך. כיום, כך אמר, אין הרב רשאי להסתפק בענייני תשובות הלכתיות לשואלים את פיו, אלא מחויב "להתעניין ולקחת חלק בכל ענייני ציבור כדי להכניס שם את הקודש... ועל הרב בעצמו מוטל התפקיד לברוא וליצור את הצורך והנחיצות ברב"⁹⁷. הרבנות, לפחות בימינו, צריכה ללבוש אופי פעיל ודינמי. אין הרב רשאי להישאר בעמדה סבילה, אלא עליו להראות את נחיצותו ולהשפיע מתורתו בכל עניין.

ר' יחיאל יעקב ויינברג מונה ארבעה תפקידים מרכזיים שעל הרב למלא: הרבצת תורה, הוראת הלכה, נשיאת דרשות ברבים בשבתות ורגלים, דאגה לעניים, חולים ונדכאים. כחלק מהרבצת התורה רואה הרב ויינברג את חשיבות הדוגמה האישית של הרב:

מובן מאליו כי למלא תפקיד ראשי זה היה נחוץ שהרב בעצמו יהיה גדול בתורה. צריך היה ללמוד הרבה, למלאות כריסו בש"ס ופוסקים, קודם שהגיע לרבנות, ואף לאחר שהגיע לרבנות לא חדל ללמוד, כל עתותיו וכל כוחו ומרצו השקיע בלימוד התורה ובהרבצתה. הרב הישן שימש באישיותו דוגמא ומופת לאנשי הקהילה בקיומו של הפסוק: לא ימוש ספר התורה הזאת מפידך והגית בה יומם ולילה. על ידי כך פרח לימוד התורה בקהלות ישראל של תקופות הקודמות.

... מטרת הדרשה היתה, להחדיר לתוך הלבבות אהבת התורה ויראת שמים, חיזוק האמונה ועידוד התקוות והשאיפות למילוי ייעודו הנצחי של העם הישראלי להיות ממלכת כוהנים וגוי קדוש. על צורת הדרשה ותכנה עברו תמורות רבות בחליפות הזמנים ובשנוי מצב ההשכלה הכללית והתרבותית של הציבור העברי בהתאם לארצות מגוריהם. אצל חז"ל אנו מוצאים את הביטוי "דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו". זאת אומרת שהדרשנים והחכמים הם בהתאמה לדורותיהם, כלומר לפי הטעם של השומעים. אבל כל זה הוא רק בנוגע לצורה ולסגנון הדרשה, אבל לא לתוכנה הרעיוני ולרוחה, שזו צריכה להיות מכוונה לתכלית אחת ויחידה: חיזוק האמונה הדתית, הגברת הרצון הפנימי לקיום המסורה הקדושה של עם ישראל, העשרת הרוח בערכים נשגבים של תרבות התורה האלקית. והרי בשביל כך נמנו הרבנים: להיות שומרים נאמנים של גחלת ד' שלא תכבה ח"ו, שומרים ל"עצמאות

⁹⁶ שו"ת ישכיל עבדי חלק ה יורה דעה סימן לג.

⁹⁷ יתד השבוע, כ"ד אדר תשנ"ו, הובא בקובץ **זכור לאברהם**, תשנ"ט, עמ' שב.

בספר **באר ראי: החינוך המקורי במשך הדורות**, ירושלים תשנ"ז, עמ' כו-כו, מובא הספדו של רבה של ירושלים הגאון ר' בצלאל זולטי על ר' רפאל קצנבלוגן, ובתוך הדברים הוא מתאר את ר' שמואל סלנט רבה של ירושלים, ואולי ניתן ללמוד מכך את המבט על תפקיד הרב: "פעם אחת כשר' רפאל היה ילד בן עשר ונפלה שאלה בביתם בדיני תערוכות בשר בחלב ואמו שלחה אותו לר' שמואל לשאול את השאלה, ר' שמואל אחרי ששמע את הענין שאל, האם הכלי היה בן יומיו? הילד לא ידע, השיב ר' רפאל: אחזור לאמי ואשאל ואבוא שוב. קירב ר' שמואל את הילד ואמר לו, ראה אם תלך ותשאל רק זאת, יתכן ואהיה זקוק לבירור נוסף ושוב תחזור הרי תטרך הרבה. הושיב ר' שמואל את ר' רפאל לידו ולימד אותו כמה יסודי דינים בהלכות תערוכות בשר בחלב והסביר לו מה הפרטים שדרוש לברר על מנת שיוכל לפסוק. — ור' רפאל סיים: כך נהגו גדולי התורה בירושלים, ר' שמואל שהיה הפוסק הגדול בדורו ידע לקרב ולהדריך אפילו ילד קטן כיצד לשאול שאלה בהלכה על מנת לפסוק כדין ואף הטריח עצמו כדי למנוע טרחה מילד. כי הגאון ר' שמואל סלנט זצ"ל נשא לא רק את כתר התורה כי אם גם את הכתר שם טוב העולה על גביהם הוא היה גם בעל מעשים טובים וחסד ובעל מידות".

הרוחנית" של האומה הקדושה, להמשכו של המסלול ההיסטורי היחיד והמיוחד של עם ישראל, עם ה' שלא יפסק חלילה⁹⁸.

סקירה קצרה זו מלמדת כי תפקידיו של הרב וחובותיו הם רבים ומגוונים ואינם כשל תלמיד חכם גרידא, אלא מינויו של רב מטיל עליו אחריות על ענייני העיר הנוגעים למילי דשמיא, כגון דרשות והוכחת בני העיר ואחריות על חלוקת הצדקה ודאגה לעניים. יתר על כן, הרב הולך לפני המחנה בכל הנוגע לחיזוק שמירת היהדות וערכיה ונושא על שכמו מגוון תפקידים בהתאם למקום ולנסיבות⁹⁹. ואף שאין כל התפקידים יכולים להיות מיושמים על ידי אדם אחד, אולם יש בכך כדי לראות את מרחב התפקיד של הרב ואת חובתו העצומה כלפי עדתו וקהלו.

פרק ג' – הלכות מינוי רב

פרק זה יעסוק בפרטי הדרישות העולות בתלמוד ובפוסקים בהלכות מינוי רב. חלק מן הדינים נאמרו לכתחילה וחלקם מעכבים אף בדיעבד, אולם מכל הדרישות ניתן לפחות ללמוד על דמות הרב הראויה והאידיאלית, אליה יש לשאוף.

גדלות תורנית

התנאי הראשון וההכרחי למינוי רב, תנאי המעניק לו את התואר, הוא ידיעת התורה. כך נאמר בבבלי מסכת שבת (קיד ע"א): "ואמר רבי יוחנן: איזהו תלמיד חכם? כל ששואלין אותו הלכה בכל מקום ואומרה. למאי נפקא מינה, למנויה פרנס על הציבור. אי בחדא מסכתא באתריה, אי בכוליה תנויה בריש מתיבתא"¹⁰⁰. וכתב בספר כפתור ופרח (פרק מד): "ומסתברא לפרש שהתלמיד חכם יחוייב להשיב על פסק הלכה וזהו דבר הלכה, אבל התלמיד אינו מחוייב בזה, אלא שהוא חייב אם שואלין לו אנה מקום מימרא פלונית ופלונית בתלמודך או איך פירושה, ששייב".

⁹⁸ 'הרבנות בישראל תפקידה וסמכויותיה', הרב נחמן פריז (עורך), ברכה למנחם: ספר היוכל לכבוד הרב מנחם צבי אייכנשטיין, סט. לואיס תשט"ו, עמ' 217.

⁹⁹ בסימפוזיון מערכת המעין שפורסם בהמעין תשל"א, וכן בספר **איש על העדה**, ירושלים תשל"ג, עמ' 385 ואילך, דנו מספר רבנים ואישי ציבור באתגרי הרב ותפקידיו בעת הזאת ועמדו על מגוון תפקידי הרב בעת הזאת בשדה החינוך והכשרות והעלו מספר נקודות חשובות הנצרכות להכשרת הרבנים כגון לימודי תנ"ך, מחשבת היהדות, מעט פסיכולוגיה, מעט ידע על מהו מדע וגבולותיו, וכן על הצורך בשימוש פרקטי אצל רבנים.

¹⁰⁰ ועיי' ש' בתוס' ד"ה ואפילו במסכת כלה: "פי' בקונט' דלא רגילי בה אינשי והוא נתן בלבו לגורסה. ובקדושין פי' לגרעיותא בפרק האיש מקדש (דף מט ע"ב) גבי ע"מ שאני תלמיד אין אומרים כשמעון בן עזאי וכשמעון בן זומא אלא כל ששואלין אותו דבר הלכה ואפי' במסכת כלה, ופי' בקונטרס אפי' במס' כלה שהיא קלה, ונראה דהכא משמע דנקט ליה משום חשיבות שידוע אפי' במסכת כלה דלא רגילי בה אינשי ראוי למנותו פרנס, אבל התם קתני דבר אחד מתלמודו משמע אפי' לא למד אלא מסכת כלה ואמר הימנה דבר אחד הרי זה חכם. ומיהו בפירוש רש"י דקידושין וכן בפי' רבינו חננאל אין כתוב בהן דבר אחד מתלמודו. ורבינו יצחק מפרש דהאי מסכת כלה היינו דרשות הסדורות מהלכות החג כדאמרין בלא יחפור (ב"ב כב ע"א) רב נחמן בר יצחק ריש כלה הוה וקאמר איזהו ת"ח שראוי למנותו על הציבור באתריה כדאמר בסמוך במסכת' באתריה כגון שידוע להשיב בכל מקום שישאלוהו באותה מסכת אפי' במס' כלה שרגילין בה ראוי למנותו בעירו, אבל בציר מהכי אין ראוי למנותו. והא דהוצרך לחזור ולהשמיענו בסמוך אי במסכת' באתריה אע"ג דכבר השמיענו כאן, לפי שרוצה לחלק בין מסכת לכוליה הש"ס והשתא הוי דהכא כי ההוא דקידושין".

אין די לו בידיעת הלכות מקוצרות, אלא צריך שידע את מקורן של ההלכות. אמרו בירושלמי: "כל תורה שאין לה בית אב אינה תורה"¹⁰¹. ופירשו המפרשים הכוונה שאין לה מקור בקבלה או ראייה לדבר. וראה בספר האשכול שהביא: "נשאל רב פלטוי גאון, איזה עדיף ומשובח, להעמיק בהלכות או לעסוק בהלכות קטועות? שרוב העולם מטיין אחר הלכות קטועות, ואומרים מה לנו לקושיות ופלפולי הש"ס. והשיב, לא יפה הם עושים ואסור לעשות כן שהם ממעטין התורה, וכתב יגדיל תורה ויאדיר. ולא עוד אלא שגורמים שתשתכח התורה מישראל. ולא נתקנו הלכות קטועות לשון בהם, אלא למי שלומד הש"ס כולו ועוסק בו, ומסתפק לו דבר בדין, ואינו יודע לפרשו יעיין בהם"¹⁰². וכן כתב הרא"ש על המורים הוראות מתוך משנה תורה לרמב"ם:

וכן טועים כל המורים הוראות מתוך דברי הרמב"ם ז"ל ואינן בקיאים בגמרא, לידע מהיכן הוציא דבריו, טועין להתיר האסור ולאסור את המותר. כי לא עשה כשאר המחברים, שהביאו ראיות לדבריהם והראו על המקומות היכן דבריהם בגמרא, ומתוך זה יכול לעמוד על העיקר ועל האמת. אבל הוא כתב ספרו כמתנבא מפי הגבורה, בלא טעם ובלא ראייה, וכל הקורא בו סבור שמבין בו ואינו כן, שאם אינו בקי בגמרא, אין מבין דבר לאשורו ולאמתו, ויכשל בדין ובהוראה. לכך לא יסמוך אדם על קריאתו בספרו לדון ולהורות, אם לא שימצא ראייה בגמרא¹⁰³.

כיוצא בזה כתב מהרש"א כנגד אלו הלומדים מתוך קיצורי ההלכות ומורים הוראה ולא למדו טעמי הדבר מתוך התלמוד: "ואמר גם עם שונים ולא שמשו ת"ח אל תתערב שהם ע"ה כדעת אחרים וכדמסיק שמורין הלכה מתוך משנתן בלא שימוש ת"ח אבל הלומד במשנה בלא הוראה מיישובי עולם הן כמ"ש הליכות עולם לו גוי ועיין בחידושי אגדות דסוף מסכת נדה. **ובדורות הללו אותן שמורין הלכה מתוך שו"ע והרי הם אין יודעין טעם הענין של כל דבר אם לא ידקדקו מתחלה בדבר מתוך התלמוד שהוא שימוש ת"ח וטעות נפל בהוראותם והרי הן בכלל מבלי עולם ויש לגעור בהן**"¹⁰⁴.

מכאן שלימוד שולחן ערוך ופסקי ההלכות ללא שימוש תלמידי חכמים מתוך עיון ודקדוק בדברי הגמרא אינו מספיק כדי להכשיר אדם להיות רב; כי יש צורך בעיון ולימוד יסודי של דברי הגמרא והראשונים, ובלעדיו הרי הוא בכלל מבלי עולם.

אולם אין דבר זה מוסכם. שיטת הר"י מיגאש היא שיותר ראוי לבחור רב שפוסק על פי פסקי הגאונים מרב שידוע תלמוד ומוציא הוראות מתוך עיונו:

האיש הזה ראוי יותר להתיר לו להורות מאנשים רבים קבעו עצמם להוראה בזמננו זה רובם אין בהם אפי' אחד משני דברים אלו רצוני לומר הבנת ההלכה והעמידה על דעת הגאונים ז"ל. ואותם שמדמים להורות מעיון ההלכה ומחוזק עיונם בתלמוד הם שראוי

¹⁰¹ ירושלמי שבת פרק יט הלכה א.

¹⁰² הלכות ספר תורה עמ' 50, והובאו דבריו בברכי יוסף יורה דעה סימן רמו ס"ק ה.

¹⁰³ שו"ת הרא"ש כלל לא אות ט. וכן כתב בשו"ת הריב"ש סימן מד, שללא ידיעת התלמוד ושורשי הדינים הרי הוא בכלל גס לבו בהוראה. וראה עוד מהר"ל נתיב התורה סוף פרק טו ובשו"ת יביע אומר בהקדמה לחלק א ובשות יחוה דעת חלק ה בפתיחה.

¹⁰⁴ חידושי אגדה, סוטה כב ע"א ד"ה ירא. ועיין עוד כיוצא בזה בשו"ת מהרי"ל החדשות סימן צג שאין לחבר חיבורים שיוור מהם ללא עיון במקורי הדינים. וראה עוד על חשיבות לימוד הגמרא והדברים המתחדשים בהבנה בשו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ד סימן לב.

למנעם מזה לפי שאין בזמננו זה מי שיהי' ראוי לכך ולא מי שהגיע בחכמת התלמוד לכלל שיורה מעיונו מבלי שיעמוד על דעת הגאונים ז"ל. אבל מי שמורה מתשובות הגאונים וסומך עליהם ואף על פי שאינו יכול להבין בתלמוד הוא יותר הגון ומשובח מאותו שחושב שהוא יודע בתלמוד וסומך על עצמו. שהוא אף על פי שהוא מורה מסברא בלתי אמתות מראיות הגאונים ז"ל מ"מ אינו טועה בזה לפי שהוא מה שעשה ע"פ ב"ד גדול מומחה לרבים עשה. ומי שמורה מעיונו בהלכה אפשר שהוא חושב שאותה הלכה מחייבת אותה הוראה והיא אינה מחייבתה והטעהו עיונו או טעה בפירושה. ואין בזמננו זה מי שגיע בתלמוד לגדר שיוכל לסמוך להורות ממנו. וכבר באו לידי תשובות קצת אנשים בדברים שהורו בהם והם חושבים שהורו כדין ושהוא ברור כשמש והם טעו בהוראתם ותלו הדבר ההוא אל מקום בלתי מקומו ולמדו הדין ממקום שאין ללמוד אותו ממנו וכבר היה בין הדבר שדנו בו ובין ההלכה שנתלו בה לאותו הדין חילוק דק ודקדוק נעלם ונסתר ולא הרגישו בו והיו לוקחים ההלכה בכללה כפשטה ולא הרגישו בחילוק הדק שבה ומדמין הנדון שלהם לה ואינם מרגישים בחילוק הדק שביניהם. עד שאני אומר שמי שאינו סומך על עצמו אם הוא נתלה בתשובות הגאונים ובהוראתם שהם הלכות פסוקות וסברות קצרות ברורות הוא יותר משובח מאותם המדמים להורות מן התלמוד¹⁰⁵.

וכן כתב בפתחי תשובה מדעת עצמו¹⁰⁶, שעכשיו שנתחברו חיבורים על השלחן ערוך, כהטורי זהב ושפתי כהן ושאר אחרונים, וכל דין מבואר טעמו במקומו, מותר להורות ומתוך השלחן ערוך ואחרונים.

עוד מצינו בגיטין (ו ע"ב) שיש הבדל יסודי בין חסרון ידיעה ובין חסרון הבנה, שחסרון ידיעה אינו מעיד על האדם שאינו אדם גדול, מה שאין כן חסרון הבנה בסברא מורה על היותו של האדם 'לאו גברא רבה'. וכך אמרו שם: "אמר רב יוסף, מאן לימא לן דר' אביתר בר סמכא הוא, ועוד הא איהו דשלח ליה לרב יהודה בני אדם העולין משם לכאן הן קיימו בעצמן (יואל ד, ג): ויתנו את הילד בזונה והילדה מכרו בין וישתו, וכתב ליה בלא שירטוט, וא"ר יצחק שתים כותבין שלש אין כותבין, במתניתא תנא שלש כותבין ארבע אין כותבין. א"ל אביי, אטו כל דלא ידע הא דר' יצחק לאו גברא רבה הוא, בשלמא מילתא דתליא בסברא לחיי הא גמרא היא וגמרא לא שמיע ליה".

¹⁰⁵ שו"ת הר"י מיגאש סימן קיד.

¹⁰⁶ יורה דעה סימן רמב ס"ק ח. וראה עוד בשו"ת ב"ח החדשות סימן מב, שנתווכח בזה שם וכתב: "א"א לפסוק ברוב הדינים מהש"ע, כי כל דבריו כמעט הם סתומים כלשון הרמב"ם ובפרט בדיני ממונות ומלבד זה הרי אנו רואים שהרבה והרבה ספיקות נפלו בדינים בכל יום וגם ברוב הדברים נחלקו גאוני עולם וצריך חכמה יתירה ובקיאות הרבה להכריע בטעם מספיק ומי שלא רגיל בלימוד הגמרא א"א לו להורות הוראה נכונה".

ועיין עוד בשו"ת מר ואהלות חושן משפט סימן ב שמצא סמך וטעם לדבר שרב העיר דן יחידי שלא כמאמר חז"ל שלא לדון יחידי, ולדבריו בזמן הזה שייך יותר בקל מומחה, וז"ל: "על כן הנראה לע"ד לומר דודאי דעל זה סמכו האידנא להושיב דיין יחידי דודאי איכא מומחה גם בזמן הזה ובקי בדינין ובפרט רב העיר דמסתמא אין ממנין אלא ח' גדול וחרף ובקי בפלפול וסברה ישרה ואדרבה יותר מצוי מומחה בדורותינו יותר מדורות הראשונים שהיה כל לימודם ע"פ וקבלה איש מפי איש באותו זמן אין המומחה שכיח הרבה אבל לא כן בדורותינו שהכל כתוב בספרים ולא הניחו דבר גדול וקטון וא"כ תכף שיהיה החכם מעיין טוב ורגיל בלימוד הפוסקים הא ודאי אין לך מומחה כמוהו ובדאי דאם קיבלוהו הקהל לדון יחידי אין עליו עוד מצות חכמים ומ"ש מור"ם בשם מוהרי"ו דאין מומחה בזמן הזה היינו שאין מומחה לכופ שהוא מילי דשררה אבל לענין הבקאות והעיון איכא טובא אף בזמן הזה".

וכתב רש"י שם: "בשלמא מילתא דתליא בסברא - אי לא הוה סבר לה מדעתו. לחיי - כלומר שפיר מצית למימר דלאו גברא רבה הוא"¹⁰⁷.

אולם אין צורך שהחכם ידע בעל פה להכריע הכרעות¹⁰⁸, ואף ההוראה המומלצת היא הוראה לאחר עיון בספרי הפוסקים¹⁰⁹.

ואין לקבל רב שאינו תלמיד חכם בעצמו, על סמך האפשרות שכאשר תבוא שאלה לפניו הוא ישאל תלמידי חכמים¹¹⁰. כמו שכתב הרמ"א: "ואסור להעמיד עם הארץ לדיין על סמך שישאל כל פעם לחכם ועובר בלא תעשה מי שמעמיד דיין כזה"¹¹¹. אמנם בדיעבד כשמינוהו, מבואר ברמ"א לגבי דיין כשאין מי שראוי ויודע הלכות, שמינויו תקף.

ואם כן עלה בידינו שלא די לבחון במבחני ההסמכה לרבנות ידיעות לבד, אלא צריך לבחון גם הבנה וסברא ישרה, שזה תנאי לגברא רבה. וכן תנאי במינויו של רב, שלא די בידיעתו הלכות קטועות אלא צריך לידע מקור הדברים ושורשי הסוגיות ואין די בהכרת קיצור הדינים¹¹².

שפה רהוטה

הנה מצינו בגמ' כתובות (יז ע"א): "כי סמכו רבנן לרבי אמי ולרבי אסי, שרו להו הכי: כל מן דין וכל מן דין סמוכו לנא, לא תסמכו לנא לא מן סרמיסין ולא מן סרמיטין"¹¹³ ואמרי לה: לא מן חמיסין ולא מן טורמיסין". כלומר, ראוי לסמוך רבנים כרב אמי ורב אסי, ונאמר שלא לסמוך סרמיסין, סרמיטין, חמיסין וטורמיסין. בפירוש ארבעת הטיפוסים הללו כתב רש"י שם: "סרמיסין - מסרסין הלכות בהיפך טעמיהן. סרמיטין - לשון סמרטוטין. חמיסין - אומרים חמישית הטעם. טורמיסין - אנשים ריקנים". לפי זה נאמרו הגבלות במינוי רבנים ללא ידיעת התורה באופן עמוק ומספק, אנשים שלא יודעים את טעמי הדין בצורה בהירה. נראה שההגבלות הללו כולן מכוונות כנגד אלו שיודעים רק את מסקנת הדין ולא את טעמיו.

¹⁰⁷ וכתב בספר משיבת נפש דברים א, יג: "הבינה קודמת במעלה כי הבינה שמכוין הדבר מתוך דבר ומדמה מילתא למילתא בשוה ולזה איתא בפ"ק דגיטין שאין למנות ראש ישיבה מרוב (ידיעה) כי אם בידוע לדמות מילתא למילתא בסברא אמיתית".
¹⁰⁸ ראה ט"ז יורה דעה סימן א ס"ק ה.

¹⁰⁹ ראה דברי כלי יקר שמות כא, א כנגד המורים הוראות בלא לעיין קודם מחמת גאוותם.

¹¹⁰ ראשיתו של נידון זה לגבי כהן הפוסק על הנגע אם טמא הוא או טהור ומוליך איתו תלמיד חכם כדי שידע הדין. כך שנינו במסכת ערכין ג ע"א: "הכל רואין את הנגעים הכל כשרין לראות את הנגעים לאתויי מאי לאתויי שאינו בקי בהן ובשמותיהן והאמר מר אינו בקי בהן ובשמותיהן אינו רואה את הנגעים אמר רבינא לא קשיא הא דמסברי ליה וסבר הא דמסברי ליה ולא סבר". מבואר שנצרכת מידה מינימלית של ידע והבנה, שכשמסבירים לו הוא מבין את הדין כדי שיוכל לפסוק בנגעים. ועיי"ש בתוס' ד"ה דמסברי ליה וסבר ויש לחלק.

¹¹¹ רמ"א חושן משפט סימן ח סעיף א.

¹¹² בתקנת מדינות מעהרין סימן קמג נכתב שכדי לסמוך בתואר מורנו צריך שיהיה ידוע ומפורסם שתורתו אומנותו ולמד ספר הטורים מפי רב ומורה. עיי"ש.

¹¹³ פירוש מעניין אחר הנדרש על גמרא זו, אף שאין הוא הפשט בגמרא, נמצא בקובץ מאמרים ואגרות מאת ר' אלחנן וסרמן, ירושלים תשס"ו, עמ' לח: "כל רב בעירו מחויב לפעול ולעשות, להגדיל תורה ולחזק בדקי הדת, כי לכך נבחר ולא רק בכדי שלא יישאר כסא הרבנות פנוי. אחרת כמוהו כסמרטוט שסותמים בו חור, שממלא את החלל הריק, ועליו ועל שכמותו קראו חז"ל: לא תסמכו לנו מן סרמיטין".

הערוך, ערך חמס, מביא את דברי הגמ' הללו ומפרשם באופן אחר: "אל תסמכו לנו מן המסכסכין את הדברים זה בזה כמטווה מסוכסך אלא מן שמסלסלין אותן ומעמידין דבר על אופניו ולא מן שאין טעמיהן ברורין ככתב מסורטט ולא מן שחוטפין את הדבר כחמיסין אלא מיושבין ולא מן שאין מתקנין את הדברים ומייפין אותן". פירוש נוסף מביא בעל הערוך, שהם אלו שאין יודעין את כל המסכת, עיי"ש.

נמצא שלפי הערוך, הרב הנסמך נדרש לבד גדולתו בתורה וידיעת המסכת על בוריה, שידע לתקן את הדברים וליפותם ולהעמיד דבר דבור על אופניו. כלומר, לא רק ידיעת התורה וטעמיה ושורשי הדין אלא גם לדעת להעבירם לשומעים בטוב טעם ודעת.

מהרש"א בחידושי אגדות על אתר מציין לדברי הערוך וכותב כי דבר זה ראוי לתקנו: "לא תסמכו לנא לא מן סרמיסין כו' בערוך בערך חמס על כל אלו הלשונות עיין שם בטוב על ב' הפירושים בזה כי בעונינו רבים מהרבנים שנכשלים בזה בדור הזה וראוי הדבר לתקן ע"פ חכמי ארצות וקצינים". ידיעת השפה והדיבור בצורה נאותה, שמטרתה שלא יבואו השומעים לטעות בדברי הרב, איננה רק המלצה בעלמא, אלא נראה שהיא תנאי במינויו של רב, וכמו שמצינו במסכת סנהדרין (ה ע"ב) בנידון טעם הסמיכה מרבו ומפני מה לא די בידיעת הדינים לבדם ובהוראה יש צורך בסמיכה מרב. וז"ל הגמ':

יורה יורה. אי גמיר - רשותא למה לי למישקל? משום מעשה שהיה. דתניא: פעם אחת הלך רבי למקום אחד, וראה בני אדם שמגבלין עיסותיהם בטומאה. אמר להם: מפני מה אתם מגבלין עיסותיכם בטומאה? אמרו לו: תלמיד אחד בא לכאן, והורה לנו מי בצעים אין מכשירין. והוא - מי ביצים דרש להו. ואינהו סבור: מי בצעים קאמר... תנא: באותה שעה גזרו: תלמיד אל יורה אלא אם כן נוטל רשות מרבו.

מבואר בגמ' שדין נטילת רשות מהרב קודם ההוראה נצרכת למרות ידיעת הדין, כדי למנוע טעות באופן קבלת הדברים על ידי השומעים. וכן כתב שם רש"י במפורש בד"ה נוטל רשות: "וכי יהיב ליה רבו רשותא מידק דייק ביה שיהא לשונו פתוח, ולא יטעו השומעין את דבריו". נמצא שהרב כשנותן הסמיכה לתלמיד, לצד בדיקת ידיעת הדין מוטלת עליו הבדיקה שתהא לשונו של התלמיד מובנת ולא יטעו השומעים בכוונת דבריו¹¹⁴.

¹¹⁴ וכן כתב בשו"ת מהרי"ק שורש קסט. אולם בערוך השולחן יורה דעה סימן רמב סעיף יא באר בדרכו של הרמב"ם פשוט אחר בסוגיה, עיי"ש בדבריו הדחוקים. ועיין עוד בשו"ת שארית יוסף סימן יט שכתב שם כנגד החכמים בעיניהם שתופסים ישיבה ומורים ללא בקשת סמיכה מרב: "באשר ידוע שבעו"ה עומדים חכמים בעיניהם אשר לא שמשו אפי' חצי צרכם תופסים ישיבה בהרצאת דמים ולא רע לי לבד על הפשטים שמעוותים ושבתא כיון דעל על אלא מתוך שנעשו ראש בא לפניהם איסור והיתר ודינים ומתוך הבושה פוסקים אפי' איסור והיתר בדברי חלומות שהולכין אחר הפה הלזה יקרא חומרא ומ"כ יסכים על זה הכזה יאחז צדיק דרכו".

וראה עוד בשו"ת מהרי"ל החדשות סימן צג בדברי אזהרתו לדורשי ההלכות שיראו שלא יטעו השומעים בין איסור להיתר. מצינו טעם אחר שניתן לסמיכה, והוא היותו של הרב מתקבל על ידי בני העיר וכדי שישמעו דבריו נצרכת הסמיכה. טעם זה נמצא בכתבי ר' זליקמן בינגא מגדולי רבני אשכנז בדורו של מהרי"ל, נדפס בקובץ זכור לאברהם, תשמ"ט, עמ' רנז-רסה. וכתב עוד שם שיש תקנה שיסמכו את הרב שלושה רבנים, ועוד כתב שראוי לרב לצום ביום שמקבל סמיכה.

יראת שמים

תנאי נוסף הנדרש מן הרב, ואף שאינו תנאי מספיק אולם הוא תנאי הכרחי למינוי רב, הוא יראת שמים. כתב הרמב"ם:

כשימות המלך או כהן גדול או אחד משאר הממונים מעמידין תחתיו בנו או הראוי ליורשו, וכל הקודם לנחלה קודם לשררות המת, והוא שיהיה ממלא מקומו בחכמה, או ביראה אף על פי שאינו כמותו בחכמה שנאמר במלך הוא ובניו בקרב ישראל, מלמד שהמלכות ירושה והוא הדין לכל שררה שבקרב ישראל שהזוכה לה זוכה לעצמו ולזרעו¹¹⁵.

כלומר, כדי למנות בן תחת אביו במלך, כהן גדול¹¹⁶ וכל שררה בקרב ישראל, אף שעוברת בירושה, דורשת תנאי של מילוי מקום אביו בחכמה או ביראה. ובצורה יותר מפורשת כתב הרמב"ם בהלכות מלכים: "ולא המלכות בלבד אלא כל השררות וכל המינויין שבישראל ירושה לבנו ולבן בנו עד עולם, והוא שיהיה הבן ממלא מקום אבותיו בחכמה וביראה, היה ממלא ביראה אף על פי שאינו ממלא בחכמה מעמידין אותו במקום אביו ומלמדין אותו, וכל מי שאין בו יראת שמים אף על פי שחכמתו מרובה אין ממנין אותו למינוי מן המינויין שבישראל"¹¹⁷.

נמצא שתנאי היראה אף חשוב יותר מתנאי החכמה הניתן ללמידה, ואין למנות מינוי מן המינויים מי שאין בו יראת שמים¹¹⁸. וכמו שאמרו במסכת שבת שיש לקום יותר לכבוד גבר דחיל חטאין, שאין לו לקב"ה אלא יראת שמים בלבד¹¹⁹.

מכוח דברי הרמב"ם הללו כתב הרמ"א לגבי מינוי רבנים: "אפילו בנו ובן בנו לעולם קודמים לאחרים, כל זמן שממלאים מקום אבותיהם ביראה והם חכמים קצת"¹²⁰. מבואר שצריך מילוי מקום אבותיו ביראה אף שאינו חכם כמותם.

ובלקט יושר כתוב על בעל תרומת הדשן, שסמך בחור שהוא נאה במעשיו והגון אף על פי שאין לו מעלה בלימודו, יותר מאחר שאין הגון במעשיו ואף על פי שיש לו מעלה גדולה בלימודו¹²¹. וכתב בשו"ת זקן אהרן: "כל תלמיד חכם שיש בידו חלול השם, אסור לשמוע תורה מפיו ולסמוך על הוראתו"¹²². ומקורו כפי הנראה מגמ': "ההוא צורבא מרבנן דהוו סנו שומעניה, אמר ר"י היכי

¹¹⁵ הלכות כלי המקדש פרק ד הלכה כ.

¹¹⁶ בתוס' מנחות קט ע"ב ד"ה חוניו, כתבו שחוניו היה ממלא מקום אבותיו ביראת חטא ולכן אמר שמעון למנותו למרות שלא ידע את סדר עבודת כהן גדול. ויש לחלק בין כהן גדול לשאר מינויים.

¹¹⁷ פרק א הלכה ז.

¹¹⁸ בשו"ת הר"י מיגאש סימן קיד כתב שיראת שמים הוא תנאי רק במינוי קבוע ולא בדין שקבלוהו עליהם.

¹¹⁹ בבלי שבת לא ע"ב.

¹²⁰ יורה דעה סימן רמה סעיף כב.

¹²¹ לקט יושר חלק ב עמ' 39.

¹²² סימן לב. וראה עוד בשו"ת הרב"ז חלק א סימן קטז ושם בהערה א מבנו הרב של בוקרשט. ומחמת זה הקפידו שאין למנות שליח ציבור או שוחט מי שיש לו בבני ביתו עובר עבירה או ששולח ילדיו ללמוד במקום שאינם שומרים תורה ומצוות. ראה שו"ת דברי מלכיאל חלק ה סי' רס: "אודות שוחט ובודק שלקח את בנו לבית ספר חפשי, שהדבר ברור שאיש כזה פסול להמשיך בעבודת הקודש בשחיטה ובדיקה, אף על פי שאנו רואים שמתנהג בתורה ובמצוות ככל בני ישראל הכשרים, שאין זה

ליעביד, לישמתיא צריכי ליה רבנן, לא לישמתיא, קא מיתחיל שמא דשמיא וכו', אם הרב דומה למלאך ה' צבאות יבקשו תורה מפיו, ואם לאו אל יבקשו תורה מפיו"¹²³. ופירש רש"י: "הואיל וסנו שומעניה, הא דצריכי ליה רבנן לאו כלום הוא, דמוטב דלא ילפי מיניה". ובתוס' הרא"ש שם פירש מהו 'סנו שומעניה': "פר"ח, שהיה שם שמים מתחלל על ידו כגון הא דגרסינן בפ' יום הכפורים היכי דאמי מי שיש בידו חילול השם כל שחבריו מתביישין משמועתו היכי דאמי כגון דאמרי שרא ליה מריה לפלניא וכגון אלישע **שהיה מתעסק בספרי מינין ושותה במיני זמר, וכל צורבא מרבנן דעביד הני עובדי מיתקרי סנו שומעניה**".

וכן פסק בשולחן ערוך: "הרב שאינו הולך בדרך טובה, אף על פי שחכם גדול הוא וכל העם צריכים לו, אין למדין ממנו עד שיחזור למוטב"¹²⁴. מבואר שאין ללמוד דברי תורה מאדם שאינו ירא שמים וממי שמתעסק בספרי מינין ושותה במיני זמר, וכל שכן שאין למנותו לרב.

דבריו נשמעים

לבד מיראת שמים וכוח תורתו של הרב נדרשת תכונה נוספת כתנאי למינויו. תכונה זו קשורה ליכולתו של הקהל לכבד את הרב ולקבל את דבריו. רב צריך שיהיו דבריו נשמעים ושיהווה דמות המסוגלת להשפיע על קהילתו. דרישה זו אינה קשורה רק ליכולות הדיבור והופעתו של הרב, אלא אף לנסיבות חיצוניות הקשורות לאופן בו הוא נתפס בעיני הציבור. דרישה זו מן הרב, שהוא יהיה בעל יכולת השפעה על בני עירו, משמשת בתשובות האחרונים עילה לא למנות תלמידי חכמים שיש עליהם רינון על מעשים לא הגונים בעברם וכדומה.

מטעם זה כתב הרמ"א בתשובה, שאין למנות אדם שייחוסו פגום לתפקיד רב. לאחר שהוא מאריך בהכשרו העקרוני של שתוקי לתפקיד הרבנות, הוא כותב:

וכל זה דברתי להלכה אבל לא לענין מעשה דידן שדינן עליו, כי סהדי במרומים שבא הנה גיסי מוהר"ר יוסף שהיה ביריד לובלין והגיד לי איך שדיבר מזה עם מהר"ר בצלאל והסכימו שלא להעלותו, **לא מצד הדין רק שהוא בזיון לתורה כי נקל הוא בעיני הבריות**¹²⁵. זוהי אמירה חשובה מאוד ביחס לנדרש מן הרב. הוא אינו נבחן רק ביכולותיו התורניות גרידא, אלא יש משמעות ליכולתו הפוטנציאלית להשפיע על הבריות. אדם שייחוסו פגום, אף שכשר היה למנותו, מכל מקום לא מינוהו מחמת היותו נקל בעיני הבריות.

מחמת יראת שמים, אלא מחמת הרגלו מנעוריו, ובקרביו ישים ארבו, ובסתר לבבו אינו מאמין בתורה מן השמים". ובעקבותיו כתב הרב עובדיה יוסף בשו"ת יחזה דעת חלק א סימן נב: "ונראה שכל זה שייך גם לעניין שליח צבור העובר לפני התיבה, שצריך להיות ירא שמים באמת שמחנך את בניו לתורה וליראת ה' טהורה, ובישיבות הקדושות, שאילו ש"צ הנותן לבניו חינוך חפשי בבתי ספר לא דתיים, הרי הוא גורם שיצאו לתרבות רעה, ואין לך מי שביתו אינו ריקם מעבירות גדול מזה" ולפי זה הוא הדין שאין למנות רב מי ששולח ילדיו למוסדות שאינם דתיים".

¹²³ בבלי מועד קטן יז ע"א. ועיין טור יורה דעה סימן שלד וברכי יוסף חושן משפט סימן ח אות א.

¹²⁴ יורה דעה הלכות תלמוד תורה סימן רמו סעיף ח. ועיין שו"ת אגרות משה חלק ב יורה דעה סימן קח, שמחמת דין זה אין למנות מי שהיה לו מינוי בבית כנסת קונסרבטיבי לדרוש ולהגיד שיעורים. וכן פסק בשו"ת יביע אומר חלק ז יורה דעה סימן יט.

¹²⁵ שו"ת רמ"א סימן כד, ועיי"ש סימן סט.

דברים דומים כתב החתם סופר בתשובותיו לאחר שהביא דברי רמ"א אלו, והוסיף וכתב שכל שכן בזמן הזה אשר קרן הרבנות ירדה, צריך להקפיד למנות אדם שהציבור יקבל דבריו:

ומאי דקמן להעלות השתוקי על כסא הרבנים בודאי אינו נכון מטעם שכי' תשו' רמ"א סס"י כ"ד שהוא בזיון לתורה ונקל היא בעיני הבריות עכ"ל וצ"ל אף על גב דממזר ת"ח קודם לכה"ג ע"ה היינו שהאמת כן הוא וכ"א מחוייב לכבדו אבל מ"מ אין ראוי להעלותו כי לא ישמעו דבריו ההמוני' ויאמרו לו צא ובדק בתועבת אמך ומכ"ש בדורותינו בעו"ה שניטל כבוד התורה ואפי' למיחוסי' שבעם אומרי' לו טול קורה ומכ"ש לבוז משפחות ולא עדיף מדיין דלית לי' מי שישמשנו דאין לו להתמנות מפני שלא יהי' הציבור נוהגי' בו כבוד כראוי בראותם מתבזה לפניהם כמ"ש הג"ה מ"י בשם ירושלמי פכ"ה מסנהדרין אות א' ומיית' לי' ב"י ורמ"א בש"ע ח"מ סי' ח' סעי' ד' ומכ"ש זה שאין ראוי להק"ק למנותו עליהם.¹²⁶

ובסיום התשובה כתב שם: "ואין נכון לשום קהלה לקבלו ולמנותו בראש"י¹²⁷. ומכאן עלינו ללמוד את חשיבות תפקידו של הרב, שאיננו רק משיב בעלמא לשאלות ההלכה, אלא הוא דמות ציבורית האמורה להשפיע על הציבור¹²⁸, ואם אין דבריו של הרב יכולים להיות נשמעים מחמת איזו סיבה שהיא, אף שהוא כשר גמור על פי דין, מכל מקום אין למנותו לרב, כי אין הנידון מידת גאונו וידיעותיו בלבד, אלא גם מידת התאמתו לתפקיד בקהילה ויכולתו להוות מקור השראה והשפעה לטובה על הקהל¹²⁹.

שימוש תלמידי חכמים

נקודה נוספת הראויה לדיון מעמיק, היא הדרישה לשימושה של תורה. שנינו בגמרא: "אתמר, קרא ושנה ולא שימש ת"ח - ר' אלעזר אומר: הרי זה עם הארץ"¹³⁰. וכתב שם רש"י: "ולא שימש תלמידי חכמים - ללמוד סברת הגמרא בטעמי המשנה מה הם רשע הוא שאין תורתו על בורייה ואין ללמוד

¹²⁶ שו"ת חתם סופר חלק ד (אבן העזר ב) סימן צד.

¹²⁷ אמנם בשו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ד סימן כו דן לגבי מינוי גר להיות מלמד וראש ישיבה, וכתב שראוי למנותו. ונראה שם שהוא הדין לרבנות שאינו בכלל שררה לעניין זה. עיי"ש. ולא נחת כלל לעניין זה של הצורך שיישמעו דבריו. ויש לחלק בקל. וראה עוד בשו"ת חוט השני לר' שמשון בכרך סימן עה על מינוי בעל תשובה וגר לשליח ציבור, ויש לדון בכמה מן הדברים לגבי מינוי מי שעבר עבירות חמורות ושב בתשובה לבין רבנות לכתחילה. עיי"ש.

¹²⁸ ובשו"ת משנה הלכות חלק ט סימן שיז כתב לגבי מינוי רב שעבר על החוק: "ופשוט דדיין או רב צריך להיות לדוגמא ולכבוד ולתפארת להנהיג עדתו בדרך ה'". עיי"ש שהיקל לגבי המקרה שם, אמנם לכאורה יש להקפיד בזה.

¹²⁹ ראה עוד על חשיבות הדוגמה האישית בהליכותיו של הרב בזמננו כדי להשפיע על מגוון חלקי הציבור, במאמרו של הרב יעקב אביגדור ראב"ד מקסיקו בספר ברכה למנחם, סנט לואיס תשט"ו, עמ' 208.

¹³⁰ בבלי סוטה כב ע"א. וראה עוד ברכות מז ע"ב, ויקרא רבה פרשה ג סימן ז. ובחזון איש שביעית סימן י אות ז [ונכפל ביורה דעה סימן מב אות ג] כתב על מי שקרא ושנה ולא שימש: "ואולי הוא בזמנינו גם כן שמשנתם סדורה להן בקופיא ואינם יודעין לעיין ולהבין ומתגאין נגד רבותינו היודעים התורה באמת ואינם שומעים להם ואינם נכנעים להם". ובשו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ד סימן לב כתב: "אף בזמנינו שכבר נכתב כל הש"ס וגם פסקי הגאונים ברי"ף ורמב"ם ורא"ש וטור וש"ע עם כל המפרשים שעליהו, איכא גם לנו תורה שבעל פה שלא נכתב עדיין, ואי אפשר לידע התורה על בוריה בלא שימוש תלמידי חכמים. שלכן נקרא גמרא שימוש תלמידי חכמים, משום שצריך להבין דברים הכתובים איך לקולטם במוחו, שלזה צריך רב שיסביר ההלכה לפי סוגיית הגמ' בפה ממש".

הימנו שע"י הטעמים יש חילוק באיסור והיתר ובדיני ממונות לזכות ולחייב ובטהרות לטמא ולטהר". ובמאירי שם כתב הטעם: "מפני שכל שאינו מישב את חכמתו בקבלת גדוליו שונה ואינו יודע מה הוא שונה ובוטח על מה שהוא מוצאו כתוב ואין לו בחינה במה שראוי לסמוך". מובן נוסף יש לשימוש תלמידי חכמים, שאינו מוגבל דווקא לידיעת הטעמים אלא להוראה הפרקטית ולדרך פסיקת ההלכה המעשית¹³¹. נראה שעל זה אמרו "גדול שימושה יותר מלימודה"¹³².

וכן דרשו גדולי מורי הוראה בכל הדורות, שמי שקיבל כתב סמיכה אין לו להתחיל תיכף להורות הוראה בישראל בדינים החמורים ללא התייעצות עם גדולי וזקני הרבנים. ראוי להביא את דבריו החרפים של ר' מאיר קצלנבויגן המובאים בתשובות הרמ"א:

עוד רעה רבה ראיתי שבר בי רב דחד יומא הנסמך היום תיכף לסמיכה יברך עצמו בקול גדול ונוטל מקל ורצועה בידו ומטפל בגיטין ואינו נושא פנים למורים אחרים אשר בעיר שהם זקנים ובעלי הוראה, כאשר גלוי לפני על אותם ר' מענדיל ור' פלק אשר לא שמשו כל צרכם. ואם הרבנות ניתנה להם במתנה לכבוד ולתפארת, לא יכון להם להרים יד ברבנים סמוכים זקנים אשר בעיר להורות ולהתעסק בגיטין שלא מרצון המורים הזקנים ההם, כאשר עשו ר' מענדיל ור' פלק להורות במקום מה"ר מן הנ"ל יצ"ו. ולאשר אלו הרובים גס לבם בהוראה מרבים מחלוקת בישראל, לכן כל איש ירא אלהים וחרד על דברי ימחה בידם ויניחו ההוראות לזקנים הרגילים להורות. והם יראו ויבינו עד ימלאו ימיהם, ולא ירימו עוד ידיהם במהר"ר מן הנ"ל יצ"ו. ואם ישובו לכסלם אנכי אדרוש מהם ואתבע עלבון של מהר"ר מן הנ"ל יצ"ו ונקח לא אנקה, נאם הדורש טוב לאחיו ודובר שלום לכל עמו, מאיר בכמ"ר יצחק ז"ל קצנאילבוגן¹³³.

וכדברים הללו האריך מהרש"ל כנגד הבאים לגבות ליטרה זהב דמי בושתו של תלמיד חכם: "כי בעו"ה הנסמכים מרובים והיודעים מועטים, ונזוהי דעת נתרבו. **שאינ אחד מכיר מקומו. ומיד כשהוא נסמך מתחיל להשתרר**, ולקבץ בחורים בהון עתק. כדרך השרים ששוכרים עבדים לרוץ לפניהם. והנה אותם נקראו שועלים קטנים, שמחבלים כרם ה' צבאות, כאשר כתב הרמב"ם (ה' תי"ת פ"ה ה"ד)"¹³⁴.

עיון היטב בדבריו מעלה שהוא מתכוון כנגד שני מצבים: מצב אחד הוא כאשר הזקנים אינם חכמים, והמצב השני הוא כנגד הצעירים שאף על פי שיודעים הדינים מכל מקום אין ראוי להם תיכף אחר הסמיכה להשתרר ולנהוג ברבנות. ומכאן שלצד החשיבות של העיון הנכון ושימוש דרכי החכמים

¹³¹ מצינו שימוש במובן זה בשו"ת חתם סופר חלק ב יורה דעה סימן מט.

¹³² בבלי ברכות ז ע"ב, וכן נראה מתוס' כתובות יז ע"א סוף ד"ה מבטלין תלמוד תורה.

¹³³ שו"ת הרמ"א סימן נה.

¹³⁴ ים של שלמה בבא קמא פרק ח סימן נח. וראה עוד בשו"ת הרשב"א חלק א סימן תעה אודות מי שנתמנה על ידי המלכות להיות רב ולא מכוח תורתו, שלא נוהג בו דין ליטרא זהב.

ובתפארת ישראל (יכין מסכת אבות פרק ב אות נז) כתב על חשיבות התייעצות עם חבריו גם לאחר שהגיע להוראה: "דמתחלה לומד האדם ואוסף שמועות הרבה בתורה, ואח"כ הולך לשיבת חכמים ללמוד חדוד השכל, כדי להציץ גם תעלומות התורה, וכמ"ש חז"ל ברישא לגמור והדר לסבור [שבת סג ע"א], ואח"כ כשכבר הגיע להוראה, מתיעץ בכל דבר חמור עם חבריו, כי היכא דלמטייא שיבא מכשורא [כהוריות ג ע"ב], ואח"כ כשיתחזק על כסא ה', עושה משפט וצדקה לכל עמו, ואח"כ על ידי כל הנ"ל קונה לו שם טוב, אח"כ זוכה לעה"ב".

בסברה ובעיון, עוד צריך הבא אל הקודש להורות ולפסוק הלכות, ללמוד דרכי הפסיקה ולקבל מרב מובהק את דרכי ההוראה בפועל ורק אז יוכל להתמנות לרב בפועל.

רוח הבריות נוחה הימנו

דרישה זו שתהא רוח הבריות נוחה הימנו כוללת שני היבטים. היבט ראשון, דרישה שאין למנות לרבנות אדם שאינו בעל מידות טובות ומשאו ומתנו בנחת עם הבריות; וראה לשונו החריפה של הריב"ש בתשובותיו: "או שאף אם התלמיד הגיע להוראה אם הוא סנו שומעניה ואין משאו ומתנו בנחת עם הבריות הנה הוא גרוע מעם הארץ"¹³⁵. זהו מהחובות הבסיסיות של רב, שאינו יכול להיות רב אם אינו בעל מידות טובות ונוח לבריות.

היבט שני הכלול בדרישה זו נובע מתפיסה עמוקה של תפקיד הרבנות ונוגע לדרכי מינויו, וזהו דרישה שיהיה מקובל על הציבור שעליו הוא מתמנה. ראשיתו של דין זה בדברי משה אל העם: "קְבוּ לְכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְנָבִיִּים וְיֹדְעִים לְשִׁבְטֵיכֶם וְאֲשִׁימָם בְּרָאשֵׁיכֶם"¹³⁶. כלומר, בבחירת הדיינים פונה משה רבינו אל העם שהם יביאו אנשים ראויים לדעתם להתמנות עליהם והוא ישימם לראשי העם. ובמדרש תנאים על אתר: "וידעים לשבטיכם, שיהיו ידועים לכם לפי שאתם מכירין אותן שהרי גדלתם ביניהם, הרי שנתעטף בטליתו ובא וישב לפני ואיני יודע מאיזה שבט הוא, אבל אתם מכירין אותו שהרי אתם גדלתם ביניהם. לכך נאמר וידעים לשבטיכם, שיהיו ידועים לכם. רבן שמעון בן גמליאל אומר, כל היושב בישיבה הבריות אומרים עליו מה ראה איש פלוני לישב, מה ראה איש פלוני שלא לישב"¹³⁷.

מה נאה להסמיך דבריו של הרש"ר הירש בפירושו לתורה שם: "וידועים לשבטיכם. מי שאופיו ידוע לכם. הייתי יכול לבחון אותם בעצמי כדי לעמוד על חכמתם ובינתם, אולם אופיים המוסרי נודע רק מתוך חייהם והוא ידוע רק לאלה הבאים אתם במגע. משום כך אוכל למנות אותם רק על פי הצעתכם".

בגמ' סנהדרין (פח ע"ב) שנינו דין זה בדרך מינויו של דין: "משם כותבין ושולחין בכל מקומות: כל מי שהוא חכם ושפל ברך ודעת הבריות נוחה הימנו - יהא דין בעירו. משם מעלין אותו להר הבית, משם לעזרה, משם ללשכת הגזית"¹³⁸. שאין דין מתמנה בעירו ללא שתהא דעת הבריות נוחה הימנו. הרמב"ם הביא כל המעלות הנצרכות בדיינים וכתב:

בית דין של שלשה, אף על פי שאין מדקדקין בהן בכל אלו הדברים צריך שיהא בכל אחד מהן שבעה דברים ואלו הן: חכמה, וענוה, ויראה, ושנאת ממון, ואהבת האמת, ואהבת

¹³⁵ שו"ת הריב"ש סימן סא.

¹³⁶ דברים א, יג.

¹³⁷ וכן ברש"י שם. וברמב"ן שם: "ואלה היו ידועים לשופטים מתחלה כי היו הכל אומרים ראוי זה להיות שופט".

¹³⁸ בתוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) פרק ז הלכה א: "ומשם שולחין ובודקין כל מי שהוא וחכם ושפוי וירא חטא ופרק טוב ורוח הבריות נוחה הימנו עושין אותו דין בעירו משנעשה דין בעירו מעלין ומושיבין אותו בחיל ומשם מעלין ומושיבין אותו בלשכת הגזית".

ובירושלמי סנהדרין פ"א הלכה ד: "ומשם שולחין בכל עיירות שבארץ ישראל וכל מי שהיו מוצאין אותו חכם עניו שפוי עין טובה נפש שפלה רוח נמוכה לב טוב יצר טוב חלק טוב היו מושיבין אותו בבית דין שבהר הבית ואחר כך בבית דין שבחיל ואחר כך בבית דין הגדול שבלשכת הגזית".

הבריות להן, ובעלי שם טוב. וכל אלו הדברים מפורשים הן בתורה, הרי הוא אומר אנשים חכמים ונבונים הרי בעלי חכמה אמור, וידועים לשבטיכם אלו שרוח הבריות נוחה מהם, ובמה יהיו אהובים לבריות בזמן שיהיו בעלי עין טובה, ונפש שפלה, וחברתן טובה, ודבורן ומשאן בנחת עם הבריות, ולהלן הוא אומר אנשי חיל אלו שהן גבורים במצות ומדקדקים על עצמם וכובשים את יצרן עד שלא יהא להן שום גנאי ולא שם רע ויהא פרקן נאה, ובכלל אנשי חיל שיהיה להן לב אמיץ להציל עשוק מיד עושקו כענין שנאמר ויקם משה ויושיעו, ומה משה רבינו עניו אף כל דיין צריך להיות עניו, יראי אלהים כמשמעו, שונאי בצע אף ממון שלהם אינן נבהלין עליו, ולא רודפין לקבץ הממון, שכל מי שהוא נבהל להון חסר יבואנו, אנשי אמת שיהיו רודפין אחר הצדק מחמת עצמן בדעתן, אוהבין את האמת ושונאין את החמס ובורחין מכל מיני העול¹³⁹.

הרמב"ם למד דין זה ששנו בגמ' בסנהדרין, שכדי למנות דיין צריך שתהא רוח הבריות נוחה הימנו, מן הפסוק 'וידועים לשבטיכם', כלומר שאין ממנין דיין על הציבור אם אין רוח הבריות נוחה הימנו¹⁴⁰.

דין זה לכאורה בא לידי ביטוי אף בהליך המינוי של רב, שאינו יכול להתמנות לרב ללא התייעצות עם הציבור, וכמו שאמרו בתלמוד בבלי: "אמר רבי יצחק: אין מעמידין פרנס על הצבור אלא אם כן נמלכים בצבור, שנאמר 'ראו קרא ה' בשם בצלאל'. אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: משה, הגון עליך בצלאל? אמר לו: רבונו של עולם, אם לפניך הגון - לפני לא כל שכן? אמר לו: אף על פי כן, לך אמור להם. הלך ואמר להם לישראל: הגון עליכם בצלאל? אמרו לו: אם לפני הקדוש ברוך הוא ולפניך הוא הגון - לפנינו לא כל שכן?"¹⁴¹. מבואר שמינוי שררה על הציבור צריך להיעשות לאחר התייעצות עם הציבור.

החתם סופר דן אודות רב שמונה על ידי השלטון ללא שקיבלו הציבור תחילה, ולאחר שמביא את דברי הגמ' הנ"ל הוא מוסיף: "מעתה ישפוט אדם, אם בצלאל שהיה מלא בחכמה ובתבונה ובדעת, צוה עליהם הקדוש ברוך הוא ע"י שלוחו הנאמן מרע"ה, ולא רצה להכריחם להתמנות שלא בשאלת פיהם ורצונם. ואיך יתמנה שום אדם בשום התמניות, מבלי שאלת פי ורצון רוב הקהל?"¹⁴².

¹³⁹ פרק ב מהלכות סנהדרין הלכה ז.

¹⁴⁰ בסמ"ג עשה צו, הובא בלחם משנה: "ולא יהיו שונאים את הבריות שנאמר וידועים לשבטיכם שאהובים לכל".

¹⁴¹ ברכות נה ע"א. וראה עוד שם במהרש"א בחידושי אגדות על מה שאמרו שם שלושה דברים מקצרים שנותיו של אדם ואחד מהם המנהיג עצמו ברבנות, וכתב שם מהרש"א: "ובכמה דוכתי אמרין דצריך הרב לנהוג ברבנות כההיא נהוג נשיאותך ברמה (כתובות קג ע"ב) ורב יודא גופיה מרא דשמעתתא א"ל לרב נחמן (קידושין ע"א) שאסור לו לעשות מלאכה בפני ג'... ונראה לפי דקדוק הלשון שאמר המנהיג עצמו ברבנות ולא קאמר הנהוג רבנות דההוא לישנא משמע שקבלוהו עליהם דבההוא ודאי שרי לנהוג רבנות אבל המנהיג עצמו כו' היינו שאין אחרים מנהיגים אותו אבל מנהיג עצמו בשררה ורבנות היינו בע"כ אף על פי שאינו מרוצה להם".

¹⁴² שו"ת חתם סופר חלק ה חו"מ סימן יט. וכן כתב התשב"ץ בשו"ת חלק א סימן קסא.

דין זה שאין לכפות על הציבור מינוי של רב שלא על דעתם, מצינו בתקנת הראשונים שעליהם חתומים רשב"ם, ר"ת, ראב"ן ועוד מאה וחמישים רבנים, שאין להתמנות לשררה כי אם על ידי רוב הקהל: "ועוד גזרנו ונדינו והחרמנו בשמתא ובשם מיתה שלא יהא אדם רשאי ליטול שררה על חבריו לא ע"י מלך ולא ע"י שר ושופט כדי לענוש ולקנוס ולכוף חבריו לא בדברי הבאי ולא בדברי שמים כי יש עושים עצמם פרושים ואפי' צנועים אינם אם לא שימנו אותם רוב הקהל מפני חשיבותם. והעובר על גזירתנו יהא באלה ובנידוי ובשמתא ומוחרם בשם מיתה ובשממה יהי' ויהיו כל ישראל מובדלי' ממנו חתומי' ואינם חתומי'".

וכן פסק בשולחן ערוך: "אפילו יחיד יכול לעכב ולומר איני רוצה שפלוני יהיה חזן"¹⁴³. וכתב שם במשנה ברורה: "הוא הדין בכל המינויים יכול למחות". והוסיף המשנה ברורה שבזמן הזה אין לילך אחר היחיד שלא ירבה מחלוקות, אלא הולכים אחר טובי העיר או הנבררים מן הקהל לדבר זה וכפי המנהג.

נמצא שאין למנות רב ללא הסכמת הקהל ולא מי שאינו רצוי לקהל, וסמכות הבחירה נתונה בידי טובי העיר או הוועדה האחראית על כך.

אולם לאחר מינוי הרב, הרי שהוא אחראי על כל ענייני הרוח שבעיר ואין לנבחר הציבור להתערב בעניינים אלו, וכמו שכתב הרב עוזיאל בסוף תשובה הדנה בסמכות תקנות של נבחר ציבור: "ענייני הקהלה שהם דתיים בטבעם ומהותם כגון: חנוך, כשרות, משפטים, ועבודת ה' בבתי הכנסת ובתי המדרש, מסורים רק לאלה שהם מומחים בהם ויודעים לעומקם והיקפם כלליהם ופרטיהם ממקורותיהם הראשונים ונאמנים להם, וכל תקנות הציבור בעניינים אלה צריכים הסכמת הרב דמתא ובית דינו שהם הם הנבחרים לכך על ידי הציבור"¹⁴⁴.

ולמרות זאת אין לרב לתקן תקנות שלא יתקבלו על ידי הקהל, וראוי לו להימלך בציבור ובנציגיו¹⁴⁵. יש עוד להעיר כי זהירות יתרה נדרשת מן הרב שלא יושפע בפסיקותיו ההלכתיות מתוך רצון לרצות את הקהל, או משום שתהא רוח הבריות נוחה הימנו ישנה דברים מאמיתה של תורה¹⁴⁶. וכתב מהרש"ל שצריך למסור הנפש ולא לסלף דבר מדברי תורה¹⁴⁷.

ותלמידיהם ותלמידי תלמידיהם וחבריהם גדולים וקטנים פתו פת כותי יינו יין נסך ספריו ספרי קוסמי' והשומר תקנותינו ינוחו ברכות על ראשו. ועל תקנה זו חתומים שמואל ב"ר מאיר, יעקב ב"ר מאיר, אליעזר ב"ר נתן וק"ן רבנים".

¹⁴³ אורח חיים סימן נג.

¹⁴⁴ שו"ת פסקי עוזיאל בשאלות הזמן סימן מא.

¹⁴⁵ שו"ת משנה הלכות חלק י סימן רסט: "ומיהו לא אמנע מלציין מה שכתב רבינו הגדול הרמב"ן ז"ל לבנו באגרת השני ז"ל במרעה השלום תנהלו הצאן ובנאות אהבה תרביצו העדר ועוד ראוי לכם להזהיר בנחת את הכל להניח את העסק מכל וכל ירא שמים ישוב וישקוד על ספר התורה שבכתב ושבע"פ כי הוא בית חיינו ובוה מעלתנו תגדל השומע ישמע והחדל יחדל **שאי אפשר להוכיח לכוף כל ישראל להיות חסידים** ובוה נהגו אבות העולם ליסר מזה חכמים גדולים אף כי למנוע מן ההגיון תלמידים המתחילים ללמוד וכו' ע"ש דבריו כי מתוקין מדבש וש"י וכבר ראיתי לרבינו הגדול הריב"ש ז"ל שכתב לתלמידו אחד שראה אצל רבו הר"ן ז"ל שבכל זמן שרצה לתקן איזה תקנה לטובת הציבור אם התיעץ יחד עם ראשי הקהילה עלתה לו וקבלו התקנה ואם עשה מעצמו בלי הסכמת הציבור לא קבלוהו ולא עלתה לו וכעין זה כתב בשו"ת הרא"ש לענין ותן טל ומטר והרבה יש לדבר מזה כי הוא זה יסוד גדול להנהגת הציבור כדי שיתקבלו דבריו ובפרט לשנות מנהגים אפילו גרועים לזה צריך מתינות יתירה ועיון גדול קודם שיתקנו דבר כזה שהציבור לא נהגו כן".

¹⁴⁶ ראה באגרות משה אבן העזר חלק ב סימן יא, שכתב בלשון תקיפה כנגד אלו המערבים השקפות חיצוניות אף בפסיקה לחומרא.

¹⁴⁷ ים של שלמה, בבא קמא, פרק ד סימן ט: "גם שמעינן מהאי ברייתא דאסור לשנות דברי תורה, אף כי הסכנה. וחייב למסור עצמו עליה, דלפי חד שינוי דתו' (ד"ה קראו) שמלכות הרשעה גזרה עליהם. ולמה לא ייראו חכמים שתעליל מלכות הרשעה עליהם. הלא לא תמצא דבר קשה כזה לומר בפני האומות שאנחנו פטורין מהזיקן, והם חייבים. וכי לא היה ראוי לחוש ח"ו לכמה שמדות וחורבות דליפוק מיניה. בפרט מלכות הרשעה, שכל מחשבתם רק להתגולל ולהתנפל על שונאיו. וא"כ היה להם לשנות, או שניהם חייבים, או שניהם פטורין. אלא ש"מ שמחויבים אנו למסור על קידוש השם. ואם ח"ו ישנה הדין הוא ככופר בתורת משה".

ידע נוסף הנדרש מן הרב

במדרש תנאים אמרו: "רבי אומר, הרי הוא אומ' (דניאל א, ד) ויאמר המלך לאשפנז רב סריסיו להביא מבני ישראל מזרע המלוכה ומן הפרתמים, ילדים אשר אין בהם כל מום וטובי מראה ומשכילים בכל חכמה וידעי דעת ומביני מדע ואשר כח בהם לעמוד בהיכל מלך בבל. והרי דברים קל וחומר, ומה אם הברורים לשמש [לחה] סרוחה לא הוכשרו עד שהיה בהן כל המדות הללו, הנבררין לשמש דעת עליונה על אחת כמה וכמה"¹⁴⁸. מבואר במדרש שהנבררים לשמש לפני ה' נדרש בהם קל וחומר מממששים לפני המלכים, וצריכים שיהיו משכילים בכל חכמה ויודעי דעת ומביני מדע¹⁴⁹. מן הדיינים היושבים בסנהדרין נדרשת אף ידיעת שבעים לשון, כמו שאמרו בבבלי סנהדרין (ז ע"א): "א"ר יוחנן אין מושיבין בסנהדרי אלא בעלי קומה ובעלי חכמה ובעלי מראה ובעלי זקנה ובעלי כשפים ויודעים בשבעים לשון, שלא תהא סנהדרי שומעת מפי המתורגמן"¹⁵⁰. וכתב הרמב"ם: "אין מעמידין בסנהדרין בין בגדולה בין בקטנה אלא אנשים חכמים ונבונים מופלאין בחכמת התורה בעלי דעה מרובה ויודעין קצת משאר חכמות כגון רפואות וחשבון תקופות ומזלות..."¹⁵¹. וכבר תמהו נושאי כליו איה מקורו, וכפי שכתב שם בהגהות הרמ"ך: "לא ידעתי מאין הוציא זה ותימה הוא מה צורך לדיינן שידעו רפואות וחשבונות וחכמת המזלות, וצ"ע". אמנם מסתבר לומר שהרמב"ם למד כן מדברי ר' יוחנן, שהמתמנים לסנהדרין צריכים להיות בעלי חכמה, וכל הדברים הללו נצרכים כדי להיות מוגדר בעל חכמה. ובכתבי ר' זליקמן בינגא מביא ששמע על מהרי"ל, ש"עדין מהדר אחר בעלי חכמה לסמוך לרבנות ומי שהנהגתם טובות ומסודר"¹⁵².

מצאנו דברים מפורשים לגבי כל תלמיד חכם, שהוא נדרש לדעת ידע נוסף לבד ידיעתו בתורה. בתלמוד בבלי אמרו: "ואמר רב יהודה אמר רב, תלמיד חכם צריך שילמוד ג' דברים: כתב, שחיטה, ומילה. ורב חנניא בר שלמיא משמיה דרב אמר: אף קשר של תפילין, וברכת חתנים, וציצית"¹⁵³.

וראה עוד בשו"ת תורה לשמה סימן שסד, שאחר שהביא כמה וכמה מקורות מהש"ס על היתר ואפנים לשקר ולשנות מפני דרכי שלום וכדו', כתב: "הרי סדרתי לכם שלחן מלא כמה אופנים בענין השקר וגניבת דעת הנזכרים בדברי רז"ל להיתרא ואתם תדקדקו בכל דבר ודבר ותלמדו דבר מתוך דבר אך תשימו יראת ה' על פניכם לבלתי תעשו קולות חוץ מן השורה בדמיון דחוק".

¹⁴⁸ דברים טז, יח.

¹⁴⁹ ראה ויקרא רבה פרשה א סימן טו: "כל תלמיד חכם שאין בו דעת נבילה טובה הימנו".

¹⁵⁰ ושם בעמוד ב לפי פירוש רש"י מבואר שלא צריכים שכל הסנהדרין ידעו שבעים לשון, אלא מספיק שלושה שידעו שבעים לשון. וכן משמע בירושלמי שקלים פרק ה הלכה א (אמנם ברמב"ם סנהדרין א, ה משמע שפירש הגמ' שם באופן אחר). במנחות סה ע"א משמע שכל הסנהדרין יודעים שבעים לשון, ובתוס' שם ד"ה ויודעים כתבו לחלק בין דיני נפשות לדיני ממון. וברמב"ם סנהדרין ב, ו כתב: "וצריך להשתדל ולבדוק ולחפש שיהיו כולן בעלי שיבה בעלי קומה בעלי מראה נבונים לחש ושיהיו יודעים ברוב הלשונות כדי שלא תהיה סנהדרין שומעת מפי התורגמן". וכתב בערוך השולחן חושן משפט סימן א סעיף כד: "אף על גב דבש"ס קאמר בשבעים לשון סבירא ליה דהכוונה בהלשונות המתהלכות במדינות אז".

¹⁵¹ סנהדרין ב, א.

¹⁵² נדפס בספר זכור לאברהם, תשנ"ט, עמ' רס.

¹⁵³ חולין ט ע"א.

וכתב שם המאירי: "ת"ח אף על פי שהוא יודע עיקרי הדברים ואין מטכסיס שלו להשתדל בענינים מלאכותיים, יש דברים שראוי לו לאמן ידיו בהם, והם הכתיבה להיות חתימת ידו נאה לדין או לעדות והשחיטה והמילה וקשר של תפילין וציצית, וכן ראוי לו להרגיל עצמו לברכת חתנים שידע נסח שלהם על פה וירגיל עצמו בהם שידע לאמרן בעריבות, שדברים אלו אדם רץ בהם לתלמיד חכם וכשאנו יודעין הבריות מרננות אחריו. ויש מפרשי' בכתב שילמד תקון השטרות הצריכות לבני אדם, שהרבה יודעין את הדין שאינם בקיאים לעשות נוסח השטרות כראוי והלא גנאי הוא לו".

אך מהרש"ל כתב שפשיטא שתלמיד חכם צריך לידע לחתום שמו ומאי רבותא, אלא מה שאמרו שצריך לידע "כתב", הכוונה בזה: "שיכול לכתוב שו"ת ופסקי דין ואף אגרת שלומים בצחות לשון נאה לת"ח"¹⁵⁴. לפי מהרש"ל נדרשת מתלמיד חכם ידיעה מקיפה בשפה וכתיבה בלשון נאה ומתוקנת.

על אף חשיבות דברים אלו, הרי שיש לשים אל לב את אזהרתו של החתם סופר על מקורות ידיעותיו של הרב:

ובהדי שותא אשר נקראתי ממעכ"ת ונעתרתי לכם ופקודתכם שמרה רוחי אדבר וירוח לי ונא אל תשליכו דברי אחרי גיו ח"ו איכה היתה כאלמנה קרי' נאמנה בלי רב יושב על כסא ה' התקבצו והאספו אל עמק הברכה לחדש המלאכה מלאכת ה' לקבל עליכם רב תופס ישיבה צדיק ונשגב במקום דברי התורה וגודר פרץ יהי' מחכמי קהלתכם או מזולת רק שיקרא בשם רב מורה דרכי ה' לעם ה' ושלא יהי' ח"ו מכותבי פלסתר ומקוראי' בספרי חצונים ומהלועזים בלעז כי אסור לקבל תורה מפיהו וכמעמיד אשרה בהיכל ה' אך יהי' בקרבו קדוש והרמב"ם בסוף הל' קה"ח כ' וז"ל הרי בארנו חשבוננו כל הדרכים שצריכים

¹⁵⁴ ים של שלמה, חולין, פרק א סימן טו. וראה עוד בדברי הביקורת שהפנה מהרש"ל לרמ"א, המובאים בשו"ת הרמ"א סימן ו: "ובאלף מחילות יותר היה למר לעיין בחכמת הדקדוק, כי כתבךד הם חומה פרוצה לרוב בנוכה ונסתר ונקבה וזכר ויחיד ורבים כתבת כמה פעמים מה שבקשני אדוני, הוא שני הפכים כאחד יחיד ורבים. כתבת הייתי יוכל לתרץ, מדבר בעדו וזולתו כאחד, וכן רבות. וכתבו תשובות הקדמונות כשתסתפק בשם מן השמות איך לכתוב בגט מלא או חסר או בסופו אל"ף או ה"א תוכל לסמוך על כתבים הראשונים של החכמים אפילו באגרת שלומים, ומוקמינן אחזקתייהו שדקדקו אחר האמת". ושם סימן ז השיב לו הרמ"א: "ומכל מקום איני מתפאר במה שאין בי כי מימי לא למדתי חכמת הדקדוק".

בשו"ת חוות יאיר סימן קכד, בהורותו את סדר הלימוד הנכון, כתב בתוך דבריו שאת עיקרי חכמת הדקדוק יש לתלמיד חכם לידע אולם לא את פרטיהם ודקדוקיהם: "ולמוד חכמת הדקדוק מיעוטו יפה ומוכרח לכל בר דעת לדעת הכללי' הן בכינויים יחיד ורבים זכר ונקיבה עבר הווה ועתיד נוכח ונסתר מדבר בעדו ואותיות המשמשות ומקומן אבל לבלות ימיו בבנייני' שונים שזכרו המדקדקי' כולו שלא לצורך לפי שאין זה פוגם מעלת החכם אם איננו יודע דקדוק. וכן בנקודות דגש ורפה וכללותיהן מוטל על איש באשר הוא אדם ונפש חיה כתרגמו לידע ואיך לא יבוש מי ששנה ולמד ולימד עד שהגיע להוראה יורה ידין אם ישאלנו בסידור תפילה למה נשתנו נקודות ווין ונשבחך ונפאריך במלאפום ונמליכך ונזכיר בשוא. גדולה וגבורה במלאפום. תהלה ותפארת בשוא קדושה ומלכות במלאפום. וכן בוויין של אמת ויציב ויאלם ויסתגר כי לא ידע שקושי שני שו"ת אין רצופין גרמו זה וכן אותיות בומ"ף שאחרי הוי"ו. וכן בהה"ן החתי בפתח האמורי בחטף קמץ ולא ידע כי אותיות אחצה"ר גרמו זה שישתנה פתח לקמן באותיות אע"ר על הרוב ובה"ח לסגול. וכן בשינוי שאר אותיות השימוש בנקודתיהן וכן בכללי דגש ורפי בג"ד כפ"ת. וכן בשוא"ת מ"ש במ דאל"כ ה"ז בור בברכו בציבור על הס"ת או לפני התיבה ברכו בשוא נחה דצ"ל נעה כי באתה אחר תנועה גדולה. אמנם לידע כל סעיפים וסעיפים והיוצאים מן הכללים אין לבלות הזמן בהם כי ידיעתם רבית המבוכה ומעט התועלת ויש שפרשו על זה מ"ש ריב"ז מנעו בניכם מן ההגיון".

ועיין עוד בהקדמת ר' יונה לאנדסופר לשו"ת מעיל צדקה.

להם בידיעת הראי' ובחקירת העדים כדי שיהי' הכל ידוע למבינים ולא יחסרו דרך מדרכי התורה ולא ישוטטו לבקש אחריה בספרי' אחרים דרשו מעל ספר ה' וקראו א' מהנה לא נעדרה עכ"ל התנצל הרמב"ם כי יען סוד העיבור שנמסר לסנהדרין נעלם ממנו לגמרי כי הוא א' מג' שבועות שנשבענו שלא לגלות סוד העיבור כמבואר שלהי מס' כתובות עד יבוא מהרה צדק במהרה בימינו ולקח הרמב"ם מספרי יונים וכ' בהלכ' קה"ח אעפ"י שאינו אותו הנמסר לנו והתנצל שעשה זה כדי שלא יבואו עם ה' אלה לשוטט לבקש חכמה בספרי זולתינו כ"א כל עסקיה' יהי' בספרי תורת ה' וק"ו בן בנו של ק"ו שלא ימנו עליהם כ"א איש נאמן עוסק בתורה ומחזיק ישיבה ללמוד וללמד לשמור ולעשות כאשר עשו אבותיכם והם גדלו והצליחו וגם עשו פרי קודש הילולים¹⁵⁵.

לעומתו נוקט הרש"ר הירש בדרך מעט שונה ואינו רואה פסול ברב אשר למד חכמה במקומות אחרים, אלא אדרבה, הוא רואה בזה מעלה לפי ערך הדור. וכך כתב במכתבו 'עצות לרב צעיר':
ואם שבר בת ציון תעלה על לבך וראית כי אחת היא מחלתינו ובאחת תעלה ארוכותינו, היא עזיבתנו תורת חכז"ל הצווחת ועומדת מימי קדם: יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ ואם אין תורה אין דרך ארץ ואם אין דרך ארץ אין תורה ומאז מאסנו לשמוע דברי חכז"ל האלה באמת דרך ארץ שלנו חסר יראת ה', ואנשי תורה יכשלו רגליהם במעגלי דרך הארץ, והנה רק יגיעת שניהם משכחת עוון ויבור רוח הטומאה מבינינו, ופרידתם השכיחה שניהם הדרך ארץ והתורה מבני דורנו, על כן תהי נא המכשלה הזאת לנגד עיניך, והיית אתה לאות ולמופת בקרב עדתך אשר שניהם כאחד טובים¹⁵⁶ ויכון האיש הישראלי לשאת כתר התורה והדרך ארץ יחדיו על ראשו¹⁵⁷, ואנשי השמאל ילמדו ממך ליקר התורה, ואנשי הימין ילמדו ממך ליקר דרך ארץ והיית רופא נאמן לתחלואי בני עמך ותשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם וחפץ ה' בידך יצלח¹⁵⁸.

נמצא אפוא שיש להקפיד שיהיה הרב מקדש שם שמים בכל הליכותיו ושיוכל לדבר דבריו בצורה נכונה ונעימה. כמו כן יש מעלה גדולה בהיות הרב חכם ובקי במקצת חכמות, אולם יש להיזהר שיהיה ירא שמים, שיהיה בראשו ורובו נטוע בתורה ושלא יהיה מקור השפעתו מספרים חיצוניים.

¹⁵⁵ שו"ת חתם סופר חלק ה - השמטות סימן קצז.

¹⁵⁶ דברים חריפים כנגד זה כתב הגאון רבי אלחנן וסרמן בקובץ מאמרים ואגרות, עמ' צב-צג: "ובעיקר הגדול הזה נשתבשו מאד במדינתם שהחשיבו לימודים חיצוניים כמו לימוד התורה. כסבורים היו כמו שצ"ל ללמוד תורה לשמה כן צריך ללמוד לימודים חיצוניים לשמן, אפילו אינן צריכין לו לאומנותו. והראיה שכן דעתם שהרי דורשין מעצמן ולא מפני חוק השלטון מהרבנים שיהיו ד"ר לפילוסופיא... והתורה חוגרת שק שהכניסו צרתה לביתה למען הרעימה... ראשית כל התיקונים צריך להיות במינוי הרבנים כי כולא גופא בתר רישא גריר. תחת אשר עד עתה דרשו מהתלמידים להיות רבנים שילכו לאוניוורסיטט, עליהם לדרוש מהם מעתה שלא ילכו לאוניוורסיטט, וכל המרבה בתורה ויר"ש משובה, ולא המרבה בפילוסופיא".

¹⁵⁷ מכאן חיזוק לדבריו של הרב יחיאל יעקב ויינברג כנגד אלו שפירשו את שיטתו של רש"ר הירש כאילו אינה אלא בדיעבד: "אבל פירוש זה הוא סילוף האמת ההיסטורית. האמת היא שרב הירש דרש בתום לבבו מזיגה של תורה עם דרך ארץ במובן היותר רחב של מילה זו... הרב רש"ר הירש הניח איפוא אבן הפינה לאמת העתיקה, כי יהדות ותרבות אינו יסודות וגורמים סותרים זה את זה אלא להיפך". ראה דבריו המובאים שם עמ' 190; ובספרו **לפרקים**, ירושלים תשס"ג, עמ' ריח ועוד שם.

¹⁵⁸ **רבי שמשון רפאל הירש: משנתו ושיטתו**, עמ' 337.

גיל הרבנים

הגבלה נוספת שיש להתבונן בה מצינו בחז"ל ובפוסקים, וזהו הגבלת הגיל של הרבנים. בתלמוד בבלי אמרו: "אמר רבי אבהו אמר רב הונא אמר רב, מאי דכתיב: 'כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה'? כי רבים חללים הפילה - זה ת"ח שלא הגיע להוראה ומורה, ועצומים כל הרוגיה - זה ת"ח שהגיע להוראה ואינו מורה ועד כמה? עד ארבעין שנים. איני? והא רבה אורי! בשוין¹⁵⁹. ומבואר שם לפי פירוש רש"י, שהזמן בו נחשב אדם הגיע להוראה הוא גיל ארבעים. אולם בתוס' שם (ד"ה ועד כמה) כתבו שאין הכוונה לגיל ארבעים אלא לארבעים שנה מלימודו אצל רבו¹⁶⁰, ועל זה אמרו שם שהיינו דווקא אם יש מי שידוע להורות, אבל באין מי שידוע להורות כמותו רשאי להורות קודם ארבעים שנה. וכן כתב הרמ"א: "ואין לאדם להורות עד ארבעים שנה אם יש גדול ממנו בעיר, אף על פי שאינו רבו"¹⁶¹. וכן כתבו גדולי רבני אשכנז, שאין למנות לרב מי שהוא פחות מבן ארבעים¹⁶².

אך עתה נותר לברר עוד האם יש הגבלת גיל למעלה, שמעבר לגיל מסוים אין לאדם להתמנות לרב על הציבור.

בהלכות סנהדרין כתב הרמב"ם: "אין מעמידין בכל סנהדרין לא זקן מופלג בשנים ולא סריס מפני שיש בהן אכזריות"¹⁶³. וכתב רש"י בטעם הדבר: "שכבר שכח צער גידול בנים ואינו רחמני"¹⁶⁴. והרשב"א בתשובותיו כתב מטעם זה, שלא רק שאין מעמידין וממנין אותו כשהוא זקן, אלא אף

¹⁵⁹ סוטה כב ע"א, עבודה זרה יט ע"ב.

¹⁶⁰ ועיי"ש במהרש"א שדחה ראייתו וכתב שהיינו גיל ארבעים.

¹⁶¹ יורה דעה סימן רמב סעיף לא. ולכאורה יש להבין מה טעם בחושן משפט סימן ז מפורש שיכול לדון מגיל י"ג או מגיל י"ח, ואילו כאן אמרו גיל ארבעים. ובתשובות שבות יעקב חלק א סימן קמ כתב לחלק על פי דברי בעל העיטור בין הוראת איסור והיתר לבין לדון בדיני ממונות, עיי"ש. ולכאורה היה נראה ליישב שכאן לא איירי בהוראת איסור והיתר לחוד אלא למנותו עליהם לרב ובוה צריכים גיל ארבעים, וכעין מה שכתב השבות יעקב שם לחלק בין דיין יחידי שאין ראוי למנותו, וצ"ע. ועיין ברכי יוסף חושן משפט סימן י. ובשו"ת מהרשד"ם חושן משפט סימן א כתב לחלק בין זמן התלמוד לזמן הזה שאין נוהג דין הגיע להוראה במ' שנה כיוון שאין אנו מורים אלא מתוך הספרים. וכן העלה בשו"ת הרדב"ז חלק ו סימן ב' אלפים קמז. ועוד כתב לחלק בין אקראי ובין בקביעות, משום שעיקר הטעם לגיל ארבעים הוא חשש טעות כמו בתלמיד שטעה במי בצעים וכטעם רשות מרבן, וצ"ע. בשו"ת תורת חיים (מהרח"ש) חלק ג סימן צג הביא את דברי מהרשד"ם וכתב שאין לתלמוד מזה לענין סומא בזמן הזה כי דין הגיע להוראה בארבעים הוא משום דעתו מיושבת, עיי"ש. וע"ע שו"ת אבקת רוכל סימן ר-רא, שכתב שכל הראוי להוראה יכול להורות ואין צריך להגיע לארבעים שנה. ובשו"ת המבי"ט חלק א סימן קנז כתב לחזק הדבר שלא ידון מי שלא הגיע לשנות הוראה. וע"ע בשו"ת ישכיל עבדי חלק ב חושן משפט סימן א שהאריך בזה ובשו"ת יביע אומר חלק ד חושן משפט סימן א לגבי הדפסת ספרי הלכה קודם גיל ארבעים.

¹⁶² הלכות ומנהגי מהר"ש, ירושלים תשנ"ז, עמ' ר, סימן יג. רבינו זליקמן בינגא בשם מהר"ר אנשל, דיני סמיכה, נדפס בספר זכור לאברהם, תשנ"ט, עמ' רסא. בתקנות מדינת מעהרין סימן קס"א כתוב שרב המסדר גיטין וחליצה יהיה מעל גיל שלושים. בשו"ת שמש צדקה חושן משפט סימן א גם האריך לצדד שאין להורות קודם ארבעים.

¹⁶³ פרק ב הלכה ג.

¹⁶⁴ סנהדרין לו ע"ב ד"ה זקן. בספר הבתים לרבנו דוד הכוכבי כתב טעם אחר לדין שאין ממנין זקן מופלג: "כי כבר חלוש כוחותיהם ושכלם". וכיצא בזה כתב על סריסים: "גם כן חסרים בשכלם ומידותיהם", עיי"ש. ולכאורה לפי זה הוא הדין לעניין ממונות וכמו כן ברבנות אין למנות זקן מופלג וכן יש להגביל גיל הרבנים הממונים.

לאחר שנתמנה והזקין אין מושיבין אותו בסנהדרין¹⁶⁵. דין זה מעכב בסנהדרין ואינו נוהג אלא בדיני נפשות, אבל לדיני ממונות אין מניעה למנות זקן מופלג בשנים. עוד מצינו שהקפידו רבותינו האחרונים שלא למנות רב שאינו נשוי¹⁶⁶. אמנם לא מצינו לדברזה מקור בדברי הגמרא והפוסקים הקדמונים, וייתכן שיש לדמותו לשליח ציבור שלכתחילה הקפידו שלא למנות רווק¹⁶⁷, וכן לדין של מלמד תינוקות שאסרו לרווק ללמד משום ייחוד¹⁶⁸.

סיכום

סקירה זו היא בבחינת מועט המחזיק את המרובה, בה ראינו מעט מרוחב היריעה המתגלה בדברי התורה הקדושה, בדברי חכמינו ובדברי רבותינו הפוסקים, על חשיבות תפקידו של הרב ומשמעותו הרבה לכלל חיי הציבור, הן בדאגה לגופם וטובתם והן בדאגה לרוחם ונשמתם. כמו כן עמדנו על מגוון התנאים הנדרשים מן הרב כדי לשרת באמונה את קהלו וכדי שיוכל לשאת את גודל האחריות המוטלת על כתפיו לעורר את קהלו, לחזקו ולהיות לבני עדתו לאב ולאם. פרטי ההלכות רבים הם ונדרשים ללימוד בפני עצמם, אולם די במה שנכתב כאן כדי לקרוא לחיזוק מעמדם של הרבנים בעיני קהלם ובעיני הרשויות השונות. רבני ישראל זקוקים לכוחות מסייעים כדי שיוכלו להגשים את המצופה מהם בכל תחום. תקוותנו שדברים אלו יתרמו ולו במעט להרמת קרן התורה ועם ישראל בארץ ישראל.

¹⁶⁵ שו"ת הרשב"א חלק ו סימן קצא. ובשו"ת שבות יעקב חלק א סימן כט הביא ראיות לשיטת הרשב"א, וקילסו בשו"ת חתם סופר יורה דעה סוף סימן ז.

¹⁶⁶ ראה מכתבי רבי עקיבא איגר, ירושלים תשכ"ט, ובשו"ת שבט הלוי חלק ח סימן קסח. וראה בתקנת מדינת מעהרין סימן קכו, שאין למנות ר"מ כי אם אחר כלות חמשה עשר שנים מיום חתונתו. ושם בסימן קמג לגבי סמיכה למורנו: "אפילו רך בשנים רק שיהיה חמש שנים אחר הנישואין שלו".

¹⁶⁷ טור ושולחן ערוך אורח חיים סימן נג סעיף ד, ועוד מקורות רבים תמצאו בשו"ת יחיה דעת אורח חיים סימן נב. ¹⁶⁸ ראה קידושין פב ע"א. ועיין שו"ת ציץ אליעזר חלק ו סימן מ, שאיסור זה נאמר דווקא ברווק ולא במי שכבר נישא פעם. עיין בשו"ת שרידי אש חלק ב סימן א בדין מינוי שוחט ובודק רווק, שכתב שתלוי במנהג המקומות ובאשכנז אין נוהגים כן. וכתב שם שקודם שמצא אדם משרה מפרנסת אין רגילות לישא אשה ומשמע שם שאין קפידא במינוי רב רווק.

שער משפטי - הרבנות הראשית לישראל: סקירה משפטית

כללי

שער זה יסקור בקווים כלליים את מצבה המשפטי של הרבנות הראשית ואת מבנה הסמכויות שלה. המטרה אינה העמקה בפרטי הפרטים של הסדרים משפטיים שונים ומגוונים, אלא הצעת תמונה כוללת של הרבנות הראשית בראי המשפט. כגוף רשמי וסטטוטורי המחזיק במקצת סמכויותיה של המדינה, כמובן שהסדרה משפטית מהווה עוגן הכרחי לכל פעילות הרבנות הראשית על זרועותיה השונים.

בפרק הראשון נקדים סקירה קצרה של מבנה החקיקה של מדינת ישראל: חוקים, תקנות ונהלים. הפרק השני יבאר את תפקידה לפי חוק של הרבנות הראשית לישראל. הפרק השלישי יעסוק בהליך מינוי רבנים (רבנים ראשיים ורבני עיר), והפרק הרביעי יזכיר הסדרים נוספים בחוק. שלושת הפרקים הבאים יתמקדו ברבני עיר. הפרק החמישי ייתן רקע היסטורי-משפטי לסוגיית בחירת רבני עיר; הפרק הששי יסכם את נושא בחירת רבני עיר; והפרק השביעי יסקור את ההסדרים הנוספים המופיעים בתקנות בחירות רבני עיר. שני הפרקים האחרונים יעסקו במתחים ספציפיים הקשורים לתקנות הרבנות הראשית. הפרק השמיני יעסוק במתח ההלכתי המובנה בין תקנות חדשות, הכרוכות לפעמים בחידושים הלכתיים, לבין שמירה על מסורת ההלכה והפסיקה. הפרק התשיעי והאחרון יעסוק במתח הקיים בין מערכת המשפט הישראלית לבין הרבנות הראשית, ויציג מקרה בוחן בפרט מתוך חוק.

פרק א: חוקים, תקנות ונהלים

כחקדמה לסקירת מצבה המשפטי של הרבנות הראשית, נעמוד תחילה על המבנה החקיקתי של מדינת ישראל, ביחס לחקיקה ראשית וחקיקת משנה.

תפקידה של חקיקה ראשית – חוקי המדינה – היא קביעת העקרונות הכלליים המתייחסים לסוגיה משפטית נתונה. תפקידה של חקיקת משנה – חקיקה שלא אושרה בכנסת בשלוש קריאות, אלא נעשתה על ידי גורמי הרשות המבצעת – היא השלמת החקיקה הראשית על-ידי ירידה לפרטים.

הפן היישומי של החוק מתאים יותר לרשות המבצעת (הבקאה בפרטים הטכניים) מאשר לרשות המחוקקת, ולכן נקבעה הפרדה עקרונית בין חקיקה ראשית שנעשית על-ידי חברי כנסת לבין חקיקת משנה שנעשית על-ידי הרשות המבצעת – שרים, פקידים בכירים וכדומה. כל חקיקת משנה חייבת לבוא מכוח סמכות שהוענקה לגורם הרלוונטי בחוקים המתאימים. ההפרדה אף מבטיחה את יעילותו של חוק נתון, שכן המבנה מאפשר גמישות בחקיקת המשנה, באופן שהיא מסוגלת להגיב לשינויים המתרחשים בשטח בתדירות גבוהה. לפי סעיף 15 לחוק הפרשנות, מי שמוסמך להתקין תקנות, מוסמך גם לשנותן או לבטלן.

החוק המסמך מחייב לעתים את השר הרלוונטי לקיים חובת התייעצות עם גורמים שנקבעו בחוק. ביחס לשר הדתות נקבע בכמה הוראות שהשר רשאי לתקן תקנות בהסכמת מועצת הרבנות הראשית, או לאחר התייעצות עמה.

לדוגמה, סעיף 27 לחוק הדיינים, תשט"ו-1955, קובע כי השר רשאי לקבוע בתקנות את סדרי הדין בבתי הדין הרבניים, וכך את סדרי ייצוגם של בעלי דין ואת סמכויותיהם המנהליות של ראשי אבות בית הדין, בהסכמת נשיא בית הדין הרבני הגדול ובהתייעצות עם חבר דייני בית הדין הרבני הגדול ומועצת הרבנות הראשית לישראל. (בפועל, סדרי הדין בבית הדין הרבני נקבעו על-פי תקנות הדיון בבתי-הדין הרבניים בישראל, התשנ"ג, שהותקנו על-ידי מועצת הרבנות הראשית וחבר דייני בית-הדין הרבני הגדול).

אין הבדל נורמטיבי בין חוק לבין תקנה, ושניהם מוגדרים "חיקוק" (לפי סעיף 1 לחוק הפרשנות, התשמ"א-1981). ההבדלים המרכזיים בין השניים נוגעים ביחס לחוסנו של מעשה החקיקה בפני ביקורת של בית המשפט.

לבד חוקים ותקנות, הרשות המבצעת פועלת לאור נהלים פנימיים אותם היא קובעת לעצמה. נהלים אלו, שהינם הנחיות כלפי פנים שאינם מכוונים לציבור, נדרשים כדי שיהיה נוהל אחיד ועקבי המיושם באופן שוויוני על כל האנשים הרלוונטיים. הנוהל מקנה קווים מנחים להפעלת הסמכות, ואינו נקבע בחוק או בתקנה. במצב הרגיל של הנחיות מנהליות (שאינן מנוצלות לרעה), לא נדרש לקבוע הסדר ראשוני (כפי שנקבע בחיקוק) אלא רק קווים מנחים.

הדרגה הנורמטיבית של נהלים היא פחותה ביחס לחוקים ותקנות, ולכן לא חלה עליהם חובת הפרסום (הקבועה בסעיף 17 לחוק הפרשנות). ואולם הפסיקה (עניין רומאו) קבעה שלמרות שמדובר בעניין פנימי, עדיין יש לפרסם את ההנחיות.

מועצת הרבנות הראשית פרסמה נהלים רבים, כאשר רובם המכריע עוסקים בענייני כשרות, ומיעוטם עוסקים בנושאים אחרים. לדוגמה, ניתן למצוא את נהלי הבחינות לרבנות בעמוד

http://www.rabanut.gov.il/vf/ib_items/173/nahalimrabanut.pdf

פרק ב: תפקידה לפי חוק הרבנות הראשית לישראל

הרבנות הראשית פועלת לפי חוק הרבנות הראשית לישראל, תש"ס-1980, בתוך מסגרת מועצת הרבנות הראשית לישראל (להלן: **המועצה**).

החוק (סעיף 2) מגדיר את תפקידה של המועצה כדלהלן:

- (1) מתן תשובות וחוות דעת בענייני הלכה לשואלים בעצתה;
- (2) פעולות לקירוב הציבור לערכי תורה ומצוות;
- (3) מתן תעודות הכשר על כשרות;
- (4) מתן כשירות לכהן כדיין לפי חוק הדיינים, תשט"ו-1955;
- (5) מתן כשירות לכהן כרב עיר לפי תקנות בחירות רבני עיר שהותקנו על פי חוק שירותי הדת היהודיים [נוסח משולב], תשל"א-1971;

(6) מתן כשירות לרב לכהן כרב רושם נישואין ומינוי רושמי נישואין מבין הרבנים שקיבלו כשירות כאמור ;

(7) כל פעולה הדרושה לביצוע תפקידה על פי כל דין.

חברי המועצה הם : שני הרבנים הראשיים ; רבני העיר (אחד מכל עיר, כאשר רבני העיר הספרדים והאשכנזים יכהנו מחצית תקופת הכהונה לסירוגין) תל-אביב-יפו, חיפה ובאר שבע ; עוד עשרה רבנים שייבחרו בבחירות באסיפה הבוחרת, מחציתם ספרדים ומחציתם אשכנזים ; הרב הצבאי הראשי.

אגב זאת, החוק קובע כי הרב הראשי הספרדי ייקרא "הראשון לציון". בהמשך (סעיף 17) נקבע כי במשך מחצית תקופת כהונתם של הרבנים הראשיים לישראל ישמש האחד נשיא המועצה והאחד נשיא בית הדין הרבני הגדול, ובמחצית השנייה יתחלפו בתפקידיהם (על הרבנים עצמם לקבוע בהסכמה את סדר מילוי תפקידיהם, ונקבעו כללים למקרה של אי-הסכמה). הרב הראשי המשמש בתפקיד נשיא בית הדין הרבני הגדול אינו רשאי לפעול בתפקידים או לפי הסמכויות המוקנים לנשיא המועצה.

פרק ג: מבנה הבחירות והגוף הבוחר

בחירת הרבנים הראשיים ורבני העיר שמכהנים במועצה מוסדרת בחוק (סעיפים 6-16) במסגרת "האסיפה הבוחרת" – גוף המורכב מרבנים ונציגי ציבור, והכולל בסך הכל 150 חברים (80 רבנים ו-70 נציגי ציבור).

הרבנים החברים באסיפה הבוחרת הם :

(1) 30 רבני עיר מן הערים הגדולות ;

(2) 14 רבני עיר מן המועצות המקומיות הגדולות ;

(3) 2 רבנים אזוריים, אחד מכל אחת משתי המועצות האזוריות הגדולות ("רב אזורי" הוא מי שנבחר או שנתמנה כרב של מועצה אזורית באישור השר לשירותי דת (להלן : **השר**) ;

(4) 8 רבני יישוב מכל אחד מ-8 היישובים הגדולים ("רב יישוב" הוא רב של מושב, קיבוץ או יישוב שנבחר או נתמנה באישור השר) ;

(5) רב שכונה הוותיק בכל אחת מן הערים : ירושלים, תל-אביב-יפו, חיפה ובאר שבע ("רב שכונה" הוא רב שכונה שנתמנה בידי המועצה הדתית באישור השר) ;

(6) 10 הדיינים הוותיקים ביותר ;

(7) הרב הצבאי הראשי וסגנו ;

(8) 10 רבנים שימנו הרבנים הראשיים לישראל, בהתייעצות עם השר ובאישור הממשלה.

נציגי הציבור החברים באסיפה הם :

(1) 25 ראשי הערים הגדולות ;

- (2) 6 ראשי המועצות המקומיות הגדולות ;
- (3) 4 ראשי המועצות האזוריות הגדולות ;
- (4) 14 ראשי המועצות הדתיות של הערים הגדולות ;
- (5) 4 ראשי המועצות הדתיות של המועצות המקומיות הגדולות ;
- (6) 2 שרים שתבחר הממשלה ;
- (7) 5 חברי הכנסת שתבחר הכנסת או ועדה מוועדותיה שהסמיכה לכך ;
- (8) 10 אנשי ציבור שימנה השר, בהתייעצות עם הרבנים הראשיים לישראל ובאישור הממשלה.

בנוסף לאסיפה הבוחרת, החוק מגדיר "ועדת בחירות" שתפקידה ביצוע הבחירות של הרבנים הראשיים ושל חברי המועצה הנבחרים. בוועדת הבחירות מכהנים חמישה חברים, מהם שניים שתבחר הממשלה, שניים שתבחר המועצה שלא מבין חבריה, ויושב ראש שהוא שופט או דיין (או בדימוס) שימנו השר והרבנים הראשיים לישראל (בהסכמה) באישור הממשלה. היה ולא בחרה המועצה את חברי הועדה תוך שלושים יום מיום שהשר הודיע לה שעליה לעשות כן, ימנה אותם השר באישור הממשלה.

תפקידי הוועדה הם לקבוע את מועד ומקום הבחירות ולכנס את האסיפה הבוחרת (המנהלת את הבחירות) ביום הבחירות. על ועדת הבחירות לפרסם ברשומות את רשימת חברי האסיפה הבוחרת 21 יום לפני הבחירות.

הצעת מועמדים

סעיף 14 לחוק קובע כי חברי האסיפה הבוחרת (לפחות 20), רשאים, בין מיוזמתם ובין מיוזמת מי שכשיר להיבחר, להציע מועמד לרב ראשי לישראל או לחבר מועצה נבחר. על המציע להגיש את הצעתו ליושב ראש ועדת הבחירות לא יאוחר משבעה ימים לפני יום הבחירות, בצירוף הסכמת המועמד. אין לחתום על הצעה ליותר מרב ראשי אחד מכל עדה או על הצעות ליותר מחמישה חברי מועצה נבחרים מכל עדה.

תקופת הכהונה ומועד הבחירות

סעיף 16 לחוק קובע כי רב ראשי לישראל יכהן **עשר שנים**, ואילו חבר מועצה יכהן **חמש שנים** (לפי הלוח העברי). לפי החוק, ייערכו הבחירות לרבנים הראשיים ולחברי המועצה לא יותר משלושה חדשים ולא פחות מחודש אחד לפני תום כהונתם של המכהנים אותה שעה.

נקבע עוד כי רב ראשי לישראל וחבר מועצה רשאים להתפטר על ידי הגשת כתב התפטרות לשר, שתיכנס לתוקף כעבור 48 שעות לאחר שכתב ההתפטרות הגיע לידי השר. כן נקבעו כללים למילוי מקומות שהתפנו.

פרק ד: הסדרים נוספים בחוק

מרביתם של תפקידי המועצה לא זכו להסדרה בחקיקה. יוצא דופן לעניין זה הוא "מתן תעודות הכשר על כשרות", שהוסדר בחוק איסור הונאה בכשרות, התשמ"ג-1983. החוק קובע מהי "תעודת הכשר", באלו נסיבות תינתן תעודת הכשר ומי מוסמך לתיתה – וכך הסדרים נוספים. באשר לסמכות להעניק תעודה, נקבע כי אלה ראויים לתת תעודת הכשר:

- (1) מועצת הרבנות הראשית לישראל או רב שהיא הסמיכה לכך;
- (2) רב מקומי המכהן במקום שבו נמצא בית האוכל, מקום השחיטה או מקום הייצור של מצרך. "רב מקומי" מוגדר בחוק כמי שבידו אישור בכתב מאת מועצת הרבנות הראשית לישראל שהוא רב בישראל (כושר), והוא מכהן כרב עיר, רב מועצה אזורית, רב מושב או רב קיבוץ;
- (3) לענין תעודת הכשר בצה"ל – הרב הראשי לצה"ל או רב צבאי שהוא הסמיך לעניין זה.

פרק ה: רבני עיר – רקע היסטורי-משפטי בסוגיית בחירת רבני עיר

להליך של בחירת רבני עיר היסטוריה חקיקתית ותיקה. נסקור בקצרה את התמורות העיקריות שחלו בהליך מראשיתו ועד המצב כיום.

החקיקה הראשית הראשונה שמכוחה הותקנו תקנות בנושא בחירת רב עיר מכונה הפקודה המנדטורית, מתקופת המנדט הבריטי (עדות דתיות (ארגון), 1926). התקנות הראשונות קבעו כי "באותן הקהילות שתחליט עליהן מועצת הרבנות הראשית תהיה לשכה רבנית או רב אחד" (תקנה 5 לתקנות כנסת ישראל – עדות דתיות, 1927).

אופן בחירת "רב הקהילה" לא הוסדר בתקנות אלו, אך "מועצת הרבנות הראשית" הוסמכה לקבוע באלו קהילות יכהן רב כאמור וכן לשמש בעלת הסמכות "בעניני דת". בנוסף לכך, ל"ועד הלאומי" הוקנתה סמכות ליתן הוראות ולתקן תקנות "בעניני הנהלה" (שם, בעמ' 13, 17-18; תקנה 9(1) לתקנות כנסת ישראל). בהמשך נוסף לתקנות פרק בשם "בחירת לשכות הרבנות ורבני הקהילות" שבו נקבע כי רב הקהילה ייבחר באסיפה המורכבת מ"חברי ועד הקהילה" ו"באי-כח בתי-כנסת הגדולים שבמקום" בחלקים שווים, דהיינו 50% לוועד – המקביל למועצה המקומית דהיום – ו-50% לנציגי בתי הכנסת (ראו ע"ר תוס' 2, 582, 198, 201).

עוד נקבע שם, כי "סדר הבחירות ללשכת הרבנות ושל רב הקהילה [...] יוגש לאשור למועצת הרבנות הראשית והנהלת הועד הלאומי", וכי בחירות רב הקהילה "זקוקות לאשורה של מועצת הרבנות הראשית".

כשלושה עשורים לאחר מכן, לאחר קום המדינה, תוקנו התקנות. תחת הכותרת "שינוי שיטת הבחירות" שונה בתקנות אלו הרכב האסיפה הבוחרת, כך שמספר הנציגים יתחלק בין המועצה המקומית, המועצה הדתית ובתי הכנסת (תקנה 2(2) לתקנות העדות הדתיות (ארגון) (בחירת רבני עיר), התשכ"ו-1965) (להלן: תקנות 1965); הרכב המועצה הדתית באותה עת היה זהה לזה הקיים היום (ראה להלן): 45% מנציגיה מוצעים בידי השר, 45% בידי הרשות המקומית, ו-10% בידי

הרבנות המקומית. הרכב זה עוגן בזמנו בחקיקת משנה ולא בחקיקה ראשית כפי המצב היום (ראו תקנה 4 לתקנות המועצות הדתיות היהודיות (חידוש הרכב), התשכ"ג-1963).

עוד נקבע בתקנות אלו, כי שר הדתות יבוא תחת הוועד הלאומי בכל מקום שהאחרון הוזכר בתקנות כנסת ישראל, והוחלף המונח "רב הקהילה" ב"רב העיר" (שם, תקנה 2(4)). בינתיים חוקק חוק תקציבי השירותים הדתיים היהודיים, התש"ט-1949, שהוחלף לימים בחוק שירותי הדת, העומד במוקד דיוננו. בנוסחו הראשון של חוק זה הוקנתה לשר הדתות סמכות "להתקין תקנות בכל ענין הנוגע לביצוע, וכן למנות חברים נוספים לכל מועצה דתית" (שם, סעיף 4).

בשנת 1965 פסל בית המשפט העליון את תוקפן של כלל התקנות שהתקין שר הדתות מכוח הפקודה המנדטורית – ובכללן תקנות 1965.¹⁶⁹ בעקבות פסיקה זו התעורר הצורך לשוב ולתקן תקנות שישדירו את הליך בחירת רבני עיר, ובשנת 1966 תוקן סעיף 4 לחוק התקציבים והוחלף בסעיף 8 שנוסחו זהה לזה של סעיף 15(א)(2) של ימינו. בדברי ההסבר לתיקון, שבגדרו הוצע גם להפוך את חוק התקציבים לחוק שירותי הדת, צוין כי:

הצעת חוק זו באה בעקבות פסק הדין בע"פ 427/64 יאיר נ. מדינת ישראל, בו פסל בית המשפט העליון את תקפן של תקנות שהותקנו על ידי שר הדתות על סמך פקודת העדות הדתיות (ארגון) המנדטורית [...] החוק המוצע, בא לשוב ולהקנות לשר הדתות את הסמכות להתקין תקנות באותם ענינים שהיו נושא התקנות הקודמות שבוטלו עקב פסק הדין האמור [...] ולאשר פעולות שנעשו בעבר על פי התקנות ההן.

בהמשך התקין שר הדתות תקנות חדשות, החוזרות למעשה על תקנות 1965 (ראו תקנות בחירות רבני עיר, התשכ"ז-1966). כעבור שנים מספר בוטלו תקנות אלו והותקנו תחתיהן תקנות חדשות (תקנות בחירות רבני עיר, התשל"ה-1974), מכוח סעיף 13 לחוק שירותי הדת בנוסח שבו נחקק (סעיף זהה לסעיף 15(א) לחוק הנוכחי). תקנות אלו עמדו שוב על הרכב האסיפה הבוחרת, ונקבע כי שליש מהנציגים שיכהנו בה יהיו מהמועצה המקומית, שליש מהמועצה הדתית, ושליש מבתי הכנסת (תקנה 6(ב) לתקנות 1974) – זאת חלף ההסדר הקיים, לפיו חצי מהנציגים שכינהו היו מבתי הכנסת.

עוד קבעו תקנות אלו כי תקום ועדת בחירות שתורכב משני נציגים שתבחר המועצה המקומית, שניים שתבחר המועצה הדתית ויושב ראש אחד שיבחרו ארבעת אלה (תקנה 5). כן נקבע כי במקום שלא נתמנתה אסיפה בוחרת או ועדת בחירות, רשאי השר, לאחר הודעה, למנותן בעצמו (תקנה 14(ג)).

תיקון נוסף לתקנות שקדם לנוסחן הנוכחי נערך בשנת 2007 (תקנות שירותי הדת היהודיים (בחירות רבני עיר), התשס"ז-2007). בתיקון זה, שבא חלף תקנות 1974, שונה הרכב ועדת הבחירות. נקבע כי שניים מהנציגים בה ימונו על ידי השר, כאשר אחד מביניהם, שיישב בראש הוועדה, ימונה "בהסכמת הרבנים הראשיים לישראל" (שם, תקנה 7(א)(1)). בשנת 2008 תוקנה תקנה זו ונוסף לה הדיבור "ובהתייעצות עם ראש הרשות המקומית". כן הורחב מניין ועדת הבחירות מחמישה לשישה חברים. ואולם, בתיקון משנת 2014 צומצם בחזרה מספר חברי ועדת הבחירות משישה לחמישה,

¹⁶⁹ בג"ץ 427/64 יאיר נ' מדינת ישראל, פ"ד יט(3) 402 (1965).

ותקנה 7(א)(1) תוקנה כך שמינוי הנציג שיישב בראש הוועדה יהא "בהסכמת ראש הרשות המקומית ובהיוועצות עם הרבנים הראשיים לישראל" – ולא להיפך, כפי שהיה עובר לתיקון.

עוד תוקן בתקנות 2007 כי הרכב הגוף הבוחר יוחזר לחלוקה שנהגה לפני 1974: 50% לבתי הכנסת, 25% למועצה המקומית ו-25% למועצה הדתית (במקום החלוקה לשלושה חלקים שווים). השינוי מגדיל את מידת היכולת של שר הדתות להשפיע על הליך הבחירה, כיוון שכוח נציגיו בועדת הבחירות גדל כאמור, וועדה זו היא הקובעת מי יהיו נציגי בתי הכנסת, שהיוו לפי התקנות 50% מהגוף הבוחר. ואולם, בתיקון החדש משנת 2014 תוקן גם סעיף 8 לתקנות, ושונה הרכבו של הגוף הבוחר, באופן שמחצית חברי האסיפה הבוחרת ימונו בידי מועצת הרשות המקומית, רבע בידי נציגי בתי הכנסת (אשר נבחרים לפי מנגנון הקבוע בתקנה 12), ורבע בידי השר לשירותי דת בעצמו, בהסכמת ראש הרשות המקומית. נקבע כי הנציגים שייבחרו בידי השר יהיו רבנים הנושאים במשרות רבנות בעלי מעמד ציבורי ברשות המקומית, וכן נציגי מתחומי הרוח, החינוך, האקדמיה והמינהל. עוד הובטח ייצוג לנשים.

התקנות, שמעניקות כיום כוח רב לשר, הממנה ישירות רבע מתוך הגוף הבוחר, וכך ממנה שניים מתוך חמישה חברי וועד הבחירות, באו תחת שבט הביקורת של בית המשפט העליון בעתירה שעסקה (בין היתר) בבחירות לרבני ירושלים שנערכו לאחרונה.¹⁷⁰ בית המשפט קבע שאמנם "ההיסטוריה החקיקתית אינה מלמדת על כוונה מפורשת לאפשר לשר לקחת חלק מרכזי בהליך הבחירה עצמו", אך עדיין "בהעדר מגבלה על סמכותו של השר קשה להגיע לממצא קונקלוסיבי בעניין זה". כאשר בחן בית המשפט את הסוגיה בראי עקרונות היסוד של השיטה, הגיע למסקנות הבאות:

מצאנו כי עקרונות אלה מצביעים על העדפת התפיסה האוטונומית כאשר מדובר בבחירות בשלטון המקומי. תפיסה זו, הרואה בשלטון מקומי-עצמאי כלי להגשמת זכויותיהם הדמוקרטיות של התושבים, משמיעה כי יש להעדיף את עצמאותם של גופי השלטון המקומי, וזאת מתוך הנחה שאלה יבטאו בצורה מדויקת יותר את רצון התושבים.

בית המשפט קבע כי השר קיים את דרישת התקנות לבחור בנציגים "ייתנו ייצוג לגופים, למגזרים ולעדות המעוניינים בקיומם של שירותי דת יהודיים בעיר" (תקנה 8(ב)(5) לתקנות), ודחה את העתירות.

יוער כי השינוי האחרון לתקנות משנת 2014 בא, בעיקר, בעקבות עתירת "נאמני תורה ועבודה" שהוגשה לבג"ץ כנגד התקנות הקיימות.¹⁷¹ בעתירה ציינו העותרים את הבעייתיות של ייצוג הגבוה של בתי הכנסת באסיפה הבוחרת, שנותן משקל-יתר ולא מוצדק לתושבים הדתיים של העיר. כמו כן עתרו העותרים נגד ייצוגה של המועצה הדתית בגוף הבוחר, נגד אי-שריון של ייצוג נשים בגוף הבוחר, ואף התייחסו לבעייתיות של כוחו הרב של שר הדתות. כאמור העתירה נשאה פרי, כאשר בתיקון משנת 2014 ייצוגם של בתי הכנסת בגוף הבוחר ירד מ-50% ל-25% בלבד, ואילו לפי התיקון החדש, המועצה הדתית כלל אינה מיוצגת בגוף הבוחר. כן שוריינו מקומות לנשים. רק כוחו של שר הדתות (השר לענייני דת) נשאר בעינו, וכאמור בית המשפט דחה את העתירה שהוגשה בעניין זה.

¹⁷⁰ בג"ץ 4790/14 יהדות התורה ואח' נ' השר לענייני דת ואח' (19.10.2014).

¹⁷¹ בג"ץ 2430/11 עמותת ברית נאמני תורה ועבודה נ' השר לשירותי דת (27.2.2014).

פרק ו: סיכום המצב המשפטי כיום ביחס לבחירת רב עיר

נסכם את המצב המשפטי הקיים כיום ביחס להליך הבחירה של רב עיר, שכאמור מורכב מאסיפה בוחרת וועדת בחירות המופקדת על ביצוע הבחירות.

הוועדה מורכבת מחמשה נציגים (תקנה 7) :

(1) שופט או דיין (מכהן או בדימוס) שמינה השר בהסכמת ראש הרשות המקומית ובהיוועצות עם הרבנים הראשיים לישראל (יו"ר הוועדה) ;

(2) נציג השר מקרב עובדי משרדו ;

(3) רב עיר שבחרה מועצת הרבנות הראשית ;

(4) שני נציגי הרשות המקומית : ראש הרשות המקומית או נציג שהוא ימנה מקרב עובדי הרשות או נבחרה, וכן נציג שתמנה מועצת הרשות המקומית מקרב עובדיה או נבחרה (בדרך כלל אחד מתוך הקואליציה ואחד מתוך האופוזיציה).

מניין חברי האסיפה הבוחרת תלוי בגודלה של הרשות המקומית הרלוונטית, כפי שנקבע בתקנה 8(א). לגוף ימונו חברים כדלהלן :

(1) מחצית החברים ימונו בידי מועצת הרשות המקומית, כאשר לכל הפחות מחצית מחברי האסיפה לפי פסקה זו יהיו נשים.

(2) רבע מהחברים ימונו בידי בתי הכנסת, הנבחרים על-ידי ועדת הבחירות בהתאם לכללי קדימה המנויים בתקנה 12.

(3) שמינית מהחברים יהיו רבנים הנושאים במשרות רבניות בעלי מעמד ציבורי בתחומי הרשות המקומית (רבני שכונות, רבני קהילות וראשי מוסדות תורניים, שימונו בידי השר בהסכמת ראש הרשות המקומית).

(4) שמינית מהחברים יהיו נציגי ציבור מתחומי הרוח, החינוך, האקדמיה והמנהל, שימונו בידי השר בהסכמת ראש הרשות המקומית (גם כאן, לכל הפחות מחצית מחברי האסיפה לפי סעיף זה יהיו נשים).

נקבע כי הנציגים שייבחרו לפי פסקאות (3) ו-(4) ייתנו ייצוג לגופים, למגזרים ולעדות המעוניינים בקיומם של שירותי דת יהודיים בעיר.

פרק ז: הסדרים נוספים בתקנות בחירות רבני עיר

מקומות שבהם יכהן רב עיר:

באשר למקומות שבהם יכהן רב עיר, נקבע (תקנה 3) כי "ליישוב שהוא עירייה או מועצה מקומית יהיה רב עיר אחד שיכהן במשרה מלאה". מדובר ביישוב שמספר תושביו עולה על 15,000, ואילו

ביישוב שמספר תושביו אינו עולה על מספר זה יקבע השר (בהסכמת מועצת הרשות המקומית) את היקף המשרה (ברירת המחדל היא משרה של 50%). מקום שעולה מספר התושבים היהודים ביישוב על 50,000, רשאי השר להורות (בהסכמת מועצת הרשות המקומית) כי ליישוב יהיו שני רבני עיר, אחד ספרדי ואחד אשכנזי, אם השתכנע שאכן קיים צורך שכזה.

כשירותו של רב עיר

נקבע בתקנות (תקנה 5) כי מועצת הרבנות הראשית תיתן תעודת כשירות (להלן: **כושר**) למי שמתקיימים בו כל אלה:

- (1) אורח חייו ואופיו הולמים לדעתה את מעמדו של רב בישראל;
 - (2) הוא עמד בבחינות בתלמוד ובפוסקים; בחינות אלה תערוך בכתב ועדת רבנים של שלושה או יותר שמינתה מועצת הרבנות הראשית;
 - (3) הוא חתם על תצהיר כי יקיים כל החלטה של מועצת הרבנות הראשית.
- עוד נקבע כי מקום שהשתכנעה המועצה כי אדם הוא תלמיד חכם מובהק הבקי, בין השאר, בכל פרטי ההלכות הנוגעות למילוי תפקיד רב עיר, רשאית היא לפטרו מן הבחינות האמורות, ובלבד שבין המצביעים בעד הפטור היו הרבנים הראשיים לישראל. מועצת הרבנות רשאית להשעות את תוקפה של כושר או לבטלה עקב התנהגות שאינה הולמת את מעמדו של רב בישראל או בשל הרשעה בעבירה שמפאת חומרתה ואופייה אין הוא רשאי לכהן כרב עיר – זאת לאחר שנתנה לבעל הכושר הזדמנות להשמיע את דבריו. תעודת כושר מכוח בחינות תקיפה ללא הגבלת זמן.
- כמו כן נקבע בתקנה 17 כי לא ימונה לכהונת רב עיר מי שהוא חבר המועצה הדתית (אלא אם כן מסר הודעה על התפטרותו מחברותו במועצה הדתית), או מי שהורשע בעבירה אשר היועץ המשפטי של המשרד לשירותי דת קבע לגביה כי מפאת חומרתה, אופייה ונסיבותיה, אין הוא ראוי לכהן כרב עיר.

היחס בין מועצת הרבנות הראשית לבין רבני העיר

היחס בין שני גופים אלה, מועצת הרבנות הראשית ורבני העיר, הוסדר בדרך אגב בתקנת משנה (א)(ג) האמורה, לפיה תנאי לקבלת כושר הוא הצהרה לקיים כל החלטה של מועצת הרבנות הראשית. מעבר לכך, לא נקבעו כל הוראות המסדירות את היחס בין הרבנים לבין המועצה או הרבנים הראשיים לישראל.

הגשת מועמדות לרב עיר

מי שכשיר להיבחר לרב עיר רשאי להציג לוועדת הבחירות את מועמדותו בכתב לא יאוחר מ-14 ימים לפני מועד הבחירות. כן רשאים שלושה מחברי האסיפה הבוחרת, לא יאוחר מהמועד האמור, להציג מועמד שהסכים לכך בכתב. מי שנבחר לחבר בוועדת הבחירות לא יהיה מועמד לרב עיר באותן בחירות. על המועמד במקום שיש מועצה דתית לחתום על תצהיר לפיו אם ייבחר לרב עיר

לא יעסוק בכל עסק או בכל עיסוק נוסף, לרבות עריכת חופות, מתן שיעורים ומתן שירותי השגחת כשרות, למעט עיסוק בהתנדבות ובלא תמורה. ברשות מקומית שאין בה מועצה דתית, נקבעו תנאים שונים במקצת, בהתאם למשכורתו של הרב המכהן. על רב מכהן למסור הודעה על כל עסק התנדבותי למועצת הרבנות הראשית ולרשות המקומית או למועצה הדתית, לפי העניין, ביום תחילת כהונתו, ועל המועמד לתפקיד להצהיר על התחייבות כאמור.

פיקוח על רבני ערים

הפיקוח על רבני ערים נקבע דווקא בחוק שירותי הדת היהודיים (נוסח משולב), תשל"א-1971, ולא בתקנות. הסעיף הרלוונטי הוא סעיף 12א לחוק (שיפוט משמעת של רבני עיר), שהינו תיקון משנת תש"ם, הקובע כי רב עיר יהיה נתון לשיפוטו של בית דין משמעותי (סעיף-קטן א). הסעיף ממשיך לפרט כי חברי בית הדין ימונו על-ידי מועצת הרבנות הראשית לישראל, והם דיין או דיין שיצא לגמלאות (יו"ר בית הדין), ושני רבני עיר. האדם היחיד שהוסמך לפי החוק להגיש קובלנה בפני בית הדין המשמעותי הוא שר הדתות, ונקבעו קריטריונים המנחים אותו בהגשה כאמור. לפי החוק קובלנה תוגש על יסוד אחד מאלה:

(1) הרב נהג שלא כהלכה במילוי תפקידו;

(2) הרב התנהג באופן שאינו הולם את מעמדו של רב בישראל;

(3) הרב הורשע בעבירה שבנסיבות העניין יש בה משום קלון.

מצא בית הדין המשמעותי שאין רב העיר ראוי להמשיך בתפקידו, נקבע בחוק כי על שר הדתות להביא את מסקנות בית הדין לפני נשיא מועצת הרבנות הראשית לישראל, והוא יעביר את רב העיר מכהונתו.

נקבע בחוק (סעיף-קטן ה) כי "סמכויות בית הדין המשמעותי, סדרי הדין בו, סדרי הגשת קובלנות ושאר הוראות בקשר להפעלת השיפוט המשמעותי לפי סעיף זה ייקבעו בתקנות בהסכמת שר המשפטים".

משך כהונתו של רב עיר

לפני שנת 1974 לא נקצב משך כהונתו של רב מקומי בכל חקיקה (למרות שבתקנות משנת 1936 ניתנה ל"ועד הקהילה" (מעין מועצת העיר) סמכות לערוך בחירות לרבנות העיר בכל חמש שנים, סמכות זו לא הופעלה). בשנת 1974 קבעו תקנות בחירות רבני עיר תשל"ה-1974 כי כהונת רב עיר מסתיימת ב"הגיעו לגיל 75. ואולם, מועצת הרבנות הראשית רשאית להאריך את גיל הפרישה, על פי בקשת רב העיר, למשך תקופה נוספת שלא תעלה על חמש שנים" (הנוהל לא הוחל על רבנים שנבחרו לפני שנת 1974).

בשנת 2007 נקבעו תקנות חדשות שקבעו כי רב עיר יכהן עד גיל 70, אלא אם מועצת הרבנות הראשית תאריך את כהונתו בחמש שנים נוספות (גם תקנות אלו לא חלות על רבנים שנבחרו לפני שנת 2007).

בפועל, מועצת הרבנות הראשית מאריכה את כהונת הרבנים באופן אוטומטי, כך שרבנים שנבחרו לאחר שנת 2007 מכהנים עד גיל 75, רבנים שנבחרו בין השנים 1974-2007 מכהנים עד גיל 80, ורבנים שנבחרו לפני 1974 מכהנים עד פטירתם.

בעבר נבחן נושא תקופת כהונת רבני ערים על-ידי ועדה שבראשה עמד עו"ד חיים צדוק – "הוועדה הציבורית לבדיקת המועצות הדתיות ותפקודן, תמוז התשנ"ג, יולי 1993" (הוועדה בחנה נושא זה בתוך שלל נושאים המתייחסים לשירותי דת בישראל). בעמ' 29 לדו"ח, קבעה הוועדה כי "העובדה שרב עיר נבחר למעשה לכל ימי חייו, בלא מתן אפשרות לציבור שבחר אותו לחוות דעתו על תיפקודו אינה סבירה. במיוחד תמוהים הדברים לאור חוק הרבנות הראשית לישראל תש"ס-1980, הקובע, שהרבנים הראשים לישראל יכהנו בתפקידם 10 שנים בלבד".

אכן, הדברים לכאורה אומרים דרשוני – למה כהונת רב ראשי תהא קצובה לעשר שנים, ואילו כהונת רב עיר תהא משרת חיים? הוועדה המליצה (עמ' 30) על שלושה צעדים אופרטיביים: "1. רב עיר ייבחר לתקופה של 10 שנים. 2. רב עיר יוכל להציג את מועמדותו לקדנציה נוספת של 10 שנים הסמוכה לתקופת כהונתו כרב עיר. 3. מועמד יהיה כשיר להציג את מועמדותו לכהונת רב עיר אם טרם מלאו לו 65 שנה".

ההמלצות לא מומשו. הצעת חוק ברוח ההמלצות הוגשה בשנת 2004, אך לא התקבלה, כאשר לפי דברי ח"כ תיאורו ליבוביץ', מי שהוביל את ההתנגדות והלחץ על חברי הכנסת הדתיים היו רבני הערים עצמם. בשנת 2007 דנה מפלגת ש"ס עם ראש הממשלה אהוד אולמרט בהצעה להכניס לחוק ההסדרים את אותה הצעת החוק להגביל את תקופת כהונת רבני ערים לעשר שנים. בתגובה הכריז ארגון רבני ישראל על "יום צום נגד פיטורי רבנים", והדבר לא יצא אל הפועל (לסקירה רחבה של עניין זה, והמלצות אופרטיביות, ראו איתן ירדן ואריאל פינקלשטיין, **מינוי רבני ערים בישראל** (המכון לאסטרטגיה ציונית, נובמבר 2013), בעמ' 39-54).

פרק ח: תקנות מועצת הרבנות הראשית – "הלכות חדשות"

מטבע הדברים, לפעמים מתעורר צורך לחדש בתקנות הלכות "חדשות". האפשרות של חידוש הלכתי בתקנות הרבנות מעלה מתח ניכר בין השאיפה להיצמד למסורת לבין הצורך לחדש כדי להתמודד עם תופעות הנובעות מהשתנות הזמנים.

דוגמאות: קיומה של ערכאת ערעור בבתי הדין הרבנים; חיוב המפסיד בדין בהוצאות משפט (בדרך כלל הדיינים אינם אוכפים תקנה זו); חובת הנמקה החלה על פסקי הדין של בית הדין הרבני; שיעור מינימאלי של תוספת כתובה; חובת מזונות ליבמה כאשר יבם מסרב לקיים פסק-דין לפיו הוא חייב לייבם; חובת מזונות ילדים; האיסור לקדש שלא בשעת חופה, ובפני עשרה; האיסור על קידושי אישה שגילה פחות מ-16; האיסור על ביגמיה; חובת חליצה לעומת איסור על ייבום – ועוד תקנות של פיצויים ותקנות בתחום הירושה. פרסום התקנות בנעשה בהתאם לאופיין, כל אחת לפי עניינה, והן מופיעות בתדירות שונה ומשתנה בפסקי-הדין הרבניים.

יש לציין לבעייתיות של התקנת תקנות כאשר אלו אינן עומדות בקנה אחד עם חוקי המדינה ועם נורמות החברה שעליה הן אמורות לחול.

לדוגמה, ביחס לדיני ירושה ביקשו הרבנים הראשיים הרצוג ועוזיאל "להחזיר עטרה ליושנה" ולהביא לידי כך שהצדדים יתרכו לחלוקת ירושה בבתי הדין הרבניים לפי דין התורה. הם אף קיוו כי בית המחוקקים של המדינה, בבואה לחוקק חוק ירושה ישראלי, תרצה לבסס אותו על ההלכה, ואם הרבנות הראשית תתקן התקנות הנחוצות והאפשרויות מבחינה הלכתית, אולי אף תאמץ את חוק הירושה ההלכתי. לאור זאת הם העבירו את קונטרס "ההצעות לתקנות ירושה, תש"ט" לכל רבני ישראל ולאיש ציבור, וביקשו הערות והשגות לקראת הבאת ההצעות לעיון במועצת הרבנות הראשית המורחבת לדיון ולאישור, ולניסוח חוק ירושה לפי ההלכה להעברתו לממשלה ולכנסת לקבלתו כחוק.

ואולם, תגובתם של רבני ישראל היתה שלילית, בסברם שאין סיכוי שהכנסת תאמץ את הצעת חוק הירושה על התקנות המוצעות כחוק המדינה. לשם מה אפוא לרבנות להיזקק להתקנת תקנות, העלולות לעורר ויכוח ופילוגים בתוך יהדות ההלכה עצמה, כאשר אין לבית הדין הרבני סמכות להטילן על הציבור בכוח החוק?

בפועל, חוק הירושה, התשכ"ה-1965 מזכיר את ההלכה רק בסעיף 155, לפיו מוסמך בית הדין הרבני לדון ולפסוק בעניין ירושה שיובא לפניו לפי הדין הדתי, רק אם כל הצדדים הנוגעים בדבר הביעו בכתב את הסכמתם לכך – אבל אם יש בין הצדדים קטין, חלקו מן העזבון לא יהיה פחות מהמגיע לו לפי חוק הירושה.

ביחס לתקנות "חדשות" יש לציין את התנגדותם של רבנים חרדיים בולטים ובראשם ה'חזון איש' – התנגדות הנובעת (לפחות בחלקה) מהסתייגותו מן המפעל הציוני ומעצם קיומה של מדינה יהודית שאינה מושתתת על אדני התורה, וחששותיו שהתקנות באות לתת תשובה לצורך הנובע מהקמת המדינה.

בכמת ששיגר אל הרב איסר זלמן מלצר (משנת תש"ט) הביע ה'חזון איש' את צערו הגדול על "מחשבה זרה המרחפת באוויר ארצנו הק' לעשות תקנות חדשות נגד התורה". במיוחד הגדיר זאת כדרישה "לכפירה מוחלטת, שיאמרו תירש הבת עם הבן, אשר כבר לחמו בזה החכמים עם הצדוקים... ולתימהוננו נאטמו הלבבות... ויבקשו תחבולות להשתחוות להכפירה ולהשאיר את המשפט בחושן המשפט, אבל למעשה להתנהג ככל הגויים דברתא כברא תירות".¹⁷²

ה'חזון איש' שלל סמכות להתקין תקנות כל שהן בכל נושא, "ומי לא שמע מרבתינו, כי אנחנו דור יתום, ואין אנו ראויים כלל לתקן תקנות, שצריך לזה גדלות בתורה במידה מופלאה... ואיך נעזי פנינו ונקשה ערפנו לומר חכמים אנחנו ויש כוח ידנו להפקיר ממון ולקבוע תקנות לדורות".¹⁷³

עם זאת, רוב התקנות שהתקבלו (בי"ד לערעורים, חובת ההנמקה של פס"ד, מזונות לילדים גדולים, פיצויי גירושין וכדומה) השתרשו במשך השנים בפסיקה הרבנית.

¹⁷² אגרת צו.

¹⁷³ אך באגרת כזו הוא מציין כי "ומש"כ שכל שאינו בשו"ע אין לחדש, אי דייקנן כולי האי לא גמרינן".

פרק ט: על-פי איזה קריטריונים רשאית הרבנות להכריע בשאלה של

כשרות בית-עסק?

נקדיש מילים ספורות למתח המובנה בין הרבנות הראשית לבין המדינה ומוסדותיה, ובפרט בית המשפט העליון.

בסעיף 11 לחוק איסור הונאה בכשרות, התשמ"ג-1983, נאמר: "במתן תעודת הכשר יתחשב הרב בדיני כשרות בלבד". הדיונים שהתעוררו בעקבות דבר חקיקה זו מדגימים היטב את המתח התמידי שעולה כמעט בהכרח מתוך מצב לפיו הסדרים דתיים מוסדרים בחוקים אזרחיים-חילוניים, כאשר הגוף המבקר הוא מטבע הדברים בית הדין הגבוה לצדק (בג"ץ), ככל החלטה ופעולה של גוף מנהלי (יש לציין כי בסעיף 24 לחוק הרבנות הראשית לישראל נקבע כי "העניינים הכספיים והמנהליים של הרבנות הראשית לישראל יעמדו לביקורת של מבקר המדינה"; ברור שאין הכוונה לשלול את הביקורת השיפוטית, החלה אוטומטית על כל החלטה מנהלית).

מתח זה בא לידי ביטוי בפרשת אוסובלנסקי¹⁷⁴, בה פסל בג"ץ את החלטת מועצת הרבנות הראשית לפיה מתן תעודת הכשר למשחטת עוף תותנה בכך שהמשחטה לא תמכור עופות טרפה לחברה שבעלות יהודים העוסקת בייצור מוצרי בשר לא כשרים ומכירתם לשוק היהודי (הפרשיה נפתחה כאשר הרב דוד ורנר, רבה של חדרה, אסר על משחטת "הוד מעולה" למכור עופות שנפסלו על ידי משגיחי הכשרות למעדניה שעסקה במכר של בשר לא-כשר ליהודים). בג"ץ הכריע שסעיף 11 אינו מעניק סמכות למועצה להכריע בשאלות כשרות לאור שיקולים רחבים כגון זה. בג"ץ הדגיש כי החלטת הרבנות פסולה, בין אם מדובר באי-מתן תעודת הכשר "רגילה" ובין אם מדובר באי-מתן תעודת הכשר מסוג "מהדרין".

לאחר פסיקת בג"ץ העניקה הרבנות תעודת כשרות ל"הוד מעולה", אך הודיעה בפרסום שלה שהדבר נעשה רק בהוראת בג"ץ. בעקבות זאת נתקבלו במשחטה ביטולים רבים של הזמנות והמשחטה עמדה בפני סכנה עסקית חמורה. המשחטה פנתה לרבנות והתחייבה שלא תמכור את העופות הלא כשרים למעדניה. לאחר מכן עתרה המעדניה שנית לבג"ץ¹⁷⁵, בדרישה שהמשחטה תחזור למכור לה את העופות הלא כשרים. השופט מישאל חשין, בפסק דין נוסף, הגיב בחריפות רבה על התנהלות הרבנות: "בלשון המעטה... הרבנות הפרה באורח נחרץ וביודעין צו שיצא מלפני הבג"ץ בנושא ביצועו של חוק הכנסת". חשין אף המליץ לכנסת (המלצה שלא התקבלה) לבטל לחלוטין את חוק איסור הונאה בכשרות בשל השימוש הבלתי ענייני שנעשה בו, כאשר לדעתו יש להסתפק בחוק הגנת הצרכן שאוסר על הצגת מזון לצרכן בצורה שגויה. חשין הרחיק לכת וקרא ליועץ המשפטי לממשלה לשקול העמדת אנשי הרבנות לדין על בזיון בית המשפט.

למרות זאת, יצוין שהרבנות עמדה על דרישתה שמשחטות לא תמכורנה עופות לא כשרים ליהודים, והמשחטה המשיכה לסרב למכור עופות לא כשרים למעדניה.

פרשיה נוספת, שזכתה לפרסום רב ונלמדת תדיר בין כותלי מוסדות אקדמיים, היא פרשת רסקין¹⁷⁶. העותרת (רקדנית בטן במקצועה) טענה כנגד הוראה של הרבנות הראשית לירושלים, לפיה

¹⁷⁴ בג"ץ 7203/00 מעדני אביב אוסובלנסקי בע"מ נ' מועצת הרבנות הראשית ואח', פ"ד נו(2) 196 (2001).

¹⁷⁵ בג"ץ 77/02.

¹⁷⁶ בג"ץ 465/89 אילנה רסקין נ' המועצה הדתית לירושלים, פ"ד מד(2) 673 (1990).

אין להעניק תעודת כשרות לבעלי אולמות אירועים בהם נערכים מופעים בלתי צנועים – הוראה שפגעה בפרנסתה כרקדנית. טענה היתה כי שיקול דעתה של הרבנות לפי חוק איסור הונאה בכשרות מוגבל להפעלת "דיני כשרות" בתחום המזון בלבד – ואילו הרבנות טענתה כי היא רשאית להתנות את מתן תעודת ההכשר באיסור על מופעים בלתי צנועים באולם בו מוגשים דברי מאכל ומשקה.

בית המשפט קיבל את העתירה וקבע כי הסמכות שניתנה בחוק איסור הונאה בכשרות לא באה להקנות לבעלי הסמכות אמצעי או מנוף להשלטת דיני ההלכה, אשר אינם שייכים לכשרות המזון. דברי השופט תיאודור אור מדגישים את המתח שעולה מתוך הסדרה בסוגיה דתית שנעשית על-ידי חוק חילוני:

מטרתו ותכליתו של החוק הן למנוע הונאה ביחס לכשרות המזון מבחינת טיבו, דרך הכנתו והגשתו, והוא לא נועד לשרת מטרת של השלטת דיני ההלכה בעניינים אשר אינם חלק מדיני כשרות המזון. כאמור, עניין לנו בחוק חילוני, הדין ב"דיני כשרות" של מזון בלבד, והסמכות שניתנה בו למתן הכשר לא באה להקנות לבעלי הסמכות אמצעי או מנוף להשלטת דיני ההלכה, אשר אינם שייכים לכשרות המזון. שימוש כזה בסמכות והכנסת שיקולים שאינם שיקולי כשרות המזון זרים הם לסמכות אשר הוקנתה על-פי החוק למתן תעודת הכשר. אנו בחוק חילוני עסקינן, אשר בא למנוע הונאה בכשרות המזון, וכשהמדובר בחוק זה במתן תעודת הכשר, הכוונה היא רק לכך שתינתן תעודת הכשר לגבי מזון – שהוא כשר; ולגבי מקום – שמגישים בו מזון כשר. אין הכוונה ליתן למי שבידו הסמכות לתת תעודת הכשר סמכות לכפות דרך התנהגות באותו מקום – אפילו דרך התנהגות זו מבטיחה שההתנהגות תהיה על-פי ההלכה – אם אין באותה התנהגות להעלות או להוריד בשאלת כשרות המזון עצמו.

במקרים אלו ובמקרים נוספים הדומים להם¹⁷⁷ בעניין מתן תעודת כשרות ליבואן שעסק גם בייבוא בשר (לא-כשר), התמקד הדיון המשפטי בהיקפו של סעיף 11 לחוק הונאה בכשרות ובפרשנותו, התוחם כאמור את שיקול הדעת של הרבנות בהחלטותיה אם להעניק או לסרב להעניק תעודת הכשר ל"דיני כשרות בלבד". בג"ץ קבע כאמור כי יש לתת לביטוי "דיני כשרות בלבד" משמעות מצמצמת, וקבע שביטוי זה בא להגביל את שיקולי בעל הסמכות למתן תעודת הכשר לשיקולים שהינם בתחום כשרות המזון בלבד ואין מקום לסרב ליתן תעודת הכשר בשל אירועים או שיקולים שאינם קשורים לתהליך הכנת המזון אלא לדיני הלכה אחרים.

אשר לטענת הרבנות כי מי שאינו מקפיד על איסור עריכת מופעים שאינם צנועים (או ייבוא בשר לא כשר או מכירת טרפות ליהודים) הרי הוא בחזקת חשוד שאינו מקפיד גם בענייני כשרות המזון, ואין לתת בו אמון בעניינים אלה (והרי הרבנות אינה יכולה להשגיח על הכשרות אצל אותו אדם במשך כל שעות היממה), נקבע כי יש לדחות את הטענה, שכן "טענה זו אינה, למעשה, אלא דרך עקיפה להשלטת חובת שמירת דיני ההלכה כולם".¹⁷⁸ עניינה של תעודת הכשר, על-פי החוק ולאור פרשנות בית המשפט, אינו אלא במזון גופו – אם כשר הוא אם לאו – ואין עניינה בדיני הלכה אחרים.

עוד יש לציין למקרה אחר, בו חייב בג"ץ את הרבנות באשדוד להעניק תעודת כשרות ליהודיה משיחית, ללא הצבת תנאים מיוחדים המתבססים על רמת האמינות הנמוכה שמייחסת ההלכה

¹⁷⁷ כגון פס"ד (בג"ץ 5009/94 מישראל בע"מ נ' מועצת הרבנות הראשית לישראל ואח'), פ"ד מח (5) 617 (2003).

¹⁷⁸ עניין רסקין, עמ' 687.

ליהודים מומרים. השופטים קבעו כי כללי האמון של הרבנות במבקש תעודת כשרות צריכים להתבסס על החוק ולא על ההלכה.¹⁷⁹ בקשה של הרבנות לדיון נוסף בפני הרכב מורחב נדחה, והרבנות באשדוד הודיעה כי תעניק לעותרת תעודת כשרות אם תמלא את התנאים החלים על שאר הקונדיטוריות בעיר העוסקות בייצור. בג"ץ דרש שהרבנות תציג את התנאים החלים על שאר הקונדיטוריות ואת הזמן בהם התנאים נדרשו לראשונה, כדי לאפשר בדיקה האם אכן התנאים שנדרשו מהעותרת הם שוויוניים.

לעומת זאת, בג"ץ הכיר בזכותה של הרבנות לדרוש ממסעדות שלא לבשל אוכל בשבת כתנאי לקבלת תעודת כשרות, לאור העובדה שדעת המגן אברהם היא שבישול בשבת פוסל גם את הכלים בהם בושל המזון בשבת ודורש הגעלה להכשירם.¹⁸⁰ בג"ץ גם דחה עתירה של בית מלון שהרבנות בנתניה שללה את תעודת הכשרות שלו לאחר שהשכירה חלק מהמלון, עם כניסה נפרדת, למסעדה לא כשרה. בג"ץ קבע שיש מקום לחשש של הרבנות לבלבול של הלקוחות שיחשבו שהמסעדה כשרה כחלק מהמלון, כמו גם לחשש שמזון לא כשר יעבור מהמסעדה למלון.¹⁸¹

הדוגמה האמורה מהווה רק אחת מיני מוקדי מתח רבים בין הרבנות הראשית לבין מערכת המשפט הישראלית. ייתכן שהתמקצעות מצד הרבנות הראשית, התנסחות ב"שפה משפטית" והכרה מעמיקה יותר של ערכי היסוד של המשפט הישראלי, יתרמו להפחתת המתח ולהגברת ה"הידברות" בין הרבנות ובית הדין הרבני לבין זרועותיה השונים של המשפט הישראלי.

עם זאת, ברי שהמתח עצמו מובנה בתוך השיטה המשלבת בין "דת ומדינה", ואין לצפות שהוא ייעלם בשנים הקרובות.

¹⁷⁹ בג"ץ 8735/06 (29.6.2009).

¹⁸⁰ בג"ץ 11157/03.

¹⁸¹ בג"ץ 351/04.

תפקידו של רב בישראל

שער היסטורי

מכון מַדַּת

פרויקט הרבנים בישראל

תשע"ה

מבוא: מושג הרבנות ומקורותיו

בטרם נדון בנושא המורכב והרחב של הרב והרבנות, עלינו להקדיש כמה מילים למקור השם "רב" ונגזרותיו. בין שלל התארים הקיימים בעברית, הכינוי "רב" הוא התואר המפורסם ביותר, והוא מתלווה כיום לרבבות שמותיהם של יהודים שונים, הראויים לו ושאינם ראויים לו.

בערך "רבנות" באנציקלופדיה העברית¹⁸² מוגדרת הרבנות כך:

בלשון חכמים מורה המושג "רב" על שררה, אך למן המאה הי"א נתייחדה הוראתו למעמדו של חכם בהנהגת עדה בישראל. לפעמים שימש חכם זה בתארים אחרים, כמו: זקן, חכם, דיין, מורה צדק, ומאוחר יותר דרשן, פוסק, מחבר ספר וכמובן לכל ת"ח. מאידך, לא כל רב הנהיג עדה וגם מורים לתלמידים נקראו רבנים.

אם כי בצדק משתמשים בתואר "רב" רק המנהיגים הדתיים של הקהילות היהודיות – הרבנים במלוא מובן המילה – בכל זאת בדורות האחרונים הוא התפשט כל כך, עד שהוא מתייחס כיום גם לשמות פרטיים כמו שמתייחס הכינוי "אדון" בכל שפות אירופה: Herr, Mister, Monsiuer וכדומה. בשל היותו של התואר "רב" הוותיק ביותר בין התארים, הוא גם רב הערך ביותר, כי חותמו חקוק בדפי תולדות העם היהודי. באלף השנים האחרונות לא ניתן להפריד בין המושגים "רבני" ל"יהודי", והינם שמות נרדפים גם בעיני העמים. התואר "רב" זכה להיות כינויים של חכמי ישראל מימי התלמוד, ונגזרותיו בספרות התלמודית הינם "רבי", "רבין", "רב"י¹⁸³.

התואר רב משמש אם כן בשתי משמעויות:

א. מנהיג קהילה;

ב. תלמיד חכם, מורה לתלמידים.

במאמר שלפנינו נעסוק במונח "רב" במשמעות הראשונה בלבד – מנהיג קהילה. בראש כל קהילה יהודית במהלך הדורות עמד רב שעסק בהוראה, בקביעת הלכה, בשיפוט על פי דין תורה, בפיקוח על כשרות ובניהול ישיבות. במקומות מסויימים גם ייצג הרב את הקהילה בפני השלטונות, ואף עסק לעיתים בגביית מסים. הרב מונה לתפקידו לאחר שעבר מבחני ידע בהלכה וקיבל "סמיכה" מרבנים, כדי שיוכל לפסוק הלכה ולהרביץ תורה. להלן נסקור את התפתחות הרבנות במהלך התקופות, מימי הביניים ועד ימינו אנו, תוך מתן דגש להבדלים בנושא זה בין ארצות אשכנז השונות, וביניהן לארצות המזרח: ספרד וצפון אפריקה.

¹⁸² האנציקלופדיה העברית, כרך ל', עמ' 491-475.

¹⁸³ יצחק לוין, מבוקר לערב – קובץ מאמרים, ירושלים תשמ"ב, עמ' 23-19.

פרק ראשון – ימי הביניים (מן המאה העשירית עד המאה הארבע-עשרה)

מקורותיה של הרבנות בקהילות אשכנז כמוסד קהילתי; סמכויותיה; יחסה לשלטון הנוכרי וחוקיו; מעמדו של הרב כפוסק, מורה ומנהיג קהילה; התפתחות הרבנות בארצות אשכנז אל מול ארצות ספרד וצפון אפריקה

הרבנות הקהילתית צמחה בימי הביניים מתוך התפתחות חברתית, שבמרוצתה התגבש מעמד של חכם המקובל על קהלו כפוסק ומנהיג. להלן סקירת התפתחות הרבנות בארצות שונות:

ארצות צפון אפריקה ומצרים. בצפון אפריקה ובמצרים ניכרה השפעת הגאונות של בבל וא"י. עם שקיעת הנשיאים מיוחסי בית דוד, החלה תקופת הנגידים. הנגידים נתמנו בשל חכמתם ושימשו סמכות משפטית ודתית עליונה, והיו בעלי הסמכות למנות את חברי בית הדין הגדול ולאשר מינוי דיינים אחרים. מן המחצית השנייה של המאה ה-11 רווח במצרים וצפון מערב אפריקה התואר "רב", ובקירואן כונו כך החכמים.

ספרד. בספרד צמחה הרבנות באופן איטי מתוך התמודדות חברתית. בשלב הראשון השתחררה הארץ ממרות גאוני בבל ועלתה בה תחילה דמות של רב – מנהיג, כמו זו של ר' שמואל הנגיד. אך בתקופת ה"רקונקיסטה"¹⁸⁴ הופרע גיבוש הרבנות, כי הקהילות מינו דיינים שנטלו שכר אך לא נמנו עם המנהיגים. את רגלי הרבנים דחקו המשפחות המיוחסות שניהלו את העדה; רובם זכו בכך בהיותם חצרני המלכות. רק במאה ה-13 החלו הקהילות הגדולות להעמיד רבנים מנהיגים¹⁸⁵.

אשכנז וצרפת¹⁸⁶. רוב ראשי הקהילות באשכנז וצפון צרפת היו תלמידיהם של חכמי אשכנז, ולכן סמכותם היתה קבועה והם אף ייצגו באופן רשמי את קהילותיהם בפני השלטונות. במאות ה-10 וה-11, לא היתה עדיין רבנות ממוסדת בקהילות אשכנז. במקורות מתקופה זו אין כל עדות לתפקיד רשמי של רב המונה על הציבור ומדריכו בחייו הדתיים, אולם בפועל, באותה עת היתה מכרעת השפעתם של תלמידי חכמים גדולים על אורח חייהן של הבריות בקהילות ישראל שבאשכנז, ולרוב אף גדולה מזו שהיתה לרבני קהילות רשמיות שנתמנו בתקופות מאוחרות יותר. ניגוד זה הוא תולדה של מציאות פוליטית, יישובית, דמוגרפית, חברתית וכלכלית, יותר מפרי של תפיסת עולם אידאית.

להלן סקירה קצרה על האופי היישובי והדמוגרפי של הקהילות הללו, מאחר שזו אבן יסוד בדיון בנושא זה.

אף על פי שחכמי אשכנז במאות העשירית והאחת עשרה לא שימשו בתפקיד רשמי כרבני קהילות, מכל מקום חכמי המקום – ובראשם גדולי הדור – דאגו לצרכי הציבור בכל תחומי החיים. להלן שלוש עשרה דוגמאות המלמדות על עשייתם של חכמי אשכנז במגוון תחומי חיים, על חשיבותה הרבה ועל ההבדלים בין חכמי אשכנז לבין חכמי בבל והמזרח.

¹⁸⁴ רִקוֹנְקִיסְטָה מספרדית. היא תקופה מימי הביניים, בין השנים 718-1492, בה כבשו הנוצרים מחדש את שטחי חצי האי האיברי מידי המוסלמים.

¹⁸⁵ שמחה אסף, **באהלי יעקב**, ירושלים תש"ג, עמ' 27-65.

¹⁸⁶ אברהם גרוסמן, 'קווים לדמותה של הרבנות באשכנז הקדומה', אברהם גרוסמן ויוסף קפלן (עורכים), **קהל ישראל: השלטון העצמי היהודי לדורותיו**, ב: ימי הביניים והעת החדשה המוקדמת, ירושלים תשס"ד.

(א) **ביסוס שלטון ה"קהל"**. חכמי גרמניה וצרפת טרחו הרבה לבסס את שלטונם של ה"קהל"¹⁸⁷ והעניקו לו סמכויות אף מעבר לאלה העולות מספרות ההלכה הקלאסית. אמנם מגמה זו איננה ייחודית לקהילות אשכנז, ואנו מוצאים אותה גם במקומות אחרים כגון ספרד וצפון אפריקה, אולם אצל חכמי אשכנז וצרפת הראשונים היא בולטת בפעולותיהם של חכמים רבים ובהם: ר' משולם בן קלונימוס, רבינו גרשום מאור הגולה, רבי יוסף טוב-עלם, ר' יצחק בן יהודה, ר' יצחק הלוי ורש"י.¹⁸⁸ ל"קהל" אף ניתנו סמכויות אכיפה רחבות כדי שיוכל להשליט את מרותו. באותה עת נעשה שימוש מרובה בסנקציה של 'חרם', והוא הפך להיות הסנקציה הקשה ביותר נגד אלה שחפצו לערער על סמכות הקהילה. נושא זה מוזכר גם בכתביו של ר' יוסף טוב-עלם: "וזה מה שהציבור עושין תקנה ביניהן וגזרין, האיך יכולים שום בית דין לנתקה ולהתירה, הרי [הותרה] הרצועה. אם כן, יפקיע כל אחד עצמו מן המס ומכל תקנות בית דין, שאין יכולין לכופ אה הרשעים בזמן הזה אלא בחרם וקנס, והמבטלן מרבה פריצות בישראל"¹⁸⁹. ככל הנראה באותה עת לא היה מרכז יהודי אחר שעשה שימוש נרחב בנשק ה'חרם', כפי שנעשה במרכז היהודי בגרמניה ובצפון צרפת.

(ב) **תקנות ה"קהל"**. כמעט כל תחומי החיים באשכנז הקדומה הונהגו באמצעות תקנות שנבעו מצרכי השעה. חכמים לא הסתפקו בהלכות התלמודיות, ולעתים אף עקפו אותן בתקנות שנועדו להיטיב את חיי הקהילה. המונח המקובל בספרות המחקר לתקנות אלה הוא 'תקנות קהל'. אך בפועל התקנות החשובות לא נתקנו על ידי הקהל או על ידי בתי הדין המקומיים לבדם, אלא בהשתתפותם של תלמידי חכמים גדולים, ובהם רבינו גרשום מאור הגולה, ר' יוסף טוב-עלם, רש"י, רבינו תם ואחרים.

(ג) **הפצת תורה ברבים**. אחת התרומות הגדולות של חכמי אשכנז וצרפת הראשונים, היתה התמורה הגדולה שהם חוללו בתחום החינוך והפצת תורה ברבים. בישיבות בבל וספרד שקדמו לישיבות אשכנז, התרכזו העשייה הספרותית בין כותלי הישיבה והיתה נחלתן הבלעדית של קבוצות עילית בודדות שפעלו סביב הגאון. התלמידים היו פסיביים ולא יצרו דבר כאשר שהו בקרבתו של רבם. לעומת זאת, בישיבות גרמניה וצרפת חינכו חכמים את תלמידיהם להיות אקטיביים וליצור עוד בשבתם לפנייהם בין כותלי הישיבות.

(ד) **הפולמוס עם הנצרות**. חכמי גרמניה וצרפת הגדולים באותה עת נטלו חלק חשוב בפולמוס הספרותי עם הנצרות. חכמים אלה חששו מהתעמולה הנוצרית ומהצלחותיה, וראו חובה לעצמם להגן על בני עדתם מפני תעמולה זו. יש מהם שעשו זאת בדרשות שבעל פה, ואחרים לא הסתפקו בכך והקדישו חלק ניכר מכוחם ומזמנם גם לעשייה ספרותית, שהפולמוס עם הנצרות תפס בה

¹⁸⁷ 'הקהל' הוא כינוי להנהלת הקהילה שכללה פרנסים [וועד נבחר כמו שבעה טובי העיר] ובית דין, שיחדיו תיקנו תקנות שקיבלו תוקף הלכתי בקהילה.

¹⁸⁸ ראו אברהם גרוסמן, 'יחסם של חכמי אשכנז הראשונים אל שלטון הקהל', **שנתון המשפט העברי** ב (תשל"ה), עמ' 199-175; הנ"ל, **חכמי צרפת הראשונים**, ירושלים תשס"א, עמ' 56-57, ושם הערה 41.

¹⁸⁹ שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס לבוב תר"ך) סימן תכג.

מקום חשוב. ניתן למצוא זאת בפיוטיהם של חכמי תקופה זו.

(ה) **היעדר ירושת אבות בהנהגת הישיבה.** בבבל עברה ראשות הישיבה בירושה בין בניהן של משפחות בודדות, שאבותיהן הנחילו את ראשות הישיבה לצאצאיהם. בספרד נהגה תופעה זו במאה העשירית ובראשית המאה האחת עשרה, עד שהרי"ף ביטלה בראשית המאה השתיים עשרה. באשכנז אמנם רחשו כבוד רב לבניהן של משפחות מיוחסות ומעמדם היה נכבד, ואולם ראשות הישיבה והתפקידים החשובים לא עברו בירושה בין המשפחות המיוחסות¹⁹⁰.

(ו) **תפקידי ש"ץ ופייטן.** רבים מחכמי גרמניה וצרפת שימשו שליחי ציבור. הם חיברו פיוטים ששולבו בתפילה, ובהם אף כאלה לכבודם של חתנים או אירועים מיוחדים. היו אף שכתבו פירושים לפיוטים, ובהם ר' משולם בן משה, מחכמיה של מגנצא במחצית השנייה של המאה האחת עשרה, רש"י, ר' יוסף קרא ור' שמעיה.

(ז) **הימנעות משכר ומטובות הנאה חומריות.** חכמי גרמניה וצרפת ששימשו בתפקידי הוראה בישיבה, לא נטלו שכר על עבודתם. הם התפרנסו מעבודות שונות ומיגיע כפס. בעדויות מאותה תקופה לא מצינו כל עדות על חכם שנטל שכר בתמורה להוראתו. יתר על כן, חכמים אלה אף לא תבעו לעצמם פטור ממסים כפי הזכות שהקנתה להם ההלכה, ושילמו מסי קהילה ומלכות כשאר אחיהם. עובדה היא שנושא זה - שאלת הפטור של תלמידי חכמים מתשלום מסים - לא עלה כלל בספרות הרבנית שהגיעה אלינו מאשכנז הקדומה.

(ח) **דאגה לצרכי הכלכלה של בני הקהילות.** חכמי אשכנז וצרפת ראו לעצמם מטרה חשובה לדאוג לפרנסתם של בני קהילותיהם. הדבר בא לידי ביטוי ברבות מפעולותיהם, הן בארגון הקהילה והן בפסיקת ההלכה. התופעה הבולטת ביותר בנושא זה, היא פסיקתם של חכמי אשכנז וצרפת מאותה תקופה, שהלכות בתלמוד שמטרתן להגביל אה הסחר שבין יהודים ובין נכרים 'בימי אידם' של הגויים ובשותפויות עמם, שוב אינן חלות בזמן הזה. כך יכלו בני הקהילה היהודית להתפרנס מהנכרים, בימים שבהם הפרנסה היתה בשיאה.

ניתן אם כן, למיין את מאפייניה של הרבנות באשכנז הקדומה, לארבעה תחומים:

(א) מעורבותם הגדולה של הרבנים בכל ענייני הציבור: בחיים הפוליטיים כמייצגי הקהילה היהודית בפני השלטונות, בתיקון תקנות שמטרתן דאגה לארגון של הקהילות ולפרנסת בניהן, ובהשקעת מאמץ מרובה בחינוך בכל דרגותיו. מעורבות זו הקנתה לחכמים מעמד איתן בחברה היהודית, כאשר הכל חשו ברצונם של החכמים לדאוג לתנאי הקיום היהודי, שלא על מנת לקבל פרס. דווקא היעדרה של רבנות מקצועית שהתפרנסה מעיסוק זה, הקנתה לחכמים כוח רב.

190 ראו אברהם גרוסמן, "ירושת אבות בהנהגה הרוחנית של קהילות ישראל בימי הביניים המוקדמים", ציון נ (תשמ"ה), עמ' 189-220.

(ב) הוויתור על זכויות היתר שהקנתה ההלכה התלמודית לתלמידי חכמים בתחום הכלכלה, ובעיקר ויתור על הפטור מתשלום מסים¹⁹¹.

(ג) שגשוג רוחני ספרותי ותרבותי. רובו המכריע של העם היהודי במאות העשירית והאחת עשרה התרכז בבבל ובארצות האסלאם, ואף על פי כן, ההתפתחות הרוחנית והיקף היצירה הספרותית באירופה גדולים לאין ערוך. יהודי גרמניה וצרפת, שמנו **כחמישה אחוזים** בלבד מהעם היהודי באותה עת, שימשו מרכז רוחני פורה ופורח יותר מבבל המעטירה על ישיבותיה המפוארות. נראה שתופעה זו נגרמה מהגורמים הבאים:

1. הפתיחות הגדולה בחינוך, על ידי הענקת עצמאות יתר לתלמידים.
2. יצירת אווירה בלתי פורמלית והימנעות מדיסטנס בין מורים לתלמידים.
3. עידודם של התלמידים ליצור יצירות תורניות וספרותיות עוד בשבתם לפני רבותיהם.
- (ד) תשומת הלב הרבה שניתנה באשכנז הקדומה לצרכיו של הפרט ולצדק חברתי. במאה העשירית רווח בגרמניה השימוש ב'עיקוב התפילה'. מדובר בתקנה שנתקבלה בעצה אחת עם הרבנים שפעלו בקהילות אשכנז, אשר קבעה שלכל אדם בקהילה – ויהא איש חשוב או מי שנמנה עם השכבות הנמוכות – ניתנה הסמכות לבטל את התפילה והקריאה בתורה עד שתישמע קובלתו. האפשרות לקובלנה זו, הפכה את הציבור בבית הכנסת בעל כרחו למעין בית דין ששמע את טענות הצדדים וחפש דרך לבדוק אותן ולמנות גוף שיטפל בהן. אמנם תקנה זו נבעה בעיקר מחולשתם של בתי הדין המקומיים, אך קבלתה היא עדות לתחושה ציבורית רבת ערך לדאוג לצרכיו של האדם הבודד ולהימנע מעשיית עוול. ההכבדה על סדרי התפילה, והלעג והקלס של החברה הנוצרית למריבות בבתי הכנסת בעקבות עיקוב התפילה, לא הביאו את חכמי אשכנז במאות ה-11 וה-12 לבטל תקנה זו. נראה שהשאיפה לצדק היא שעמדה בראש מעייניהם של מתקני התקנה, שהחזיקה מעמד תקופה ארוכה למרות המגבלות שיצרה¹⁹².

191 על ההתלבטות בשאלת הפטור של תלמידי חכמים מתשלום מסים ראו: ישראל מ' תאשמע, 'על פטור תלמידי חכמים ממסים בימי הביניים', יצחק רב גילת, חיים יצחק לוין וצבי מאיר רבינוביץ (עורכים), **עיונים בספרות חז"ל במקרא ובתולדות ישראל: מוקדש לפרופ' ע"צ מלמד**, רמת גן תשמ"ב, עמ' 312-322; יוסף הקר, 'פטור חכמים ממסים במאה הששעשרה', **שלם** ד (תשמ"ד), עמ' 63-117.

על שלושת הגורמים המשווערים להחלטתם של חכמי אשכנז הראשונים לשלם את המסים עם שאר בני הקהילה, למרות הפטור העולה מהספרות התלמודית, ראו אברהם גרוסמן, 'ייחוס משפחה ומקומו בחברה היהודית באשכנז הקדומה, **פרקים בתולדות החברה היהודית בימי הביניים ובעת החדשה: ספר יובל ליעקב כ"ץ**, ירושלים תש"ס, עמ' ט-כג, ובמיוחד עמ' כא-כג.

192 על מוסד עיקוב התפילה, שורשיו והתפתחותו ראו: אברהם גרוסמן, 'ראשיתו ויסודותיו של מנהג עיקוב התפילה', **מלאת א** (תשמ"ג), עמ' 199-219; מנחם בן-ששון, 'הצעקה אל הציבור בבית הכנסת בארצות האסלאם בראשית ימי הביניים', שולמית אליצור ואחרים (עורכים), **כנסת עזרא: ספר יובל לעזרא פליישר**, ירושלים תשנ"ה, עמ' 327-350. בשני המאמרים הללו נזכרת ספרות נוספת.

פרק שני: מוצאי ימי הביניים (מן המאה ה-15 עד המאה ה-18)

הרבנות נוכח האמנציפציה באירופה המערבית; פולמוס הקהילות בגרמניה

המאה ה-16 והמאה ה-17

המחצית השנייה של המאה השש עשרה ותחילת המאה השבע עשרה היתה תקופת מבחן קשה למוסד הרבנות באשכנז¹⁹³. חייהם של היהודים התאפיינו בהתדרדרות כלכלית וחברתית בעקבות גזירות, גירושים המוניים ורדיפות. הרבנים נאלצו להתמודד עם קשייהם של בני קהילותיהם, לצד הקשיים שלא פסחו על הרבנים עצמם ועל מוסד הרבנות.

עם התגברות המגמות הצנטרליסטיות הכלליות של הנסיכים, שנטלו לעצמם את כל סמכויות השלטון האפשריות, החלו השלטונות להטיל פיקוח על פעולותיהם של מוסדות יהודי גרמניה [בני המדינה] אף בעניינים פנימיים, וכך החלו המפקחים מטעם הנסיכים לנהל את ימי הוועד של הקהילות במקום ראשי קהילות היהודים. תהליך זה של פיקוח השלטון, שהתעצם מאוחר יותר במאה ה-18, הביא אמנם יציבות למצב הכספי המעורער של בני המדינות, ושמם קץ לסכסוכים השונים בין השתדלנים לרבנים, אך בכל זאת פגעה התערבות השלטונות בעצמאות קהילות גרמניה, וזאת עוד בטרם החלו הבעיות שהביאו בעקבותיהן תקופת ההשכלה והאמנציפציה.

מצבם הקשה של יהודי גרמניה במאה ה-16 בא לביטוי גם במצבה של ההנהגה הרוחנית שכינה בקהילות. רמתם של הרבנים ירדה ובהתאם גם רמתם הרוחנית של הקהילות. עדות לכך ניתן למצוא בדבריו של ר' אליקים גוטשלק, יליד שוואבן ואב בית דין של המדינה בתקופה של סוף המאה ה-16 וראשית המאה ה-17, שתיאר בנימה קודרת את רמת הלימודים בגרמניה: "בזמננו הישיבות באשכנז כבר נתמעטו ורובם יושבי צריפים ויש מקום שאין יודע ספר להבין פסק דין, ולפעמים בא אחד מעיר לכפר או לעיר ומדינה ואמר שמלה לי ואחי חובש". בדבריו הוא מוסיף ומקונן על כך, שאין הנהגה שתדאג למצב הישיבות, ואלו הולכות ומתדרדרות. ר' יעקב ריינר, סבו של ר' אליקים ומי שקדם לו בכס הרבנות במדינת שוואבן, קונן אף הוא: "אי לך ארץ אשכנז תפארת ישראל שמה ישבו כסאות למשפט צדק לבשו ולבושה... הייחוס והמעלה לשם ולתהילה, מוכתרים בכתר שיבה חכמה עם נחלה - איך נהייתה לשמה להיות על מעשה הרע ודומה".

למרות המצב הירוד של הרבנות בגרמניה במאה ה-16, היו בכל זאת כמה רבנים שראויים היו לתוארם ולכהונתם בכס הרבנות. הגדול שבהם היה ר' חיים ב"ר בצלאל, אחיו הגדול של מהר"ל מפראג, שלימד והורה תורה בקהילת פרידברג במשך חצי יובל, ועמו ר' יצחק הלוי מגינצבורג. בפרנקפורט דמיין כיהנו גדולי ישראל, כמו: ר' נפתלי הירץ טריוויש, בעל הסידור הקבלי; בנו ר' אליעזר טריוויש; ר' אברהם נפתלי הירץ - בעל ההגהות לספר מהרי"ל; ור' ישעיה הורוויץ, בעל השל"ה. בקהילת וורמייזא, שהיתה השנייה במעלה לפרנקפורט, פעלו רבנים דגולים כר' יעקב ב"ר חיים, ר' משה לוריא ובנו ר' אהרן לוריא.

¹⁹³ מרבית הדברים בפרק זה לקוחים מספרו של הרב פרופ' יצחק זימר, **גחלתן של חכמים: פרקים בתולדות הרבנות בגרמניה במאה השש-עשרה ובמאה השבע-עשרה**, באר שבע 1999.

תפקידי הרבנים במאה ה-16 לא השתנו מתפקידיהם במאות הקודמות באירופה, ברם בניגוד לתקופות הקודמות, נקבעו תפקידי הרב בצורה ברורה בכתב המינוי שניתן לו על ידי הקהל. כתב המינוי הקדום ביותר המצוי בידינו שמוצאו מגרמניה, הוא מהמאה ה-16, ובין היתר נמנו בו הגבלות קשות על תפקידו של הרב ונטילת עצמאותו ביחס לוועד הקהילה. בין השאר נכתב, שרב הקהילה כפוף ('משועבד' בלשון המינוי) למרות ועד הקהילה ונאסר עליו להחרים ולהטיל עונשים אחרים על חברי הקהילה בלי רשות הוועד. כמו-כן נאמר לרב שלא ישנה דבר ממנהג הקהילה בלי הסכמת ה'חברותה' (כינוי לוועד הפרנסים). בנוסף לכך הוקצבה לו משכורת שנתית ונקבע תעריף הכנסות בעד שירותיו הרבניים. קביעת הכנסות הרב היתה לסעיף סטנדרטי בכתבי מינוי רבניים במאות ה-16 וה-17.¹⁹⁴

מלבד התפקידים שפורטו בכתבי המינוי, נוספו לרבנים תפקידים חדשים שלא נזכרו במפורש. כך, למשל, ההתעסקות בתהליכי הדפסת הספרים היתה בתקופה זו רבת משמעות, והשפיעה בכל תחומי החיים הרוחניים. בעקבות זאת התעניינו הרבנים בהדפסת ספריהם וספרי אבותיהם, מה שהפך את העיסוק בתחום חלק מתפקידו של הרב. יתרה מכך, ההתעסקות בהדפסת הספרים אפשרה לרבנים לכוון את לימוד התורה על פי רוחם ועל פי תפיסתם, ולפקח על ספרים אשר הגיעו חדשים לבקרים מאיטליה ומפולין. לא בכדי קבעה ועידת פרנקפורט דמיין בשנת שס"ג, כי לא ילמדו "שום ספר חדש או ישן במלאכת הדפוס הנעשה בעיר באזילאו או במקום אחר באשכנז, זולת נטילת רשות מג' בתי אבות בית דין". השגות רבות היו על נכונותם ומקורותם של הספרים שהגיעו מחוץ לגרמניה, ועל כן הפיקוח עליהם הפך להיות תפקידם של הרבנים.

תפקיד אחר שהצטרף לשירותי הקהל שנתן הרב, ושנזכר בכתבי המינוי לרבנים, הוא גביית היטלים של הקהילה יחד עם הגבאים. תפקיד הגבייה הוטל על הרבנים מטעם השלטונות השונים כבר לפני המאה ה-16. 'רבני הקיסר', אלו שמונו על ידי הקיסרים, סייעו לאוצר בגיוס המסים וגבייתם, מדיניות שנמשכה במהלך כל המאה ה-16. כך, למשל, בתקופת מלכותו הסוערת של קרל החמישי, שימש ר' שמואל ב"ר אליעזר מזיא, אב בית דין וורמייזא, כרב הקיסר, ובתפקידו זה הוא הופיע בוועידות הקיסריות (רייכסטג) הגורליות בכל תקופת רבנותו (משנות ה-20 של המאה ה-16 ועד לשנות ה-40), ולהפעיל מגביות מיוחדות לאוצר הקיסר. הבא אחריו, ר' יעקב ב"ר חיים, שגם הוא היה אב בית דין וורמייזא, מונה לרב הקיסר' על ידי פרדיננד הראשון, אחיו של קרל החמישי, וגם לו היו תפקידים דומים.¹⁹⁵ אחרון 'רבני הקיסר' היה ר' יעקב ריינר, תושב שוואבן (נפטר ב-1574). לא ידוע לנו על מינוי רב הקיסר בשנים שלאחר מכן, באימפריה שהחלה במלכותו של רודולף השני.

מינוי הרבנים על ידי ההגמונים החל כבר בראשית המאה ה-16.¹⁹⁶ תופעה זו היתה חלק משלב ביניים בדרך לשינויים המהותיים שהתחוללו במערכת המדינית בגרמניה בסוף המאה ה-16, עם עלייתם של הנסיכים הבכירים לדרגת שליטים אבסולוטיים במדינותיהם. ר' יצחק (אייזיק) סג"ל מגינצבורג ור' יעקב ריינר נתמנו ל'רבני המדינה' בשוואבן, על ידי השליט מבית הבסבורג, ונראה

194 ראה לדוגמה: הרב מרדכי הורוויץ, **רבני פרנקפורט**, ירושלים תשל"ב, עמ' 322-326. ראה גם: י' כץ, 'לתולדות הרבנות במוצאי ימי הביניים', **ספר הזיכרון לבנימין דה'פריס**, ירושלים תשכ"ט, עמ' 281-294.

195 נודע בהתערבותו בסכסוך רבני סוער בין רבני פפד"מ לרבני שוואבן בשנים 1564-1565.

196 ההגמון אוריאל ממיינץ מינה בשנת 1513 את רופאו בייפוס לרב על כל יהודי ההגמוניה שלו.

שגם ר' אברהם הלוי התמנה ל'רב המדינה' על ידי הנסיך מורטהיים. הנסיך הבוחר בטריר הרשה ליהודים במדינת קולוניה ובמדינת טריר למנות רב ומנהיג שיפסוק בענייניהם על פי דיני ישראל, למעט במשפטים פליליים. תהליך זה הועיל לשני הצדדים, לרבנים שניסו לחזק את מעמדם המעורער בפני הציבור שנוקק לשירותיהם, ולשלטונות שראו במינוי רב המדינה אמצעי לגיוס כספים ולגבייתם¹⁹⁷.

אחרי מלחמת שלושים השנה (1618 עד 1648), עם התעצמות הריבונות של הנסיכים, נדחו בהדרגה בתי הדין המרכזיים לטובת בתי דין מקומיים. בהקשר לכך ידועה התנגדותו של הנסיך מוריץ בהסן קאסל לכך שבתי דין בפולדה ובפרידברג יזמינו את תושבי המדינה לדון בתביעות של דיני קנסות, התנגדות שנבעה מכך שהקנסות אמורים להגיע לשלטונות המקומיים במקום לאוצר שלו. על כן נטו הנסיכים להקים בתי דין מקומיים שיהיו בשליטתם וכניסו להם הכנסות כספיות באופן ישיר.

אמנם הנסיכים הם אלו שהוציאו לרב המדינה את כתב המינוי באותה תקופה, אך כדי לשמור על מסורת אשכנזית קדומה שעל פיה אין אדם רשאי 'ליטול השררה ע"י המלך, שר ושופט', הציעו הקהילות לנסיך את ה'מועמד' שכבר נבחר קודם בידי הקהילות, וזה מינה אותו רשמית. בחירת הרב המועמד נעשתה בשיטות שונות: במדינות קטנות יחסית נבחר הרב על ידי כל 'בני המדינה' שהשתתפו בכינוס של 'יום הוועד' בו הוא נבחר, בעוד במדינות מאוכלסות יותר, כמו הסן קאסל, נבחר הרב בידי גוף מצומצם יותר. לפעמים היו גם תופעות של 'יהודי החצר' שכפו את מועמדם על 'בני המדינה'. כך למשל היו משפחות מיוחסות שבניהן כיהנו ברבנות בגרמניה דורי דורות. הוותיקה שבהן היתה משפחת רוטנבורג, שהתייחסה למהר"ם מרוטנבורג, וכן נמנתה עמן משפחת ווייל, מצאצאי ר' יעקב ווייל. אך תופעה זו של העברת הרבנות בירושה הלכה ודעכה לקראת סוף המאה ה-16.

לאחר 'בחירתו' ומינויו בידי הנסיך, קיבל אב בית הדין 'כתב רבנות', בו פורטו תפקידיו מטעם 'בני המדינה' וניתנה לו הרשאה מקבילה מטעם הנסיך. אב בית דין של המדינה קיבל משכורת קבועה ואושרו לו גם הכנסות צדדיות, אך קודם היכנסו לתפקיד הוטל עליו להישבע שבועת אמונים לשליט. בכתבי המינוי הוגבלה סמכות השיפוט של רב המדינה, בכך שלא ניתן לו לשפוט משפטים פליליים, ואלה נידונו רק בפני בתי המשפט של החצר, וכן ערעור על פסק דינו יכול היה להתבצע רק בפני בית המשפט של הנסיכות.

בעקבות הגירוש והתדלדלותה של האוכלוסיה העירונית היהודית בגרמניה במאה ה-16, נאלצו רבני גרמניה לכהן בעיירות ובכפרים קטנים, מלבד הרבנים בשתי הקהילות הגדולות - פרנקפורט וורמייזא. היהודים התפזרו ברחבי גרמניה והתיישבו בתחומי שלטונם של נסיכים זעירים רבים אשר היו מוכנים לקבל אותם, כך שמרחקים גדולים הפרידו ביניהם ושוב לא היו בגרמניה קהילות גדולות ומגובשות. מובן שיישוב יהודי קטן שמנה משפחות בודדות (לפעמים רק משפחה אחת!) לא יכול היה להרשות לעצמו להזמין רב או אפילו לשכור מורה, על כן הרבנים שהתיישבו בקהילות הגדולות נאלצו לבקר מדי פעם בפעם את בני הכפרים הסמוכים והרחוקים, כדי לספק להם את צרכי הדת והמשפט הדרושים. אין פלא, אפוא, שבאותה תקופה היו בגרמניה רבנים שנדדו ממקום

197 בשנת 1649 פנו יהודי מדינת טריר ל"שררה ירום הודה" בבקשה להרשות לברור להם "איש אחד ינהג את צאן בית ישראל מדינת טריר". הם רצו לבחור בר' יהודה מילר רויטלינגן, אך כפי הידוע, לבסוף הוא לא נבחר.

למקום, תוך שהות בכפרים קטנים אפילו זמן ממושך.

באותה תקופה התחזקה תלותם של הרבנים בקהלם ובפרנסי הקהילה, והצטמצמה עצמאותם ויכולת הנהגתם. הדבר התבטא בכמה תחומים שקביעתם נלקחה מהרב: ענישתם של העבריינים, שכרו ומשכורתו של הרב, ואפילו קביעת המנהגים המקומיים. מצד אחד חיו מחוץ לקהילות הגדולות רבנים בעלי שיעור קומה דומה למה שהיה בעבר, אך מצד שני היו גם לא מעט רבנים שכיחנו בעיירות ובכפרים קטנים, שלא היו מן השורה הראשונה דווקא. על כן, חיזוק התלות של הרב בפרנסי הקהילה היתה תגובה נוספת לירידה ברמתם התורנית של הרבנים. לעומת זאת חיזקה תלות זו כמה מהזכויות השמורות לרב, וביניהן הזכות להיקרא בתואר "מורנו הרב" (כינוי שהתחדש במאה ה-14) בעת עלייתו לתורה וקביעת מקום ישיבתו במקום של כבוד בבית הכנסת.

הסמיכה לרבנות

בתקופה זו "הכתירו והסמיכו" ראשי הישיבות את תלמידיהם¹⁹⁸, והללו נהגו ברבנות בכל מקום שהתיישבו בו. הסמיכה תרמה לחידוש ארגון ה"קהלים", אולם אט אט התברר כי היא החטיאה את מטרתה, שכן תהליך הסמיכה פתח את שערי הרבנות לתלמידים שלא היו ראויים לה, ומצב זה פגם ביוקרת הרבנות ובתאריה. יתרה מזו, הסמיכה טיפחה מגמה של שררה והתנשאות בקרב צעירי הרבנים, והדבר הביא לסכסוכי השגת גבול בינם לבין עצמם, וכמו כן גרם הדבר להחרפת היחסים בינם ובין הפרנסים¹⁹⁹.

יחסי הכוחות הבעייתיים בין הרבנים לבין עצמם ובינם לבין הקהל והפרנסים, הפכה את שאלת מיסוד הרבנות לצורך דחוף. התברר כי המוצא היחיד מן הסבך היה יצירת רבנות מטעם הקהל ופרנסיו. צורה זו של רבנות שינתה את תפקידו ומעמדו של הרב בקהילה, כאשר הרב נעשה למי שממלא את כל תפקידי הרבנות מטעם הקהל דרך קבע ובאורח בלעדי: הוא סידר חופה וקידושין ורק ברשותו מותר היה לרב אחר לעשות כן; הוא היה זה שדרש דרשות לפני הציבור ובשעת סעודה של מצווה, וכן הלאה תפקידים נוספים²⁰⁰. קביעת מעמדו של הרב בידי הקהל היה, לאמיתו של דבר, הישג חברתי של ראשי הקהל במערכת יחסי הכוחות בין הרבנים לפרנסים. הציבור בחר את פרנסיו אחת לשנה, והם ששקדו על ריבונות הקהל בכל ענייני הפנימיים. עליהם היה מוטל, מלבד דברים שבשגרה, לשאת ולתת עם השררה על כתבי הקיום ועל גובה המסים, ונפלה בחיקם גם המשימה הקשה של חלוקת נטל המס בין בני הקהילה. הואיל והמגע עם השררה היו כרוכים לרוב במתן שוחד, דבר שאין לגלות אלא ליחידים, שוחררו הפרנסים מן החובה לתת דין וחשבון לקהל על שימושם בכספי הציבור²⁰¹. תוצאותיהם של היחסים האלה בין הרבנים לפרנסים הורגשו היטב לקראת סוף המאה ה-15. רב אחד כתב: "והכל יודעים בעוונותינו הרבים שהיום הזה הרבנים נוטים לצד בני הקהל אם הם שרויים בתוכם".

תפקידי הרבנים

198 שו"ת ר"י ברונא, סי' רכח.

199 ראה עבודת הדוקטורט של י"י יובל, **רבנים ורבנות בגרמניה 1350-1500**, האוניברסיטה העברית בירושלים 1985.

200 ר' ישראל איסרליין, **תרומת הדשן: פסקים וכתבים**, סי' קכח; שו"ת ר"י ברונא, סי' רכח, רנד, רעה; שו"ת מהר"ם מינץ, סי' קט; שו"ת מהר"ק, סי' קסט; מנהגי מהר"ל, הקדמה.

201 שו"ת מהר"ק החדשות שורש קי; שו"ת מהר"י ווייל, סי' קעג.

במשך שנים היו תפקידי הרבנים עיסוק בחינוך, הנחלת דת ודין והנהגת הציבור, אם כי לא תמיד נמסרו אלו בידי חכם אחד. חובתו הראשונית של הרב היתה ללמד תורה ולאחריה החובה לדון דיני תורה. בגרמניה היו "דיין" ו"רב" שמות נרדפים. ואילו בספרד היה תפקיד הרב לדרוש בציבור ללמד ולפסוק, בעוד ה"דיין" היה החשוב בקהל. לצד ביה"ד של הרב פעלו בתי דין לממונות של פרנסים ממונים.

מתפקידי של הרב היה גם להשגיח על השחיטה, והשוחטים נזקקו להסכמתו ולאישורו לכשרות סכיניהם. הוא דאג לתקינות המקווה והעירוב, להגעת כלים לפני פסח, ולארבעה מינים לפני סוכות.

באשכנז היה הרב מעניש עבריינים, בעוד בספרד ובארצות המזרח נתמנו לכך בתי דין של "ברורי עבירות".

בקהילות רבות שימש הרב כחזן בייחוד בשבת ובמועדים²⁰², בקהילות קטנות מילא החזן את כל התפקידים²⁰³, כך אין פלא שהרבה רבנים נודעו כפייטנים. באיטליה בספרד ובמזרח עסקו הרבנים בנשיאת דרשות ורבים אף פעלו כשדלנים והופיעו בויכוחי הדת הפומביים.

ישיבות

סמל מעמד הרב כתלמיד חכם היה בניהול ישיבה, ושם היה עיקר כבודו. באשכנז וצרפת לא ניתן למצוא רב בימי הביניים שלא כיהן גם כראש ישיבה, אך גם בספרד מצאנו בתקנות קסטיליה מהמאה ה-15 חיוב לכל רב להקים ישיבה בקהילה. בדרך כלל דאג הרב לכלכלת תלמידיו שמחוץ לעיר – שגם התגוררו בביתו. הבחורים היו מעורים בנעשה בקהילה ונכחו בישיבות בית הדין כחלק מתכנית הלימודים. הרב התפלל עם תלמידיו מדי יום, מלבד בשבתות מיוחדות וחגים, ואלו ליוו ושימשו את רבם בכל עת.

הרבנות המקצועית ושכר הרבנים

עקב המאורעות במאה ה-14 נתדלדלו הישיבות בגרמניה, מרות הרב על תלמידיו התרופפה וחל מפנה ביחסי הפרנסים והרבנים. כאן התעוררה שאלת קבלת שכר בעבור רבנות. על פי המשנה (אבות ד, ה) אין לרבנים ליטול שכר, ואכן במשך מאות שנים התפרנסו הרבנים ממקורות חלופיים: באשכנז התפרנסו הרבנים ממסחר והלוואות ובספרד ואיטליה התפרנסו הרבנים מרפואה, אך בשל עליית עומס התפקידים שימשו רבני ספרד כדיינים והחלו ליטול שכר מהציבור. כמו-כן, רבנים החלו להיות נשכרים בידי קהילות ובידי חבורות פרטיות בשכר קבוע, בייחוד מן המאה ה-14²⁰⁴. כך, למשל, בנו של הרא"ש, רבינו יהודה, הסכים להמשיך כרב של טולידו רק לאחר שהעלו את שכרו הצנוע²⁰⁵ והרשב"ץ לימד עליו זכות²⁰⁶. בצרפת ואשכנז קדמה שכירת חזנים למינוי רבנים, אלא שמתוך שהקפידו שהחזן יהיה תלמיד חכם שיתמצא בכל הפיוטים והמנהגים והקריאה בתורה, היתה שכירת החזן דומה לשכירת רב. אכן מאז מגיפת הדבר בגרמניה (9-1348) התפרנסו רבני אשכנז משכר קבוע או משירותים שונים, ומאז נקבע המנהג לשכור רב בשכר.

²⁰² רמב"ם תפילה ח, יא: "אין ממנין ש"צ אלא גדול שבציבור בחכמתו ובמעשיו".

²⁰³ שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, דפוס לבוב, סימן קיב.

²⁰⁴ שו"ת רשב"א חלק ב סי' רס; חלק ה סי' רעג.

²⁰⁵ שו"ת זכרון יהודה סימן נב.

²⁰⁶ מגן אבות ד, ב; שו"ת תשב"ץ סימנים קמב-קמח.

הסמיכה

במאה ה-14 הונהגה הסמיכה באשכנז וצרפת ונעשתה ליפוי כח פורמלי בעבור הנסמך, גם אם לא למד אצל המסמין אלא רק נבחן אצלו. סמיכה זו מימי מהר"ם מרוטנבורג הקנתה תואר "מורנו" כאשר המוסמך שימש כרב. אך כשלא שימש ברבנות, קיבל המוסמך תואר "חבר". עם הגירת האשכנזים התפשטה הסמיכה גם לאיטליה, יוון ותורכיה, ובכל מקום עוררה ויכוחים שונים²⁰⁷.

מינוי ודיחוי

המקצוענות שנדרשה מן הרבנים משכה לרבנות חכמים צעירים, אך גם יצרה יחסי תלות וכפיפות בין הרב לפרנסים. בספרד מונו הדיינים והרבנים בידי חבר מזקני וחכמי העיר במעמד כל הקהל, ופורום זה גם יכל להעביר ממשרתם דיינים וחכמים²⁰⁸. במצרים עברה הדיינות, ולפעמים אף משרת 'מרביץ התורה', בירושה מאב לבנו. לעומת זאת באשכנז לא היה מנהג קבוע.

מינוי ע"י המלכות

בספרד מונו הרבנים בידי המלכים, ואלו שימשו גם כיועצי המלך למשפט עברי²⁰⁹. במאה ה-14 מונה בקסטיליה 'רב החצר', שמתפקידו היה גם לפקח על הציבור ועל המסים ולשבת בראש אסיפת הקהילות. בפורטוגל מינה המלך את 'הרב הראשי', וגדולי הפוסקים הכריעו שאין לרבנים אלו דין רב²¹⁰.

במצרים, בעידן שטרם הכיבוש התורכי, מינו השלטונות את ר' משה קפסלי ואחריו את ר' אליהו מזרחי ל'רב הכולל'. מתפקידו של רב זה היה לרכז את גביית המסים וניתנו בידיו סמכויות נרחבות, אך אחר זמן מה בוטלה המשרה.

בפולין וליטא העדיפו לפעמים בן טובים כרב, כך במאות ה-17 וה-18 התרבו רבנים בלתי ראויים, שהסתייעו בקשריהם עם השלטונות ובכספם. התקנות והחרמות נגד התופעה הועילו מעט מאוד והתופעה המשיכה²¹¹.

במערב אירופה הכירה המלכות ברב כ'הגמון' היהודי שמשמש כראש הקהילה.

בצרפת במאה הי"ד מינה המלך רבנים ראשיים, מה שהחריף את המחלוקת סביב הרבנות שם. **בגרמניה ובאוסטריה** החל מהמאה ה-14 הוכרה הזכות ליהודים להחזיק ברב, אך בחירתם חויבה באישור השלטון. במאה ה-15 נעשה מינוי הרב סעיף קבוע במדיניות הפיסקאלית של השליטים. **בפולין** נתמנו הרבנים מטעם המלכות במאה ה-16, אך אח"כ הסתפקו באישור בלבד. בתקנות רבינו תם הוחרמו כל מי שנטלו שררה מטעם המלך, אך בתקופה מאוחרת יותר הקלו חכמים בדבר, בתנאי שהציבור מסכים למינוי. כך למשל כשהריב"ש מונה מטעם מושל אלג'יר כדיין יחיד בעירו, יצא נגדו הרשב"ץ²¹².

²⁰⁷ שו"ת מהר"י ווייל סימן פה.

²⁰⁸ שו"ת ריב"ש סימן קצב.

²⁰⁹ שו"ת הריטב"א חלק א סימן תעה.

²¹⁰ שו"ת הרשב"א חלק א סימן תעה.

²¹¹ זרע בירך השלישי עמ"ס ברכות דף כט.

²¹² שו"ת ריב"ש סימן רעא, סימן רכח; שו"ת רמ"א סימן קכג.

זמן הרבנות

זמן הרבנות הוגבל על פי רוב לתקופה בת שלוש שנים, ללא אופציה להארכה, אך במקומות שונים, ובעיקר בארצות המזרח, אם לא הוגבל זמן כהונת הרב היתה לו "חזקה" לכל חייו. בכמה קהילות כמו סלוניקי נבחר הרב לכתחילה לכל ימי חייו. גם כאשר הוחלט שלא לחדש את המינוי, חייב היה הקהל להודיע על כך לרב חצי שנה מראש. במקרה כזה, כאשר נתבקשה הכרעת הקהל בדבר המשך תפקידו של הרב, לא הורשו קרובי הרב להשתתף בהצבעה. דברים אלו גרמו לניידות רבה של רבני קהילות, תופעה שנגדה יצאו דרשנים ומגידים²¹³.

מהמאה ה-17 עד למאה ה-18

בעקבות התלות שהתפתחה בין הרבנים והפרנסים, הושפלה כבוד הרבנות. אף כראשי ישיבה נזקקו הרבנים לאישור הפרנסים, שכן זכות ישיבת הבחורים בעיר נזקקה להיתר השלטון²¹⁴, והדבר גרם להפחתה משמעותית נוספת במעמדם של הרבנים. רק במאות ה-16 וה-17 השתפרו היחסים בין הרבנים לפרנסים, וכך עלה כבודם של הרבנים בעיני הקהל. באותה תקופה, מרבית יהודי גרמניה ישבו בכפרים והתארגנו בחטיבות אזוריות בראשות 'רבני מדינה' ו'פרנסי מדינה' ששיתפו פעולה ביניהם. לאחר פרעות ת"ח ות"ט החלה מגמה שקהילות גרמניות "ייבוא" רבנים בעלי שם ומוניטין ממזרח אירופה. רבנים אלו, שהיו משכמם ומעלה, תרמו להרמת כבוד הרבנות בגרמניה וכבודם היה גדול משל הרבנים המקומיים, מתוקף היותם ייבוא מבחוץ, בבחינת "אין נביא בעירו"²¹⁵. גם בארצות אחרות עלה כבודם של הרבנים באותה תקופה. כך, למשל, בהנהגת הקהילה הפורטוגזית באמסטרדם תפסו הרבנים מקום חשוב במלחמתם המוצלחת נגד בעלי דעות חופשיות מבין האנוסים ששבו ליהדות.

בפולין וגלילותיה נשענה הרבנות על יוקרת הרבנים ועל ארגון קהילתי חזק. רב שהיה מופלג בתורה השפיע מאוד על הנהגת הציבור, ואף כבודו של ראש ישיבה נתגדל ברבות תלמידיו ותוארו היה "ר"מ" [ריש מתיבתא]. אב"ד היה תוארו של רב הקהילה כבעל מעמד רשמי מעל לדיינים וחכמי העיר. כך על פי רוב היו רבני הקהילות הגדולות: אב"ד ור"מ. רב הקהילה הראשית באזור 'הגליל' [המחוז] היה אב"ד מדינה או אב"ד העיר והגלילות. ישיבת האב"ד היתה "ישיבת הקהל" שפרנסה בני הקהילה²¹⁶.

בליטא נתבצר מעמד הרב אף יותר מבפולין, ואף ספקות בתקנות הוכרעו ע"י הרב²¹⁷.

במורביה הוענקה סמכות רבה ל'רב המדינה' שישב ע"פ רוב בעיר ניקלשבורג, ולו היתה היכולת לדון בכפיה את יהודי האזור.

²¹³ ש' דובנוב, פנקס מדינת ליטא, ברלין 1925, סימן קעא, רכט.

²¹⁴ שו"ת מהרי"ק החדשות סימן יד.

²¹⁵ על הנדידה מפולין מערבה לאחר הגזירות ראה: מ' הנדל, **תמונות מן העבר**, ת"א תשט"ו, עמ' 160-162; מ' רוסמן, 'דימויו של בית ישראל בפולין כמרכז תורה אחרי גזירות ת"ח-ת"ט', **ציון נא**, ד (תשמ"ו), עמ' 443-444; ש' איידלברג, **בנתיבי אשכנז**, ניו יורק תשס"א, עמ' 227-234.

²¹⁶ ראה: ישראל היילפרין. **פנקס ועד ארבע ארצות**. ירושלים תש"ה. מפתח הענינים. ערך **רב**, ברירתו ומינויו, סמכותו ותפקידיו עמ' 569.

²¹⁷ ראה: שמעון דובנוב, **פנקס המדינה או פנקס ועד הקהילות הראשיות במדינת ליטא**, שפ"ג - תקכ"א. ברלין

תרפ"ה, עמ' 349 ערך רב (אב"ד).

באיטליה צמח "הרב הממונה מהקהל" בעקבות המפגש בין ה'מרבץ תורה' הספרדי ל'אב"ד ור"מ' האשכנזי. בהקשר לכך מעניינת מאוד התפתחות הרבנות באיטליה על רקע הרנסנס. גם רבנים נוודים ששימשו בבתי עשירים כדיינים, כסופרים וכרופאים, זכו לכבוד כאנשי רוח והיוו שכבת הנהגה רוחנית. רבנים קבועים החלו לשמש באיטליה רק לאחר 1539, עם התארגנות הקהילות; הם לחמו בפעילות העצמאית של רבנים פרטיים ואף הוגבל כוחם מלתת הסכמה לספרים [תקנת מהר"ם קצנלבוגן בוועד הרבנים בפיררה בשנת 1554]²¹⁸. בוונציה היתה הסמכות הרוחנית בידי חברי "הישיבה הכללית", ושבעת זקני הישיבה היו חברי הוועד.

בארצות הבלקן והמזרח, בעיקר במקומות בהם היו מגולי ספרד, שימש מרבץ תורה והוא ריכז בידיו את הסמכויות הדתיות, אך הוא לא שימש כראש ישיבה, שכן במזרח הופרדו שני התפקידים. לקראת סוף המאה ה-17 היו ברוב ערי תורכיה "חכמים כוללים". באיזמיר שימשו שניים: אחד לדיני ממונות ואחד לדיני אישות.

משברים במאה ה-17 וה-18 שהשפיעו על מצב הרבנות בעת החדשה

המשטר האבסולוטי שעלה באירופה במאה ה-17 הסתייג מהאוטונומיה היהודית ומהסמכות הרבנית הנרחבת בייחוד בגרמניה. כך, למשל, זכות החרם נזקקה מעתה לאישור השלטון. במקביל גברה הפנייה לערכאות ובפרוסיה אף מינו השליטים את הרבנים. בחלוף השנים התרחבה תופעה זו לעוד מקומות והורידה את כבוד הרבנים. משתתפי ועידת הרבנים בפפד"מ בשנת 1603 [שס"ג] אף נשפטו בעוון בגידה. הלמדנים נתמעטו והקהילות החלו מייבאים רבנים ממזרח אירופה. בין הגורמים המרכזיים לשינוי היחס לתורה ולנושאים במערב אירופה בעת החדשה ניתן למנות כמה אירועים ותופעות:

1. מחלוקת ר' יעקב עמדין שהאשים את ר"י אייבשיץ [נפ' 1764], רבה של אה"י, בשבתאות. מחלוקת זו זעזעה את מעמד הרבנות והשפיעה במישרין ובעקיפין על כלל הכבוד לרבנים.
2. פולמוס הגט מקליווא, בדבר גט של "ספק משוגע" שסידר רבה של קליווא ונפסל על ידי רבני פרנקפורט ומנהיים בשנת 1766. מחלוקת זו הציתה סכסוך בין רבנים ובין קהילות שונות, וחשובי רבני הדור התערבו בה.
3. סוכני החצר, "Hoff Juden", ספקים בשירות מלכים ורוזנים, השתלטו על הקהילות. הם היו בעלי השפעה גדולה בעקבות קשריהם ההדוקים עם השליטים והנסיכים שבצילם חסו בני הקהילות, אלא שסגנון החיים שנאלצו לסגל לעצמם עבר לפעמים את הגבול ההלכתי וכך החדירו נורמות חדשות בין יהודי גרמניה. אמנם ביניהם היו ת"ח ומחזיקי ישיבות שעשו זאת בהיתר מחמת קרבתם למלוכה, אך רובם היו עמי ארצות ונהנתנים, ובמקרים מסוימים אף היו בהם שרחקו משמירת המצוות²¹⁹.

²¹⁸ ראה ראובן בונפיל, **הרבנות באיטליה בתקופת הרינסאנס**, ירושלים 1979, עמ' 47.

²¹⁹ יש אומרים שהם סדקו את הסדקים הראשונים להשכלה וההתבוללות. ראה יעקב כ"ץ, **מסורת ומשבר**, ירושלים תשי"ח. ספר זה מתאר את חיי החברה היהודית בדורות שלפני החסידות וההשכלה ובזמן הסמוך לתנועות אלו, בפולין, ליטא ובארצות גרמניה. כ"ץ העלה במחקר היסטורי מקורי זה את המתח בין "מסורת" ל"משבר" שממשך ומלווה את היהדות (ולא רק אותה) עד ימינו.

ראה עוד יעקב כ"ץ, **היציאה מן הגטו**, תל אביב תשמ"ו. בספר זה עוקב כ"ץ אחר תהליך יציאת היהודים מן הגטו. תהליך זה משמעו עזיבת מסגרת הקיום הסגורה והמצומצמת בשולי החברה הכללית שבה היו נתונים מאז ימי-הביניים, והיכללותם כיחידים וכקבוצות בחברה הסובבת. תהליך זה עבר בתחילה בקהילות היהודיות שבמערב

4. תנועת ההשכלה כפרה בסמכות הרבנים מטעמים עקרוניים ואף תלתה בהם את פגמי החברה היהודית, דבר שהשליך ישירות על מעמד הרבנות במערב אירופה.

פרק שלישי: העת החדשה (מן המאה ה-18 עד ראשית המאה ה-20)

הרבנות בקהילות מערב אירופה, רוסיה פולין והונגריה - בין מזרח למערב

מעמד הרבנות במערב אירופה במאות ה-18 וה-19²²⁰

בסעיף זה יימנו שמונה מאפיינים של הרבנות בתקופה זו.

(א) בתקופה זו היו הרבנים מתמנים בדרך-כלל על-פי חוזה לשלוש שנים. אמנם, כזכור, לא היתה זו תופעה חדשה ואף אינה מיוחדת לקהילות גרמניה, אלא שכאן היו רוב הרבנים הגדולים זרים, מפולין בעיקר, והמשך כהונתם בקהילה היה מותנה במידת הסתגלותם והשתעבדותם לראשי הקהילה. דוגמה לכך היא עדותו של ר' יחזקאל קצנלבוין, רבן של קהילות אה"ו: "שבעתים הללו בעו"ה הרבנים, רובם ביד הרוזנים קציני ארץ כחומר ביד היוצר, ברצונם מקצר וברצונם מאריך..."

(ב) נפוטים. היו קהילות שאסרו על עצמן למנות רב שיש לו קרובים בקהילה. תקנה כזו אנו מוצאים למשל בקהילת פיורדה. ברם, על-פי רוב נתמנו הרבנים לאו דווקא בזכות אישיותם וגדולתם בתורה, אלא בזכותם של קרובים תקיפים, או עלידי מתן שוחד ל"יחידים" בקהילה. לעיתים הם אף קנו את המשרה מן הקהילה או מן ה"שררה", מה שגרם לפקפק בגדלותם בתורה. הרבנים שנתמנו בדרך זו היו לעיתים ראויים לתפקידם, אך לא תמיד. כך, למשל, נתמנה ר' דוד פרנקל, שהיה סוחר בהמבורג, לרב בדסאו בזכות קרובו, יהודי-חצר, ור' יונתן אייבשיץ נתמנה לרב באה"ו בהשפעת קרובי אשתו, והוא הרי מופלג בתורה היה. ר"י קצנלבוין עצמו הגיע לרבנות אה"ו עלידי עסק חליפין ברבנות בינו ובין העשיר יששכר בער, שהיה מעוניין ברבנות קיימאן בשביל חתנו.

(ג) מינויים עלידי ה"שררה". דבר זה, שהיה שכיח בפולין, מצוי היה גם בגרמניה כבר בדורות ימי הביניים המאוחרים, אבל עם חורבן היישוב היהודי בגרמניה בטל גם הוא. אמנם יש בידינו עדויות לכך שכבר מראשית המאה הי"ז היה רב ראשי, הממונה עלידי הקיסר, ברם, מינוי הרבנים המקומיים היה בידי היהודים עצמם. והנה, עם התחדשותה של התיישבות היהודים במזרח של

אירופה. ולאחרונה בספרו **ההלכה במיצר**, ירושלים תשנ"ב. בספר זה בוחן כ"ץ פרשיות מרכזיות שניצבו על דרך התהוותה של האורתודוקסיה בעת החדשה. המאמרים הכלולים בספר מצביעים על הקשיים של בעלי ההלכה משנות המצב הפוליטי, החברתי והרוחני, במעבר מימי הביניים אל העת החדשה. מסקנתו של כ"ץ היא שאין לראות באורתודוקסיה המשך ישיר של היהדות בימי הביניים אלא יצירה היסטורית חדשה.

²²⁰ מתוך ספרו של עזריאל שוחט, **עם חילופי תקופות**, ירושלים 1960.

גרמניה ובצפונה, נתחדשה התופעה הזאת של מינוי רבנים עלידי השלטונות ביתר תוקף. המגמות האבסולוטיות של התקופה גרמו לכך, שהשלטונות הפכו את הרבנים למעין פקידי ממשלה. אין פלא בכך, שהרי זכות הכפייה בענייני דת וחברה, עד כמה שהיתה עוד בידי הרבנים, היתה מקור הכנסה לאוצר השליטים. את קנסות הכסף שהטילו הרבנים על עבריינים, היו צריכים הם להעביר לאוצר, וגם היו חייבים להגיש דו"ח על כך. במחצית השנייה של המאה ה-17 נהגו הקורפירסטים [הנסיכים הבוחרים] של פרוסיה בעקביות רבה למנות בעצמם את הרבנים.

דוגמה לכך כותב בעל 'שבות יעקב', ר' יעקב ריישר: "שזה הוא בעו"ה בזמן הזה חורבן התורה שקופצין עלידי ממון או שררה להיות רב מיד אחר נישואין וכל רוח אין בקרבם"²²¹. בדומה לכך כתב גם ר' גרשון קובלנץ: "הכל בכסף יכסוף ובצל החכמה צל הכסף... כבוד התורה ירושה להם בכסף אביו יקנוהו כבית והון"²²². ר' יעקב עמדין גם הוא צווח על כך: "שנוהגין עכשו פריצי הדור, שמעלים את הרבנות בדמים כקונה אחוזת נחלה לפרנסתם... עלידי שוחד ממון לתקיפי העם או למושלים נכרים, כמו שהיו עושין הרבה כ"ג [כהנים גדולים] בבית שני שקונין כהונה גדולה בממון". נראה שר' יעקב עמדין ראה בנפוטיזם ובמינויי השררות את סיבת הקלקול בדת של בני הדור, שכן כך הוא המשיך וכתב: "מן אז עממו גחלי אש דת ובערו זיקות ואש זרה זפת בוערה על ראש רשעים יחול, קדקוד שעיר מתהלך באשמיו, אפס התום והיושר וצדק מפניו יהלך וישם לדרך פעמיו".

(ד) רבנים'מלמדים'. תופעה מיוחדת במינה היתה רווחת בגרמניה: בני היישובים העשירים היו מחזיקים בבתייהם 'מלמדים' ששימשו להם גם כרבנים, אם מתוך שלא קיבלו רשות מן השלטונות למנות רב ואם משום שמספר האוכלוסים לא היה מספיק לכך. מובן מאליו, שמלמדים-רבנים אלה, מהיותם כפופים במישרים לנותני לחמם, לא העלו את כבוד הרבנות. הרבה קובל על זה ר' יוסף שטאטהאגן: "שראיתי מעשה ר"ב מבחורים וגם פסולת, שמשכירין את עצמן להשתדל להיות איש במקום שאין איש משגיח עליהם, אצל יחידים הדרים לבדם בעיירות ובכפרים... ששים ושמחים לעשות רצון לבעליהם לתפוס כח דהיתרא... כי רבים חללים הפילו זה שאינו מגיע להוראה ומורה"²²³. וכך כותב גם ר' יחיאל מיכל אפשטיין: "עתה בדור הזה נתפשט נגע הצרעת בישובים ובכפרים שכל מלמדי תינוקות מורה הוראות איסור והיתר... שנתפשט המנהג שקורין אנשי הישובים למלמדי תינוקות בשם 'רבי', אפילו הוא עס-הארץ גדול שאינו יודע אפילו פירוש המילות של החומש, ויש מלמדי תינוקות שנסמכו בשם 'חבר' ויש להם הדרת זקן ובעלי צורה, ומעולם לא למדו כלל ולא ידעו מאי קאמרי רבן מפוסקים ראשונים ואחרונים"²²⁴. ושוב קובלים על שמלמדים אלה, המוכנעים בענייני דת ודין לנותני לחמם, חותרים תחת הפרסטיז'ה והסמכות של רבני המדינות והקהילות.

לר' יעקב עמדין היתה 'צרה' כזאת בהיותו רב בעמדין, כאשר בבית הקצין העשיר ר' יהונתן היה 'מלמד', שהיה כנראה גם תלמיד-חכם, והוא ראה בר' יעקב עמדין מסיג גבול. "המלמד שהיה רגיל להחזיק בביתו לבניו הוא היה המורה הוראה, על פיו נעשה כל דבר שיסתפק ליחיד או לרבים,

²²¹ ר' גרשון קובלנץ, קרית חנה, מיץ תקמ"ה. בהקדמה.

²²² שם.

²²³ ר' יוסף שטאטהאגן, דברי זכרון, אמשטרדם תס"ה, חלק א דף יב ע"ב.

²²⁴ ר' יחיאל מיכל אפשטיין, קיצור שני לוחות הברית, אמשטרדם תפ"ב, דף עו ע"ב.

והמלמד היה מוכרח לעשות כל רצונו, ולהשתדל למצוא חן בעיניו... וכאשר התחלתי להתנהג את הצבור בדרך ישרה, כאשר ראיתי מאמ"ה אבי מורי הרב ז"ל... המלמד שהיה בעת ההיא בביתו היה רע בעיניו שאשתרר בקהלה, ולפי"ד נעשק ממנו הראוי ע"י. לכן היה חורש עלי רעה ואני יושב לבטח אתו, ועשה מה שיוכל להבאישיני אצל ב"ב שלו...²²⁵.

(ה) רבנים צעירים. באותה תקופה קבלו הרבה מהרבנים על כך שצעירים שלא הגיעו להוראה עלו באמצעים שונים לרבנות. כבר הובאו לעיל דבריו של ר' יעקב ריישר בעניין זה. ר' גרשון קובלנץ שופך עליהם קיתונות של זעם: "אף שלא שימשו כל צרכם יגס לבם בהוראה, יורה יורה למען ספות הרוה את הצמאה הלא כל צמא לכו למים, יפתח הספר ומאליו יקרא כי כספו הוא, וזהב עשו לבעל ברית עיקרן ושרשן, ורבים חללים הפילו, זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה לא יעלה על ראשו, איננו גדול לא בשנים ולא בזריז ונשכר, כאילו מאתו תורה והוראה לישראל ועמו תמות חכמה ומזימה... הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו להניחה למשמרת ושלא לטפל כלל בחוקי אלהים ותורותיו...²²⁶.

(ו) סכסוכים בין רבנים. כבר בשנת שס"ג, 1603, כשנועדו הרבנים בפרנקפורט דמיין לקבוע דפוס לארגון כללי של יהודי גרמניה, מצאו לנחוח לתקן תקנה שבעליהדין שנגמר דינם בביה"ד שבמקומם, לא ילכו לדון שנית בפני ביתדין שבמקום אחר. על העוברים על כך, הן הרב והן בעלי הדין, איימו בנידוי. ברם, ניסיונה של ועידה זו לארגן את יהודי גרמניה, נכשל מחמת הלשנות והתערבות השלטונות. באותה תקופה לא הקפידו הרבנים עצמם על כבודם והסיגו גבול חבריהם. הסכסוכים בין הרבנים היו לא־מעטים כלל, וזאת גם בלעדי מחלוקות בעניין ספחי השבתאים.

(ז) צמצום הסמכויות. סמכות הרבנים היתה מוגבלת גם בתחומים שהושארו בידם על ידי השלטונות והפרנסים, שהיו מעוניינים שלא ירבה כוחם של הרבנים. בתקנות הסן נקבע, שהרב רשאי להטיל קנס על דעת עצמו רק עד סכום פגוט של שני זהובים, ובהסכמת פרנס - עד חמישה זהובים. בשנת 1711 יצאה פקודה מאת הקורפירסט של מיינץ, שאין לו לרב לעסוק בענייני ירושות וחלוקתן בלי ידיעתם של הפרנסים, ובשנת 1724 יצאה שם פקודה, שבעניינים מסוימים יטפלו רק הפרנסים ללא צירוף הרב²²⁷. זכות ההענשה על עבירות דת גם כן נשמרה בידי הפרנסים, ורק עד סכום של 12 ר"ט [מטבע גרמני בשם רייכסטלר]. במדינות פרוסיה טיפלו הרב והפרנסים בצוותא בסכסוכים הנוגעים ל"טקס והמנהג היהודי", ובפרנקפורט דמיין שקדו הפרנסים על צמצום סמכות הרב. לרבנים לא ניתנה כל אפשרות של הנהגה בקהילה, לא בקביעת תקנות, אף לא בתביעות שבין אדם לחברו, אלא רק במקרים שבהם נדרש פסקדין. על אחת כמה וכמה שלא היה בסמכותם של הרבנים לקנוס ולהטיל חרם על דעת עצמם. ניתן ללמוד זאת מתנאי ההסכם שנעשה עם ר' ישעיהו הלוי הורוויץ ואחריכן עם ר' אהרן שמואל קייזנבר²²⁸.

(ח) השתלטות מתפקידים ורדיפת־בצע. הרבנים שבגרמניה, מיעוטם היו גם 'ראשי ישיבה' ו'מריצי תורה'. כך היה למשל, בפירדא, בפרנקפורט, במץ ובהאלברשטאט. כמו־כן היו רבנים שלא החזיקו ישיבות, אבל מצאו לנחוח, לפחות, ללמד את בחורי קהילתם. כך נהג ר' יעקב עמדין בעמדון, וכך נהג

²²⁵ ר' יעקב עמדין, **עץ אבות**, אמשטרדם תק"א, דף סט, ע"א.

²²⁶ קרית חנה, שם.

²²⁷ **עם חילופי תקופות**, עמ' 101.

²²⁸ שם. ובהערה 64 שבעמ' 295 מצטט מתוך כת"י פנקס פרנקפורט הרושם את הסכמי הקהילה עם הרבנים.

ר' דוד פרנקל [בעל 'קרבן העדה'] בדסאו. לעומתם, ר' יחזקאל קצנלבויגן מעיד על עצמו, 'שאין עיקר הרבנות שלנו להרביץ תורה'²²⁹. רבים מרבני גרמניה, לא זו בלבד שלא היה עליהם 'עול ישיבה', אלא אף השתמטו מלהיות מנהיגים רוחניים לבני־עדתם, כדי שלא להסתכסך עם צד מן הצדדים בבני קהילתם.

כל התופעות הנ"ל הביאו בהכרח לירידת כבודם של הרבנים ושל הרבנות בעיני הציבור היהודי, ובעיקר בעיניהן של השכבות הנמוכות, שסבלו משלטונם החומס של העשירים והתקיפים, שלטון שהרבנים על פי הרוב נתנו לו ידם. ר' יעקב עמדין טען שיתכן תיקון למצב, אם יסלקו 'התקיפים' ויעמי הארצות את ידיהם מבחירת הרבנים: 'אין הדבר מסור ביד עם הארץ לקבל עליהם רב כל הישר בעיניהם לקרב תועלתם המדומה... כי זה עלבון הדור וחטאת הקהל הוא, אלא הכל על פי דעת תורה, לפי מה שיראו הת"ח הנמצאים בעיר, המבינים את מי ימנו עליהם לראש ומורה צדק, ואשר לו תאות הגדולה באמת ובצדק'²³⁰.

המאה ה-19: התקופה המודרנית

הסנהדרין של נפוליון הכפיפה ב-1807 את החלטות הרבנים לטובת פשרות שונות ברוח המהפכה וההומניזם. באותה עת התעוררה שאלה בין הרבנים עד כמה יש ללחום למען חירויות ופריבילגיות-זכויות כשאלו גרמו לירידה רוחנית. לאחר שהחלה תקופת ההשכלה בברלין, ובתחילת המאה ה-19 גם בווינה, החלו פרנסי קהילות ללחום בעד רפורמות דתיות, והיו קהילות שבהן לא נבחרו רבנים כלל בתקופה זו. הרבנים הורחקו מניהול הקהילה, ורבנים בני הדור הישן כונו במסמך רשמי של ראשי קהילת ברלין מ-1820 "משגיחי כשרות". לעיתים אף מונה לצד הרב מטיף שתפקידו לדרוש בגרמנית בטקסים בסגנון הנצרות הפרוטסטנטית. משכך, רבנים צעירים אורתודוקסים גם הם החלו דורשים בגרמנית ברוח התרבות המערבית, ומשנים אלו ואילך כבר לא מונו רבנים שאינם אזרחי המדינה. הרבנים הממונים לבשו גלימות וכובעים מיוחדים, וכך אט אט עוצבה דמות "הרב הדוקטור", המעורב עם הבריות, מתמודד עם בעיות הזמן ונכון להפיץ את עקרונות היהדות. דמות רבנית זו ניתן כבר לראות בדור של רבותיהם של רש"י הירש ורע"ז הילדסהיימר. הלוא הם "החכם ברנייס", בעל 'ערוך לנר', בעל 'נחל אשכול' ובעל 'נתינה לגר' ועוד רבים²³¹.

לעומת גרמניה, בפולין וליטא גרמה עליית החסידות למשבר חמור בסמכות הרבנות. זאת מכיון שהחסידים העמידו במרכז הקהילה את האדמו"ר, שהוא מעל לסמכות הרב, דבר שהותיר את הרבנים חסרי חוט שדרה סמכותית. המחלוקת סביב רבנות וילנא במאה ה-18 גם היא תרמה למשבר במעמד הרבנות. רק בדורות מאוחרים יותר דרה החסידות בכפיפה אחת עם הרבנות, כשאדמו"רים רבים אף כיהנו ברבנות. באותה עת פרסם האדמו"ר מסוכטשוב כרוז עליו חתמו רבני פולין, נגד קניית הרבנות בכסף²³².

ברוסיה, שרוב יהודיה עדיין היו שומרי מצוות, הסתמן משבר הרבנות בעיקר מצידם של חוקי הצאר, שביקש לקדם התבוללות ולצמצם את האוטונומיה וזכויות האזרח של היהודים. ב-1804

²²⁹ צוואת בעל כנסת יחזקאל דף ג ע"ב. מובא בספר **עם חילופי תקופות** שם.

²³⁰ שם, עמ' 106.

²³¹ ואפילו רבני הדור הקודם לזה של בעל 'ערוך לנר' כבר היו לבושים בסגנון החדש, כפי שנראה בבירור מתמונת ר' אשר לב ולרשטיין בן בעל 'שאגת אריה', המתהדר בגלימה המיוחדת ופניו מגולחות עם מעט שער בסנטרו.

²³² שו"ת אבני נזר יו"ד חלק ב סימן תש"ה.

נקבע שכל רב עליו לדעת רוסית, גרמנית או פולנית. ב-1826 נצטוו הרבנים לנהל את פנקסי הרישום ברוסית, דבר שרוב הרבנים לא היו מסוגלים לעשות, שהרי לא ידעו לכתוב לועזית. בהרבה קהילות מונו אחרים לצורך זה, והם ייצגו את הרבנות. כך נוצר "הרב מטעם" [שכונה "קאזוני רבין"], אשר מונה ע"י השלטון אף שלא היה ראוי לכך, ולפעמים אף לא היה שומר מצוות. בשל כך הלכה והתמעטה פרנסת הרב שהיהודים בחרו בו.

הצורך בסמינר לרבנים הועלה ע"י המשכילים והשלטון, ועורר את התנגדות החרדים, שחששו בצדק כי בוגרי סמינרים פורקי עול אלו עם תעודת הרבנות בידיהם, יוצנחו על ידי השלטון כרבנים. זו היתה אחת מנקודות המאבק הבולטות בין החרדים למשכילים ברוסיה²³³.

בהונגריה התחזקה מאוד סמכות הרבנות הודות לאישותו הכבירה של בעל 'חתם סופר'. תלמידיו ותלמידיהם המשיכו את מורשתו במאבקם נגד שינויים ורפורמות, ובכך חיזקו את מעמד הרבנות. אמנם היו מעט קהילות שנבחרו בהן רבנים שהובילו תיקונים ורפורמות בדת, ואף בעקבות כך היה נסיון בשנת תר"ד לכוון אסיפת רבנים חרדים בפאקש ע"י רבה של פאפא הג"ר שרגא פייבל הלוי הורוויץ, אך מרבית יוזמות אלו לא צלחו. המריבות על רקע הרפורמות פסקו עם כינון האורתודוקסיה המאורגנת בשנת תרכ"ט, בחסות השלטון האוסטרו-הונגרי, שהעניק לחרדים זכות להתארגן בנפרד. באותה תקופה נתפלגו סופית הקהילות האורתודוקסיות מהקהילות הניאולוגיות, וזה מנע סכסוכים בתוך הקהילות.

התפתחות מעניינת בהונגריה היתה בתקופת התפשטות החסידות, כשעל פי רוב כיהן כרב תלמיד ישיבת פרשבורג או ישיבות אחרות בסגנון ובנוסח האשכנזי-גרמני של ה'חתם סופר'. היו אלו תלמידי הישיבה או בעלי בתים שונים שהתקרבו לחסידות [בעיקר לחצרות בעלזא וצאנז] וכפו על הרבנים מנהגים חסידיים, עד שהרבנים דוברי הגרמנית והמתפללים אשכנזי החלו עורכים שולחן שבת פומבי ("טיש"), מחלקים שיריים ונוהגים מנהגי אדמורו"ת²³⁴.

באנגליה, עם מינויו של הג"ר נתן הכהן אדלר, מחבר 'נתינה לגר', כרב ראשי, נוצרה מעין אחידות בקהילות האורתודוקסיות, כשסגנון דמה לאלו של הקהילות האורתודוקסיות בגרמניה. ניסיונות הרפורמה להרים ראש באנגליה כשלו, בעקבות מעמדו הרם של הרב הראשי. אך באותה תקופה נשמעה ביקורתם של אלו אשר ראו ברב הראשי הרב ד"ר נתן אדלר ובנו הרב ד"ר נפתלי הרמן אדלר, כמי שמקלים בדיני התורה, ולא חסכו בביקורת על הרבנות הראשית. בסוף המאה ה-19, עם הגירת המוני יהודים ממזרח אירופה לאנגליה, ניסו רבנים מתוכם לחתור תחת סמכותו הבלעדית של הרב הראשי²³⁵, והקימו את ארגון "מחזיקי הדת" עם מערכת כשרות, דיינות וקהילה נפרדת.

המחקר ההיסטורי בנושא הרבנות במאה ה-18 וה-19²³⁶

²³³ ראה ר' יעקב ליפשיץ, **דברי שלום ואמת** על דבר השאלה הגדולה, שאלת הרבנות. ורשה, תרמ"ד על הסמינרים לרבנים הראשונים ראה: **זכרון יעקב**, חלק א פרנקפורט ע"מ תרפ"ד. מעמוד 172 והלאה.

²³⁴ כך התהוו "החסידיזם" ההונגרי: דושינסקי, ערלוי, פאפא, צעלים, חוסט, ווין, אונסדורף, מטרדסדורף, אונגוואר, ישיבת חכמי לובלין ועוד רבות. ראה: יצחק יוסף כהן **החתם סופר והחסידיזם** סיני סט (תשל"א) 194 – 154 ר' משה אלכסנדר זושא קינסטליכר, **החתם סופר ותלמידיו בני ברק תשס"ה**, סדרת הכתבות של יצחק שמעון פדר בידיש: **משפחות רבנים אין אונגארן**, א-ג, בני ברק תשנ"ד.

²³⁵ ראה: Bernard Homa Fortsrss in Anglo Jewry the story of the Machzike HaDath London, 1953 ובצד עברי: דב חומה, **מבצר היהדות באנגליה** – תולדות מחזיקי הדת ומכתבים מגדולי הדור. ובסוף ספר שו"ת **שערי דעה** לר' חיים יהודה ליטוין ירושלים תשע"ב, נספח ב עמ' תע"ב – תפא מר' יהושע מונדשיין על סערת הקמת רבנות חדשה ליוצאי מזרח אירופה באנגליה.

²³⁶ מתוך ספרו של חיים גרטנר, **הרב והעיר הגדולה** – הרבנות בגליציה ומפגשה עם המודרנה 1867 – 1815. מרכז שז"ר 2013. פרק ראשון עמ' 17 – 36.

בספרו המצוין על תולדות הרבנות בגליציה, "הרב והעיר הגדולה" היטיב להגדיר ד"ר חיים גרטנר את מוסד הרבנות בעת החדשה, והנה קטעים ערוכים מתוך הפרק הראשון:

"שלב חדש בדיון בתולדות הרבנות בעת החדשה החל במקביל לפריחתו של העיסוק בתולדותיה של האורתודוקסיה היהודית בתקופה זו. החוקרים פיתחו תפיסה ולפיה התרבות הרבנית לא הושפעה מתהליכי המודרניזציה, והמחנה הדבק במסורת לא היה אלא מאובן ואנכרוניסטי. לטענתם, אותו חלק בחברה היהודית שהחליט לעצב את חייו באופן שמרני תוך התנגדות למודרניזציה, עבר גם הוא תהליכי תמורה משמעותיים. חקר האורתודוקסיה היהודית במאה התשעעשרה זכה בעשורים האחרונים לפריחה משמעותית ובעקבותיו הולך ונחשף פסיפס מורכב ומגוון של תגובות אורתודוקסיות. כיום ניתן למצוא מחקרים לא מעטים על האורתודוקסיה במרכז-אירופה ובמזרח, ובכלל זה על הניאוראורתודוקסיה ועל האולטרה אורתודוקסיה²³⁷, על עולם הישיבות בהונגריה ובליטא²³⁸, על העימותים בין האורתודוקסיה ובין ההשכלה, הרפורמה והציונות²³⁹, על פוליטיקה אורתודוקסית²⁴⁰ ועל כתיבה היסטורית אורתודוקסית²⁴¹.

המחקר הקיים עוסק בדרך כלל בשני סוגים שונים של תגובה 'אורתודוקסית': תגובה אידיאולוגית-תרבותית ותגובה חברתית-מוסדית. ניתן לזהות תגובה מודעת אל האידיאולוגיות המודרניות כבר בשלבים מוקדמים מאוד, ויש שזיהו את ניצניה כבר בראשיתה של תנועת הנאורות היהודית בסביבות 1785. לטענת שמואל פיינר, כבר במאה השמונה-עשרה, עם צמיחתה של מה שהוא כינה 'ההשכלה המוקדמת', התחיל עימות בין אותם משכילים מוקדמים לבין ההנהגה המסורתית, בשאלה מהו דגם

²³⁷ שם הערה 5: למשל: מ' ברויאר, **עדה ודיוקנה**, ירושלים תשנ"א; הנ"ל (עורך), **תורה עם דרך ארץ**, רמתגן תשמ"ז; מ' סילבר, 'פעמי לב העיבר' בארץ הגר: ר' עקיבא יוסף שלזינגר - בין אולטרה-אורתודוקסיה ולאומיות יהודית בראשיתו, **מאה שנות ציונות דתית** א (תשס"ג), עמ' 225-254; י' כ"ץ, **הקרע שלא נתאחה**, ירושלים תשנ"ה. עי' אטקס, ר' **ישראל סלנטר וראשיתה של תנועת המוסר**, ירושלים תשמ"ד; י' ברטל, 'תגובות למודרנה במזרח אירופה: השכלה, אורתודוקסיה, לאומיות', **ציונות ודת** (תשנ"ד), עמ' 21-32; מ' סילבר, **שרשי הפילוג ביהדות הונגריה**, ירושלים תשמ"ה; ר' מנקין, 'האורתודוקסיה בקרקוב על סף המאה ה-20', א' ריינר (עורך), **קראקא - קז'ימייז' - קרקוב**, ת"א תשס"א, עמ' 155-190.

²³⁸ למשל: ש' שטמפפר, הישיבה הליטאית בהתהוותה, ירושלים תשנ"ה; עי' אטקס, **יחיד בדורו: הגאון מוילנה - דמות ודימוי**, ירושלים תשנ"ח; מ' ברויאר, **אוהלי תורה: הישיבה תבניתה ותולדותיה**, ירושלים תשס"ד.

²³⁹ למשל: מ' מאיר, **בין מסורת לקדמה**, ירושלים תש"ן; מ' פרידמן, **חברה ודת**, ירושלים תשמ"ח; י' שלמון, **דת וציונות: עימותים ראשונים**, ירושלים תש"ן; הנ"ל, 'דת ולאומיות בתנועה הציונית בראשיתה', י' ריינהרץ ואחרים (עורכים), **לאומיות ופוליטיקה יהודית: פרספקטיבות חדשות**, ירושלים תשנ"ז, עמ' 115-140; י' צור, **בין אורתודוקסיה לציונות: הציונות הדתית ומתנגדיה (גרמניה 1896-1914)**. רמת גן תשס"א.

²⁴⁰ למשל: ג' בקון, **פוליטיקה ומסורת**, ירושלים תשס"ה; הנ"ל, 'החברה המסורתית בתמורות העתים: היבטים בתולדות היהדות האורתודוקסית בפולין וברוסיה. 1850-1939', **קיום ושבר: יהודי פולין לדורותיהם**, ב. ירושלים תשס"א, עמ' 453-491; ר' מנקין, **צמיחתה וגיבושה של האורתודוקסיה היהודית בגליציה: חברת "מחזיקי הדת"**, 1867-1883, ירושלים תשס"א; הנ"ל, 'הברית החדשה: יהודים אורתודוקסים ופולנים קתולים בגליציה (1879-1883)', **ציון** סד, ב (תשנ"ט), עמ' 157-186.

²⁴¹ למשל: י' ברטל, "זכרון יעקב" לר' יעקב ליפשיץ, היסטוריוגרפיה אורתודוקסית, **מלאת** ב (תשמ"ד), עמ' 409-414; הנ"ל, 'ישמעון הכופר': פרק בהיסטוריוגרפיה אורתודוקסית, **כמנהג אשכנז ופולין**, ירושלים תשנ"ג, עמ' 243-268; נ' קרלינסקי, **היסטוריה שכנגד: איגרות החסידים מארץ ישראל: הטקסט והקונטקסט**, ירושלים תשנ"ט; עי' אטקס, **יחיד בדורו**, עמ' 109-163.

הסמכות שבו ראוי לו למנהיג לאחוז²⁴². התפתחותה של תגובה מוסדית אורתודוקסית וגיבושו של 'רחוב' אורתודוקסי, התרחשו רק מאוחר הרבה יותר. כך, למשל, כתבעת אורתודוקסי ראשון נוסד בגרמניה רק באמצע המאה התשעעשרה²⁴³, וקהילות אורתודוקסיות נפרדות ניתן למצוא בהונגריה ובגרמניה רק כמה עשורים אחר כך. ההתחקות אחרי העימות הרפורמי-אורתודוקסי התמקדה בין השאר במחלוקות על אודות מוסד הרבנות, כאשר "התנועה לתיקונים בדת" שהתפתחה במרכז אירופה, הציבה דגם ממשי של רבנות חליפית. לפיכך תגובתה של האליטה הרבנית למה שנתפס בעיניה כאיום על קיומה, היא שעמדה במוקד המחקר החדש. רק ההתבוננות על מוסד הרבנות דרך פריזמת המאבק הרפורמי-אורתודוקסי הציבה לראשונה את הרב והרבנות במרכזו של המחקר המודרני.

תהליך השינוי במעמדה של הרבנות בגרמניה היה מעמיק ונרחב עוד יותר. כמעט בכל הנסיכיות הגרמניות מילאה המדינה תפקיד מהותי בצמיחתה של רבנות מודרנית. כבר מתחילת המאה התנו כמה וכמה נסיכויות את הענקת משרת הרב רק למי שלמדו לימודים אקדמיים ועמדו בבחינות שנערכו מטעם השלטון²⁴⁴. בוירטמברג, למשל, פוטרו 45 רבנים משום שנכשלו בבחינות הממשלתיות. המדיניות הממשלתית מצאה גם שם את הדרך להתערב בתהליכי שינוי פנימיים שעברה הקהילה ביחסה לדגם הרבנות המסורתי. בסוף המאה השמונה-עשרה ובתחילת המאה התשע-עשרה, גוועה משרת ה'אב"ד' המסורתית בקהילות הגדולות בגרמניה, וממלאי המקום נאלצו להתפשר על תואר פחות ערך²⁴⁵. גם מוסדות ההכשרה המסורתיים לרבנות נסגרו בזה אחר זה, ועד 1840 נעלמו כמעט כל הישיבות הגדולות של גרמניה²⁴⁶. את החלל הריק מילאה, מאמצע שנות השלושים ואילך, קבוצת רבנים צעירים שסיימו הכשרה כפולה: הכשרה אקדמית כבעלי תואר דוקטור לצד לימודי הסמכה לרבנות. הללו תפסו עד מהרה תפקידי הנהגה בקהילות הרפורמיות בגרמניה ובמרכז אירופה²⁴⁷. ב-1847 היו 11 מתוך 47 רבנים בבואריה ו-6 מתוך 12 בוירטמברג בעלי תואר אקדמי. איזמר שורש מנה לא פחות מ-67 איש בעלי תואר אוניברסיטאי שניהנו בגרמניה בשנת 1847 כרבנים וכדרשנים, ביניהם כמה רבנים אורתודוקסים²⁴⁸. תהליך השינוי

²⁴³ המוסף התורני בעברית **שומר ציון הנאמן**, והחלק החדשוני פובליציסטי בגרמנית Treue Zions Waechter. יצא לאור ב-1845 על ידי רבי יעקב עטלינגר מאלטונא בעל 'ערוך לנר'.
²⁴⁴ באדן: 1809; בוואריה: 1813; קורסהסן: 1823; וירטמברג: 1828, ועוד.
²⁴⁵ "עד שכמעט כל הקהילות הקודש מפורסמות מימים ימימה הן עתה בלי מרא דאתרא ורועה אבן ישראל. ומונהגות לכסות עיניים מרב"ד או ממורה צדק", לשונו של נחמן ברלין, **כדור קטן**, [ברסלא] תקע"ט, דף י"א-ע"ב.

²⁴⁶ האחרונות שבהן היו ישיבת פיורדא, שנסגרה באמצע שנות העשרים, וישיבותיהם של ר' אברהם בינג (1841-1752) ור' עקיבא איגר (1761-1837), סילבר, שם, שם.

²⁴⁷ שורש, שם, עמ' 30-69; סילבר, שם, עמ' 72.
²⁴⁸ שורש, שם, עמ' 32-33, 65-69. סילבר (שם, עמ' 81) סבור ששורש הפריז בהערכתו לגבי מספר הרבנים, שכן להערכתו כיהנו בגרמניה באותה עת לכל היותר 300-400 רבנים. לכן הוא מעריך כי רבנים בעלי הכשרה אקדמית

במרכיבי ההכשרה המקדימה שנדרשו מן הרבנים בגרמניה ובקיסרות ההבסבורגית, כללו גם שינוי בהגדרת התפקיד של הרב. המנהיגים הרוחניים של הקהילות המתקדמות החדשות נטלו על עצמם בדרך כלל תפקידי דרשנות, חינוך מוסרי, הוראת דת, קיום טקסים דתיים ועוד. חלק מן המשימות הללו היו חדשות וחלקן התנגשו עם תפקידים שהיו מוטלים עד אז על הרב הקהילתי, וממילא חייבו הגדרה מחודשת של חלוקת התפקידים.

אכיפתן של התקנות שחייבו את הרב לרכוש השכלה כללית נתקלה בקשיים גם בגליציה, והיא התבצעה בתהליך ממושך ומדורג. במחצית הראשונה של המאה ה-19 נידונה כמה פעמים שאלת יישומן של התקנות הנוגעות למוסד הרבנות, והחלטתן הלכה למעשה נדחתה שוב ושוב. על פי תקנה של הקיסר פראנץ יוזף מן ה-22 בינואר 1820, הותנתה בחירתם של רבני הקהילות בכך שהמיועד לתפקיד עמד בבחינות גמר בפילוסופיה ובתורת המוסר באוניברסיטה אוסטרית, אולם השלטון התקשה מאוד לאכוף את התקנה. בשתי קהילות נבחרו בשנת 1847 רבנים ליברליים מערב אירופיים לתקופות קצרות. כך, למשל, בלבוב התמנה לרב המחוז המטיף אברהם כהן, שכיחן מאז 1844 כמטיף וכמורה דת בבית הכנסת של הקהילה הליברלית בעיר. הוא נולד בבוהמיה ושימש לפני כן כרב וכמורה בהוהנמס. כהן היה מצוי במשך כל תקופת רבנותו בעימות עם אופוזיציה אורתודוקסית בעיר, ונרצח על ידי אחד ממתנגדיו בספטמבר 1848.²⁴⁹

הרבנות ברוסיה במאה ה-19

גם ב'יתחום המושב' הרוסי נעשו נסיונות חוקיים לקבוע באופן ריכוזי את תהליך בחירת הרב, את תפקידיו ואת התנאים למינויו. אם כי נראה שבניגוד לגרמניה, כאן נכשל הניסיון לעורר תהליך שינוי פנים-יהודי ביחס לאופיה של הרבנות המסורתית. על פי התקנון לענייני היהודים מ-1804 נקבע, שהחל משנת 1812 יחויב כל מועמד למשרה קהילתית, כולל מועמד לרבנות, לדעת קרוא וכתוב ברוסית, בגרמנית או בפולנית²⁵⁰. בתקנון משנת 1835 נקבעו הכללים לעריכת חוזה העבודה של הרב, והוגדרו במפורט תפקידיו ומחויבותו לשלטון. הרב, שכונה מאז ואילך בפי העם 'רב מטעם', נדרש לאכוף את השמירה על חוק המדינה, להישבע שבועת אמונים לצאר, לטפל בטקסי נישואין, גירושין ולוויות בקהילה, וכן ברישום לידות, פטירות ומעמד אישי²⁵¹. חוק זה השפיע באופן מרחיק

היוו כ-207 מכלל רבני הקהילות בגרמניה באותה עת. בין כך ובין כך, ניכר משקלה הגדול והולך של הרבנות המודרנית.

²⁴⁹ ראה: מיכאל סטניסלבסקי, **רצח בלבוב: פוליטיקה, דת ואלימות**, ירושלים תש"ע.

²⁵⁰ ע' שוחט, 'מוסד הרבנות מטעם ברוסיה: פרשה במאבק בתרבות בין חרדים לבין משכילים', **מחקרים בתולדות עם ישראל וארץ ישראל**, א, חיפה תשל"ו, עמ' 9.

²⁵¹ שוחט, שם, עמ' 9-10; י"א לויטץ

Isaac Levitats: The Jewish community in Russia I, 1772 – 1844 NY, 1943;

151-145

לכת על יכולתה של הקהילה לשלם משכורות ראויות לרב שאיננו 'רב מטעם', שכן על פי תקנה משנת 1839, נאסר על הקהילה להשתמש במס הבשר, שנקח לקופת הקהל מהקונים בשר כשר, לצורך תשלום שכרם של אנשי דת שאינם רבנים רשמיים. את שכרם של אלו יכולים היו לשלם רק מכספים שנאספו באופן וולונטרי בבתי הכנסת או מתרומות פרטיות של נדבנים²⁵².

גם הניסיון לאכוף מערכת חדשה להכשרת רבנים השפיע על ערעור מעמדה של הרבנות. ב-1847 נפתחו בוילנה ובז'יטומיר שני בתי מדרש לרבנים, והללו פעלו עד 1873. ביקורתם של משכילי רוסיה על הרבנות המסורתית ופעילותם האקטיבית בתהליך פתיחת בתי המדרש, העצימה את מלחמת התרבות הפנימית בנוגע לדגם הרבנות הרצוי בקהילה. עם זאת, דומה שלאורך רוב המאה ה-19 נותר מעמדו של 'הרב מטעם' בתחום המושב שולי, ביחס למעמדו של הרב המסורתי הבלתי רשמי. הדבר היה נכון לא רק בעיני גורמים שמרניים בקהילה, אלא גם בעיני החוגים המשכיליים, שהתאכזבו עד מהרה מן התקווה להצמיח רבנים ראויים מבתי המדרש לרבנים²⁵³.

רוסיה תחת הקומוניזם

עם עלותו של המשטר הקומוניסטי, החל **בברית המועצות** מסע מכוון להריסת הדת היהודית. אסיפת רבנים התקיימה בקורסטן [כיום אוקראינה] בשנת תרפ"ו (26- באוקטובר 1926), אשר נועדה לבחון את מצבם של היהודים והרבנים המתגוררים באזור, שהואשמו בין היתר בסחיטה כספית. בתגובה התנכל הממשל למשתתפי הוועידה שהואשמו בחתרנות; רבנים ירדו למחתרת וחלקם בחירוף נפש המשיכו לשמר את היהדות. לאחר מות סטלין בשנת תשי"ג, מותנה מעט התעמולה האנטי-דתית. בתשי"ז הותרה פתיחת ישיבה במוסקבה, כמובן תחת עינם הפקוחה של הק.ג.ב., אך היא נסגרה לאחר כמה שנים. בספרו של אברהם גרינבוים כלולים כשלוש מאות ערכים ביבליוגרפיים על רבנים שפעלו בתחום השלטון הסובייטי בין מלחמות העולם²⁵⁴.

פולין

בפולין הוקמה בשנת תרע"ז אגודת רבנים כלל ארצית, שהצטרפו אליה מאות רבנים מכל המפלגות והחוגים. בשנת תרפ"א הכירה הממשלה באגודה כנציגה רשמית של יהדות פולין ונועצה עמה בענייניה, ואף שנה לאחר מכן התקיימה ועידתה הראשונה בהשתתפות רוב גדולי התורה והחסידות בפולין חברי אגודת ישראל לצד רבנים מתנועת המזרחי.

הקמת הארגון היתה קשורה במאבק לשיפור מעמדם הכלכלי והחברתי של הרבנים בקהילות לאחר מלחמת העולם הראשונה, ולהשוואת זכויותיהם לאלה של כהני דת נוצריים. כן נאבקו על הגדרת הקהילה כנושאת תפקידים דתיים בלבד, בניגוד להצעת חוקת הקהילות של המפלגות הציוניות, שביקשו להפוך את הקהילה למרכז של פעילות תרבות חינוך וסעד לפי רוחם. שיתוף הפעולה עם הממשלה הפולנית הביא לתמיכה ניכרת ב'חדרים', זאת תמורת הכללת כמה שעות של לימודי חול כדרישת הממשלה. אגודת הרבנים גם פעלה גדולות להתרת העגונות שותרו לאחר המלחמה,

252 שוחט, שם, עמ' 13-14; לויטץ, שם, א, עמ' 150-153.

253 יהודה סלוצקי, 'בית המדרש לרבנים בוילנה', **הדת והחיים** (תשנ"ג), עמ' 221-239; שוחט, שם, עמ' 40-60; מ' זלקין, 'בית המדרש לרבנים בוילנה - בין דימוי למציאות', **גלעד** יד (תשנ"ה), עמ' נט-עב.

254 רבני ברית המועצות בין מלחמות העולם - חומר ללקסיקון ביו-ביבליוגרפי. מרכז לחקר ולתיעוד יהדות מזרח אירופה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ד.

נאבקה בחוק המנוחה של יום ראשון שנועדה לנשל את היהודים מהכלכלה, וכן נאבקה בהצעת חוק לאסור השחיטה היהודית. סמוך לשואה ביקשה האגודה למנות רב ראשי לפולין, אולם הדבר לא התגשם. נשיאה הבולט של האגודה היה רבי מנדל אלטר. בשיאו הקיף הארגון כאלף רבנים, ובפעולותיו המקיפות כמו גם בהשגיו, התיימר לרשת את כתר "ועד ארבע הארצות" ששימש במשך כ-250 שנה, בין השנים 1520-1764, כמוסד המרכזי העליון של יהדות פולין²⁵⁵.

פרק רביעי: ארצות האסלאם במאה ה-19 ובמאה ה-20

מוסד הראשון לציון והרבנות בימי האימפריה העות'מאנית ובארצות האסלאם

הרבנות בארצות המזרח

משרת ה'חכם באשי' נוצרה בשנת 1835²⁵⁶, על ספו של תהליך ארוך ועמוק של משבר בקהילות האימפריה העות'מאנית. המחלוקות החריפות סביב שאלות ההנהגה והמשטר, מאפיינות את תולדותיהן של קהילות יהודיות רבות באימפריה העות'מאנית, החל במחצית השנייה של המאה ה-19 ועד תום מלחמת העולם הראשונה, פרק הזמן שבו התרחש המשבר. מחלוקות אלו הסתיימו לא פעם בהדחת ה'חכם באשי', ששימש כרב הראשי. השינויים החוקתיים ההדרגתיים שביצע הממשל העות'מאני במהלך המאה ה-19, האיצו את העלאת המתחים המעמדיים והחברתיים בקהילות היהודיות במרכז האימפריה, אל פני השטח. "חוקת המילת היהודי" משנת 1864-5 הגדירה את הכללים לבחירת החכם באשי ולבחירת הוועד הרוחני והוועד הגשמי של הקהילה, מתוך כוונה לאזן את כוחותיהם של שלושת קדקודי המשולש - החכם באשי, שכבת תלמידי החכמים וגבירי הקהילה. המחלוקות סביב משרת החכם באשי - משרה פוליטית מובהקת ולא תורנית - הושפעו רובן ככולן מן המתחים שהתפתחו בעקבות יישום הרפורמות העות'מאניות, אך בעימותים ובמאבקי הכוח בקהילה לא נפקד גם מקומם של מניעים מבית היוצר של נפש האדם: הקנאה, השנאה והתחרות, ואלה הגבירו ביתר שאת את המתח שבין החכם באשי לבין יריביו. השנים שלאחר פרסום חוקת המילת היהודי ועד למהפכת התורכים הצעירים ב-1908, היו שנות הבשלתה של המהפכה במעמד הרבנות הראשית ובתפיסת תפקידה ותפקודה²⁵⁷. לשיאם הגיעו הדברים בהפגנות שנערכו בקהילות שונות בעקבות "מהפכת התורכים הצעירים" בתורכיה, שבהן תבע ההמון להחליף את הרבנים אנשי הדור הישן, "העריצים והמנצלים" כפי שכונו הללו לא פעם, ברבנים נאורים ומתקדמים הפועלים על פי הדפוסים שהכתיבה המהפכה. באוויר היתה תחושה של תמורה. המהפכה הגבירה עוד את התרופפות האוטונומיה היהודית וחברה בכך לתופעת החילון, שהחלישה את ההכרה הרשמית ואת הסמכות החוקית שהוענקו לדין תורה ולמנהיגות הדתית. כפי שקרה למעלה ממאה שנה קודם לכן

²⁵⁵ ראה ישראל אברהם גרינבוים, **חכמי פולין**, ירושלים תשס"ט.

²⁵⁶ הסבר על המשרה ומקור השם ראה להלן.

²⁵⁷ ירון הראל: **'המאבק סביב'** רבנות זאכו בכורדיסטן בשנת 1911, "י הקר וירון הראל (עורכים), **לא יסור שבט מיהודה: הנהגה, רבנות וקהילה בתולדות ישראל - מחקרים מוגשים לפרופ' שמעון שוורצפוקס**, ירושלים תשע"א.

באירופה, החלה להישבר ההסכמה על שאלות חברתיות, פוליטיות ורעיוניות דתיות. במחלוקות שפרצו לאחר מהפכת התורכים הצעירים, גברה הקריאה להדחת הרבנים בקהילות אחדות, בטיעונים מהפכניים.

החכם באשי

משרת החכם באשי היתה אופיינית לשיטת הממשל התורכי, שקבעה נושא משרה אחד כמייצג כל עדה בלתי מוסלמית באימפריה העות'מאנית. המונח "חכם" הוא התואר שבו מכנים היהודים הספרדיים את מנהיגיהם הדתיים; "באשי" היא מלה תורכית שפירושה "ראשי". בכל קהילה גדולה היה מתמנה 'חכם באשי', ואולם החכם באשי של קושטא נחשב למנהיגם הראשי של כל קהילות היהודים באימפריה העות'מאנית. הוא שימש בא-כח הקהילה המוכר על-ידי הממשלה בעניינים דתיים וחילוניים כאחד. אף-על-פי שלא היה חייב להיות בן העדה הספרדית דווקא, השתייכו כל נושאי משרה זו לבני ספרד. עם זאת, היה על החכם באשי להיות נתין עות'מאני, איש שהממשלה והעם נותנים בו אמון והוא בקי בהוויות העולם. מבחינת גיל, היה עליו להיות צעיר מבן 70 ומבוגר מבן 30.

דרך מינויו של 'החכם באשי' היתה מעניינת: אף-על-פי ש"השער העליון" היה מוסמך לתת אישור סופי למינויו של החכם באשי, לא היה החכם ממונה, אלא נבחר על-ידי גוף הנקרא "הוועד הכללי" (מג'לס עומומי). הוועד הכללי היה מורכב משמונים חברים: שישים שנחשבו לנציגי ציבור, ועשרים שבאו משורות החכמים. בראש הוועד הכללי עמד ממלא מקומו של החכם באשי (הקיימאקס), שהוא גם היה הממונה על בחירת החכם. שישים נציגי הציבור ייצגו את עיר הבירה קושטא ועוד שלוש ערים אחרות, בדרך-כלל הערים בעלות הקהילות היהודיות הגדולות שבאימפריה, והם נבחרו על-פי המלצת ראש הוועד הכללי, הקיימאקס. דרך בחירתם של נציגי הציבור התבססה על מעין בחירות אזוריות: עיר הבירה חולקה לכמה שכונות, כשבכל שכונה התקיימו בחירות אישיות בין כמה מועמדים. כל המועמדים חייבים היו להיות משכילים, קוראים וכותבים עברית, בקיאים בהוויות העולם, וכן רצוי היה שישמשו כראשי השכונה ובתי-האב. שישים נבחרו הציבור הללו בחרו בעשרים החכמים, שהשלימו את הרכב המוסד לשמונים חברים. הוועד הכללי בחר מתוכם ועד רוחני ובו שבעה חברים, וועד גשמי ובו תשעה חברים. שני הוועדים הם הזרוע השלטונית של הקהילות היהודיות באימפריה העות'מאנית.

דרכי בחירת החכם באשי היו כדלהלן: הוועד הגשמי בן תשעת החברים הציג חמישה מועמדים למשרת החכם באשי. אולם לוועד הרוחני היתה הסמכות להתנגד לכל אחד מהמועמדים מחמת אי התאמה. והיה אם הסכימו חברי הוועד, היו מקיימים בחירות. בחירת החכם באשי נעשית על-ידי שמונים חברי הוועד הכללי בבחירות חשאיות. פרוטוקול הבחירות, חתום בידי הקיימאקס (ראש הוועד), מוגש לאישור רשמי ל"שער העליון" במעמד הנבחר. לאחר בחירתו של החכם, הקיימאקס והוועדים הרוחני והגשמי היו משביעים אותו כי יהיה נאמן לממשלתו ולשולחיו.

בחירת החכם באשי היא משרה לכל ימי חייו, אך היתה קיימת האפשרות להדיחו ממשרתו, בגלל האשמה שיכול להגיש נגדו כל אחד מבני הקהילה. אם יוכח כי אמנם מבוססת האשמה, יפוטר לאחר המלצת שני הוועדים, הרוחני והגשמי.

כאמור, החכם באשי הוא בא-כח הקהילה היהודית בפני הממשלה בעניינים דתיים וחילוניים, אולם שלטונו אינו מוחלט כפי שהוא נראה. כל בעיה המובאת לפניו חייבת לעבור בחינה מוקדמת של אחד מהוועדים (הרוחני והגשמי) או של הוועד כולו, ועל יסוד החלטותיהם פוסק או משיב החכם באשי. רק אם ההחלטה או הפעולה של אחד מהמוסדות המוכרים מנוגדת לחוק המדינה או לעקרונות ההלכה, רק אז רשאי החכם באשי להתנגד להחלטה, אולם גם אז עליו להביא את הנושא לדיון חוזר בפני הוועדה הנוגעת בדבר. מכלל אחריותו של החכם באשי לפעולות המבוצעות על-ידי שני הוועדים, מן הראוי להזכיר את הנושאים הבאים:

- (1) השגחה על שמירת הדת בקרב בני העדה היהודית באימפריה.
 - (2) מינויים של מטיפים וחכמים, סופרים, גבאים ומשרתי-קודש בקהילות השונות.
 - (3) טיפול בכל ענייניה הכלליים של העדה.
 - (4) הטלת מסים וגבייתם וכן הטלת קנסות וחרמות.
 - (5) הוצאה לפועל של פקודות הממשלה.
 - (6) רישום לידות ונישואין.
 - (7) מינוי אפוטרופסים וסידור הקדשים.
 - (8) שחרורים מעבודת הצבא.
 - (9) הגשת דו"ח כספי שנתי וכן הצעות תקציב חדשות ופרסומן בדפוס.
- אין החכם באשי יושב כדין בבתי-הדין, אולם לשום פסק-דין של בתי-הדין אין תוקף ללא אישורו. נראה שבדרך-כלל התנהגו ברוב הקהילות החשובות שבקיסרות העות'מאנית בהתאם לתקנותיו של החכם באשי שבקושטא, אם כי בירושלים כנראה לא הייתה שיטה קבועה.
- בתורכיה** הנהיגה הממשלה ב-1836 משרת חכם באשי בקושטא ובערים הגדולות, כסמכות עליונה על כל חיי היהודים וכאחראי על מס הגולגולת. לא כל חכם באשי היה ראוי לתפקידו, ולעתים הוכר לידו חכם שנקרא "רב הכולל". עקב מאבקים בין שמרנים יותר ומתקנים נתחלפו תכופות הרבנים הראשיים.

בארצות המגרב נוסדה משרת החכם באשי במחצית המאה ה-19. במרבית הארצות נתרכזה ההנהגה בידי המקורבים למלכות, אך בתוניסיה לעומת זאת, היה הרב הראשי כפוף לראש העדה המוכר. רק ב-1898 הוענקה סמכות רחבה לרב הראשי ובית דינו, ומשכורתם שולמה בידי הממשלה. באלג'יריה הצרפתית צומצם תחום שיפוטם של בתי הדין הרבניים ובאזור הצפון אורגנה מעין קונסיסטוריה כבצרפת.

במצרים נתמנו רבנים ראשיים בקהיר ובאלכסנדריה. הרב אהרן בן שמעון והרב אהרן מנדל כהן, ששימש כרב אשכנזי אלכסנדריה, אף החלו לארגן איגוד רבנים עולמי במטרה לעצור את החילון המאיים על העם היהודי²⁵⁸.

בתימן שימש ה"מארי" כרב דיין ומורה בכל קהילה ללא רב ראשי. אם כי בתרל"ב מונה גם שם חכם באשי²⁵⁹, שהוא מעין רב כללי יותר.

הראשון לציון²⁶⁰

²⁵⁸ ראה בספרו יד רא"ם, ת"א תש"כ.

²⁵⁹ ראה משה גברא, **אנציקלופדיה לחכמי תימן**, בני ברק תשס"א-תשס"ג.

²⁶⁰ מכאן ואילך מתוך המבוא לספרו של אברהם אלמליח, **הראשונים לציון**, ירושלים תש"ל.

בארץ ישראל הוכר הראשון לציון כחכם באשי משנת ת"ר. לשאר הרבנים, כולל אלו האשכנזיים החשובים, לא היה באותה עת כל מעמד רשמי. העדה האשכנזית היתה מאורגנת בכוללים [ארגונים של יוצאי ארץ או עיר מסוימת], ולכן לא היתה מעולם אחדות דעים על רב אחד כולל. מחוסר מקורות ומסמכים רשמיים על כך, קשה לקבוע בדיוק את התאריך בו התחילו רבני ירושלים להעניק לרבה הראשי הספרדי בא"י את התואר 'ראשון לציון'. כתביהתולדה מהתקופות הראשונות עד היום, לא השאירו בכתב שום דבר ברור על כך, מלבד כמה ידיעות מקוטעות וקלושות שאי אפשר לסמוך על אמתותן ודיוקן. לא ניתן גם לקבוע על סמך ידיעות אלו, מאיזו שנה התחילו להעניק את התואר 'ראשון לציון' לראש רבני אר"ק, מה היו סמכויותיו, ומה היו תפקידיו וערך תוארו זה. יש אומרים שהתואר 'ראשון לציון' לא היה תואר רשמי שהוענק אך ורק לראש הרבנים בא"י, אלא אחד מהמון התארים שבהם היו מתארים את הרבנים גדולי התורה והיראה, כגון: ראב"ד ור"מ, הרב המופלא, ר"מ (ריש מתא וריש מתיבתא), חסידא קדישא ופרישא, צדיק יסוד עולם, הנשר הגדול בעל הכנפים, ועוד ועוד. יש מי שמרחיק לכת ומשער שהתואר ראשלי"צ היה פחות-ערך מתארים אחרים שהיו מוענקים לרבנים-ראשיים.

בזמנו של הרה"ג משה גלאנטי, אב"ד ור"מ בירושלים משנת תכ"ה (1665) ואילך, התעוררה שאלת התואר "רב" ומיהו האיש הראוי לשאת תואר זה. אם מפני ריבוי רבנים גדולים ומפורסמים בא"י, שמרוב ענוותנותם מיאנו להתגדר וסירבו לקבל את התואר "רב" ו"אב"ד", או משום סיבה אחרת, הסכימו הרה"ג משה גלאנטי ורבני דורו שלא יוענק יותר תואר "רב" ו"אב"ד" לראש הרבנים בירושלים, אלא יכנהו בתואר פשוט יותר, הוא התואר "ראשון לציון". מפני כבודו הרם של הרב משה גלאנטי, הסכימו הרבנים שבאו אחריו שלא יעזו שום תלמיד חכם להיקרא בשם "רב" ומורה לעדה, אלא בשם "ראשון לציון" בלבד²⁶¹ (כלשון נכדו המג"ח בספרו שפת אמת).

לטענת הרב אריה ליב פרומקין, מחבר ספר 'תולדות חכמי ירושלים', הרב משה גלאנטי (המג"ן) היה הראשון שהוכתר בתואר 'ראשון לציון', אך אין שום אסמכתא להשערותיו, ועל כן אי אפשר להתייחס אליה כהלכה פסוקה. ר' אליעזר ריבלין ז"ל אומר, שאינו יודע מקורה של השערה זו, ולפי דעתו לא השתמשו רבני הספרדים בתואר 'ראשון לציון' לפני שנת תק"ן (1790). לעומתו הוכיח הרב בן ציון חי עוזיאל ז"ל, שהרב הראשון שהשתמש בתואר 'ראשון לציון' היה הרה"ג משה גלאנטי הרבה לפני שנת תק"ן. בימים ההם היו כנראה סדרי העדה היהודים בירושלים לקויים מאוד, "ואיש הישר בעיניו יעשה", על כן חשיבות התואר היתה רבה, כדי שיקבל הקהל את סמכותו של הרב הראשי. רמז לכך אנו מוצאים בדבריו של הרב ר' רפאל מרדכי מלכי, ב"ליקוטים" מפירוש על התורה שאמר:

אני מעיד לפני הקב"ה שבזמן י"ח שנים שאני דר בעיר זו, לעולם היו קנאה ושנאת-חנם בין תלמידי חכמים זה לזה, ובין היחידים והתלמידים-חכמים, ולא ראיתי בהסדר ותקון וישוב ביניהם, לא בתקנות ולא בדינים השייכים בין אדם לחברו ולא בשום דבר, ודומה ירושלים העיר לעיר פרוצה אשר אין לה חומה דלתים ובריח. והחנופה עד ט' קבין הגיעה, והתלמידים חכמים, ובפרט הבחורים, מעיזים פניהם נגד היחידים החשובים הזקנים, והיחידים גוערים בתלמידי-חכמים, באופן שמי שיהיה בו יראת-שמים רוצה להרחיק נדוד. לכן אני אומר שתיקון הקהל וישיבת א"י הוא שיהיה עליהם חכם הקהל ועל פיו, עם שאר חשובי

²⁶¹ ראה א"ל פרומקין, **תולדות חכמי ירושלים** (בהוצאת ר' אליעזר ריבלין), א, ירושלים תרפ"ח, עמוד 37.

היחידים, ישגו בפרטי הענינים.

מדבריו אלה ניתן לשער כי בימיו לא היה רב ראשי בירושלים ולכן הוא מציע "שיהיה עליהם חכם הקהל" וכו'. באותה שעה היתה הרבנות הראשית בא"י מורכבת משלושה רבנים ומשניים-עשר דיינים, ואח"כ נתבטל מנהג זה, והתחילו לנהוג שכל עדה ובית-כנסת יבחרו להם חכם מיוחד שיהיה גם מורה הוראה וגם דיין.

דוד משה גאון שמע מפי הרה"ג הרב חנוך חסון ז"ל מחברו, כי התואר 'ראשון לציון' היה מוענק לרבנים הראשיים הספרדים כדי למנוע מחלוקת ביניהם. שכן בזמן הרה"ג משה גלאנטי "היו נמצאים פ"ז חכמים גדולים שלמים בתוככי ירושלים, ומפני ריבויים בעיר, הוסכם שלא יהיה יותר תואר רב אלא 'ראשון לציון'. אח"כ נשכחה הסכמה זו והיו מכתירים את הרב הראשי בשני תוארים כאחד: 'ראשון לציון' ו'רב', ר"מ (ריש מתא וריש מתיבתא)".

מהאמור לעיל ניתן להסיק, אפוא, שהתואר 'ראשון לציון' הוענק לרב הראשי הספרדי בא"י, שמקום מושבו בירושלים, מימי הרה"ג משה גלאנטי ואילך. כמו-כן ניתן להסיק שהראשון שזכה בתואר-מכובד זה לא היה, כפי שכתב משה דוד גאון, הרה"ג נסים חיים משה מזרחי שכהן בכהונת רב ראשי וראש"ל לא"י בשנים תק"ח-תק"י"ח (1749-1758), אלא הרה"ג ר' משה גלאנטי בעצמו. אמנם איאפשר להחליט בודאות גמורה האם התואר 'ראשון לציון' היה מוענק למועמד לרב-ראשי ביום בחירתו עפ"י החלטת גוף-רבנים מוסמך ומאורגן, או שכל רב שישב על כסא ההוראה בירושלים היה זוכה בתואר זה, אולם עובדה שאין להכחישה היא, שכל הרבנים הראשיים ששירתו בירושלים אחרי הרה"ג משה גלאנטי, נשאו את התואר 'ראשון לציון'. אחדים מהם אף היו מבליטים זאת בהוסיפם אותו תחת חתימת-ידם, במכתביהם הפרטיים או במסמכים פשוטים או רשמיים אחרים.

מעלותיהם, תפקידם ותחום סמכותם של 'הראשונים לציון'

במשך הרבה דורות תפסו 'הראשונים לציון' מקום נכבד וחשוב בחיי קהילות היהודים הספרדים, לא רק בא"י אלא גם בכל תפוצות הגולה. הקהילות היו מחשיבות אותם כסמכות התורנית העליונה בעם ישראל, שלידה נמסרה ההדרכה בעניינים הנוגעים לתורה, להלכה ולמוסר. רבנים גדולים, מורי הוראה, דיינים, פוסקים ויודע-דין, בארץ ובחו"ל, היו ממציאים ל'ראשונים לציון' את פסקי דינם כדי לקבל מהם את חוות דעתם ואישורם. אפילו מחברים שהיו מפורסמים כגאונים גדולים, היו פונים אליהם לקבל הסכמה לחיבוריהם התורניים וגם השגות או הערות עליהם. גם גאונים היו מביטים על 'הראשונים לציון' כעל רבנים חריפים ומיושבים בדעתם, מסורים לעמם ובעלי זיקה מיוחדת לערכי הרוח. על 'הראשון לציון' היה הקהל מביט כעל אישיות נישאת מעם שאין לה כל זיקה פוליטית ולא כל שכן מפלגתית, ואפילו יהודים שלא היו מדקדקים במצוות היו רגילים לכבד את הראש"ל כאישיות מוסרית נעלה ובעלת קסם והשפעה. לראשון לציון היו גם הרבה חסידים מבין החילוניים, כי מוסד 'הראשון לציון' היה מוסד ששום גושפנקא מפלגתית או פוליטית לא היתה טבועה עליו. 'הראשונים לציון', שהיו מגיעים למשרה רמה זו בזכות גדולתם בתורה, ביראה ובהנהגה, היו צריכים להיות גאונים בתורה, מורי הוראה באיסור והיתר, דנים דין תורה בין צדדים נצים, מוכיחים תוכחות מוסר את בני הקהילה, מגלמים את ההנהגה הדתית המסורתית ומייצגים

את סמכות התורה בחיי העם. אחדים מהם נחשבו כממשיכי המסורת של חכמי ספרד.

בשנת ת"ר (1840), חזרו ארץ ישראל וסוריה לידי ממשלת תורכיה אחרי היותן, כשמונה שנים, תחת שלטון מצרים. אז העלתה ממשלת תורכיה את ירושלים לדרגת מחוז, והושיבה בה פשה (פחה) בדרגת מושל־פלך, אשר בתוקף משרתו משל עליה ועל הערים שסביבותיה. כחלק משיפור מצבה המדיני של ירושלים, ניתנה הזכות ליהודיה, שהראש"ל, ראש רבני א"י, יהיה מוכר ומאושר מטעם הממשלה המרכזית בקושטא בתואר 'חכם באשי', שמשמעותו רב ראשי ומוכר על ידי השלטון. בשנת תרכ"ב (1862) הוענק התואר 'חכם באשי' להראש"ל הרב אברהם חיים גאגין שכונה "הרב אג"ן", ומהשנה ההיא ואילך החלה הממשלה התורכית המרכזית בקושטא להכיר את 'הראשונים לציון' כסמכות רשמית, להעניק להם את התואר 'חכם באשי' באישור השולטן (פירמן), וכן נשלחו להם מדים רשמיים מקושטא. ראשי הרבנים האלה היו מוכתרים, אפוא, בשני תארי כבוד נעלים: 'ראשון לציון' ו'חכם באשי'. כנציגים רשמיים מוסמכים של קהילתם בפני השלטונות המרכזיים בירושלים, היו עומדים בפרץ לעמם בשעות פורענות וגזירות רעות, ומתפקידם היה לפנות לממשלה המרכזית בעת צרה.

פרק חמישי: ימי טרום קום המדינה

הרבנות והלאומיות היהודית המתחדשת (ייסוד הרבנות הראשית): החזון והתפיסה²⁶²

תחילת המאה העשרים היא תקופה של שקיעת מאורות בכל הקשור להנהגה הרבנית של היישוב הישן בארץ. משרת ה'חכם-באשי', שהיתה מאושרת על-ידי מאמר מלך מיוחד, ואשר העניקה לרב הראשי הספרדי סמכויות חילוניות ודתיות, שימשה סלע מחלוקת בין כמה טוענים מאז פטירתו של הראשון לציון, הרב יעקב שאול אלישר, בשנת תרס"ו (1906). הנהגת העדה האשכנזית, אשר הצליחה להקים לה במחצית השנייה של המאה הי"ט מוסדות קהילתיים עצמאיים, היתה אף היא בשפל המדרגה. רבה ומנהיגה במשך כמעט שבעים שנה, הרב שמואל סלנט, נפטר לבית עולמו בשנת תרס"ט (1909) ולא נמצאו לו יורשים מתאימים שיאריכו ימים. אף-על-פי שלהלכה היה החכם-באשי מנהיגם של כל היהודים, הנה שמרה לה העדה האשכנזית על עצמאות ניכרת ביחסיה עם העדה הספרדית, בעיקר לנוכח העובדה שרבים מבני העדה האשכנזית נהנו ממילא מזכויות משטר הקפיטולציות, היינו זכויות יתר מהן נהנו אזרחים אירופיים בארצות אסיה ואפריקה²⁶³.

למעשה, ארגונו הכללי של היישוב היהודי בארץ-ישראל בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה היה בלאו הכי ארגון רופף. היישוב הישן היה מפוצל לכוללים רבים, ולא כולם קיבלו את מרות "הוועד הכללי - כנסת ישראל" או את עצם רבנותו של הרב שמואל סלנט. היישוב החדש אף הוא היה חסר חוט שדרה וארגון מקובל, ועל הכל השתררה מתיחות כללית בין מה שכונה "היישוב החדש" ל"יישוב הישן". המאבק האידיאולוגי בין החוגים, שחל בתקופת העלייה הראשונה, הלך וגבר עם הופעתה של הציונות המדינית, והחריף עוד יותר עם בואם של בני העלייה השנייה. הללו

²⁶² חלקים מפרק זה לקוחים מויקיפדיה: האנציקלופדיה החופשית, ערך: "הרבנות הראשית".

²⁶³ אריה מורגנשטרן, **הרבנות הראשית בארץ-ישראל: ייסודה וארגונה**, ירושלים תשל"ג.

הוסיפו צדדים חדשים למאבק, בחתירתם להקים בארץ חברה חדשנית, שיוויונית ואטיאיסטית. להתמודדות הבלתי נמנעת בין הזרמים, הביאה ביתר שאת מלחמת העולם הראשונה. מבחינה אידיאולוגית היא גרמה להרס מוסכמות ומסורות חברתיות ופוליטיות בנות מאות שנים, ובמקומן הופיעו רעיונות על סדר עולם חדש ועל תחילתה של תקופה "משיחית" בהיסטוריה האנושית. בארץ-ישראל היתה המהפכה המתבקשת חריפה עוד יותר: התמוטטות השלטון התורכי בן 400 השנה וכיבוש הארץ בידי מעצמה מערבית, ובעיקר הצהרת בלפור על הכרה בזכויות הפוליטיות של היהודים בארץ-ישראל - חיזקו במידה רבה את היישוב החדש ואת תדמיתה של התנועה הציונית. הכוחות הרדיקליים והפעילים ביישוב, ראו את היישוב הישן כבטל ועובר מן העולם, והתייחסו אליו בהתאם. ההרס החומרי של המוסדות הקהילתיים והרבניים בירושלים, והפסקת משלוח התרומות והרעב שהפיל חללים רבים, רק הגבירו את הרושם בנכונות התהליך הבלתי נמנע. אולם דווקא בשעה זו קמו ביישוב הישן כוחות חדשים. חלק ניכר ממנו נעשה פתוח כלפי התנועה הציונית מתוך מניעים אידיאולוגיים, כמו אנשי חוגו של הרב קוק והציונות הדתית, וחלקו שיתף פעולה עם הציוניים בשל חישובי קיום חומריים. היישוב הישן החל להתארגן בדרכים המיוחדות לו, וביקש לתפוס את מקומו במבנה הארגוני הכללי של היישוב היהודי בארץ.

והנה, אף-על-פי שהיה נראה כי לא תימצא שפה משותפת בין החוגים הרדיקליים כמו חוגי החלוצים אנשי ביל"ו והעלייה השנייה ובין החוגים החרדיים שביישוב, נכפתה ההידברות ביניהם באמצעותו של הגורם הפוליטי החדש ששלט בארץ, היא ממשלת המנדט. החלטת הנציב העליון לארץ-ישראל, הרברט סמואל, להקים את הרבנות הראשית ולהעניק סמכויות שיפוט נרחבות לבתי-הדין הרבניים, מנעה העמקת הקונפליקט והביאה למצב של הידברות בין החוגים השונים ביישוב.

היישוב החדש, ששאף וניסה להקים לעצמו מוסדות חדשים ומודרניים בתחומי המשפט והדת, נאלץ להיכנע לתכתיבי הממשלה המנדטורית ולקיים מגע ומערכת של הסדרים ופשרות עם היישוב הישן באמצעות מוסדותיו הרבניים. בהמשך התקופה הפכה הרבנות הראשית לחלק אינטגרלי של מוסדות כנסת-ישראל ושימשה גשר בין היישוב הישן והחדש, דבר שמנע קרע מסוכן בין שני הצדדים, כפי שאמנם ביקשו הקיצוניים שבקרב שני המחנות לראות. כל זאת בתקופה גורלית של ראשית בניין הבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל.

עדת הספרדים בירושלים היתה רוב ב**יישוב היהודי** עד ראשית שנות השבעים של **המאה ה-19**, והעדה היחידה המוכרת רשמית על ידי השלטונות **העות'מאנים**. בראש ההנהגה הרוחנית של העדה והיישוב היהודי בארץ ישראל עמד הרב הראשי, שכונה 'הראשון לציון'. סמכויותיו של הראשון לציון הוכרו רשמית על ידי הסולטאן העות'מאני כראש הרבנים לארץ ישראל, שמושבו בירושלים. הראשון לציון מינה רבנים ופיטרים, שימש כנציג העדה בפני השלטונות, נהנה מחסינות, והיה אחראי לגביית המסים בעבור השלטונות ולחלוקת הנטל בין תושבי הארץ היהודים. לעומת היהודים הספרדים בארץ, העדיפו היהודים האשכנזים להישאר בחסות הקונסולים האירופאים, במסגרת חוק הקפיטולאציות. הם היו מאורגנים על פי ארצות מוצאם ב**"כוללים"** והקימו לעדתם מערכות שירותי חינוך ודת נפרדים.

עם סיום האימפריה העות'מאנית ותחילתו של השלטון הבריטי בארץ ישראל, הקים הנציב העליון, הרברט סמואל, בתשרי תרפ"א (1920) ועדת חקירה שתעסוק בבדיקת סמכויות בתי

המשפט הדתיים. כמו כן הוקמה ועדה שחקרה את משרת החכם באשי. הוועדה שחקרה את שאלת משרת החכם באשי לפלשתינה - ארץ-ישראל,²⁶⁴ הגיעה למסקנה כי הרב נסים דאנון שהוכר על ידי הממשל התורכי כחכם באשי של ירושלים פעל במקרים רבים בשם העדה היהודית ולמענה. עם זאת, מאחר שהקהילות היהודיות בארץ-ישראל לא הביעו רצון שימשיך לשאת משרה זאת, הגיעה ועדת החקירה האמורה למסקנה, כי מינויו הראשוני של הרב נסים דאנון היה זמני, ועל כן אינו יכול להיחשב עוד כחכם באשי קבוע של ירושלים. כמורכב הזכירה הוועדה, כי המושג "סנז'יק"²⁶⁵ ירושלים" כלל את חברון, יפו וירושלים בלבד, ואילו רבני טבריה, חיפה וצפת קיבלו מינוי ישיר מקושטא ולא היתה אפוא לחכם באשי של ירושלים כל חסות עליהם. כך ששאלת המנהיגות הרוחנית-הדתית-הארץ-ישראלית מהווה בעיה חדשה, ואין לפתרה על-פי המתכונת של השלטון התורכי.

זמן מה לפני הכיבוש הבריטי הוגלה הרב דאנון לדמשק עם ראשי העדות האחרות, ואולם סמוך לכיבוש הבריטי חזר לירושלים. עם הכיבוש התרוקנו למעשה תפקידיו בעדה היהודית מכל תוכן, ומעתה ייצג באופן ממשי את ענייניה הכלליים של ירושלים "ועד העיר המאוחד ליהודי ירושלים" ואת ענייניה הדתיים ייצג משרד-הרבנות.

הוועדה שבראשה עמד היועץ המשפטי של ממשלת המנדט הבריטי, מר נורמן בנטויטש, ואשר דנה בעתיד תפקידו של החכם באשי, הקשיבה במהלך עשר ישיבות לעשרים ושבעה עדים מכל שכבות הציבור היהודי בארץ: רבנים, סופרים, עיתונאים, ראשי ועדי העיר ואנשי "ועד הצירים". לפני התגלתה קשת רחבה של דעות בדבר עתיד משרת החכם באשי. "אנשי ועד העיר האשכנזי" הישן, שיוצגו על-ידי הרבנים דיסקין וזוננפלד ונתמכו על-ידי הרב יעקב מאיר, דרשו המשך קיומה של משרת החכם באשי על תפקידיה הרוחניים והגשמיים. אולם קשה להניח שהרבנים היו כה תמימים וחשבו שיעלה בידם להקפיא את המציאות המתחדשת. כוונתם היתה, בוודאי, ליצור על-ידי דרישות קיצוניות לגיטימציה לבדלנותם כעדה דתית לכשיוחלט על הקמת מוסד הרבנות במתכונתו החדשה.

אמנם פירוט טענותיהם בפני ועדת החקירה אינו בידינו, אולם ממקורות אחרים ניתן לשחזר. עם שדרשו את המשך קיומה של משרת החכם באשי, טענו כי העדה האשכנזית קיבלה על עצמה בימי חייו של ר' יהושע ליב דיסקין, הגאון מבריסק, שלעולם לא יהיה אשכנזי במשרת החכם באשי.²⁶⁶ נראה שחששו מהכריזמה של הרב קוק וחשבו על-ידי כך למנוע את מינויו לחכם באשי. טענתם העקרונית של אנשי "ועד העיר האשכנזי" הישן היתה, כי הרבנות היא יצירה שהיא בבחינת "חדש אסור מן התורה", ומשום כך אינה מתקבלת כלל על דעתם. עם זאת הביעו בטחונם כי הנציב העליון לא יתערב בענייניהם הדתיים של העדות השונות, וכי לא יקבע בשאלה כה מרכזית כעניין המוסד הרבני.²⁶⁷ ואמנם, משפנו לנציב העליון וביקשוהו שאנשי עדתם לא יחויבו להיות כפופים למרותו של המוסד הרבני העומד לקום, נעתר להם הנציב בהתאם למדיניות אי-ההתערבות

264 הארכיון הציוני המרכזי [להלן = אצ"מ], 11-191, "הרצאת ועדה לחקירה בדבר משרת החכם באשי בפלשתינה (ארץ-ישראל)", מיום ב' בכסלו תרפ"א.

265 שפירושו דגל, מחוז, היה שטח בחלוקה המנהלית של האימפריה העות'מאנית שהיה נקרא גם ליווא בערבית.

266 ארכיון הרבנות הראשית [להלן אר"ר], מכתבי משרד הרבנות [להלן משה"ר] לרב י"ל הכהן פישמן מטבת תרפ"א.
267 מחזיקי הדת, מיום כ"ו בטבת תרפ"א.

בעניינים הפנימיים של העדות שנהגה ממשלת המנדט. אולם בהישג זה לא אמרו די. לדידם, עצם הקמת מוסד הרבנות היתה בו סכנה ליהדות הארץ-ישראלית והעולמית. על-כן המשיכו להילחם באמצעות המלחמה הציבורית, כדי לשכנע את חוגי הרב קוק למשוך ידם מהעניין. על-פי גישתו, דחה אותם הרב קוק והשתדל בכל מאודו להבליט את גדולת השעה של הקמת המוסד הרבני הרשמי, וברוח זו אף העיד בפני הוועדה.

בסופו של דבר המליצה הוועדה על הקמת מוסד הרבנות, והבריטים אכן התכוונו לעשות זאת. הרבנות הוקמה והם הכירו בה. היה זה המוסד היהודי הראשון שהוכר על ידם, ובכך ביקשו להדגיש את התייחסותם אל היישוב היהודי בארץ כאל עדה דתית ולא לאומית. סמכות זו נקבעה מחדש ב"תקנות" כנסת ישראל משנת תרפ"ח.

בניגוד לשלטון היחיד שהיה בידי החכם באשי בזמן התורכים, פוצלה הרבנות בין רב אשכנזי שתארו היה רב ראשי לארץ ישראל ובין רב ספרדי שנשא את התואר המסורתי 'ראשון לציון'. שניהם עמדו בראש מועצת הרבנות הראשית שמספר חבריה עם ייסודה עמד על שמונה. בתרצ"ו הוגדל המספר לעשרה חברים, ואילו בתקנה מתשכ"ג נקבע המספר לתריסר, מחצית אשכנזים ומחצית ספרדים. זה היה המוסד היחיד ביישוב ששמר על עקרון השוויון בין העדות. תחילה נקבע כי הרבנים יבחרו לתקופה מוגבלת של שלוש שנים ובתרצ"ו הוארכה התקופה לחמש שנים. אכן על פי רוב נערכו בחירות רק לאחר פטירת הרב הראשי. בשנת 1920 כשהוקם הממשל האזרחי הבריטי וה**רברט סמואל** מונה לתפקיד ה**נציב**, התחדשה בין היתר הפעילות להגדרת מעמדו של היישוב היהודי, שהיה לא ברור עד לאותה עת. כך קרה שמשלחות של יהודים מהארץ ניגשו לנציב והציגו טענותיהם, והנציב, כתגובה, מינה שתי וועדות: אחת שתבדוק את מעמדן של העדות הדתיות בארץ וסמכויותיהן; והשנייה לבחינת בעיית ההנהגה הדתית של היישוב היהודי. במהלך הדיונים התברר שקיימת נטייה להקמת מוסד הרבנות הראשית לארץ ישראל. לאחר דיונים ממושכים סביב שאלת דרך בחירת הרבנים ויחסי הייצוג בה, הוחלט על הקמת גוף בוחר ששני שלישי מאנשיו יהיו רבנים, ושליש יהיו נציגי ציבור מרחבי הארץ. הגוף כונס לראשונה ב-24.02.1921, ובחר על פי הצעתה של הוועדה בשני רבנים ראשיים: האחד אשכנזי - הרב **אברהם יצחק הכהן קוק**, והשני ספרדי - הרב יעקב מאיר. כך הוקמה הרבנות הראשית בשנת תרפ"א בחסות שלטונות המנדט הבריטי, במקום תפקיד **החכם באשי** שהתקיים תחת השלטון העות'מאני. בנוסף מונתה מועצת רבנות בת שישה חברים: שלושה אשכנזים ושלושה ספרדים. לצד מועצת הרבנות נבחרו שלושה יועצים חילוניים, שסמכותם היתה לא מוגדרת, אך ביטאה את דרישות הציבור להתאמת ההלכה לתנאי הזמן.

מחלוקת זו התפלגה לשלוש עמדות:

עמדת הרבנות - הרב קוק שאף לכך שמוסד הרבנות יהיה גוף אפוליטי המאחד ומאגד את כל הכוחות הפועלים ביישוב. משמעות הדבר היא שהרבנות צריכה לעמוד מעל כל המפלגות והארגונים השונים ביישוב, ולהשפיע על אזרחי הארץ היהודים בכל תחומי החיים. בהתאם לתפישתו, היה הרב קוק מעורב ככל יכולתו בסוגיות חברתיות, לאומיות ופוליטיות הקשורות לחיי היישוב, כגון עבודה עברית, חקלאות, עלייה, בטחון, ועוד. בהתאם לשאיפות אלה, פעלה הרבנות לעצב את החיים היהודיים ביישוב וטיפלה בנושאי עבודה בשבת, רישום נישואין וגירושין, כשרות, מינוי רבנים, דינים ושוחטים, והקמת מועצות דתיות לצורך שירותי דת בכל הקהילות בארץ.

עמדת השלטון המנדטורי - השלטון המנדטורי, לאחר שהבין את מורכבות הבעיה בפלשתינה-א"י, צמצם את הבטחתו בדבר הקמת בית לאומי ליהודים והחליט לדבוק בהכרה אתנית-דתית, ובהתאם שאף להעניק לרבנות עצמאות חלקית בלבד. על פי הגדרה זו, הרבנות הראשית היא המייצגת בפועל של הקהילה היהודית, אך עם זאת היו נושאים שבהם לא קיבלו השלטונות את עמדת הרבנות.

עמדות בתוך היישוב - הציבור החילוני-ציוני לא קיבל את עמדתו של הרב קוק בדבר מעמדה של הרבנות. בעיני ציבור זה, מוסד הרבנות לא היה עליון וגם לא שווה ערך למוסד ההנהגה החילוני-פוליטי. אולם היתה הבנה רחבה בקרב ציבור זה, שאין הם יכולים לצאת כנגד הרבנות, מכיון שההכרה של מוסד הרבנות בתנועה החילונית היתה חשובה הן למטרות פוליטיות חיצוניות והן למטרות פוליטיות פנימיות. בעיניהם, תפקידה של הרבנות היו צריכים להסתכם בהענקת שירותי דת.

אף כי רוב הציבור הדתי עמד מאחורי הרבנות הראשית, קבוצה קטנה הביעה התנגדות, מסיבות אחרות, לרבנות הראשית. בראש המתנגדים עמדו הרב [יוסף חיים זוננפלד](#) והרב יצחק ירוחם דיסקין, והתנגדות זאת יחד עם התנגדות למינויו של הרב קוק לרבה האשכנזי של ירושלים הובילה להתפרדות מהקהילה הדתית של ירושלים, והקמת 'העדה החרדית' כעדה יהודית נפרדת. התנגדותם למעמדה של הרבנות נבעה הן מהתנגדות עקרונית לרבנות ראשית כלל-ארצית, והן מחשש ממסוד קשר שוטף בין הממסד החילוני לרבנות, אשר עלולה להביא לידי התערבותו בחינוך ובהלכה הדתית.

הסכסוכים התמידיים בשאלות הרבנות, הוועדים שבעד והוועדים שכנגד, מלחמת בתי-הדין העדתיים בינם ובין עצמם ובינם ובין עדות אחרות, והעובדה שלכתר הרבנות המקומית והראשית היו כמה טוענים - כל אלו הביאו את רוב הציבור לכלל אדישות לגבי שאלת הרבנות²⁶⁸. כמה סופרים עסקו בשאלות אלו מעל דפי העיתונות, וביניהם הרב קוק, הרב פישמן, הרב ציטרון, הרב ברלין, דוד ילין וד"ר טהון. אלו ראו ברבנות "שאלת החיים של האומה" ואלו "שאלה המפריעה את החיים בהתפתחותם"; אלו דורשים להעניק לרבנות כוח משפטי רשמי ורחב, ואחרים מוכנים להעניק לה כוח מוסרי בלבד. אלו דורשים עצמאות של הרבנות, ואחרים דורשים השתלבותה באחד הארגונים של היישוב היהודי בארץ²⁶⁹. "ועד העיר המאוחד ליהודי ירושלים" שהיו לו אינטרסים פרטיקולריים בהקמת הרבנות הראשית, ראה צורך ליישר את ההדורים בעניין המחלוקת סביב הקמת הרבנות הראשית, לפחות בעיני הנציב העליון האחראי על הקמת המוסד. לפיכך שלח לו מכתב תודה על יוזמתו בהקמת הרבנות הראשית, תוך ציון שהרעיון נתקבל ברצון ובשמחה בקרב רוב הציבור; על כן הוא מתבקש להחיש את ההליכים לבחירת הרבנות הראשית²⁷⁰.

נראה שבשלבם המוקדמים של עבודת "ועדת החקירה בדבר משרת החכם באשי בפלשתינה ארץ-ישראל", ידעו חוגי הוועד הלאומי על קיומה, אך לא ייחסו אותה שעה חשיבות לנושא, בעיקר מפני שהעריכו כי הרבנות עתידה להיסחף לסכסוכים אין-סופיים. הם הופתעו ממסקנות הוועדה,

²⁶⁸ התור, כ"ו בשבט תרפ"א, י"ז באדר א' תרפ"א.
²⁶⁹ הארץ, י"ב באדר א' תרפ"א, י"ד באדר א' תרפ"א; דאר היום, י"ז באדר א' תרפ"א; התור, י"ז באדר א'.
²⁷⁰ הארץ, כ"ה בטבת תרפ"א.

ובעיקר מהחלטתה לגשת לגיבושו ולהקמתו של מוסד רבני ארצי בעל סמכויות רשמיות בתחומי המשפט וההנהגה הרוחנית. בישיבת הוועד הלאומי שהתקיימה ביום ט"ז בשבט תרפ"א, עמדה על סדר היום שאלה טכנית - בחירת שני נציגים לוועדה המכינה את אסיפת הרבנות הראשית, שיצורפו אליה בהתאם להמלצת הוועדה. אולם הוויכוח על בחירת הנציגים גלש ועבר לדיון עקרוני בשאלת היחסים שבין הנציב העליון ובין הוועד הלאומי ובין הרבנות. נציגי מפלגות השמאל וחוגים בקרב היישוב האזרחי, שדגלו בהקמת חברה חילונית משוחררת מכבלי המסורת והדת, הביעו דאגתם ממערכת היחסים הטובה ששררה בין הנציב העליון ובין החוגים המתונים ביהדות החרדית.

הקמת הרבנות הראשית

תוך כדי הדיון שנערך ב"ועד הלאומי" בשאלת הרבנות, הועלתה הטענה כי מאחר שהנציב העליון לא מצא לנכון להיוועץ בוועד הלאומי בשאלת הקמת הרבנות הראשית לארץ-ישראל, חייב הוועד הלאומי להחרים את ועדת הבחירות, בתקווה שהדבר יביא לא רק לאי-השתתפות נציגיו בוועדה, אלא אף להפסקת ההליכים לבחירת הרבנות הראשית, זאת עד שישותף הוועד הלאומי בהחלטות יסוד של שאלת הרבנות הראשית. חברים אחדים בוועד הלאומי הודו, שהם שגו בהתעלמם עד כה מקיום הבעיה ובכך שלא ביקשו קודם לכן רשות מהממשלה להביע דעתם בפניה. משום כך, טענו, היתה ההתנהגות של שתיקה הכרה דה-פקטו ברבנות הראשית, וכעת אין מה לעשות. מנגד טען המיעוט כי כל עוד היה מדובר במו"מ בין הממשלה והרבנים לא רצו להתערב, אולם כאשר פנתה הממשלה אל הוועד הלאומי וביקשה ממנו לתת לרבנות גושפנקא לאומית, הרי אין לעשות זאת. זאת ועוד, הרי שני נציגי הוועד הלאומי לא יוכלו - בתור מיעוט - לשנות שינוי של ממש את המלצות ועדת החקירה ועל כן אין להשתתף בה. בהצבעה שהתקיימה בתום הוויכוח, הצביעו 14 חברים בעד שיגור שני הנציגים לוועדת הבחירות, ואילו 5 התנגדו לכך בתוקף²⁷¹.

הוועד הלאומי שלח את נציגיו לוועדה הבוחרת אך התנגדות אנשי השמאל היתה עתידה לפרוץ ביתר תוקף דווקא לאחר בחירת הרבנות הראשית. במשך כשישה חודשים לובנה באופן אינטנסיבי שאלת הרבנות הראשית. תקופה זו החלה עם מינוי "הוועדה לחקירה בדבר משרת החכם באשי לפלשתינה ארץ-ישראל" והסתיימה עם כינון הרבנות הראשית.

בתהליך זה ניתן להבחין בשלושה שלבים :

(1) עבודת ועדת החקירה שהגישה מסקנותיה בב' בכסלו תרפ"א (13.11.20).

(2) עבודת הוועדה המכינה את האסיפה הבוחרת של הרבנות הראשית, אשר קיימה את ישיבותיה בימים ט"ז-ט"ז בשבט תרפ"א (25-26.1.21). ועדה זו מנתה 12 חברים, ובראשה עמד היועץ המשפטי לממשלת המנדט, מר נורמן בנטויטש.

(3) הוועידה לסידור הרבנות הראשית (האסיפה הבוחרת), אשר קיימה את ישיבותיה בימים י"ד-ט"ז באדר א' תרפ"א (22-24.2.21). בוועידה היו אמורים להשתתף 68 רבנים ו-34 נציגי הקהילות היהודיות בארץ ישראל.

הוועדות והוועידה עסקו בכמה נושאים : א. הגוף הנבחר והרכבו. ב. הגוף הבוחר את הרבנות

271 אצ"מ, 11-7224, פרטיכל אסיפת הוועד הלאומי מיום ט"ז בשבט תרפ"א (24.1.21). בין המתנגדים היו יוסף שפרינצק, יוסף אהרונוביץ, ברל כצנלסון וקורט בלומנפלד.

הראשית. ג. שאלת צירופם של נציגים חילוניים למועצת הרבנות. ד. שאלת הקמת בית-דין גבוה לערעורים. ה. הצעות לתיקונים בסדרי בתי הדין ובדיני ישראל. ו. שאלת מימון תקציב הרבנות הראשית.

הגוף הבוחר

רוב העדים שהופיעו בפני ועדת החקירה הגיעו למסקנה כי יש להקים בארץ-ישראל רשות דתית עליונה, אשר תחום פעולתה יהיה הארץ כולה ולא רק אזור ירושלים. רשות זו אשר תעסוק בשני תחומים - שיפוט והנהגה רוחנית - לא תוכל עוד להיות מיוצגת על ידי ממלא תפקיד אחד כבעבר, ועל כן יש להקים חבר רבנים על פי הדגם של משרד הרבנות הירושלמי²⁷², בו יהיו שמונה רבנים, מהם ארבעה ספרדים וארבעה אשכנזים, כאשר בראש חבר הרבנים תעמוד נשיאות של שניים, על פי אותו מפתח. בהתאם להצעת ועדת החקירה, תשמש מועצת הרבנות בהרכבה המלא מוסד בעל סמכות עליונה לענייני הדת היהודית בארץ-ישראל. עם זאת ישמשו ששת חבריה, מלבד הנשיאים, גם ביה"ד של ירושלים, ואילו חברי המועצה בצירוף אחד הנשיאים בראשם יהיו בית-דין עליון לערעורים. הסדר זה ראתה ועדת החקירה כזמני, עד אשר תתגבש אחדות האומה ואפשר יהיה להגיע לידי הסכמה כללית לבחור בא כוח אחד שיהיה בר סמכא הדתי העליון של יהודי ארץ-ישראל. יש לציין, כי באי כוח העדה הספרדית שהעידו בפני ועדת החקירה, טענו טענה של חזקה לגבי משרת החכם באשי, ודרשו שיתמנה ראש דתי אחד בתנאי שיהיה זה ספרדי. בהצעת הפשרה, בדבר שני נשיאים, ראו הרעה לגבי המצב בעבר, אולם הסכימו לכך רק למען שלמות העם.

בדיוני "הוועדה המכינה את הוועידה לסידור הרבנות הראשית" נשמעו ערעורים על המבנה המוצע של המוסד. משרד הרבנות של יפו ערער על מספר חברי מועצת הרבנות הראשית. לטענתו, אין שמונה דיינים יכולים לשבת כבית-דין מפני שיהיו בית-דין שקול, ואין זה מן הראוי למנוע בגלל המספר השקול מאחד החברים מלהשתתף בדיונים מהותיים או משפטיים. נראה גם שרבני יפו חששו מהשתלטותם של רבני ירושלים על הרבנות הראשית, ומצמצום סמכויותיהם בעתיד עם הקמת המרכז הרבני בירושלים. לפיכך הציעו לתת למשרדי הרבנות הגדולים ברחבי הארץ ייצוג נאות במוסד הרבני הארצי. כוונתם היתה לקבוע מראש חלוקה של תשעת המקומות באופן שארבעה יהיו מירושלים: שני הנשיאים ושני חברי ביה"ד המקומיים, וחמשת האחרים יהיו מיפו, חיפה, חברון, צפת וטבריה. הצעות משרד הרבנות של יפו לא נתקבלו על דעת רוב חברי הוועדה המכינה, כיוון שזו הסתמכה בדיוניה על הצעות ועדת החקירה כמחייבות לחלוטין. לטענתם בדבר הקושי ביצירת בית-דין שקול ענו, שאחד מחברי מועצת הרבנות הראשית או אחד מהנשיאים יוותר על השתתפותו בדין, על פי סדר קבוע מראש. דרישתם לייצוג ערי השדה נדחתה אף היא, בטענה שהחברים שייבחרו למועצת הרבנות הראשית ייבחרו בלי להתייחס למקום מגוריהם

272 ההכרעה בכיוון זה באה בעקבות העמדה האחידה שנקטו כל חברי משה"ר בתמיכתו של הרב קוק. חברי המשרד חתמו על הסכם פנימי, המבטיח את מעמד כל החברים במוסד החדש העתיד לקום, להוציא את נשיאי משה"ר הזקנים, הרבנים חיים משה אלישר ודוד ליפמאן שוהבקס, שאמורים היו לצאת ליפנסיה". בהסכם הפנימי נאמר בין היתר: "להיות כי בימים האלה עתידה שאלת הרבנות בארץ-ישראל ובירושלים להיפתר, ובכך אחרי מו"מ והתבוננות הראויה בעניין שכזה, החלטנו כולנו בדעה אחת חברים ברצ"ה שלא להיפרד א' מעל חברו, שכל הדרוש בעניין הזה, הן בנוגע למשה"ר שלא לשבת אף אם אחד יידחה ממשמרתו, והן בנוגע לסידור בחירות וכדומה ללכת באחדות גמורה...".

וייצגו אל נכון את יהודי ארץ-ישראל כולה, שכן למעשה אין שום חילוקי דעות בין יהודי ירושלים ליהודי שאר ערי ארץ-ישראל.

הוועידה לסידור הרבנות לא התייחסה מלכתחילה לשאלת מספר חברי מועצת הרבנות ונשיאיה. השאלה הועלתה על ידי הנציב העליון, אשר הביע צער בפני הוועידה על שלא מצאו אפשרות למסור את הרבנות הראשית לידי נשיא אחד. "תקוותי חזקה", אמר, "כי לא ירחק היום והראשות הדתית העליונה ביהדות הארצישראלית תתכונן כמלפנים בהעדר הבדלים בלתי חשובים אלה, לשם הבלטת ייחודו של הגזע היהודי"²⁷³. מדברים שהופיעו בעיתונות, נראה שגם הרב קוק לא שש להתחלק במשרה שראה עצמו ראוי לה. בהודעתו כתב כי הוא רואה ברכה גם בשני רבנים ראשיים, ובהזדמנות זו הזכיר את דברי חז"ל על קנאת הלבנה בחמה והתנגדותה לשני מלכים בכתר אחד. כמו כן הזכיר את הזוגות הרבים שכינהו בנשיאות בישראל וכמובן גם את הראשונים, אהרן ומשה²⁷⁴.

אשר לשאלת ייצוגן של ערי השדה ברבנות הראשית, העלה הרב מרכוס מחיפה בפני הוועידה לסידור הרבנות הראשית הצעה של הרגע האחרון, לפיה ייבחרו למועצת הרבנות הראשית לפחות שני רבנים שאינם מירושלים. אולם הרב קוק ענה כי בשנה הראשונה לקיום מועצת הרבנות תהיה זהות בין רבנות ירושלים לבין הרבנות הארצישראלית. רק אם יוכח לאחר מכן שקיימות בעיות אשר בעטיין אמנם יש צורך במוסד מיוחד, יפרידו בין רבנות ירושלים לרבנות ארץ-ישראל. כדי להבטיח לפחות שיקול דעת מרבי מצד חברי מועצת הרבנות הראשית ונשיאיה, העלה הרב מרכוס הצעה אחרת, לפיה כל החלטה של אחד או שניים מחברי הנשיאות מחייבת הסכמה מוקדמת של כל חברי המועצה, וכדי שכפיפותם של הנשיאים תהיה מוחשית יותר, הוצע כי הם לא ייבחרו ישירות על ידי הוועידה הבוחרת, כי אם על ידי שמונת חברי מועצת הרבנות. למעשה התעלמה הוועידה הבוחרת מהחלטה זו ושני הנשיאים נבחרו על ידי וזכו בכך למעמד עדיף על חבריהם במועצת הרבנות. מבין השניים זכה הרב קוק במלוא האמון משום שנבחר פה אחד על ידי הוועידה, ובאי הוועידה אף קמו לכבודו ומחאו לו כפיים, בעוד שהרב יעקב מאיר נבחר בהצבעה חשאית בקלפי בתמיכתם של כמחצית המשתתפים בהצבעה²⁷⁵.

לגבי התארים של שני הנשיאים, לא קבעה ועדת החקירה דברים ברורים. במקום אחד נאמר כי הנשיא האשכנזי יישא את התואר "רב ראשי" ואילו הנשיא הספרדי יישא את התואר המסורתי "ראשון לציון". אולם במקום אחר בדו"ח נאמר, כי שני הנשיאים יהיו רשאים לשאת את התואר "רב ראשי". בגלל אי הבהירות שנוצרה בעניין זה, בעקבות דו"ח ועדת החקירה, פנה משרד הרבנות הירושלמי אל נורמן בנטויטש בדרישה שלא לקפח את "הראשון לציון", הרב הספרדי, ולהרשות לשני הנשיאים לשאת את התואר "רב ראשי"²⁷⁶. נראה שכך אמנם היתה ההחלטה שנתקבלה.

שאלה עקרונית אחרת הייתה משך תקופת כהונתם של חברי מועצת הרבנות. משרת החכם באשי הייתה מסורה לנבחר למשך כל ימי חייו. אולם ועדת החקירה בדבר משרת החכם באשי הציעה,

273 התור, מיום כ"ד באדר א' תרפ"א (4.3.21).

274 הארץ, כ"א באדר א' תרפ"א (1.3.21).

275 שם.

276 אר"ר, מכתבי משה"ר, לנורמן בנטויטש מיום א' בטבת תרפ"א (12.12.20).

שמועצת הרבנות תיבחר למשך שלוש שנים בלבד, שבסופן תתקיימנה בחירות חדשות. הוועדה המכינה לא התייחסה לשאלה זו, ואולם הוועידה לסידור הרבנות העלתה אותה מחדש בכמה משיבותיה. היו שהציעו שהבחירה תהיה לכל החיים, אולם אחרים, וביניהם גם רבנים, דרשו אף לקצרה למשך שנה אחת. נימוקם היה, כי אמנם כאשר מדובר בבחירת רבנים מקומיים, יש לחוס על כבודם ועל כן ראוי שהבחירה תהא לכל החיים, אך לא כן כאשר מדובר במשרה על-קהילתית שהיא בעלת חשיבות מיוחדת, שאז יש לבחור רבנים אלו לתקופת ניסיון קצרה למשך שנה אחת בלבד. היועץ המשפטי, מר נורמן בנטויטש, דרש לעמוד על המלצת ועדת החקירה שהבחירה תהיה לשלוש שנים, אולם עקב התנגדותם העיקשת של נציגי קהילות ורבנים בודדים, נוסחה הצעת פשרה האומרת שהבחירה תהיה לשלוש שנים. אולם אם אחרי שנה תבוא דרישה מצד הקהילות או מצד משרדי הרבנות המקומיים לבחירות חדשות, "תשים הממשלה את לבם לדרישה זו"²⁷⁷.

הגוף הנבחר

"ועדת החקירה בדבר משרת החכם באשי לפלשתינה ארץ-ישראל" קבעה כי לצורך בחירת חבר הרבנים, או "מועצת הרבנות", כפי שנקרא הגוף לאחר מכן, יש לקרוא לאסיפת בוחרים מיוחדת. אולם הודגש כי העדה היהודית לא תוכל לבצע את הבחירות בעצמה ללא עזרה ממשלתית. על-כן נדרשה הממשלה להקים ועדה מיוחדת אשר תכין את האסיפה הבוחרת. בהתאם לדעת רוב העדים שהופיעו לפני ועדת החקירה, נתגבשה ההשקפה שאסיפה זו צריכה להיות מורכבת בעיקרה מרבנים, ומיעוטה מנציגי הקהל במושבות ארץ-ישראל ועריה. לגבי מספר המשתתפים, הועלתה הצעה למספר הסמלי ע"א, כמספר חברי הסנהדרין. ההצעה הזאת ירדה מעל הפרק משהוחלט כי באסיפה ראשונה זו ראוי שישתתפו כל רבני ארץ-ישראל בלי קשר למספרם. במקביל לכך נתקבלה החלטה כי מספרם של נציגי הקהילות יהיה שליש מחברי האסיפה, כלומר - מחצית ממספר הרבנים.

שאלת הרכב הגוף הבוחר הועלתה מחדש בדיוני הוועדה המכינה. גם שם, כמו בדיוני ועדת החקירה, היתה הסכמה כללית שהגוף הבוחר יהיה דמוקרטי ורחב ככל האפשר. זאת, כדברי נורמן בנטויטש, יו"ר הוועדה, כדי שבעת הצורך תוכל הרבנות לתת הוראות בנות-סמך לכל חוגי היישוב בארץ. לנגד עיניהם של חברי הוועדה עמד הלקח שנלמד ממשרד הרבנות, שלא הצליח להטיל את מרותו על כל תושבי ירושלים, בין היתר בגלל החוג המצומצם של הגופים שבחרו בו. מן המישור העקרוני החל הדיון לעבור למישור מעשי יותר. לאחר ויכוח בשאלה מי הוא "רב" לצורך השתתפות באסיפה, הוחלט ב-1921 על קביעת שלושה קני-מידה:

(1) כל המכהן בתפקיד רבנות בארץ-ישראל.

(2) מי שכהן בעבר בתפקיד ברבנות בארץ-ישראל.

(3) גדול בתורה הראוי להיות רב.

לעומת זאת, נדחתה ההצעה לאפשר השתתפות לכל מי שהשתלם והוסמך לתפקיד רבנות, אך נבצר ממנו לשרת בתפקיד מחמת מיעוט הקהילות היהודיות בארץ-ישראל. כמו כן נדחתה הצעה לכלול ברישמת המשתתפים את כל ראשי הישיבות של ארץ-ישראל. בהתאם לשני קני-המדה הראשונים,

277 אר"ר, מכתבי משה"ר, להרב י"ל הכהן פישמן מיום כ"ו באדר א' תרפ"א (6.3.21), ובו תיקון לפרוטוקול ועידת הרבנות הראשית המופיע בהתור, כ"ד באדר א' תרפ"א (4.3.21), בו מדובר רק על דרישה לבחירות מצד הקהילות.

נמצאו בארץ שישים ושלושה רבנים, מהם שלושים וארבעה מירושלים, חמישה מיפו, חמישה מחברון, שניים מחיפה, חמישה מטבריה, שישה מצפת ורב מכל אחת מהמושבות: פתח-תקווה, ראשון-לציון, רחובות, שפיה, זכרון-יעקב ועקרון. על-פי קנה המידה השלישי נבחרו חמישה גדולי תורה, מהם שלושה מירושלים ושניים מיפו. סך הכל היו בגוף הבוחר שישים ושמונה רבנים. בהתאם לכך נקבע מספר נציגי הקהילות לשלושים וארבעה, לפי המפתח הבא: שישה עשר מירושלים, חמישה מיפו, שניים מהערים: חיפה, טבריה וצפת, שלושה ממושבות יהודה ונציג אחד מחברון, ממושבות השומרון, מהגליל התחתון ומהגליל העליון.

אולם עד מהרה הופר היחס שהוסכם עליו מראש, ולפיו יהיו שליש מהנציגים חילוניים ושני שלישים יהיו רבנים. כמה ימים לפני כינוס האסיפה הבוחרת, משנתפרסמו תוצאות הבחירות של נציגי "ועד העיר המאוחד ליהודי ירושלים", נתברר כי מצויים בין הנבחרים אנשים העומדים בראש המאבק הציבורי נגד מסירת סמכויות שיפוט לרבנות, ודורשים יצירת מערכת שיפוט עברית חילונית. במכתב למערכת עיתון 'הארץ' פנה הרב י"ל פישמן-מימון לאנשים האלה וביקשם להתפטר מחברותם באסיפה הבוחרת, משום שאין להם כל רשות מוסרית להשתתף בוועידה הזאת, הבאה בעיקר לחדש את כבוד הרבנות ולתת לה כח רשמי²⁷⁸. במקביל העלה משרד הרבנות הירושלמי את שאלת חוסר האיזון שייווצר בין הרבנים לבין הנציגים החילוניים, גם בגלל אי השתתפותם הוודאית של כשמונה מרבני "ועד העיר האשכנזי" הישן. דרישת משרד הרבנות היתה, אפוא, לאזן את היחס על ידי כך שאת מקומם ימלאו רבנים אחרים²⁷⁹. בעיות אלה ואחרות נוספו מדי יום ביומו עד לפתיחת ועידת הרבנות.

בשלב זה כבר היה ברור, כי חילוקי הדעות בין הרבנים ובין הנציגים החילוניים בוועידה יהיו חמורים, ויכללו גם את שאלת הרכב מועצת הרבנות הראשית, שאלת הנציגים החילוניים שבה ועוד. מאחר שהנציגות החילונית בוועידה היתה גדולה משליש, חשש הרב קוק שמא ידרשו נציגות ביחס דומה גם במועצת הרבנות הראשית - הצעה שעמדה למעשה על הפרק בצורה של צירוף שלושה חילוניים למועצת הרבנות הראשית. עמדת-כוח כזאת היתה עלולה לשמש פתח לניסיונם להתערב בתוכן עבודת הרבנות. לדעת הרב קוק, נתנה הממשלה המנדטורית תוקף להשתתפות הנציגים החילוניים בוועידה רק לשם יצירת המסגרת הרבנית, אולם לא התכוונה לאפשר להם בכך ליטול חלק בעבודת הרבנות עצמה. ואכן, בשלב מסוים של דיוני הוועידה, משהחרימו הנציגים החילוניים של הקהילות את הישיבה החמישית, הביע הרב קוק במפורש את מורת רוחו מהתערבות של גופים שמחוץ לרבנות בענייניה ובדרך עבודתה. לדעתו, גם אם תצומצם בשל כך סמכות הרבנות, יש לחתור להקמת רבנות בלתי תלויה, ולו גם למראית עין, ואין לאפשר בשל כך כניסת גורמים חיצוניים למוסדותיה.

ואכן, הרב קוק השתדל בכל כוחו שלא ייווצר מצב שכלפי חוץ יהיה רושם שהרבנות היא "רבנות מטעם". לפיכך ניסה כבר עם כינוס הוועידה לבצע תכנית של בחירה בניגוד לכל מה שהוכן מראש. לפי הצעתו תבחר הוועידה ע"א רבנים, כמספר חברי הסנהדרין, הע"א יבחרו כ"ג מביניהם,

278 הארץ, ז' באדר א' תרפ"א.

279 אר"ר, ממכתבי משה"ר, לנורמן בנטויטש מיום י"ב באדר א' תרפ"א - המכתב האחרון של משרד הרבנות הירושלמי. "ועד העדה הספרדית" דרש תוספת ארבעה עשר רבנים ספרדים לגוף הבוחר, אך לא נענה. כמו כן נדחתה תביעתו שהספרדים יבחרו את רבניהם והאשכנזים את רבניהם, דאר היום, ט"ו באדר א' תרפ"א.

כמספר חברי כל אחד משלושת בתי-הדין שהרכיבו את הסנהדרין, והכ"ג יבחרו את שמונת חברי מועצת הרבנות הראשית. על הרעיון הזה חזר הרב קוק במשך כל שלושת ימי הדיונים. נציגי הקהילות טענו לעומת זאת, כי באסיפת הוועד הכללי שבחרה את החכם באשי, היו שישים מקרב שמונים הנציגים חילוניים ורק עשרים רבנים²⁸⁰. אולם טענתם זו לא עמדה בפני הביקורת משני טעמים: ראשית, החכם באשי היה מנהיג רוחני וחילוני גם יחד, מה שאין כן הרב הראשי, שממנו ניטלו כל הסמכויות החילוניות שהיו בידי החכם באשי והועברו, בתקופת השלטון הבריטי, לגופים הלאומיים והעירוניים. שנית, הנציגים החילוניים שהשתתפו בבחירת החכם באשי לא היו חילוניים במובן המקובל; גם הם היו יהודים שומרי תורה ומצוות, מה שאין כן לגבי חלק ניכר מהנציגים החילוניים באסיפה הבוחרת.

התנגדות חרדים קיצוניים להקמת הרבנות הראשית

אנשי "ועד העיר האשכנזי הישן" התנגדו, כידוע, למיסוד הרבנות בכל מסגרת רשמית, לפיכך ניסו בכל דרך לעורר את הציבור כדי למנוע קידום הקמת הרבנות הראשית. אף בעת הזאת, כמו במאבקים הציבוריים האחרים שידעה ירושלים עד אז, הבינו כי מלחמת כרוזים, כל כמה שהיא גורם לוואי ובלתי מכריע, יש לה בכל זאת משקל כלשהו. יחד עם שהביעו בפני ועדת החקירה התנגדות עקרונית להקמת הרבנות הראשית, פתחו במלחמה פנימית על כיבוש דעת הקהל החרדי לצידם. במקביל לתחילת עבודת ועדת החקירה, פרסמו חוברת השמצה חריפה על הרב קוק. החוברת הנושאת את השם 'קול שופר' [מאת עקיבא בן שלמה זלמן פרוש, נגד הספר 'אורות' שפורסם בתר"פ] היא למעשה לקט של השמצות נגד הרב קוק שהופיעו כבר קודם לכן, בפרסומים וכוללת נושאים שונים, כגון: יחסו הפשרני לחלוצים, שאלת היתרי עיבוד קרקעות בשנת שמיטה וכדומה. בכרכם בדברי הפולמוס את הרב קוק יחד עם תלמידו הרב יעקב משה חרל"פ, הם כותבים: "מה המה עושים בערי יהודה ובחוצות ירושלים. הנה הכהן אי"ה הרואה וי"מ החוזה הולכים ומתנבאים וגם להקת נביאי שקר עמהם, כי הנה הגאולה באה ורוח משיחות ובולמוס אחזתם. כי התרפים דיברו און והקוסמים חזו שקר"²⁸¹. כרגיל, פטור בלא כלום אי-אפשר, וכנגד הפרסום הזה נקראה אסיפת רבנים ומנהלי תורה וחסד, שחתמו על כרוז בשם "תרוממה קרנות צדיק", ובו דברי מחאה על המתפרצים כנגד הרב קוק: "אוי לאזנים שכך שומעות. כל יהודי כשר צריך ומחויב לקרוע את בגדיו לשמע חילול קודש נורא כזה"²⁸². עם פרסום הידיעות בציבור על נטיית ועדת החקירה להקים את מוסד הרבנות הראשית, התחילו החרדים לאסוף חתימות ולערוך עצומה נגד הכוונה הזאת²⁸³. בטיעוניהם כלפי ועדת החקירה, ביקשו לשכנע את הנציב העליון כי הרבנות הראשית שהוחלט להקימה מנוגדת לרוח ההלכה היהודית, וכי על מנת שממשלת המנדט לא תואשם כפוגעת בזכויות המקודשות של חופש הפרט, יהא עליה לאשר את קיומה של עדה חרדית נבדלת, הכוללת רבנות ובתי-דין נפרדים. ואמנם, בר"ח אדר א' תרפ"א, כשבועיים לפני קיום הבחירות לרבנות הראשית, פנו אל הנציב העליון וביקשו הבטחה בכתב שאנשי עדתם לא יחויבו להיות כפופים למרותה של הרבנות הראשית העומדת להיבחר²⁸⁴. ואכן, בניגוד למה שהיה

²⁸⁰ הארץ, כ"א באדר א' תרפ"א, ד"ר קלוי-זנר: "עמדת החילוניים באסיפה הכללית של סדור הרבנות".

²⁸¹ "קול השופר", יום שנאמר בו ויהי אור בחודש אלול שנת "להבדל מספרי החיצונים" לפ"ק ג' באלול תר"פ. ²⁸² הראי"ה קוק - תערוכת יובל, מוצג ג/ 198.

²⁸³ דאר היום, כ"ג בטבת תרפ"א.

²⁸⁴ הארץ, ז' באדר א' תרפ"א.

ידוע בציבור באותה שעה, הודיע הנציב ל"ועד העיר האשכנזי" הישן, כי עדתם לא תוכרח לקבל את המרות השיפוטית של מועצת הרבנות העומדת להיבחר²⁸⁵. הודעה זו היתה, למעשה, הבטחה לאוטונומיה שיפוטית במסגרת הקהילה היהודית, היינו הבטחה לקיומו של "בית דין צדק לעדת האשכנזים".

אם חשב הנציב העליון להשתיק בכך את סערת הרוחות בקרב הציבור החרדי, הנה התברר שטעה. ביום ח' באדר א' תרפ"א, התכנסה אסיפת רבנים בבית הרב יצחק ירוחם דיסקין, והחליטה שעצם בחירת מוסד הרבנות הראשית העומדת להיערך "מהווה סכנה עצומה ליהדות הארצישראלית והעולמית", וכי אסור לרבנים אשר דבר ה' יקר בעיניהם להשתתף באסיפה זו. על כן גוזרים באי האסיפה תענית ציבור לביטול הגזירה האמורה לחול ערב הבחירות ביום י"ג באדר תרפ"א²⁸⁶. לאופי התקיף של האסיפה סייע כרוז אנונימי בשם "תיקונים בדת?!" שהופץ בירושלים. הכרוז, שכלל ציטטות מדו"ח ועדת החקירה בדבר משרת החכם באשי, עורר התנגדות חריפה בחוגי הרבנות כולם, קיצונים ומתונים כאחד. נכללו בו דברים שנאמרו בוועדה, על הצורך לתקן תקנות שונות בסדרי המשפט, בדיני ישראל וכן בדבר צירוף שלושה אנשים חילוניים למועצת הרבנות הראשית²⁸⁷.

הלך הרוח הסוער שהתעורר בקרב חרדי ירושלים, נוצל היטב על-ידי החרדים הקיצוניים. הם שיגרו שני שליחים אל הרב קוק, כדי לשכנעו כי המוסד הרבני החדש עלול רק להזיק ולהרוס את הדת היהודית, ומשום כך הם מבקשים ממנו שלא להשתתף בבחירות וגם להשפיע על הרבנים הסרים למרותו לעשות כן²⁸⁸. אולם הרב קוק התנגד בתוקף לגישתם. כמותם גם הוא דחה בתקיפות את הצעות התיקונים שהועלו בוועדת החקירה, אך בניגוד להם לא כרך את עצם הקמת המוסד הרבני בהיענות להצעות האמורות. הסכמתו של הרב קוק להקמת המוסד הרבני בחסות רשמית של השלטונות הבריטיים, היתה מעוגנת במידה רבה בהשקפתו הכללית על הצורך בהקמת מוסד רבני עצמאי ככל האפשר. אילו הוקם המוסד הרבני בחסותו של מוסד יישובי כלשהו, היה הדבר מחייב כפיפות למרותו מרצון או מאונס. אולם לא כן הדבר לגבי החסות-מרחוק של הממשלה הבריטית. היא נהגה בסובלנות ובמדיניות של אי התערבות בענייניהם הפנימיים של העדות הדתיות, ולפיכך לא יכול הקשר אליה להשפיע על הכרעות מהותיות הקשורות בשאלות הדת ומשפטה. מלבד זאת, היתה בהכרה בריטית רשמית ברבנות הראשית, מעלה חשובה ביותר, בהיותה הסמכות הרשמית החוקית העליונה בארץ-ישראל. לפי תפיסתו של הרב קוק, היתה הממשלה הבריטית צריכה להיות מכשיר טכני בלבד להקמת הרבנות הראשית, ואילו את עצם בחירתה ראה כפעולה עצמאית של רבני ישראל²⁸⁹. בגושפנקא הבריטית מרחוק היה לרבנות הראשית, למעשה, יתרון על פני משרד הרבנות, שהיה נתמך ותלוי וחוסה במוסדות היישוביים שהקימוהו, הלא הם "ועד הצירים" ו"ועד העיר המאוחד ליהודי ירושלים".

²⁸⁵ גנזך המדינה, תיק 154/2 המזכירות הראשית של ממשלת פלשתינה (ארץ-ישראל). מובאה המצויה במכתב ששיגר "ועד העיר האשכנזי" הישן לשר המושבות הבריטי ביום 9.12.24. למובאה אין תאריך מדויק, אך מתוכנה ברור כי נאמרה לפני בחירת הרבנות הראשית בט"ז באדר א' תרפ"א (24.2.21).

²⁸⁶ אע"י, תיק רבנות כרוז "אסיפת הרבנים מצוקי ארץ" מיום ח' באדר א' תרפ"א. וכן, שם, כרוז "דעת תורה" מיום ח' באדר א' תרפ"א, בו נאמר: "ולא ישתתפו ח"ו בנטיעת אשירה בידי אצל מזבח ד'...".

²⁸⁷ שם, כרוז "תקונים בדת!", אדר א' תרפ"א.

²⁸⁸ דאר היום, י"ב באדר א' תרפ"א.

²⁸⁹ התור, כ"ד באדר א' תרפ"א.

מתוך חשש שמא ימוטט הלך הרוח הסוער שעוררו חוגי החרדים הקיצוניים את המאמצים שנעשו להביא להקמת המוסד הרבני בחסות הממשלה הבריטית, יצא הרב קוק להגן על גישתו. ב"מכתב גלוי" המיועד לעיניהם של הרבנים זוננפלד ודיסקין הכריז: "כל רבני האסיפה כולם עומדים חזקים מצור נגד כל רוח מחבל ומהרס, נגד כל מי שרוצה לנגוע בדין ומשפט תוה"ק ובמנהגי ישראל הקדושים אפילו כמלוא נימא"²⁹⁰. על כן דרש מהם הרב קוק להשפיע על כל הנשמעים להם לחדול מלשלוח יד בבניין בית ישראל ומלהפיץ שערוריות ומחלוקות, ותחת זאת להתלכד בשעה גדולה זו של בניין התורה והמשפט בצורה רשמית²⁹¹. ברוח זו פנו גם חוגי הרבנים בירושלים, בתייהדין, מוסדות החסד והתורה אל המוני העם בהביעם "דעת תורה" לפיה מחויבים לשמוח ביום בחירת הרבנות הראשית בשל "השבת כבודנו הראשון" הנובע מכך²⁹². כנגד קריאתו של הרב זוננפלד לקיים יום צום ותענית ציבור ב"ג באדר א' תרפ"א, יצאו חוגי הרב קוק במודעה "לאפרושי מאיסורא", בה נאמר כי אסור לצום באותו יום, משום שתענית ציבור מותר לקבוע רק לשם שמים ולא "לכבוד עצמו של יחיד". על כן יזהר הציבור מלהיכשל בתענית שהיא בגדר "הן לריב ומצה תצמו"²⁹³.

משלא הועילו לרבנים החרדים פעולות השכנוע כלפי השושבינים העיקריים בהקמת הרבנות הראשית שימשכו ידם מהעניין, ניסו להביא לפיצוצה של האסיפה הבוחרת. הם פרסמו ברבים את תוכן המכתב ששיגר אליהם הנציב העליון, הרברט סמואל, ובו הבטיחם כי קהילתם לא תהא תלויה ברבנות הראשית העתידה להיבחר. מאחר שמשמעות ההבטחה היתה למעשה גם הצרת מרחב הפעולה של הרבנות הראשית, העדיפה הממשלה המנדטורית לשמור עליה בסוד, לפחות עד לכינונה של הרבנות הראשית. אנשי "ועד העיר האשכנזי" הישן שפרסמו זאת ביקשו, כנראה, לערער את אמונם של החרדים שבחוגי הרב קוק בכוונות הטובות של הממשלה המנדטורית בנוגע להקמת הרבנות הראשית. ואמנם משנודעו והציגו את הגילוי בפני מר נורמן בנטויטש, הוא טען בצורה מגומגמת ביותר כי אין הדבר נכון וכי לרבנות תהא סמכות בלעדית לדון דיני תורה. עם זה, ביקש שלא לכופ אחדות על אלה המעוניינים בבדלנות. כצפוי, לא סיפקה תשובתו זו את הרבנים. דיוני האסיפה הופסקו ומשלחת של שלושה הובהלה אל הנציב העליון. תשובתו של הנציב למשלחת נאסרה לפרסום; עורכי הוועידה נתבקשו לעזוב את האולם ועל העיתונאים נאסר לדווח עליה. ואולם מתוך דברי הנאומים במשך האסיפה מסתבר כי הנציב אכן הודה שהובטחה לאנשי "ועד העיר האשכנזי" הישן אוטונומיה כלשהי, וכי הוא אינו מתכוון להתערב בענייניהם הפנימיים של העדות ובודאי שלא לכפות את רצון האחת על רעותה.

מימון הקמת הרבנות הראשית

במשך כל שנות קיומו שאף משרד הרבנות הירושלמי להיות "חי הנושא את עצמו", אך לא עלתה בידו. כל עוד לא קבל ייפוי-כח רשמי של ב"ד בלעדי בירושלים, צריך היה להעניק את שירותיו חנים כפי שנהגו בתי הדין העדתיים האחרים²⁹⁴, לקבל משכורות גם ממקורות אחרים. בהקשר

²⁹⁰ התור כ"ד אדר א' תרפ"א.

²⁹¹ שם, שם.

²⁹² אע"י, תיק רבנות. כרוז "דעת תורה" מיום ח' באדר א' תרפ"א.

²⁹³ שם, כרוז "לאפרושי מאיסורא" מאת הרבנים גאוני בתי-הדין הצדק פרושים וחסידים דפעה"ק תובב"א

שליט"א, מיום י"ב באדר א' תרפ"א.

²⁹⁴ אר"ר, מכתבי משה"ר, אל "ועד הצירים" מיום א' במרחשון תרפ"א (13.10.20).

לכך הועלתה בקשה, לדרוש מהרבנים שלא לתת חסותם לאיסוף כספים של מוסדות עמהם היו קשורים בעבר²⁹⁵. בישיבה אחרת שהתקיימה עוד קודם, בכ"ט אדר א' תרפ"א (9.3.21), הוחלט באופן כללי על תקציב של 365 ל"מ למשכורות הרבנים והוצאות המשרד, וכן הוחלט להשלים את משכורתם של הרב חיים אלישר, הרב שוהבסקס והרב דוד פפו, חברי משרד הרבנות שלא נבחרו למועצת הרבנות הראשית, עד לסכום של 15 ל"מ לחודש לכל ימי חייהם. נוסף לזאת הוחלט להעניק פצוי חד פעמי של 250 ל"מ לרב ניסים דאנון, החכם באשי היוצא²⁹⁶.

פרק שישי: הרבנות הראשית במדינת ישראל

מעמדה של הרבנות במדינת ישראל – מימושו או אי מימושו של החזון

מעמד הרבנות לאחר קום המדינה

לאחר קום המדינה נחקקו חוקים שהסדירו את מעמדה של הרבנות הראשית:

- חוק שיפוט בתי הדין הרבניים - שקבע כי הדין הדתי יהיה תקף לגבי תחום המעמד האישי (קרי נישואין, גירושין וכו').
- חוק הדיינים - חוק שיוצר הפרדה בין הרבנות לבין מוסדות השיפוט הדתיים וקבע כי:
א. הדיינים בבתי הדין יהיו קבועים, וימונו על ידי ועדת מינויים הכוללת בין היתר אנשים מקצוע, לא בהכרח דתיים. ב. הרבנים הראשיים יהיו, כל אחד בתורו, אב בית הדין הרבני לערעורים.

החוק גם קבע כי אין העדפה רשמית בחוק לדת היהודית על פני דתות אחרות.

הוקם משרד ממשלתי לענייני דת, שתפקידו למלא תפקידים שהיו בעבר בתחומי סמכותו של הנציב העליון.

בצה"ל הוקמה רבנות ראשית, שתפקידה היתה הוראה בתחום הדתי, סיפוק צרכיו של החייל הדתי, ושמירה על הוראות דתיות המופיעות בפקודת המטכ"ל. בשנת 1980, תש"ם, נחקק "חוק הרבנות הראשית לישראל", שמפרט את דרכי בחירתם של הרבנים הראשיים ומועצת הרבנות ואת משך כהונתם. מועצת הרבנות הראשית היא הגוף העליון של הרבנות הראשית לישראל. אחד הרבנים הראשיים מכהן כראש המועצה (חברו מכהן כנשיא בית הדין הרבני הגדול, ולאחר חמש שנים השניים מתחלפים בתפקיד). עד לשנת 1980 היו חברים במועצה, מלבד הרבנים הראשיים, שישה חברים, מחציתם ספרדים ומחציתם אשכנזים. מאז 1980 נקבע בחוק, שהמועצה תהיה מורכבת מ-16 חברים: שני הרבנים הראשיים, אחד מהרבנים הראשיים של הערים ירושלים, תל אביב, חיפה ובאר שבע ברוטציה, כך שיהיו מחציתם ספרדים ומחציתם אשכנזים, ומלבדם עוד עשרה רבנים

²⁹⁵ שם, שם.
²⁹⁶ שם, מיום כ"ט אדר א' תרפ"א (9.3.21).

נבחרים (חצי אשכנזים, חצי ספרדים). מקום מושבה של הרבנות הראשית על פי החוק נקבע להיות בירושלים.

עד שנת 2011 שימש הרב הצבאי הראשי כמשקיף בלבד במועצה, אולם בשנת 2011 תוקן החוק והרב הצבאי הראשי משמש כחבר ה-17 של המועצה, וזאת בתנאי שהוא בעל "כושר" לרבנות עיר. בישראל ישנם שני רבנים ראשיים, אחד אשכנזי ואחד ספרדי. שני הרבנים הראשיים ועשרת הרבנים הנבחרים למועצה, ממונים על ידי בחירות ישירות, חשאיות ואישיות על ידי גוף של בוחרים המכיל 150 איש, בתוכם 80 רבני ערים, מועצות ושכונות, דיינים, הרב הצבאי הראשי ועוד 70 נציגי ציבור: ראשי ערים, ראשי מועצות, שרים, ח"כים ואחרים.

רב ראשי מכהן 10 שנים, ואילו חבר מועצה נבחר לתקופה של 5 שנים (לפי הלוח העברי). עם כניסתם לתפקיד מחויבים כולם לחתום אצל נשיא המדינה על הצהרת אמונים למדינת ישראל, וכן על הרבנים להיות אזרחי המדינה או תושביה.

הנושאים בהם מטפלים הרבנים הראשיים במסגרת תפקידם נוגעים בתחומים שונים וביניהם: אחריות על מערכת בתי הדין הרבניים בישראל, הפיקוח בנושאי כשרות על: מוסדות ציבור, אולמות אירועים, קייטרינג, בתי מלון מסעדות, רשתות שיווק, פיקוח על איטליזים ומשחטות, כשרות מוצרי המזון והבשר המיובאים, פיקוח על מצוות התלויות בארץ, בחינות לדיינות, לרבנות, לתפקידי מוהלים, לשוחטים, הסמכתם של כל הנ"ל ועוד.

נוסף על תפקידים פרקטיים אלו, יש לרבנים הראשיים גם תפקיד ייצוגי והנהגתי: הרבנים מופיעים בפני הציבור הישראלי המגוון, ונותנים הרצאות במגוון נושאים אקוטיים הרלוונטיים לחיי היומיום הישראלי ברמה החברתית-לאומית: יחסי דת ומדינה, אלימות במשפחה, שבת, דאגה לזולת ולנזקקים ועוד. כמו כן, מקיימים הרבנים הראשיים פגישות עם מנהיגי דתות העולם בניסיון להביא להפגת מתחים דתיים ולקירוב השלום.

להלן רשימת הרבנים הראשיים לישראל מאז כינון הרבנות הראשית:

הרב אברהם יצחק הכהן קוק - נבחר פה אחד, ט"ז באדר א' תרפ"א (1921) וכיהן עד לפטירתו - ג' באלול תרצ"ה (1935).

הראשון לציון הרב יעקב מאיר - ט"ז באדר א' תרפ"א (1921) - ט' בסיוון תרצ"ט (1939).

הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג - י"ז בכסלו תרצ"ז (1936) - י"ט בתמוז תשי"ט (1959). הרב הראשי האשכנזי הראשון לאחר הקמת מדינת ישראל.

הראשון לציון הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל - נבחר פה אחד, י' בתמוז תרצ"ט (1939) - כ"ד באלול תשי"ג (1953). הרב הראשי הספרדי הראשון לאחר הקמת מדינת ישראל.

הרב איסר יהודה אונטרמן - ד' בניסן תשכ"ד (1964) - ז' בחשוון תשל"ג (1972).

הראשון לציון הרב יצחק ניסים - כ"ט בשבט תשט"ו (1955) - ז' בחשוון תשל"ג (1972).

מכאן ואילך החלו הרבנים להיבחר לתקופה קצובה:

הרב שלמה גורן והראשון לציון הרב עובדיה יוסף - ז' בחשוון תשל"ג (1972) - א' בניסן תשמ"ג (1983).

הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא והראשון לציון הרב מרדכי אליהו - א' בניסן תשמ"ג (1983) - כ"ט באדר תשנ"ג (1993).

הרב ישראל מאיר לאו והראשון לציון הרב אליהו בקשי דורון - א' בניסן תשנ"ג (1993) - כ"ט באדר ב' תשס"ג (2003).

הרב יונה יחיאל מצגר והראשון לציון הרב שלמה משה עמאר - י"ב בניסן תשס"ג (2003) - י"ז באב תשע"ג (2013).

הרב דוד לאו והראשון לציון הרב יצחק יוסף - החל מי"ז באב תשע"ג (24 ביולי 2013).

פרק שביעי: יחס גדולי ליטא למעמד הרבנות

ראשית יש להקדים ולבחון את מעמד הרבנות בעיני אישי תנועת המוסר. ממשיכי גדולי תנועת המוסר שני תלמידיו הגדולים של ר' ישראל מסלנט, ר' יצחק בלזר ור' נפתלי אמסטרדם, נשלחו שניהם על ידי רבם לכהן בקהילות הגדולות פטרבורג והלסינקי שיהודיהן היו משכילים. אכן הם לא האריכו ימים בכהונותיהם ופרשו לחיים פרטיים של עבודת השם ולימוד תורה. אולם שליחותם לא שימשה כדוגמה לעולם הישיבות של תנועת המוסר, שהקו החינוכי בהן היה שאיפה לתיקון המידות וגדלות בתורה ולמדנות ולא דווקא כמרכזי הכשרת רבנים. כך ניתן להגדיר את ישיבות המוסר: קלם, נובהרדוק, סלבודקה, טלז, ראדין וממשיכיהן. אולם, למרות שישירות אלו לא הכשירו רבנים באופן מוצהר, מכל מקום מאות רבנים היו בוגרי ישיבות אלו. בישיבות הליטאיות שלא מיסודה של תנועת המוסר, כמו וולוז'ין, וכן בישיבות הקהילתיות כוילנא ובריסק, כבר לא ניתן למצוא הבדלים אופייניים מבחינת היחס לעולם הרבנות. גם בישיבות אלו עמד במרכז הקו החינוכי השאיפה לגדלות בתורה וכלל לא חשבו על הכנסת אלמנטים של הכשרה למשרות רבניות.

התנגדות עולם הישיבות למוסד הרבנות

בספר של ר' חיים זייצ'יק, חניך נובהרדוק, המאורות הגדולים (חלק ליקוטים, אות עח), מובא :

שאל פעם הרב מרדכי גאלדבערג ז"ל, ר"מ ישיבת "בית יוסף" נובהרדוק, את החפץ-חיים : הציעו לי משרת רבנות בעיר אחת ומתלבט אני אם לקבלנה או לא, שהרי הדבר יהיה כרוך בעזיבת המשרה בישיבה. ענה לי החפץ-חיים, שלא אעזוב את הישיבה ולא אחליפנה במשרת רבנות. כי מרובה פי-כמה התועלת הנובעת מישיבה, אף אם קטנה היא. בישיבה מתפתחים ומתגדלים במשך עשר שנים תלמידים למאות, ובעזרת ד' יתברך זוכים ורואים פרי הלולים. מה שאין כן רבנות. איזו פירות היא תגדל, הלא זה מעין דבר העומד ואינו עושה פירות.

מסיפור זה ניתן להסיק שמשרת רבנות נחשבה ירידה בדרגה והעדיפות הראשונה היא המשך לימוד בישיבה.

בעל "בית הלוי" מבריסק

בשבוע של שבת 'נחמו' תרי"ג, כחודש ימים לפני שרבי יוסף דב סולובייצ'יק בעל בית הלוי נתמנה לראש ישיבה בוולוז'ין, קיבל כתב רבנות מקהילת טלז, ולפי המוסכם היה צריך לעשות את הימים-הנוראים של שנת תרי"ד בטלז וגם לדרוש בשבת-תשובה. כשנודע לו דבר התמנותו בישיבת וולוז'ין, החזיר את כתב הרבנות בצירוף בירור-הלכה, שהיות והוא חוזר מהסכמתו לרבנות טלז לא מחמת כיסא-רבנות יותר מכובד או הכנסה יותר גדולה, אלא אך ורק מפני שניתנה לו ההזדמנות להרביץ תורה, משאת-נפשו מאז ומתמיד, הרי שמשום 'תורה דרבים' רשאי הוא להתחרט על ההסכם

שביניהם. "אף-על-פי-כן הזמינה אותו קהילת טלז לדין-תורה בטענת 'לפנים משורת הדין', כיאות לגברא רבא כמותו ומכוח 'מי שפרע'. אולם בעל 'בית הלוי' זכה בדינו, כי **במקום תורה דרבים אין לטענת 'לפנים משורת הדין' ול'מי שפרע' ולא כלום**"²⁹⁷.

בעל "קהילות יעקב"

בשנת תרפ"ו, כאשר למד **הסטייפלר רבי יעקב ישראל קנייבסקי**, בעל 'קהילות יעקב', בישיבת נובהרדוק בביאליסטוק, הציע לו הגאב"ד דלאקאטש, מחבר שו"ת 'משיב שלום', שהיה מגדולי הפוסקים דאז, את בתו היחידה של אחד הרבנים באותה תקופה. תשובתו של הסטייפלר זצ"ל להצעה הזו (כפי שמצוטטת באיגרת שהחזיר לו הגאון מלאקאטש זצ"ל) חושפת בפנינו טפח מ'הלך-רוחו' ושאיפת גדלותו בתורה כבר בגיל צעיר:

--- הנה על-דבר הנכבדות שהצעתי לפניו להתקשר בשידוכין עם בת הרה"ג והמיוחס... שליט"א, אשר באמת כיוונתי בזה אושר והצלחת שני הצדדים, שכת"ה ימצא מנוחה על התורה ועבודת רבנות בבית הרב הנ"ל, אשר לו בת יחידה צנועה ומשכלת, ונוצר תאנה כותיה דמר ניהו רב ותנא, דחזי למיהוי בדברי רבי במנינא, יאכל פריה פרי-קודש-הלולים, בכבוד אכסניה של תורה ויעמוד במקום גדולים. וגם מחו' הרב שליט"א דרחים ומוקיר רבנן ליהוי ליה חתנא כותיה דמר, שזהו כל חפצו ומגמתו, ואליו הוא נושא את נפשו. אבל מר ניהו השיב לי דברים קשים כגידים, **למאס עניין זה ולקיים 'ושנא את הרבנות'**, וכתב 'אוי לדור ששופט את שופטיו ואשם בראשיהם' וכו' וכאלה וכאלה, וסוף דבר **שבשום אופן איננו מסכים להיות רב ומורה הוראה, ורק להיות ראש ישיבה כל חשקו וזוהי תקותו**²⁹⁸.

הגאון רבי עקיבא איגר

מסופר על הגאון רבי עקיבא איגר שכל ימי חייו שנאה נפשו את הכבוד שבא לו עקב רבנותו. לאחר נישואיו ישב לו על התורה ועבודת ד' בעיר ליסא באין דאגת פרנסה. על תקופה זו כותב רעק"א: 'אם היו מציעים לו אז משרת רבנות - בוז היה בז להם וכצחוק היה בעיניו'. והנה פרצה שריפה בעיר, אשר כילתה כל רכושו, לא היתה לו איפוא ברירה אחרת, כי-אם לפנות לרבנות, באשר לא רצה ליפול למעמסה על חמיו. ורק בהכרח כלכלת משפחתו נאנס וקיבל עול זה. אך בכל זאת הוא חיפש תמיד דרכים איך להיפטר ממנה, ולמצוא כמה נדיבים שיחזיקו בו ובמשפחתו, ואז יוכל לשבת על התורה באין-הפרעות ולהרביץ תורה ברבים. מדהימים דבריו הסוערים של הגרעק"א הבוקעים מעמקי ליבו הטהור, המפציר ומתחנן לידידיו שיעזרו לו להיפטר מהרבנות, וכה דבריו: "אתור דרך למצוא מנוח, לפרוק עול הרבנות ולישב כאחד ההמונים, באשר ידוע לכם כי מאסתי בה הרבה, אתה ד' ידעת! מלבד אימת הוראה לחסר-

²⁹⁷ ראה חיים קרלינסקי, **הראשון לשושלת בריסק**, ירושלים תשמ"ד, עמ' 436.

²⁹⁸ האיגרת מובאת בספר של רמ"מ שולזינגר, **פניני רבנו הקהילות יעקב**, ב, בני ברק תשמ"ט, עמ' יח.

דעת כמוני בכל עת כאילו גיהנום פתוחה תחת, וההכרח להציע בפני רבים ענייני פלפול אשר לא ימלט משמחת לבב. ולפעמים קשה בעיני עניין הפרנסה להטיל עול על הציבור על לא-דבר בלי יגיע-כפיים, ולקחת מיחידים אשר אולי קצתם נותנים מחמת הבושה בלי רצון נפשם. באמונה! כי רוב תפילותי בימים הקדושים להוציאני ממסגר אסיר הזה... ואנוכי לא מצאתי מרגוע לנפשי כלל. גם זוגתי הצדקת נ"ע הסכימה עמי בדבר הזה, והוסכם בינינו אם יזכנו ד' ונגדל בנינו להשיאם, אזי נשב במנוחה בפת חריבה ומים לחץ, ולעבוד את ד'! ולדעתי בוחר אני יותר להיות שמש בבית הכנסת או שומר-לילה, להתפרנס מיגיע-כף, וללמוד רוב היום".

במכתב אחר כותב רבי עקיבא איגר: "מעודי שנאתי הרבנות והייתי בורח כמטחוי-קשת מלהתנשאות על בני-אדם... כל מגמתי לעזוב הרבנות, ומוצא אני לפני מר ממוות את עניין הרבנות... מה יוצדק אנוש כי ישב בראש להינשא על כל בני-אדם כקטן כגדול יחדיו, ולהכות כולם באמרי-פיו. קורא אני על זה: 'מסיע אבנים יעצב בהם ובוקע עצים יסכן בהם...' טבעתי במצולות הרבנות אשר לי לאבן נגף לגופי ונשמתי... אמרתי יעבור עלי מה, אעשה גם אנוכי לבית לעבוד ד' כאשר עם לבבי... ד' יודע צערי ומיעוט חלבי ודמי בכל יום, קצתי בחיי מפני הרבנות!... הכי היושב ברבנות 'עבד ד' יקרא? רבים חללים הפילו הרבנות וההתנשאות, זולת הגדולים אנשי-השם היודעים בנפשם שלא יתנו אותם לחטוא. רעיוני לא ישקוטו מלחשוב מחשבות להמלט מזה".

ומסיים בכתבו הנרגש והסוער: "אשרי אנוש יעשה זאת ובן-אדם יחזקני, להוציא מחשבתי אל הפועל, מעלה אני עליו כאילו קיים נפש מ'ישראל'!"²⁹⁹

גם רעו של הגרעק"א, רבי יעקב מליסא, בעל נתיבות המשפט, כיהן כרב אך חשש ממשרתו וכך מצווה את ביתו אחריו: "על המצבה לא יכתבו לא 'רב' ולא 'גאון', כי אולי חטאתי במה שקבלתי עלי להיות רב, כי לא הייתי ראוי לזה, ולמה יזכר חטאתי בכל-עת?"

הגאון רבי יחיאל מיכל רבינוביץ, מחבר הספר הנודע 'אפיקי ים', נמנה עם גדולי רבני ליטא בתקופתו של הגאון רבי אלחנן וסרמן, ואף היה יד-ימינו בהחזקת ישיבת ברנוביץ' המפורסמת. ספרו 'אפיקי ים' שהתקבל בעולם הישיבות, מחולק לשניים: חלקו הראשון חובר קודם מלחמת העולם הראשונה וחלקו השני חובר שלוש שנים לאחר המלחמה. לדעת המחבר, חלקו השני של ספרו נופל באיכותו מזה של הראשון, וזאת, כידוע, בניגוד למקובל, שהרי קיימא לן (שבת קנב ע"א): "תלמידי-חכמים, כל זמן שמזקינין - חכמה נתווספת בהן". פשר העניין, אליבא דהמחבר, נעוץ בקבלת עול הרבנות... הרי דבריו המאלפים (בהקדמת חלק שני מספרו): "- - - והלוואי שספרי זה השני יזכה לשם כהראשון, וחלקו לא ייגרע. ואליך, המעיין היקר, אשים

²⁹⁹ הרב אברהם טובולסקי, לענווים יתן חן (ח"ג מסדרת תיקון המדות), בני ברק תשל"ט.

דברתי בזה: אם באמת בעיוןך בספרי היטב, תמצא בו איזה משגה לפי דעתך, בסברא או בבקיות, אחרי שתחזור על כל צדדי הזכות, אל תתמה על החפץ, ואל תתפלא לאמור: מה זה היה להמחבר הלז, כי שינה טעמו ונימוקו, ולא ככוחו אז (בחלק הראשון) כוחו עתה (בחלק השני) ומדוע זה נגרע חילו לאוריינתא? כי אמנם, לא כימים הראשונים הימים האלה ומה רב ההבדל ביניהם, ומה גדלה התמורה במצבי ובמעמדי, הן עברו מאז ועד עתה, זמן זמנים טובא. עם המון חליפות ותמורות בעולם, והמלחמה העולמית אשר עשתה שמות בארץ ובמדינות, בכלל ובפרט, גבוהים הושפלו ושפלים הוגבהו, עליונים למטה ותחתונים למעלה, נגעה גם בי לרעה מאוד, ונאבד כל הוני הגדול ונפילתי מאיגרא רמא לבירא עמיקתא, עד אשר נאנסתי לקבל עלי עול-זרים, עול הרבנות (ות"ל שלא שמעתי לעצת היצר, ומיאנתי לקבל הכתבים שהביאו לי מקהילות גדולות ונכבדות, ובחרתי את הרע במיעוטו...). ותחת אשר בעת סידורי את ספרי הראשון, ישבתי שליו ושקט, ויכולתי להעמיק עיון שעות רצופות, באין שום מפריע, וללון בעומקה של הלכה, ולברר כל דבר כיד ד' הטובה עלי, נקרה לי כעת, בעת סידור ספרי זה, כי במשך שעה אחת הפסיקוני כמה פעמים, ולא נתנוני לשקול כל דבר במאזני-השכל, השתא עבדא (עבדות נתתי לכם) לשעבר בן-חורין".

החפץ חיים

על החפץ חיים מסופר: רבי אהרן הכהן, חתנו הבכור של ה'חפץ-חיים', בהיותו אברך סמוך על שולחן חותנו, נחל פעם אכזבה בהשתדלותו להשיג משרת רבנות בעיר מסויימת. הצטער על כך רבי אהרן ביותר והשיח את ליבו לפני חותנו. ה'חפץ-חיים' דיבר על ליבו והצביע לפניו על כובד העול וגודל האחריות שברבנות, עד שאין זה כדאי להצטער ולהתמרמר בשל אי-קבלת משרת רבנות. ברם, דעתו של רבי אהרן טרם נחה בזאת. משעברו ימים וה'חפץ-חיים' הכיר בחתנו שצערו עוד לא פג, הציע לפניו לספר לו מאורע שאירע לו בתקופה הקצרה שבה כיהן כרב בעיירתו ראדין ושהיווה גם אחד הגורמים לעזיבתו את הרבנות, אך בתנאי שיקבל רבי אהרן על עצמו ויבטיח לו נאמנה לבל יספר זאת לשום איש כל עוד שהוא - ה'חפץ-חיים' - נמצא בחיים. רבי אהרן הבטיח וה'חפץ-חיים' סיפר לו את המאורע דלקמן: "אירע באותו פרק, שאחד הקצבים נתפס במכירת בשר-טריפה. כמובן, הועבר מיד מחזקתו. הלה בא לפני והביע את חרטתו על מעשהו, הבטיח בכל הבטחות שבעולם שלא ישוב עוד לכסלה, ובדמעות עיניים התחנן שאחזירו להכשרו. מאחר שנוכחתי שהלה מתכוון ברצינות ומאידך היה נתון במצוקה וטפלי היו תלויים בו, שיתפתי מידת רחמים לדין והחזרתיו לכשרותו, ואילו על חטאו קנסתיו לנדב לבית המדרש פוד (ארבעים ליטרא) של נרות. הקצב לא האריך ימים לאחר אותו מעשה, וכעבור זמן קצר הלך לעולמו, וכל מה שאירע עמו ירד מעל הפרק. באחד הימים ואני לומד כדרכי בעזרת-נשים שליד בית-הכנסת, נפלה עלי תרדמה ובחלומי והנה שלושה אנשי-צורה מופיעים לנגד עיני והגדול שביניהם פונה אלי בשאלה: רבי ישראל-מאיר, הלא תזכור את

המאורע באותו קצב שקנסתו לנדב לצדקה 'פוד של נרות'. אמור נא איפוא, לשם מה התכוונת בקנס זה. האם רק בתור עונש, למען ייזהר להבא, וכן לטובת הציבור, למען ישמעו וייראו, או גם למען תהיה לנענש כפרה על עוונות? נדהמתי מאוד, עד שלא מצאתי מילים בפי. ברם, ראש המדברים הרגיעני ואמר שימתינו לי עד שתשוב דעתי אלי. נתתי לב להיזכר באותו עניין ולבסוף השיבותי, שעד-כמה שהנני זוכר הרי הטלתי עליו את הקנס לשם עונש ולא לשם כפרה. האורחים הודו לי על תשובתי ונפטרו ממני. כשהתעוררתי מתרדמתי היה ראשי כבד עלי ועשתונותי נבוכים מבלי למצוא מרגוע לנפשי. חזרתי לתלמודי ושוב נפלה עלי תרדמה. הפעם הופיע לפני הקצב הנידון כשהוא כולו רצוף ומדוכדך, ובקול-בוכים החל טוען כנגדי: 'אוי, רבי, ראה מה עוללתי לי בתשובתך לבית-דין-של-מעלה. כשעמדתי בדין והקטיגור תבע לדונני בגיהנום בעוון האכלת טריפות, טענתי שכבר נתכפרתי בקנס של הנרות, שאתה, רבי, הטלת עלי. טען לעומתי הקטיגור, שהקנס לא בא לשם כפרה אלא לשם עונש גרידא. הוחלט איפוא לשאול את פיו על כוונתך. ומאחר שתשובתך היתה שלא התכוונת לשם כפרה יהיה עלי עתה לעבור יסורי-גיהנום קשים כדי להיצרף ולהיזכר מאותו עוון, וי לי, וי...'. מכיון שעול הרבנות בכללו היה למורת-רוח, הרי לאחר מעשה זה, כשהקיצותי משנתי, גמלה אצלי ההחלטה להסתלק מן הרבנות. הלא תראה, איפוא, רבי אהרן יקירי, מה גדולה ונוראה היא האחריות הכרוכה ברבנות", סיים ה'חפץ-חיים' את שיחתו³⁰⁰.

רבי איסר זלמן מלצר

בחול המועד פסח תשי"ג, בעת ביקור של חג שערכו רבי שלמה זלמן אוירעבאך ורבי בצלאל ז'ולטי אצל רבם רבי איסר זלמן מלצר, סיפר להם: "כאשר הגיעה לביתי משלחת של בעלי-הבתים בסלוצק, וביקשו ממני שאסכים לכהן כרבה של העיר במקומו של הרידב"ז שהתפטר מן הרבנות, הסתכלתי עליהם בהשתוממות ואמרתי: על מה מדברים איתי, מה לי ולרבנות? לי אין כל שייכות לכך, ואף 'יורה דעה' לא למדתי כפי שצריך רב לדעת. עם תום שיחתנו עזבו בעלי-הבתים את ביתי, כשתשובתי הנחרצת היא שאינני מוכן לקבל עלי את עול הרבנות. אולם למעשה - חברי המשלחת אמנם יצאו מן הבית, אבל 'הבעל דבר' נשאר והתחיל לדבר אלי: באמת מדוע לא? רבנות סלוצק! מקום בו כיהנו הגאונים הגדולים: רבי יוסף פיימר מבכירי תלמידיו של רבי חיים מוולאז'ין; רבי יוסף דב סולובייצ'יק, בעל 'בית הלוי'; וכן רבי יעקב דוד ווילאווסקי, הרידב"ז, מפרשו הנודע של הירושלמי. השבתי לו: מה אתה רוצה ממני, הרי אין לי כל שייכות לכך, מה לי ולרבנות? אולם 'הבעל דבר' איננו מרפה ממני. הוא מקים אותי מכסאי, מוליכני לארון ועוזר לי להוציא את השולחן ערוך 'יורה דעה'. הוא נושא עבורי את הספר ואני מתיישב ליד השולחן ומתחיל לעלעל בו. והנה הנושאים מוכרים לי, ומה שזה אינו כל-כך נורא,

³⁰⁰ הרב משה מאיר ישר, **החפץ-חיים - חייו ופעלו**, ג, ת"א תשמ"ג, עמ' תתשעה-תתשעט.

את הגמרות שנוגעות לעניינים אלה הרי למדתי, אף את הרא"ש והר"ן למדתי, אכן הנושאים מוכרים לי. גם הש"ך והט"ז נראים כמוכרים לי. מיד אומר לי 'הבעל דבר': הנך רואה שזה כלל לא נורא, אין לך מה לפחד, העניינים כולם מוכרים לך. אני חוזר ומשיב לו: מה אתה רוצה ממני? הלא כבר אמרתי לך, שאין לי כל שייכות לרבנות. סגרתי את 'השולחן ערוך' וישבתי ללמוד את הסוגיה שבה הנני עוסק בישיבה. עלי להכין את השיעור למחר. אולם 'הבעל דבר' איננו מרפה, מדי פעם הוא מזכיר לי 'רבנות העיר סלוצק'. מן הראוי שתתחיל לעיין מדי פעם ב'שולחן ערוך'. ואני אכן שמעתי לקולו: סידרתי לעצמי קביעות ללמוד הלכות טריפות, שחיטה, בשר וחלב ותערובות. עד כדי כך הצליח 'הבעל דבר' בהטרדותיו, שהתחלתי לחשוב: נדמה לי שנהגתי שלא כהוגן בעת שיחתי עם חברי המשלחת. מפני מה כה מיהרתי להשיב בשלילה ובצורה פסקנית כל-כך. מן הראוי היה לענות להם, שעלי לשקול בדבר. והוא - 'הבעל דבר' - איננו מרפה, הוא ממשיך להופיע לפני תדיר ולהזכיר לי: 'רבנות סלוצק'. ואני משיב לו בכל פעם: עזוב אותי, הרפה ממני, כבר אמרתי לך שאין לי כל שייכות לענין זה. והנה הוא השיג את שלו, 'הבעל דבר'. לאחר שעבר זמן-מה חזרו חברי המשלחת ובאו פעם נוספת, אולם הפעם לא אני דיברתי איתם, 'הבעל דבר' הוא שדיבר במקומי".

לאחר שסיפר זאת אמר רבינו: אצלי התקיים הפסוק במלואו: 'כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה' - 'כי רבים חללים הפילה', זה תלמיד שלא הגיע להוראה - ומורה; 'ועצומים כל הרוגיה', זה תלמיד שהגיע להוראה - ואינו מורה'. בהיותי תלמיד שלא הגיע להוראה כיהנתי כמורה הוראה, וכאשר הגעתי לדרגה של 'מי שהגיע להוראה' הפסקתי להיות מורה הוראה. ומשאמר זאת זלגו עיניו דמעות³⁰¹.

הנה כי כן, ניתן ללמוד מהמקורות דלעיל על יחסם של גדולי התורה לתפקיד הרבנות. למרות שהיו לעיתים אלו שהרבנות נתפסה על ידם כעול, הרי שבכל זאת ראו חשיבות עליונה בתפקיד זה, ונחיצותו לשמירה על יסודות הדת וההלכה לא היתה מעולם מוטלת בספק.

³⁰¹ הרב ידעאל מלצר, בדרך עץ החיים, א, ירושלים תשמ"ו, עמ' 111.

נייר מדיניות –
אמורא : תכנית הכשרה למנהיגות רבנית

מוגש לכבוד הרב הראשי לישראל ונשיא מועצת הרבנות הראשית

הרב דוד ברוך לאו

נייר מדיניות –

אמורא: תכנית הכשרה למנהיגות רבנית

תוכן

124	תקציר מנהלים
125	"מוסד הרבנות" - רקע משפטי
125	רבנות עיר ומוסד הסמיכה - רקע הסטורי
125	רבנות עיר
127	מוסד הסמיכה
127	הרבנות הראשית - היקף סמכותה, הכשרת רבנים, מינוי רבנים
127	היקף הסמכות של הרבנות הראשית
127	הסמכת רבנים במסגרת הרבנות הראשית
128	מנוי רבנים באמצעות הרבנות הראשית, המועצות הדתיות והמשרד לשירותי דת
129	העדר הלימה בין טיב ההכשרה לתפקיד הכפול
130	מורכבות התפקיד בעידן המודרני
131	תמורות בחברה הישראלית
135	למה דווקא היום?
136	תופעה בלתי רצויה
137	הגדרת הבעיה
138	חלופות
138	תוכנית לימודים כפתרון לבעיה
138	התוכניות לפי קהל היעד
139	מעמדן של התוכניות בשרות הציבורי ובעולם האקדמי
140	הקריטריונים להערכת החלופות ומשקלן
140	השפעה מיידית לטווח-הקרוב :
140	השפעה לטווח הרחוק :
141	משך הזמן ומורכבות העיגון המשפטי עד לישום
141	עלויות
142	ישימות פוליטית
142	סיכום השפעות הקריטריונים לבחינת החלופות
143	החלופה הנבחרת
144	תקציר נייר המדיניות
144	מבוא משפטי
144	הרבנות הראשית - סמכותה וסמיכתה
144	הגדרת הבעיה - העדר הלימה בין טיב ההכשרה לתפקיד הכפול
145	הפתרון המוצע - 'אמורא': תכנית הכשרה למנהיגות רבנית
147	נספח א' - תכני תוכנית ההכשרה
150	נספח ב' - הסדרת השתלמות לרבנים
151	נספח ג' - מבחן תמיכה של המשרד לשירותי דת
161	נספח ד' - עלויות

ומאי עינוותנותיה דרבי אבהו דאמרה לה דביתהו
דאמוריה דרבי אבהו לדביתהו דרבי אבהו הא דידן לא
צריך ליה לדידך והאי דגחין וזקיף עליה יקרא בעלמא
הוא דעביד ליה אזלא דביתהו ואמרה ליה לרבי אבהו
אמר לה ומאי נפקא לך מינה מיני ומיניה יתקלס
עילאה.

(סוטה מ ע"א)

תקציר מנהלים

הרבנות-הראשית היא המוסד הרבני העליון במדינת-ישראל, האחראית מכוח החוק על מתן שרותי-
דת לתושביה היהודים. למרות הגידול במספר האנשים החשים זיקה למסורת-ישראל, מידת האמון
ברבנות נמצאת בירידה, וחוסר-הנחת הציבורי מוצא את ביטוי בהצעות חוק המבקשות לצמצם
את סמכויותיה במגוון תחומי-פעילותה, וכן בסיקור תקשורתי שלילי. עיון תורני והיסטורי מלמד
כי תפקיד הרב ניצב על שני אדנים, סמכות-הוראה והנהגת קהילה. הראשון מחייב בקיאות בהלכה
ויכולת פסיקה, והשני מחייב היכרות עם שפתו התרבותית של הציבור, והתמודדות עם מגוון
הבעיות החברתיות והקהילתיות שהוא מציב לפתחו של הרב. בעוד הרבנות בוחנת את ידיעותיהם
ההלכתיות של הרבנים ומעניקה 'סמיכת-חכמים' למגלים בהן בקיאות, אין היא בודקת את כישוריו
והכשרתו של המועמד לאתגר המנהיגותי הגלום בתפקידו. הרבנים נשלחים למשימתם, כאשר
חלקם נעדרים כלים בסיסיים לתרגום מטענם התורני לכדי אמירה משמעותית בעבור שומעי-
לקחם. נייר מדיניות זה מבקש להציע מערך הכשרה למנהיגות-רבנית במגוון תחומי דעת הנחוצים
להתנהלות נכונה בשדה פעילותו של הרב בעולם העכשווי. ההכשרה תעניק לרב כלים להנהיג את
קהילתו בדרך טובים ולתמוך בה רוחנית, לחזקה ולהעצימה. כן מוצע להכיר בלימודי ההכשרה
כנקודות זכות אקדמיות לצורך השלמה לתואר ראשון, וכן כשווי ערך³⁰² לתואר-ראשון בשרות
הציבורי למי שלא ישמש ברבנות, ובכך לתרום לשילובם המיטבי של בוגריה בשדות עשייה נוספים.

³⁰² בנוסף לתעודת "יורה יורה" המוענקת על ידי הרבנות הראשית לאחר עמידה בבחינות ההסמכה.

"מוסד הרבנות" - רקע משפטי

מכוח החוק³⁰³ מכהנת הרבנות הראשית לישראל במסגרת של מועצה, כמוסד הרבני העליון במדינת ישראל, והיא אחראית על מתן שירותי דת לכלל תושבי המדינה.³⁰⁴ החל בהכשרתם התורנית של רבנים, דיינים ושוחטים ומתן 'כשירות' לכהן בתפקידם, עובר בהפעלת מערכת כשרות³⁰⁵ ממלכתית במוסדות ציבור, עסקים ורשתות שיווק, וכלה ברישום נישואין וגירושין באמצעות רבנים שאושרו לכך. ככל גוף סטטוטורי היא גם רשאית להתקין תקנות.³⁰⁶ בראש הרבנות עומדים שני רבנים ראשיים, **מזרחי**³⁰⁷ ואשכנזי, המתמנים לתקופה בת עשר שנים,³⁰⁸ ומכהנים ברוטציה בשני תפקידיה המרכזיים. האחד, כראש 'מועצת הרבנות הראשית', המונה 16 חברים, ואחראית על מתן שירותי הדת, הפצת יהדות וקירוב רחוקים באמצעות הרבנים הממונים בכל אתר ואתר וכפופים להוראותיה.³⁰⁹ השני, כ'נשיא הדין הרבני הגדול' המשמש כערכאת ערעור עליונה על הרכבי הדיינים המכהנים באחד-עשר בתי דין הפזורים ברחבי הארץ. מוסד הרבנות במבנהו הנוכחי הינו 'ירושה' עותומנית מימי המנדט, אשר העדיף ליתן אוטונומיה תרבותית בתחום הדין האישי לעדות הדתיות השונות בארץ, ובכללן העדה היהודית,³¹⁰ ובכך למשוך את ידיו מהתערבות במעמדם האישי של האזרחים.

רבנות עיר ומוסד הסמיכה- רקע הסטורי

רבנות עיר

'הסנהדרין' הוא המוסד הראשון שנהנה מעוצמה חברתית וסמכות דתית.³¹¹ חבריו היו, לפי המקורות, המשך ישיר לזקנים שמשח משה. עם חורבן בית המקדש הראשון הפכו ה'חכמים'

³⁰³ חוק הרבנות הראשית לישראל, התש"ם-1980 (להלן: "החוק").

³⁰⁴ ס' 2 לחוק.

³⁰⁵ נושא הכשרות הוסדר בחוק איסור הונאה בכשרות, התשמ"ג-1983.

³⁰⁶ תקנות שירותי הדת היהודיים (בחירות רבני עיר), התשס"ז-2007. להרחבה ראה 'סקירה משפטית' בשער המשפטי.

³⁰⁷ המכונה 'הראשון לציון', בכינוי הרשמי שנקבע על ידי הסולטן העות'מאני.

³⁰⁸ ס' 16 לחוק.

³⁰⁹ ראה תקנה 5(3) לתקנות שירותי הדת היהודיים (בחירות רבני עיר), התשס"ז-2007. התקנות קובעות באלו מקומות יכהן רב, מהם תנאי כשירותו, איך ייבחר לתפקידו ופרטים נוספים.

³¹⁰ לדת היהודית אין מעמד חוקי במדינת ישראל. להרחבה ראה סקירה היסטורית בשער ההיסטורי.

³¹¹ זאב ספראי ואבי שגיא, 'מבוא: סמכות ואוטונומיה במסורת ישראל', הג"ל (עורכים), **בין סמכות לאוטונומיה במסורת**

ישראל, ת"א 1997, עמ' 9.

למנהיגי העם, ובשבתם בסנהדרין נהנו מסמכות מוסדית לפרש את התורה ולדרוש את מצוותיה. בשל האוטונומיה לה זכו היהודים בתקופתם, קבעו החכמים עצמם את גבולות סמכותם על הציבור ופרנסיו. מושגים כמו 'רב עיר' או 'ראש ישיבה' טרם התגבשו, ונוצרו רק חבורות לא ממוסדות אשר בחרו להכפיף עצמן לעולו המוסרי של מורה דרך. גאוני בבל בדור שבא אחריהם, למרות ריחוקם מהסנהדרין בארץ ישראל, נחשבו לממשיכי דרכם מבלי שאיש ערער על סמכותם. מצב זה השתנה במאה השלוש-עשרה עם התמסדות הקהילות העירוניות באשכנז, שקיבעו את מעמדו של 'רב עיר', והולידו בירורים הלכתיים בדבר סמכויותיו וזכויותיו. במאות הבאות, כל קהילה שכיבדה עצמה העמידה רב בראשה. הרב נבחר על ידי הקהילה ומונה למספר שנים מוגבל. הוא נחשב לפוסק בענייני הלכה, נוסח התפילה, שחיטה, נישואין וגירושין, אך היקף סמכותו על ניהול מוסדותיה השתנה ממקום למקום, עובדה המלמדת על תיחום סמכותו לגבולות גיאוגרפים של מרחב קהילתי ה'מסכים' לפעילותו.

מוסד הסמיכה התפתח במקביל למוסד הרבנות, תחילה כתואר רשמי למי שמונה לחבר בסנהדרין, ובהמשך במאה השלוש-עשרה באשכנז של ימי הביניים כתואר לא פורמלי, אך בעל משמעות חברתית. במאה הארבע-עשרה הוכר רשמית כמוסד דתי, ומי שזכה בו נהנה מהכרה ציבורית בהיקף ידיעותיו. 'הסמיכה' הפכה בהדרגה מ'תעודה מקצועית' לאישור דתי לנושאה על כשירותו להורות וללמד. מפאת דמיונו להכרה המודרנית בתפקיד הדוקטור, קמו לו מתנגדים גם בתוך העולם היהודי, כמו רבינו יצחק אברבנאל מגולי ספרד שערער על תקפותו של מוסד הסמיכה.³¹²

הרבנות הראשית - היקף סמכותה, הכשרת רבנים, מינוי רבנים **היקף הסמכות של הרבנות הראשית**

הרבנות הראשית אינה זוכה להסכמה ציבורית רחבה ולסמכות הכרעה על כלל תושבי מדינת ישראל כפי שייחלו מקימיה. קיימת גישה הלכתית כי חוק המדינה ממנו שואבת הרבנות את סמכותה, כמוהו כ'קבלת הציבור', אך עמדה זו שנויה במחלוקת ותלויה ביחסם ההלכתי של הזרמים הדתיים למדינה גופה. הרב אברהם יצחק הכהן קוק (הרא"ה), אשר נבחר פה אחד כרבה האשכנזי הראשון של מדינת ישראל, ייחל בחזונו כי הרבנות תשמש הנהגה רוחנית בכל סוגיה מוסרית וערכית שתעורר בפני קברניטי המדינה. שאיפתו להרחיב את בסיס התמיכה ברבנות לא צלחה, וכבר בימיו התכנסה הרבנות לעיסוק רק בנושאי הליבה ההלכתיים בהם קיבלה אוטונומיה חוקית.

הסמכת רבנים במסגרת הרבנות הראשית

הרבנות הראשית מעניקה כיום לרבנים ודיינים שני סוגים של תארים ותעודות :

³¹² דון יצחק אברבנאל, **נחלת אבות**, תחילת פרק שישי.

תעודת המכירה בידע תורני ('יורה יורה' ו'ידין ידין'³¹³) - המעידה על המחזיק בה שעמד בהצלחה בבחינות בכתב על היקף משתנה של הלכות מתוך הקודקס ההלכתי 'שולחן ערוך', הנדרשות למילוי תפקידו כפוסק הלכה או כדיין.

רב מושב או רב שכונה נבחן על שישה נושאים: הלכות שבת, עירובין, איסור והיתר, נידה, מקוואות והלכות שמחות וזוכה לתואר 'יורה יורה'.

רב עיר נבחן על עוד שישה נושאים: הלכות שחיטה וטריפות, מצוות התלויות בארץ, הלכות פסח, ראש השנה, יוה"כ, סוכה ולולב, וכן הלכות סת"ם, מילה וגרות, ברכות, בית כנסת והלכות חופה וקידושין. הרבנות מתירה לגשת לבחינות אלו לבני 23 ומעלה, אשר למדו 6 שנים לפחות בשיבה או בכולל.

דיין נבחן על כל שו"ע אבן העזר וחושן משפט, ובהיותו בן 27 ומעלה הוא זכאי לתעודת 'ידין ידין'. סוג נוסף של תעודת שמפיקה הרבנות הוא:

תעודת "כושר", המעניקה רישוי לכהן בתפקיד בפועל. ה'כושר' מעיד על כשירותו של המועמד לכהן כרב קהילתי במושב, שכונה, כרב אזורי או כרב עיר, וכן רישוי לכהן כדיין - בהתאם להיקף הבחינות שעבר בהצלחה. רב עיר מכהן זוכה גם בזכות אוטומטית לרישוי למתן כשרות, ולאחר שאושר לכך על ידי מועצת הרבנות הראשית יכול גם לשמש כ'רושם נישואין'.³¹⁴

רבני ערים ודיינים נדרשים, בהתאם לתקנות הרבנות הראשית, גם להגיע לראיון בפני ועדה שמונתה ע"י מועצת הרבנות הראשית, הבודקת את אורח חייו ואופיו של המועמד, אם הולמים הם את מעמדו של רב או דיין בישראל.³¹⁵

מדי שנה נבחנים בבחינות הרבנות הראשית כ-3000 אברכים, והרבנות מאשרת לכ-500 איש מתוכם לכהן כרבני עיר, וחלקם אף מקבלים אישור לכהן כדיינים.

מינוי רבנים באמצעות הרבנות הראשית, המועצות הדתיות והמשרד לשירותי דת

³¹³ מתוך אתר [הרבנות הראשית - מחלקת בחינות והסמכה](#).

³¹⁴ ראה סעיף 2(6) לחוק חוק הרבנות הראשית לישראל, תש"ם-1980.

³¹⁵ ראה סעיף 2(4) ו-2(5) לחוק חוק הרבנות הראשית לישראל, תש"ם-1980, וכן תקנה 5(א)(1) לתקנות שירותי הדת היהודיים (בחירות רבני עיר), תשס"ז-2007, ותקנה 1 לתקנות הדיינים (תנאי הסמכה וסדריה) תשט"ו-1955.

מינוי רבנים לקהילתם מתבצע במשותף על ידי המועצות הדתיות, המשרד לשירותי דת והקהילה המבקשת רב לעצמה, לאחר שניתנה לה הזדמנות להתרשם מן המועמד. הרב הנבחר שנשא חן וחסד בעיני הקהילה מקבל את משכורתו מעם המשרד לשירותי דת, והוא כפוף פורמלית להוראותיה של הרבנות הראשית. כל האחרים הופכים לרבני קהילות, או רבני בתי כנסת כאשר הקהילה היא הנושאת בעול משכורתם. מטבע הדברים, רב הנבחר לכהן בקהילת המוצא שלו מכיר את הניואנסים התרבותיים של הקהילה שבראשה הוא עומד,³¹⁶ בעוד יתר הרבנים נשלחים לכהן בקהילות שאורח חייהן שונה לחלוטין מאורח החיים עליו צמחו והיו לאיש, או שהם מכהנים כרבנים בערים אחרות שאינן ערי מגוריהם.³¹⁷

העדר הלימה בין טיב ההכשרה לתפקיד הכפול

כפי שעולה מן הסקירה התורנית, ההיסטורית³¹⁸ וההגותית,³¹⁹ תפקיד הרב ניצב על שני אדנים השלובים זה בזה. האחד, "סמכות הוראה" הדורשת בקיאות תורנית להורות דבר הלכה, והשני, "הנהגת קהילה" הכוללת אחריות רוחנית כלפי קבוצת אנשים ודאגה לרווחתם.³²⁰

בעוד 'מוסד הרבנות' בוחן את השכלתם התורנית של המועמדים, ומוודא כי רכשו את בסיס הידע למילוי תפקידים ההלכתי, ההכנה לאתגר המנהיגותי הגלום בתפקיד נעדרת כליל מהכשרתם. פרחי הרבנות לא נדרשים לעשות 'שימוש' אצל רב מכהן, ולרבנות אין דרך לבדוק אם יש למועמד תבונה חברתית-פוליטית להובלת קהילתו בדרך טובים. גם מי שעבר את הבחינות בהצלחה מוצא עצמו בין-יום אחראי להנהגת קהילה, כשלפעמים הוא נעדר כלים לטיפול במגוון התמודדויות חברתיות וקהילתיות המשחרות לפתחו. אין בהכשרתו דבר שישים בפיו את המילים המחזקות להורה ששיכל את ביתו רח"ל, או לאב שגילה כי בנו נוטל סמים. המציאות מלמדת כי אין די ברוחב ידיעותיו

³¹⁶ כגון רב המזוהה כחרדי ומכהן בקהילה חרדית, או רב דתי לאומי המנהיג קהילה דתית לאומית.

³¹⁷ כהונה שלא במקום המגורים היתה מותרת על פי החוק.

³¹⁸ ראה סקירה היסטורית בשער ההיסטורי.

³¹⁹ ראה סקירה הגותית בשער ההגותי.

³²⁰ ראה סקירה תורנית בשער התורני.

התורניות כדי להיות להם לאב³²¹ אשר 'ילדיו' נהנים ממנו עצה ותושיה, המקיים ערוצי-תקשורת זמינים עמם והם מבקשים חכמה מפיו, מתוך הכרה בתרומת מבטו התורני.

מורכבות התפקיד בעידן המודרני

החלק הסמכותי בתפקיד דורש מהציבור מחויבות וציות לבשורת האמת האלוקית אותה 'מוריד' הרב **מלמעלה למטה**, בעוד היכולת להנהיג מושתתת על נכונות וולונטרית של הקהילה להיענות לקריאתו, וממנה שואב הרב את סמכותו **מלמטה למעלה**. המתח בין סמכות להנהגה,³²² מתח אימננטי לתפקיד הרב, מעמיק בעידן המודרני שבו אחוז ניכר מן הציבור רואה עצמו נטול מחויבות דתית ומייחס לרב תפקיד דתי-מגזרי בלבד.³²³ מבנה הרבנות הנוכחי מעצים את המתח, שהרי למעט ציבורים דתיים הבוחרים להם לרב את 'המצטיין' שצמח משורות קהילתם,³²⁴ יתר הרבנים נדרשים לפעול מול ציבורים מגוונים בשפתם התרבותית ובמחויבותם הדתית, אשר יחסם למוסד הרבנות נע בין שני קצוות מאתגרים.³²⁵ בין אלו החשים ניכור מוחלט או למצער שוויון נפש כלפי הרבנות, לבין אלו הרואים ברבנים 'טכנאי דת' שתפקידם לתת שירות בצמתים מסוימים במעגל החיים. הדמוקרטיזציה של הידע בעידן הטכנולוגי הופכת רבים מאנשי הקהילה לבעלי ידע מקצועי רחב מזה של הרב, עובדה המקשה עליהם לקבל את מרותו והדרכתו בהלכות החיים.

גם משבר המנהיגות הכללי, המערים קשיים גם על דרכם של מנהיגים פוליטיים, לא פוסח על זירת פעולתם של רבנים, ומערער את מעמדם כדמות חינוכית. החשיבה המודרנית מצמיחה את היחיד עם תודעה עצמית של בחירה חופשית ויכולת מעשית להיות אוטונומי בהכרעותיו. בכך תורמת לגימוד דמותם של מנהיגים, ובתוכם המנהיגים התורניים. מורכבות תפקיד הרב במדינה מודרנית מחייב (גם אם בעבר לא היה בכך צורך) רכישת כלים מקצועיים כדי להפוך למוביל-דרך, שמשאביו

³²¹ הגדרת תפקיד הרב כ'אב' לקהילתו לקוחה מתוך דבריו של הרב אשר ווייס בפגישה שנערכה עמו בתאריך 28/11/14.

³²² חנה ספראי, 'ערום ביראה בין סמכות להנהגה', זאב ספראי ואבי שגיא (עורכים), **בין סמכות לאוטונומיה במחשבת ישראל**, ת"א 1997, עמ' 482.

³²³ פחות מ-30% מן הציבור סבור שבכל מקרה של התנגשות בין ערכי הדת לערכי הדמוקרטיה יש להעדיף את שמירת ההלכה היהודית. ראה תמר הרמן, **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2013**, המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 89.

³²⁴ ראה שער הגותי.

³²⁵ ידידיה צ' שטרן, 'רבנות כמנהיגות רלוונטית', ידידיה צ' שטרן ושוקי פרידמן (עורכים), **רבנות: האתגר**, א, ירושלים תשע"א, עמ' 95.

התורניים מספקים תמיכה רוחנית ואמירה משמעותית לאתגרי חייהם של חברי קהילתו. יחד עם זאת, המודעות לנחיצות תפקידו של מלווה ותומך רוחני דווקא בעולם המודרני רווי המתחים וסערות-החיים מתחזקת בעולם כולו, כמו גם בישראל. כבר היום מפרסם המשרד לשירותי דת מבחנים לתמיכה כספית בפעילות תורנית ודתית של רבנים וארגונים הזמינים ונגישים לציבור, ואשר יוזמים פעילויות תרבותיות ודתיות בקהילותיהם סביב מעגל השנה ובכל עת.³²⁶

תמורות בחברה הישראלית

סקרים חוזרים ונשנים בדקו את מידת זיקתם של תושבי ישראל לדת, לערכים ולשמירת מסורת, ומצאו כי זיקה זו נמצאת במגמת עליה מזה עשרים שנה. עליה זו איננה תוצאה מצמיחתו הדמוגרפית של הציבור החרדי בלבד, אלא גם מגידול עקבי במספר האנשים המגדירים עצמם דתיים או מסורתיים.

תרשים 1: התפלגות מידת השמירה על המסורת (לפי שנים באחוזים):

מקור נתונים: מרכז גוטמן לסקרים, המכון הישראלי לדמוקרטיה (2011) ³²⁷

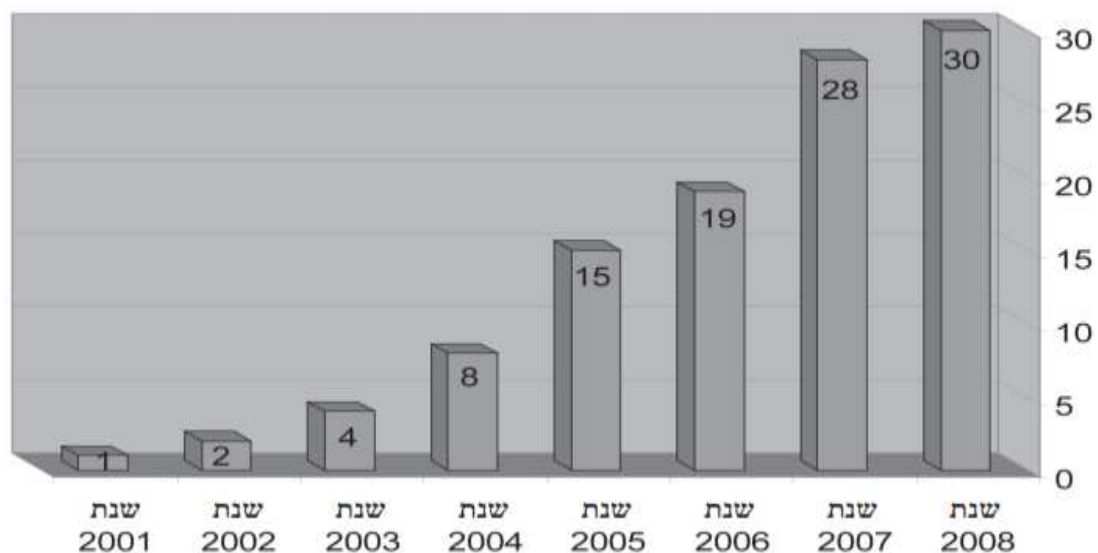
³²⁶ ראה בנספח ג' טיוטת מבחן תמיכה של המשרד לשירותי דת שפורסם להערות הציבור, העוסק ב'תמיכה במוסדות ציבור המקיימים פעילות של רב בקהילה', שפורסם בתאריך 2.11.2014, אתר משרד המשפטים. הורד בתאריך 20.3.15.

<http://index.justice.gov.il/Units/Tmihot/Pages/Pirsum.aspx?WPID=WPQ7&PN=1>

³²⁷ יהודים ישראלים - דיוקן אמונות שמירת מסורת וערכים של יהודים בישראל, 2009, מרכז גוטמן לסקרים, המכון הישראלי לדמוקרטיה (2011).

שגשוגם של ארגוני התחדשות-יהודית, מרכזי-תפילה ישראלים וקבוצות שיח משותף בין חילונים לדתיים הינם עדות לתהליך זה.

תרשים 2: צמיחת בתי תפילה (במספרים לפי שנים) ³²⁸:

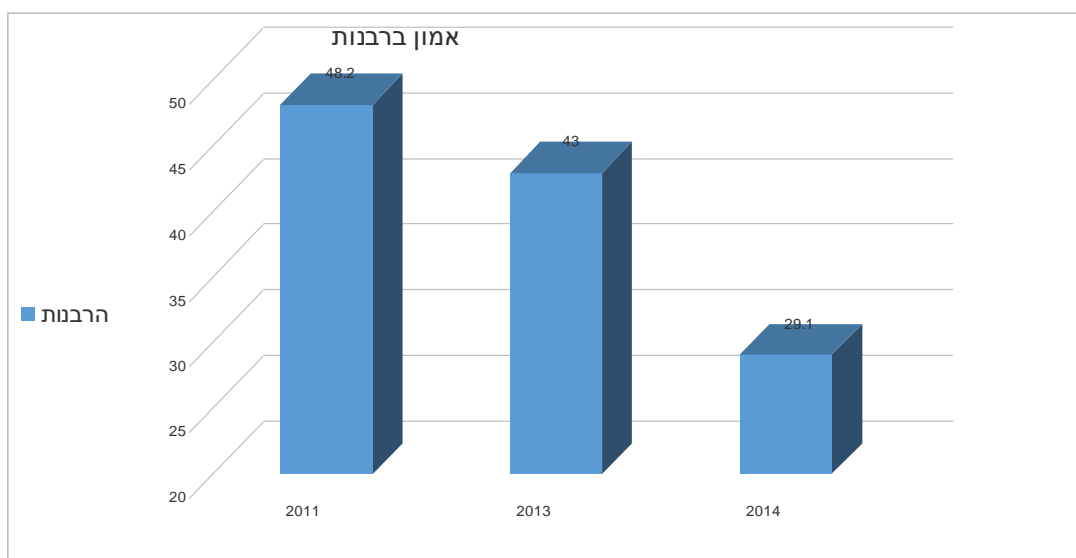
מתוך: נעמה אזולאי ואפרים תבורי, מבית מדרש לבית תפילה: התפתחויות תרבותיות-דתיות במרחב החילוני בישראל.

בניגוד לזיקה הגוברת לדת, מידת האמון ברבנות נמצאת במגמת ירידה, והניכור כלפי מי שנתפסים כנושאי דגלה מתעצמים.

תרשים 3: מדד האמון ברבנות (באחוזים לפי שנים)

³²⁸ נעמה אזולאי ואפרים תבורי, 'מבית מדרש לבית תפילה: התפתחויות תרבותיות-דתיות במרחב החילוני בישראל', סוגיות

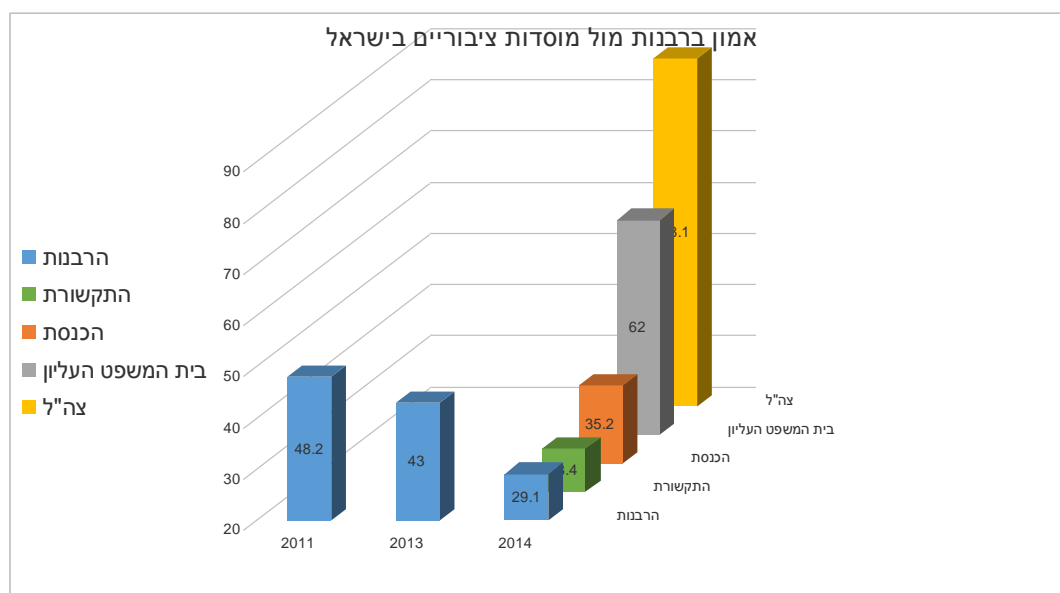
חברתיות בישראל, גיליון 6 (2008), עמ' 121.

מקור הנתונים: מדד הדמוקרטיה הישראלי, המכון הישראלי לדמוקרטיה (2011, 2013, 2014)³²⁹

רמת אמון נמוכה זו קרובה לרמת האמון הדלה הקיימת כלפי התקשורת הישראלית, כשאפילו כנסת ישראל זוכה ליותר (מעל ל-50%) ובית המשפט העליון נמצא מעל 60%.

תרשים 4: מדד האמון ברבנות בהשוואה למוסדות ציבוריים אחרים (באחוזים, לפי שנים ומוסד):

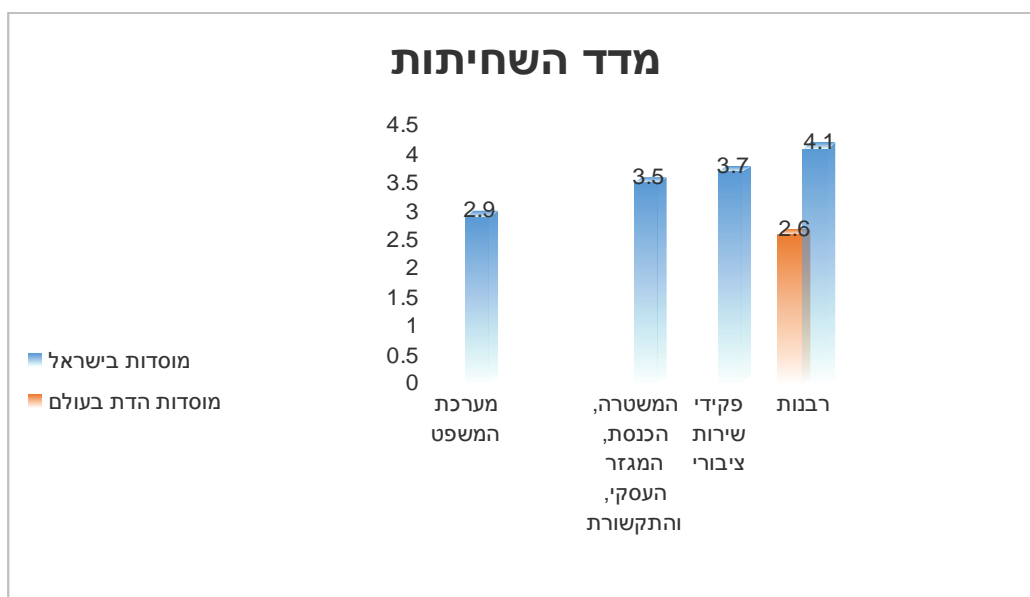

³²⁹ תמר הרמן, מדד הדמוקרטיה הישראלית, המכון הישראלי לדמוקרטיה, (2009, 2011, 2013).

מקור הנתונים: מדד הדמוקרטיה הישראלי, המכון הישראלי לדמוקרטיה (2009, 2011, 2013)

יודגש, כי בהשוואה למוסדות דת אחרים בעולם, הרי שהציבור מעניק ציון גבוה כמעט כפול ולא מחמיא בממד השחיתות שהוא מייחס למוסד הרבנות.³³⁰

תרשים 5: תפיסת הרבנות בממד השחיתות, בהשוואה למוסדות ציבור אחרים

חוסר הנחת הציבורי והאמון הדל מתורגם למבול של הצעות חוק, שאף אם רבות מהן לא עברו את כל משוכות החקיקה, חלקן מבקשות באופן גלוי לכרסם בסמכויות הרבנות, הרבנים, הדיינים ובתי הדין.

"סתירה" זו, בין הזיקה הדתית האישית לניכור כלפי מוסדות הרבנות, מתיישבת כאשר מבינים את התהליכים העוברים על החברה הישראלית. ציבור גדל והולך, נחשף לארון הספרים היהודי, ומבקש להופכו לחלק מעולמו התרבותי. המדיה המקוונת הופכת את היחיד לשותף פעיל בשיח דת-ומדינה יהדות-ודמוקרטיה, המתנהלים בערנות במרחב הוירטואלי והתקשורתי כאחד. ההיכרות המתרחבת בין הציבור הישראלי לידע היהודי משפיעה מצד אחד לטובה על חיבורו למסורת, אך מצד שני גם מעוררת את חוש הביקורת כלפי מייצגי המסורת.

גם עולם התורה הדתי-לאומי גדל בהיקפו, ומעמד מנהיגיו התעצם. חלקים רחבים ממנהיגי ציבור זה מסרבים להשלים עם כל גישה הלכתית מבית-מדרשה של היהדות-החרדית השמרנית ונוקטים ביוזמות עצמאיות,³³¹ שמטרתן ליצור בעצמם, או לעודד את הציבור כולו, להציב אלטרנטיבות 'יהודיות' המתכתבות עם עולמו הערכי, כתחליף למה שהם רואים כ"מונופול" של הרבנות הראשית בתחומי הנישואין, הגירושין, גיור, כשרות ועוד.

למה דווקא היום?

כך הונחו על שולחן הכנסת, בזה אחר זה, שרשרת חוקים שמטרתם להצר את צעדי הרבנות ולצמצם את שדה פעולתה. להלן רשימת חלקית של הצעות חוק המדגימות את המגמה:

1. חוק לתיקון פקודת העדה הדתית (המרה) (גיור על ידי רב עיר ומועצה מקומית),

התשע"ג–2013 המעניק סמכות גיור לכל רב ברשות מקומית, ובכך לפתוח פתח לשילוב זרמים שונים ביהדות במהלך הגיור. חוק זה עבר בצורת החלטת ממשלה בתאריך

2.11.2014.³³²

2. הצעת חוק הרבנות הראשית (תיקון – רב ראשי אחד), התשע"ד–2013. הצעת חוק

ממשלתית המבקשת להביא למצב בו יהיה בישראל רב ראשי אחד, ללא תלות בעדתו ומוצאו. עברה בקריאה ראשונה ב-23/6/14.

3. הצעת חוק איסור הונאה בכשרות (תיקון – כשרות בלבד ובית אוכל הפתוח בשבת),

התשע"ד–2013. הצעת חוק שיזם חבר הכנסת אלעזר שטרן בתאריך 11/11/13, המבקשת להחריג את שמירת השבת מהקריטריונים למתן תעודות כשרות לעסק.³³³

³³¹ יונתן אוריך 'הרב שרלי: הציונות הדתית כבר לא זקוקה לחרדים', **nrg יהדות**, 10.4.2014.

www.nrg.co.il/online/11/ART2/572/572.html. וכן: עידו בן פורת, 'פורום צו גיור: בתי דין מקומיים על פי ההלכה',

ערוץ 7, 1.6.2014. www.inn.co.il/News/News.aspx/277315. וכן: יהודה יפרח, 'דינים אמיצים ופסק דין גאוני

הצליחו להתיר את העגונה', **nrg יהדות**, 1.6.2014.

www.nrg.co.il/online/11/ART2/582/181.html?hp=11&cat=1102

³³² יהונתן ליס, 'סיבוב הפרסה של נתניהו: הממשלה אישרה את הנוסח המרוכך של רפורמת הגיור, **הארץ** 2.11.14.

<http://www.haaretz.co.il/news/politi/premium-1.2473740>

³³³ להרחבה ראה סקירה משפטית בשער המשפטי.

4. הצעת חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין) תיקון – החרגת שפיטה בענייני

רכוש בעת גירושין, שהוגשה בתאריך 13/03/2013 ונמצאת בדיוני הוועדה. היא מבקשת להחריג מסמכותם של בתי הדין את השיפוט בנושאי רכוש במקרי גירושין.

5. הצעת חוק בתי דין רבניים (קיום פסקי דין של גירושין) (תיקון – הפקעת זכויות),

התשע"א-2011. הצעה זו מבקשת להפקיע את הנישואין באופן אוטומטי כעבור שנה מיום שנתן בית הדין החלטה לחייב בגט, במידה ובית הדין לא יעשה שימוש בסמכותו זאת ביוזמתו. ההצעה עברה בקריאה טרומית ב27/7/2011.

קשה להתעלם מן התחושה הקשה העולה לנוכח הצעות אלו, שהרבנות הראשית נמצאת בשפל חסר תקדים, ואזכורה בתקשורת נעשה תדיר בהקשרים שליליים.³³⁴ על רקע תדמיתה השוקעת נשמעות הצעותיהם של ארגונים לא אורתודוקסים נעימות יותר לאוזן הישראלית, ומערערות את ההנחה לפיה בית הכנסת שהחילוני לא פוקד, הוא בית כנסת אורתודוקסי.³³⁵ נראה כי טרם נאמרה המילה האחרונה במלחמה זו, ועוד נכונו לרבנות מאבקים קשים על דמותה ויוקרתה.

תופעה בלתי רצויה

העדר שיח הלכתי משותף בין רב לקהילתו, מביא בהכרח לניכור כלפי עולם ההלכה, להתרחקות מהתודעה הדתית³³⁶ ואף לפריצת גדרותיה. הציבור חווה סתירה מתמדת בין השפה התרבותית בה מתנהלים חייו לבין הרבנות, שלמרות היותה נציגת מסורת עבר עשירה נתפסת כבלתי רלוונטית לעיצוב תודעתו הדתית והמוסרית.³³⁷ הציבור כִּמָּה לרבנות שיש ביכולתה להעניק הכוונה רוחנית,

³³⁴ נחמן רוזנברג, 'דעה: הר המור הם ה-15 של אריה דרעי, אתר כיפה, 11.2.2015.

³³⁵ <http://www.kipa.co.il/now/17/61096.html>; אביאל מגנזי, 'לקח לכיסו 7 מיליון שקל: יונה מצגר לדין', ynet, 10.2.15 <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4625019,00.html>; עומרי אפרים, 'בניגוד להחלטת השופט: בי"ד רבני שלח למעצר אם לילד נכה', ynet יהדות, 14.01.15 <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4615000,00.html>.

³³⁶ יזהר הס, 'תורת המספרים - 10 מנדטים חדשים', התנועה המסורתית. <http://masorti.org.il/page.php?pid=871>
³³⁷ דוד ביגמן, 'תפקידי הרבנות הקהילתית בימינו ומשמעותה', ידידיה צ' שטרן ושוקי פרידמן (עורכים), רבנות: האתגר, א, ירושלים תשע"א, עמ' 109.

³³⁷ פנחס שיפמן, 'שפה דתית ושפה אזרחית בדיני המשפחה: האם יש סיכוי לדיאלוג?', שפה אחת ודברים אחדים: עיונים במשפט, הלכה וחברה, ירושלים תשע"ב, עמ' 281.

מוסרית ואנושית,³³⁸ אך זו הנוכחית מתקשה לדבר בשפתו ולהביא לו בשורה. ירידת קרנו של מוסד הרבנות ואיבוד אמון הציבור במוסדותיו משליך על כלל מעמדם של הרבנים, הנתפסים כאוכלי לחם חסד על חשבון הקופה הציבורית, מבלי שמצליחים לספק לציבור טובין בעלי משמעות בעבורו.³³⁹

הגדרת הבעיה

היקף סמכותו ואחריותו של הרב כפי שמשתקפים בכתובים³⁴⁰ ומיוצגים בתודעתו של הרב כמנהיג רוחני וחברתי,³⁴¹ אינם הולמים את התודעה הרבנית של הציבור שבתוכו עליו לתפקד. הוא מבקש להנחיל להם אמת משמים, בעוד מבטם הפרקטי נטוע בבעיות היומיום ואדיש לחזונו האידיאולוגי. בעולם הראלי הוא נדרש להבנה פסיכולוגית מינימלית כדי ליעץ בענייני זוגיות, לידע בסיסי בכלכלה ומדיניות כדי לנווט מהלכים ציבוריים, למעורבות בסיסית באקטואליה, פוליטיקה ותקשורת כדי לפעול מבלי להיכוות. על כל אלו הוא נדרש להיכרות עמוקה עם זרמי הרוח והמחשבה המתחדשים והולכים, לשם יצירת דיאלוג אמיתי ומשמעותי עם ציבור הטרוגני באופן שעולם המחשבה שהוא מביא עמו יהיה מסוגל לגעת בעולמם הפנימי ולהציע לקהילתו את הדרך הישרה שיבורו להם. **כל זאת נעדר היום מהכשרתו, והוא כמו נזרק לארץ נכריה, נאלץ להתמודד לבדו עם מורכבות התפקיד, מבלי לקבל את הכלים המתאימים לביצוע משימה זו.**

מן התלמוד למדנו³⁴² כי לצד האמורא ששימש כדמות תורנית מנהיגה, שימש לצידו 'אמורא' נוסף כמתרגם, מקריא או מפרש את דבריו לציבור הרחב. עובדה זו מלמדת כי לא די בשיעור קומתו התורנית של הרב. יש צורך במתן כלים לתרגום שפתה של ההלכה לקהל השומעים ולמציאות חייהם, באופן שתהיה משמעותית להתמודדותיהם, והם יחפשו 'לדרוש את האלוקים' באמצעות 'נציגי' הרבנים.

³³⁸ פנחס שיפמן, שם, עמ' 102.

³³⁹ תומר אביטל 'האוצר: להכפיל את שכר רבני הערים החדשים ולהקפיא את זה של הוותיקים', **כלכליסט**, 23.5.11 (הורד בתאריך 21.2.15).

³⁴⁰ ראה סקירה תורנית בשער התורני.

³⁴¹ דב שוורץ, 'התודעה הרבנית בציונות הדתית: היבטים אחדים', ידידיה צ' שטרן ושוקי פרידמן (עורכים), **רבנות: האתגר**, א, ירושלים תשע"ב, עמ' 49.

³⁴² סוטה מ ע"א.

הלופות

תוכנית לימודים כפתרון לבעיה

החלל הברור הקיים היום בהכשרת רבנים לחלק כה משמעותי בתפקידם, מובילנו להציע שתי מסגרות של הכשרה, המיועדות להעניק ידע ראשוני במגוון תחומים המגיעים לשולחנו של הרב. ההכשרה תעמיק את עולמו הרוחני של המועמד במיטב הספרות והרעיונות של מחשבת ישראל ובדרכי התמודדותה עם רוחות הזמן לאורך הדורות, והיא תעניק לרב שפה מושגית לניהול דיאלוג משמעותי ורלוונטי עם קהילתו וערכיה התרבותיים.³⁴³ זאת במסגרת ארגו כלים מנהיגותי רחב וכוללני, שיתמקד במיומנויות לתרגום שפתו התורנית לשפה 'ישראלית', וחיזוק דילמות ערכיות בסוגיות אקטואליות של חברה ומשפט. התוכניות תהיינה רב שנתיות, תצמדנה ליווי רבני לאברכים, שיאפשר להם לעשות 'שימוש' כבר בשלב ההכשרה, לקראת המעבר מבית המדרש לעולם העשייה. בנוסף תינתן לו היכרות בסיסית עם כלים טיפוליים בנושאי משפחה, זוגיות, אלימות ופגיעות מיניות, שיאפשרו לו לזהות ולהפנות את הפונים לעזרה המקצועית הדרושה להם. הוא גם יקבל כלי עבודה בסיסיים לניהול ציבורי בעולם המודרני, כמו שימושי מחשב, נאום ורטוריקה, ושפה תקינה. בסיומה יזכו הבוגרים לרשת תמיכה מקצועית ותורנית. יצויין שתוכניות בעלות מאפיינים דומים כבר קיימות היום בשדה, אך מופעלות על ידי ארגונים פרטיים שחשו בחובה למלא חלל זה בהכנת רבנים לקראת שליחותם.³⁴⁴ התכנים הרלוונטיים לגיבוש התוכנית במלואה מפורטים במסמך זה.³⁴⁵

התוכניות לפי קהל היעד

תוכנית א' - אמורא-רב. מסגרת לימודית הנפרסת על פני שנתיים ימים במשך יום בשבוע **ומיועדת**

לרבנים מכהנים. התוכנית תהווה השתלמות חובה בעבור רבנים מכהנים בתוך 5 שנים ראשונות לכהונתם, והשתלמות רשות בעבור רבנים מכהנים נוספים. ההשתלמות בתוכנית תתורגם למתן גמולי השתלמות שיתווספו למשכורת החודשית של הרב, לפי קריטריונים של המשרד לשירותי דת.

³⁴³ ידידיה צ' שטרן, 'עושר שמור לבעליו לרעתו: מקומם של המשפט ושל ההלכה בחברה הישראלית', בני פורת (עורך),

מחשבות על דמוקרטיה יהודית, ירושלים תש"ע, עמ' 561.

³⁴⁴ דוגמת ארגון "ברקאי" ועוד. ראה נספח א.

³⁴⁵ ראה תכני ההכשרה המוצעת בנספח א'

הסדרת נושא ההשתלמויות תהיה בחוזר המנהל הכללי של המשרד לענייני דת, בדומה להשתלמויות שהוסדרו עבור ראשי מועצות דתיות ורבני שכונות³⁴⁶ כמקובל.

תוכנית ב' - 'פרחי-אמורא'. מסגרת לימודים דומה בתוכנה ובהיקפה (יום בשבוע במשך שנתיים), אך **מיועדת לפרחי רבנות הלומדים לקראת תואר יורה יורה, ומבקשים לקבל 'כושר' לכהן כרב קהילה מן הרבנות הראשית**. התוכנית מיועדת לציבור האברכים שנבחנו בארבע בחינות לפחות, ומתכוונים להשלים את יתר הבחינות לקראת תעודת 'יורה-יורה'. השתתפות בתוכנית הינו תנאי-סף לקבלת 'כושר' לכהן כרב בקהילה.

הפיכת התוכנית כ'תנאי סף' לקבלת 'כושר' תבוא על מקומה בתיקון שיבוצע בלשונה של תקנה 5 לתקנות שירותי הדת היהודיים (בחירות רבני עיר), התשס"ז-2007, שם מוסדר עניין מתן כושר לרבנות על-ידי מועצת הרבנות הראשית. מוצע כי במקום תקנת-משנה 5(א)(3) תבוא תקנה משנה חדשה, כדלהלן:

(3) הוא עמד בהצלחה בדרישות תכנית ההכשרה 'אמורא' של הרבנות הראשית;

לאחר מכן תבוא תקנה משנה 5(א)(4), כלשונה של תקנת-משנה (3) כיום.

מעמדה של התוכניות בשירות הציבורי ובעולם האקדמי

יש לחתור לכך שתתקיים תוכנית הכשרה רצינית ומשמעותית שתוערך גם על ידי נציבות שירות המדינה וגם ע"י המוסדות להשכלה גבוהה, באופן שעמידה בתנאי התוכניות, בנוסף לתעודת 'יורה יורה', תקבל מעמד "אקוויולנטי" לתואר ראשון בשירות הציבורי. עם הפעלתן, יש ליצור קשר עם האגף הרלוונטי של נציבות שירות המדינה בנושא זה. כמו כן, לשקול פנייה למוסדות אקדמיים קיימים כדי שהתכנית תזכה בנקודות זכות אקדמיות, אשר יחד עם השלמות נוספות תאפשר השלמה קלה וקצרה יותר לקראת תואר ראשון של ממש.

ביסוס אפשרויות אלו תלויות במידה רבה בעמידה רצינית ועקבית מצד מנהלי התוכנית, הן על אופיין והיקפן של הדרישות הלימודיות, והן על מעקב בלתי מתפשר על מילוי חובות אלו במהלכה מצד המשתתפים בה.

³⁴⁶ ראה דוגמה בנספח ב.

הקריטריונים להערכת החלופות ומשקלן

שתי התוכניות זהות בארגז הכלים שהן מבקשות להקנות לבוגריהן, אך נבדלות בקהל היעד שלהן. כל אחד מציבורים אלו עשוי להיתרם מהן במידה שונה, ולפיכך הן תבדלנה בהשפעתן עליו, ובהצלחתן להעניק לו את ארגז-הכלים המנהיגותי לצמצום התופעה הבלתי רצויה בטווח הקרוב. לפיכך, השיקול הראשון שיבחן הוא איזו תכנית תתורגם באופן מהיר ומיטבי לעשייה משמעותית בשטח, שיקול המוערך ב-25 אחוזים. השיקול השני הוא מי מהן תצליח לרומם את מעמד הרבנים והרבנות תוך השבת אמון הציבור והערכתו בטווח הרחוק. שיקול זה מקבל 20 אחוזים.

בשל חשיבותן של תוכניות אלו, יש לפעול בהקדם לישומן. לפיכך, השיקול השלישי יבדוק את משך ומורכבות ההליך המשפטי לעיגון התוכנית בהוראות חוק, תקנות ונהלים הנדרשים כדי להביאן לידי מימוש, שיקול המקבל 10 אחוזים. רביעית תבחנה עלויותיהן הכספיות, כאשר התוכנית הזולה תקבל את מרב הניקוד מתוך 25 אחוזים הניתנים לשיקול זה. באחרונה תישקל ישימותה הפוליטית של כל חלופה, שיקול המהווה גם הוא 20 אחוזים.

השפעה מיידיית לטווח-הקרוב :

תוכנית **אמורא-רב** מקבלת 4 נקודות, משום שרב מכהן עשוי להביא את הכלים שיקבל לידי מימוש מיידי בשבוב לביתו ולקהילתו. הוא יוכל להציע את אתגריו לליבון ולמידה קבוצתית ובכך להעשיר את עצמו ואת עמיתיו עובר למעשה. תכנית **פרחי-אמורא** מקבלת 2 נקודות בלבד משום שהתלמידים מנותקים בשלב זה משדה העשייה, וגם אין הכרח שהם ישאו בעתיד בעול הרבנות. אף על פי כן תוכנית זו מקבלת שתי נקודות, משום שהכלים שיקבלו יעצימו אותם לתפקידי הובלה משמעותיים בשדות עשייה נוספים, ובכך ירחיבו את מעגלי השפעתה על הציבור בישראל.

השפעה לטווח הרחוק:

מספר הרבנים הכפוף לרבנות הראשית ומקבל את משכורתו מהמשרד לשירותי דת, ויידרש לקבל הכשרה זו, הינו בהיקף מצומצם, לפיכך מצטמצמת יכולתו לשנות משמעותית את השיח הציבורי ואת מעמד הרבנות בכללה. תכנית **אמורא-רב** מקבלת אפוא 2 נקודות בלבד בשיקול זה.

תוכנית **פרחי-אמורא** מיועדת להיקף גדול יותר של אנשים (פוטנציאל של 500 איש לפחות, מתוך 3000 הנבחנים מדי שנה). הלימודים עשויים לפתוח להם פתח להשלמת קלה יותר של תואר ראשון אקדמי, ובכך לתרום להשתלבותם של בוגריה בשדות עשייה והשפעה מגוונים. תוכנית זו המהווה

תנאי-סף לקבלת 'כושר' לכהן כרב קהילה הינה בעלת אמירה ציבורית משמעותית, לפיה ההלכה אינה מנותקת מאתגרי החיים, ועל הרב להיות בקי בענייני העולם³⁴⁷ כמו בענייני תורה והלכה. לכך השפעתה על השיח הציבורי ומעמד הרבנות בטווח הרחוק הינה רחבה יותר, והיא מקבלת 5 נקודות.

משך הזמן ומורכבות העיגון המשפטי עד לישום:
כמתואר לעיל, תוכנית **אמורא-רב** הינה קלה ומהירה לביצוע, משום שהיא רק מצריכה עיגון בחוזר המנהל הכללי של המשרד לשירותי דת, ככל יתר ההשתלמויות המוסדרות לעובדי מדינה. יחד עם זאת, הטלת מחויבות לימודית משמעותית על רב מכהן מצריכה אף היא זמן הבשלה והסתגלות, ולפיכך היא מקבלת 3 נקודות. תוכנית **פרחי-אמורא** מצריכה שינוי תקנת משנה, ומתנה את מתן ה'כושר' בתנאי סף של למידה בתוכנית זו או בתוכנית דומה שהוכרה על ידי הרבנות הראשית. שינוי זה מצריך זמן הטמעה ארוך ומורכב יותר, ולפיכך היא מקבלת 2 נקודות בלבד.

עלויות
תוכנית **אמורא-רב** המיועדת לרבנים מכהנים בחמש השנים הראשונות לכהונתם, מחייבת את הרבנות הראשית לשאת לבדה בכל העלויות בעבור מרצים, כיבוד ומיקום, ללא דרישת השתתפות בעלויות מצד הלומדים עצמם. אעפ"כ, מספרם המוגבל והמצומצם יחסית יאפשר לה לסיים תוך 3 שנים את ההכשרה, ועלויותיה נאמדות בכ-800 אש"ח לשנה בעלות פוחתת (לאחר מספר מחזורי לימוד) עד לכ-200 אש"ח בשנה. העלויות הנמוכות יחסית מקנות לה ניקוד גבוה, 4 במספר.

תוכנית **פרחי-אמורא** מיועדת בפורטנציאל למאות משתתפים, ולפיכך גם אם יידרשו הלומדים לשאת בחלק משמעותי של העלויות, עדיין תאלץ המדינה להשקיע בכך כ-1400 אש"ח מדי שנה (יתכן אף בעלות גדלה והולכת). לפיכך היא מקבלת 2 נקודות בלבד. ראה פירוט של טבלת העלויות לשתי התוכניות בנספח הכספי המסומן ד'.

³⁴⁷ דברי הגאון מווילנא על משלי ו, ד המסביר את מאמר הגמרא (שבת י"ע"א) "כל דיין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית".

ישימות פוליטית

תוכנית אמורא-רב, הן בשל עלויותיה הכספיות הסבירות, והן בשל כך שאינה דורשת שינוי חקיקתי, יכולה לעבור ב'שקט ציבורי' מבלי לעורר גל התנגדות מצד ציבורים שמרניים ונציגיהם בכנסת. לפיכך ישימותה גבוהה והיא מקבלת 5 נקודות.

תוכנית פרחי-אמורא מחייבת שינוי תקנת משנה, המשנה את תנאי הסף לקבלת 'כושר', ובעלת אמירה ציבורית משמעותית, שלא ניתנת לעיכול בקלות בקרב גורמים שמרניים, העשויים לראות בה (מתוך פשטנות ולעיתים בורות, המזוהה בטעות עם יראת שמיים) איום על תפיסת עולמם הדתית. גם גורמים ליברלים קיצוניים עשויים להתנגד לה מתוך מחשבה שכלל שמעמד הרבנות ישקע והרבנים יהיו פחות ופחות רלוונטים לחיי הציבור, יקל עליהם לממש את תוכניתם ולהעבירה כליל מן העולם. יחד עם זאת, לא ניתן להתעלם מן העובדה שרבים מן הנבחנים במבחני הרבנות לא מתכוונים לשאת בכתר התפקיד, וכל הכנה לעולם המעשה הנעשית במסגרת תורנית עשויה למשוך את ליבם. לפיכך, ישימותה הפוליטית של תוכנית זו נמוכה יותר מרעותה, אך לא בלתי אפשרית, והיא מקבלת 3 נקודות. טבלת סיכום הניקוד של שתי התוכניות מפורטת להלן:

סיכום השפעות הקריטריונים לבחינת החלופות

קריטריונים לבחינת החלופות	משקל	אמורא-רב	פראי-אמורא
השפעה קצרת טווח:	25%	רבה מאד	בינונית
השפעות ארוכות טווח	20%	בינונית	רבה
עלויות	10%	נמוכות	גבוהות
משך הזמן ומורכבות העיגון המשפטי לישום	25%	קצרה	ארוכה למדי
ישימות פוליטית	20%	גבוהה	נמוכה
סיכום	100%	3.7	2.8

החלופה הנבחרת

החלופה הנבחרת הינה חלופת אמורא-רב, המיועדת לרבנים מכהנים, אשר דווקא בשל מידת ההתערבות המינורית בסדרי העולם המוכרים הגלומה בה, היא הופכת ליותר ישימה. לאור העובדה שמדובר במערכת שמרנית החרדה משינויים, חלופה זו היא הכי 'ידידותית' ופחות מאיימת ובכך יתרונה הגדול. אנו תקווה שהיא תצליח לפתוח פתח כחודו של מחט, אשר יסיר את החסמים והחששות, ויאפשר בהמשך צעדים נוספים אשר יחדשו את פניה של המערכת, ויכיחו לה ולעולם היהודי כולו, כי תפקידה ההיסטורי של הרבנות לא תם, ויקוים בנו "ורב שלום בניך".³⁴⁸

תקציר נייר המדיניות

מבוא משפטי

מכוח החוק אחראית הרבנות הראשית לישראל, המשמשת כמוסד הרבני העליון במדינת ישראל על מתן שירותי דת לכלל תושבי המדינה. החל בהכשרה תורנית לרבנים, דיינים ושוחטים, ומתן 'כשירות' לכהן בתפקידם, עובר בהפעלת מערכת כשרות ממלכתית, וכלה ברישום נישואין וגירושין. ככל גוף סטטוטורי היא רשאית להתקין תקנות, המחייבות את הרבנים הממונים בכל אתר ותפקיד, וכפופים להוראותיה.

הרבנות הראשית - סמכותה וסמיכתה

בסמכותה הפורמלית של הרבנות להעניק שני סוגים של תארים ותעודות: 1. אלו המכירות בידע תורני, 'יורה יורה' ו'ידין ידין', ומלמדות על הצלחה בבחינות בכתב על היקף שונה של הלכות מתוך 'שולחן ערוך' לפי התפקיד אותו מבקש המועמד לשאת (רב שכונה, רב עיר, דיין). 2. תעודה נוספת היא 'כושר' לכהן בתפקיד, הניתנת כמעט אוטומטית למבקשים להתמנות לרבני ערים או דיינים, אחר שנבדקו אורח חייהם והתאמתם לתפקיד במסגרת ראיון בפני ועדה. מתוך כ-3000 אברכים הנבחנים מדי שנה, מוענק 'כושר' לכ-500 איש לכהן כרבני ערים. רק עשרות בודדות זוכים להתמנות כרבנים ברחבי הארץ, מינוי המתבצע בתיאום עם הקהילה והמשרד לשירותי דת, עיתים במרחק זמן ממועד הבחינות.

הגדרת הבעיה - העדר הלימה בין טיב ההכשרה לתפקיד הכפול

עיון בתפקידו ההיסטורי והתורני של הרב מוכיח כי הוא ניצב על שני אדנים מרכזיים:

א. "סמכות הוראה" המחייב בקיאות הלכתית.

ב. 'הנהגת הקהילה' הכוללת אחריות רוחנית כלפי ציבור אנשים.

בעודה בוחנת בדקדקנות את השכלתם התורנית, מעלימה הרבנות עין מהחלק המנהיגותי, המורכב יותר, שבתפקיד.

פּרַחֵי הָרַבּוֹנוֹת לֹא נִדְרָשִׁים 'לְשִׁמְשׁוֹ' רַבָּנִים מִכֶּהֱנִים, וְאֵין מוֹדָאִים כִּי בִּאֲמַתְחַתָּם אֲרָגוּ כָּלִים לְתוֹךְ תּוֹרַתָם לְהַמּוֹן, אִם מִצּוֹיִידִים הֵם בְּתַבּוּנָה חֲבֵרֶתִית-פּוֹלִיטִית לְהוֹבִלֶת קֵהִילַתָם בְּדֶרֶךְ טוֹבִים, וְאִם מִסּוּגָלִים הֵם לְקִיִּים תִּקְשׁוֹרֶת פּוֹרָה וּמַעֲצִימָה עִמָּה.

הַמִּצִּיאוֹת מִלְמַדָּת כִּי דוּקָא בְּעֵידֶן הַמּוֹדֵרְנִי תִּפְקִיד 'הוֹבֵלֶת הַקֵּהִילָה' נַעֲשֶׂה מוֹרַכֵּב יוֹתֵר, וְאֵין דִּי בִּידִיעוֹתֵיהֶם הַתּוֹרָנוֹת כְּדֵי שֶׁהַרַבָּנִים יִשְׁמָשׁוּ 'אַבּוֹת רַחוּמִים' לְבָנֵי קֵהִילַתָם וְאֵלָה יִגְשׁוּ מִיּוֹזְמַתָם לְבַקֵּשׁ תּוֹרָה מִפִּיהֶם וּלְיֵהֱנוֹת מֵהֶם עֲצָה וְתוֹשִׁיָּה.

הַרַבָּנִים הַמִּמּוֹנִים נִדְרָשִׁים לְפַעוֹל מוֹל צִיבּוּרִים מְגוּוֹנִים בִּשְׁפַתָם הַתְּרַבּוּתִית וּבִמְחֻיבּוֹתָם הַדִּתִּית, אֲשֶׁר רַבִּים מֵהֶם רּוֹאִים בְּתִפְקִידָם עֲנִיִּין מְגֻזְרֵי בִּלְבָד וְחָשִׁים נִיכּוֹר כִּלְפִּי, וְאַחֲרֵים רּוֹאִים בּוֹ 'טַכְנָאֵי דַּת' הַנוֹתֵן שִׁירוֹת טַכְנֵי בִּמְעַגֵּל הַחַיִּים.

גַּם כֹּאֲשֶׁר פּוֹנִים אֶל הָרַב מִבְּנֵי קֵהִילָתוֹ, בְּמִקְרִים רַבִּים הַפְּנִיּוֹת הֵן מִתְּחוּמִּים שְׂאֵלֵיהֶם הוּא לֹא הוֹכֵשׁ: זִוְגִיּוֹת, פְּגִיעוֹת מִיְּנִיּוֹת, חִינוּךְ, סַכְסוּכִים שׁוֹנִים (גִּישׁוֹר) וְעוֹד. כְּמוֹ כֵּן חֲסָרִים לְרַב כָּלִי עֲבוּדָה בְּסִיסִיִּים לְנִיהוּל צִיבּוּרֵי בְּעוֹלָם הַמּוֹדֵרְנִי, כְּמוֹ שִׁימוּשֵׁי מַחֲשָׁב, נְאוּם וּרְטוֹרִיקָה וְשִׁפְהָ תִּקְנִית.

בְּסִיטוּאֲצִיָּה זֹאת מִתְקַשֶּׁה הָרַב לְהַפְּוֹךְ לְדַמּוֹת מוֹבִילֶת דֶּרֶךְ, שֶׁשְׁפַתָּה הַתּוֹרָנוֹתִית-הַלְכָּתִית מִתּוֹרַגְמָת לְשִׁפְהָ עֲרֻכִּית, מְקַצּוּעִית וְרַהוּטָה שֶׁתְּהוּוֹה מִקּוֹר הַזְּדַהוּת לְצִיבּוּר הַמַּחֲפֵשׁ אֲמִירָה מִשְׁמַעוֹתִית, וְתַמִּיכָה רֹחֲנִית בִּמְשַׁבְּרֵי הַחַיִּים.

עוֹבְדָה זֹאת תּוֹרַמַת לִירִידַת קֶרֶנָם שֶׁל הַרַבָּנִים הַנִּתְפַּסִּים כְּאוֹכְלֵי לֶחֶם חֶסֶד עַל חֶשְׁבוֹן הַקּוֹפָה הַצִּיבּוּרִית, מִבְּלִי לְסַפֵּק לְצִיבּוּר טוֹבִין בְּעֵלֵי מִשְׁמַעוֹת.

הַפְּתָרוֹן הַמוֹצֵעַ - 'אֲמוּרָא': תְּכִנִּית הַכְּשָׁרָה לְמִנְהִיגוֹת רַבָּנִית

הַתְּלַמוּד מְסַפֵּר כִּי לְצַד ה'יִתְנָא', בְּעַל שִׁיעוּר הַקּוּמָה הַתּוֹרָנִי, שִׁימָשׁ 'אֲמוּרָא' נוֹסֵף כְּמִתְרַגֵּם, מִקְרִיא אוֹ מִפְּרָשׁ אֶת דְּבָרָיו לְצִיבּוּר הָרַחֵב. מִשְׁמַע, כִּי אֵין דִּי בְּרוּחַב דַּעַת תּוֹרָנִי, אֲלֵא יֵשׁ צוּרֶךְ בְּכָלִים לְתַרְגּוֹם שְׁפַתָּה שֶׁל הַהִלְכָה וְהַמְסוּרָה, כְּדֵי לְהוֹפְכָה לְמִשְׁמַעוֹתִית לְצִיבּוּר הַנִּמְעָנִים וּלְמִצִּיאוֹת חַיִּיהֶם.

הַחֲלָל הַבְּרוּר בְּהַכְּשֶׁרֶת הַרַבָּנִים מוֹבִילָנוּ לְהַצִּיעַ שְׁתֵּי מַסְגְּרוֹת הַכְּשָׁרָה לְתִפְקִיד ה'אֲמוּרָא' הַמוּטָל כִּיּוֹם עַל שֶׁכֶּם הַרַבָּנִים:

א. תכנית הכשרה כתנאי לקבלת "כושר" לרב עיר.

ב. תכנית הכשרה לרבנים מכהנים.

התכנית תמשך שנתיים, יום בשבוע. וביחד עם תעודת 'יורה יורה' תוכר כאקוויולנטיות לתואר ראשון במסגרת השרות הציבורי.

התוכנית תעניק:

א. העמקה במחשבת ישראל ובדרכי התמודדותה עם רוחות הזמן לאורך הדורות.

ב. שפה מושגית לניהול דיאלוג משמעותי ורלוונטי עם קהילתו וערכיה התרבותיים, זאת במסגרת ארגון כלים מנהיגותי רחב וכוללני, שיתמקד במיומנויות לתרגום שפתו התורנית לשפה 'ישראלית', וחידוד דילמות ערכיות בסוגיות אקטואליות של חברה ומשפט, תוך היכרות עמוקה עם קבוצות ויחידים בחברה הישראלית.

ג. היכרות בסיסית עם כלים טיפוליים בנושאי משפחה, זוגיות, אלימות ופגיעות מיניות, שיאפשרו לרב לזהות ולהפנות את הפונים לעזרה המקצועית הדרושה להם.

ד. כלים שימושיים כמו תורת הרטוריקה והנאום.

נספח א' - תכני תוכנית ההכשרה

1. בשדה קיימות מספר תוכניות דומות המבקשות להכין רבנים לחלק המנהיגותי בתפקידם כמובילי ומנהיגי קהילה:

- א. ברקאי - בית מדרש רבני קהילות א"י
- ב. צוהר
- ג. 'לקראת שליחות'
- ד. רעיא מהימנא
- ה. ממזרח שמש - בית מדרש למנהיגות חברתית בנשיאות הרב יצחק שוראקי

התוכנית נחלקת לשלושה יסודות:

א. מתן כלים טיפוליים לזיהוי ראשוני של בעיות בתוך המשפחה, במגמה להפנותם לאיש המקצוע המיטבי, ומתן תמיכה רוחנית במצבי מצוקה: בעיות זוגיות, אלימות במשפחה, פגיעות מיניות, גישור וכדו'.

ב. מתן כלים לשיפור הקומוניקציה עם בני הקהילה: תורת הנאום, רטוריקה, שימושי מחשב, היכרות עם אישים וקהילות בחברה הישראלית וכדו'.

ג. העמקה במחשבת ישראל ובדרכי התמודדותה עם רוחות הזמן, תוך ליבון סוגיות יסוד בעולם ההלכה, משפט וחברה המעסיקות את החברה הישראלית: דמוקרטיה יהודית, מעמד האישה, שימור ושינוי בהלכה, וכדו'.

התוכנית מבקשת להעניק לרב שפה מושגית לניהול דיאלוג כן ואינטימי עם קהילתו וערכיה התרבותיים, באופן ששפתו התורנית של בית המדרש תהיה רלוונטית ומשמעותית לאתגרי חייה.

להלן מרכיבי בסיס לתכנית לימודים אפשרית. התוכנית הסופית תיכתב בשיתוף עם נציגי הרבנים ומומחי התוכן הרלוונטים:

- 1. פרקים נבחרים בפסיכולוגיה, סוציולוגיה, היסטוריה.
- 2. סוגיות במחשבה פוליטית, אזרחות ואתיקה ציבורית.
- 3. סוגיות יסוד במחשבת ההלכה והאגדה.

דוגמה לרשימת נושאים מתוך הכשרה של מכון ברקאי:

		קורס פסיקה מכון פועה
		הקדמה + מבנה אנטומי
		נקודות לפסיקה בעדים
		הפסק טהרה ושבעה נקיים
		פצעים + בודקת טהרה
		כתמים + ימי האיסור וההיתר
		גלויות והורמונים ומשמעותן ההלכתית
		בדיקות גניקולוגיות ומשמעותן ההלכתית
		קהילה לומדת – עבודה קבוצתית
		כלה, מניעת חופת נידה, אחרי החתונה
		הריון
		דיני ממונות
		פוריות
יום עיון – השתלת אברים – מכון שלזינגר		חיי האישות- מיניות
יום עיון בנושא ארבעת המינים + סוכה		אמצעי מניעה
הרב עובדיה זצ"ל ורבנות קהילה		לידה והנקה
טהרת המשפחה		דיון קבוצתי – השתכרות של הרב בפורים
סדנת תפילה		מכון התורה והארץ - חרקים במזון
גישור		פסיקה קהילתית בפסח
ליווי רוחני		אבלות

מכון התורה והארץ - תרומות ומעשרות		הלכה וטכנולוגיה - מכון צומת
מכון התורה והארץ - חלה		יום עיון – שבת ורפואה – מכון שלזינגר
הקשבה		מכון אות - הלכות סת"ם
מכון התורה והארץ - כלאיים		יום עיון בנושא נגישות ומוגבלויות – ג'וינט
הרב חנן ברנד - כשרות		התמודדות עם התמכרויות - אינטרנט
מקוואות + סיור		סידור חופה וקידושין
יום עיון בעירובין :		התמודדות עם התמכרויות - סמים
שיעור + סיור : עירובין		מצוקה והתמודדות נפשית
תחומין		הכנה לשמיטה – מכון התורה והארץ

נספח ב' - הסדרת השתלמות לרבנים

דוגמה להוראות חוזר מנכ"ל העוסק בהשתלמויות לעובדי המועצות הדתיות

בחוזר עב/2 שפורסם ביום י"א אדר התשע"ב (5.3.2012), הוסדרו השתלמויות עבור ראשי מועצות דתיות וכן עבור רבני שכונה, כאשר מידת ההשתלמות משנה לפי גודל האוכלוסייה של השכונה הרלוונטית.

בהקדמה לאותו חוזר נאמר כי "המשרד לשירותי דת החל בשנתיים האחרונות במהלך אסטרטגי שמטרתו שיפור התדמית והתפיסה לגבי המשרד ושירותיו. מהלך מורכב זה כלל מספר שלבים מהותיים לאורך ולרוחב אשר נועדו 'לצייר' אחרת את התמונה המשתקפת כעת בעיני חלק מהציבור. המשרד אשר נתפס שלא בצדק כמגזרי ופוליטי, בחר לבצע מהלך זה בשלב הראשוני ע"י הליך מקצועי ואיכותי בשיתוף עם חברת אמ"ן בהדרכות וימי עיון ייעודים לעובדי המועצות הדתיות אשר כללו ידע תיאורטי ומעשי, סימולציות ודוגמאות שמטרתן שיפור השירות בעיקר בנקודות החיכוך השונות של האזרח עם שירותי המשרד ושלוחותיו".

אם כך נאמר ביחס לעובדי המשרדי לשירותי דת, דומה שהדברים קל וחומר ביחס לרבנים מכהנים. מערך ההשתלמויות הייעודי יעניק לרבנים מכהנים כלים מקצועיים לשפר את יחסם עם בני הקהילה, וכך יהווה צעד חשוב קדימה לשיפור תדמיתם הבעייתית.

נספח ג' - מבחן תמיכה של המשרד לשירותי דת

עבור הדרכה רוחנית ותורנית לקהילות ורבניהן בתפוצות³⁴⁹.

בס"ד

מבחנים למתן תמיכה של המשרד לשירותי דת במוסדות ציבור המקיימים פעילות של רב בקהילה

לפי חוק יסודות התקציב, התשמ"ה-5891

בהתאם לסעיף 3א לחוק יסודות התקציב, התשמ"ה-5891³⁵⁰ (להלן – החוק), ובהתייעצות עם היועץ המשפטי לממשלה, מתפרסמים בזה מבחנים לחלוקת כספי תמיכות של המשרד לשירותי דת (להלן – "המשרד"):

תקנה תקציבית -

פרק א': כללי

1. כללי

(א) ועדת התמיכות של המשרד (להלן – "הוועדה"), תדון במתן תמיכות מתקציב המשרד, ובהמלצות למתן תמיכות למוסדות השונים, בהתאם לנוהל להגשת בקשות לתמיכה מתקציב המדינה במוסדות ציבור לדיון בהן³⁵¹ (להלן – הנוהל), ובהתאם למבחנים אלה. (ב) התמיכה עצמה צריך שתינתן, על פי עקרונות של סבירות ושוויון בין כל מוסדות הזכאים לתמיכה לפי מבחנים אלו. (ג) בבואה לדון ולהחליט בכל בקשה ובקשה לתמיכה, תשקול הוועדה את כל נסיבותיו של העניין, תוך יישום שוויון, אחד וענייני של המבחנים. (ד) כל שיקוליה של ועדת התמיכות יהיו ענייניים, תוך הפעלת אמות מידה מקצועיות, ככל שיידרש לפי העניין; החלטת הוועדה תהיה מנומקת. (ה) חלוקת הסכום המיועד לתמיכות בתקציב השנתי של המשרד, תיעשה לפי תחומי פעילות, הכל בכפוף לאמור במבחנים אלה ובחוק התקציב לשנת הכספים השוטפת, כפי שיפורט להלן.

2. מטרת התמיכה

(א) מטרה:

התמיכה נועדה לסייע לקהילות שאינן בתחומי מועצות אזוריות, לקיים פעילות דתית, תורנית, רוחנית ותרבותית. הסיוע במסגרת זו הינו באמצעות השתתפות בעלות שכרם של רבני קהילות (המועסקים ע"י קהילותיהם, או המועסקים באמצעות ארגונים מלווים).

נוסף על האמור, יוקצה חלק מהתקציב (51%) לכיסוי עלות פעילות הכשרה וליווי של רבני קהילות, פעילות הנעשית באמצעות ארגונים מלווים, כהגדרתם במבחנים אלו.

(ב) אוכלוסיית היעד:

349

<http://index.justice.gov.il/Units/Tmihot/Tyotot/%D7%98%D7%99%D7%95%D7%98%D7%AA%20%D7%9E%D7%91%D7%97%D7%A0%D7%99%D7%9D%20%D7%9C%D7%94%D7%A2%D7%A8%D7%95%D7%AA%20%D7%94%D7%A6%D7%99%D7%91%D7%95%D7%A8%20%D7%A8%D7%91%D7%A0%D7%99%20%D7%A7%D7%94%D7%99%D7%9C%D7%94.pdf>

³⁵⁰ ס"ח התשמ"ה, עמ' 60; התשנ"ב, עמ' 34.

³⁵¹ י"פ 6558 מיום 5.3.2013, עמ' 3172.

5. קהילות יהודיות דתיות
2. ארגונים מלווים

(ג) הפעילות הנתמכת:

לקהילות:

השתתפות בעלות שכרו של רב הקהילה. תמיכת המשרד תהיה השתתפות בתשלום שכר הרב כנגד הצגת תלושי שכר.

לארגונים מלווים:

5. השתתפות בעלות שכרם של רבני קהילות המועסקים בקהילות דרך "ארגון מלווה". תמיכת המשרד תהיה השתתפות בתשלום שכר הרב כנגד הצגת תלושי שכר.
2. השתתפות בעלויות ארגונים מלווים עבור פעילויותיהם בתחום. בכלל זה יוכרו פעולות לאיתור והכשרת רבני קהילות ונשותיהם; הכשרת קהילות לקבלת רב; ליווי ויעוץ לרבנים לקראת כהונתם ובמהלכה (הן לקבוצות משתתפים והן ייעוץ פרטני), ועריכת השתלמויות לרבני קהילות.

3. הגדרות

במבחנים אלה –

"פעילות תורנית" רוחנית ותרבותית"

פעילות דתית, לרבות ניהול תפילות, מתן שיעורי תורה ויהדות, הופעה בטקסים ואירועים ציבוריים ופרטיים המתקיימים בקהילה או מטעמה, ליווי חברי הקהילה בטקסי מעגל החיים, מענה לשאלות הלכתיות, ייעוץ והדרכה בנושאים בעל אופי מוסרי, ערכי או חינוכי, גישור חברתי, הנהגה רוחנית לחברי הקהילה ופעילויות אחרות כיוצא באלה המתקיימות במסגרת הקהילה.

"רב קהילה" רב קהילה, העונה על התנאים בסעיף 1;

"ארגון מלווה" ארגון העונה לדרישות סעיף 3ב במבחנים אלו, העוסק בהכשרת רבני קהילות, מתן ייעוץ וליווי מקצועי של רבני קהילות.

"רב מלווה" בעל תעודת "יורה יורה" מאת הרבנות הראשית לישראל ובעל ניסיון מקצועי רלבנטי בהנחיית וליווי רבנים בקהילות במשך שנתיים לפחות, המלווה רבני קהילות בנושאים הקשורים בתפקידם;

"מוסד ציבור" כמשמעו בסעיף 3א לחוק, שהוא עמותה, הקדש, או חברה לתועלת הציבור, כמשמעותה בסעיף 331א לחוק החברות, תשנ"ט-5888, הפועל לשם מימוש המטרות של מבחנים אלה, והוא רשום כדין.

פרק ב': תנאי סף

4. תנאי סף כלליים לתמיכה

לתמיכה לפי מבחנים אלה יהיו זכאים הגופים העומדים בדרישות שיפורטו להלן:

א. קהילה יהודית דתית, שמתקיימים בה כל תנאי הסף אלה:

5. הקהילה אינה מצויה בתחום שיפוטה של מועצה אזורית.
2. הקהילה מונה לפחות 36 בתי אב, הגרים בסמיכות זה לזה והמתכנסים באופן קבוע, במבנה שברשות הקהילה, לתפילות ולפעילות תורנית, רוחנית ותרבותית משותפת.
3. הקהילה קיימה פעילות רוחנית ותרבותית דרך קבע בקהילה במשך השנתיים שלפני הגשת הבקשה לתמיכה, לכל הפחות, בהיקף שלא פחת מ 51 שעות בשבוע.
3. הקהילה מנהלת רשימה של חברי הקהילה וגובה דמי חבר שנתיים בסך של 26 ₪ לפחות לכל משפחה.
1. עומד לשימושה מבנה לתפילה וללימוד שבו מתקיימות שתי תפילות לפחות בכל אחד מימי השבוע, בהשתתפות 56 מתפללים לפחות, לפי תצהיר שיגיש המוסד; ובנוסף מתקיימות בו כל התפילות בשבתות ומועדים, בהשתתפות 31 מתפללים לפחות.
0. היא מאוגדת ורשומה ע"פ דין במדינת ישראל ופועלת ללא כוונת רווח; מטרתה העיקרית ואופן פעולתה עולים בקנה אחד עם מטרות התמיכה האמורות במבחנים אלה, והיא מציגה אישורי ניהול תקין מרשם העמותות.
1. בין הקהילה ובין הרב קיים הסכם התואם את תנאי פרק 0 שלהלן ("יחסי רב-קהילה").
9. רב הקהילה המועסק על ידה אינו מקבל שכר מתקציב המדינה, במישרין או בעקיפין או מהמועצה הדתית המקומית או מהרשות המקומית שבתחומה מצויה הקהילה בגין פעילותו כרב קהילה (כמפורט בסעיף 1), לפי מבחנים אלה;
8. הקהילה התחייבה להשלים את שכר הרב מעבר לתקצוב המשרד ועד לשכר שסוכם עמו, שלא יפחת משכר מינימום (באופן יחסי לאחוזי המשרה שסוכמו עם הרב), ועומדת בכך.

ב. מוסד ציבור, אשר מתקיימים בו כל התנאים הבאים (להלן: "ארגון מלווה"):

5. אחת ממטרותיו המפורטות בתעודת הרישום או במסמכי היסוד הינה עיסוק בפעילות להכשרה וליווי של רבנים לקהילות ישראל, וביום הגשת הבקשה הוא מעסיק או מלווה לפחות 51 רבני קהילות (קהילות - כהגדרתן לעיל בסעיף 3א, למעט חובת ההתאגדות כעמותה), אשר בינם לבין קהילתם קיים הסכם התואם את תנאי סעיף 0.
2. המוסד מציג אישורי ניהול תקין מרשם העמותות.
3. המוסד פועל ממדינת ישראל ופעילותו - כחוק.
3. המוסד פועל ביעילות ובתקורה מינימלית, שמאפשרת פעילות תקינה וראויה, בהתאם לנוהל, להנחיות החשב הכללי לענין שיעורי הוצאות הנהלה וכלליות, ובעל יכולת כלכלית מוכחת לענין עמידתו בהתחייבות מימון שכרו של רב הקהילה לפי מבחנים אלה, להנחת דעתה של הועדה.
1. הוא בעל שנתיים ניסיון לפחות, בהכשרה, ליווי ותמיכה ברבני קהילות לקראת כהונתם ובעת כהונתם. לשם הוכחת פעילותו יגיש המוסד דוח על פעילותו בשנתיים שקדמו לשנת הגשת בקשת התמיכה לראשונה, הכולל את פירוט הפעילות שבוצעה בתקופה זו; בהתאם לדרישת הוועדה ימציא המוסד נתונים, מידע או מסמכים לביסוס קיומה של הפעילות הדומה ובכלל זה אסמכתאות כפי שיידרש לגבי הפיקוח על הרבנים שהוא מעסיק.
0. מוסד הציבור מעסיק או רוכש שירותים מרב מלווה אחד לפחות, על כל 51 רבני קהילות שהוא מעסיק.
1. מוסד הציבור מלווה את רבני הקהילות שהוא מעסיק, בליווי מקצועי ע"י מתן ייעוץ, תמיכה מקצועית, עריכת ימי עיון והשתלמויות, הקניית כלים מקצועיים ומיומנויות להתמודדות עם אתגרי הקהילה.
9. לפחות 36% מרבני הקהילות שהארגון מעסיק או מלווה, מכהנים באזורים המדורגים באשכולות 5-56 לפי המדד החברתי כלכלי של הלמ"ס (כמפורט בפרק ג' להלן).

8. רב הקהילה הנתמך על ידו אינו מקבל שכר מתקציב המדינה במישרין או בעקיפין או מהמועצה הדתית המקומית או מהרשות המקומית שבתחומה מצויה הקהילה בגין פעילותו לפי מבחנים אלה;
56. לא הוגשה מטעמו בקשה לתמיכה או לתקציב בשנת התקציב הנוכחית בגין פעילותו לפי מבחנים אלה, ולא הוקצה לו או למוסד ציבור אחר מטעמו סכום כלשהו מתקציב המדינה במישרין או בעקיפין (לרבות באמצעות גוף מתוקצב או נתמך אחר), בגין פעילותו לפי מבחנים אלה.
55. הוא מתחייב להשלים את שכר הרב מעבר לתקצוב המשרד ועד לשכר המלא שסוכם עמו, שבכל מקרה לא יפחת משכר מינימום (באופן יחסי לאחוזי המשרה שסוכמו עם הרב).

5. תנאי סף לתפקיד רב קהילה

כהונתו של רב קהילה בקהילתו תזכה בתמיכה לפי מבחנים אלו אם התקיימו בו כל התנאים הבאים:

- א. הוא נשוי.
- ב. בידו אישור שלמד 9 שנים לפחות מעל גיל 59, במסגרת מוסד תורני מוכר בהתאם למבחני תמיכה במוסדות לימוד תורני, או, במסגרת מכינה תורנית קדם צבאית המוכרת לפי חוק המכינות הקדם צבאיות, התשס"ח-2669.
- ג. הוא עמד בלפחות שתי בחינות במסלול ההסמכה של הרבנות הראשית לתעודת "יורה יורה", ובלבד ששתי הבחינות הן מהנושאים הבאים: שבת, איסור והיתר או הלכות נדה.
- ד. הוא מתגורר ברשות המקומית בה הוא מכהן או מתחייב להעתיק את מגוריו לשם תוך 86 ימים מיום אישור בקשת התמיכה.
- ה. הוא נבחר על ידי הנהלת הקהילה (הקהילה תידרש להעביר אישור ועד העמותה וכן העתק פרוטוקול של ההחלטה בדבר בחירת הרב).

6. יחסי רב קהילה

תמיכה בתשלום שכרו של רב קהילה תינתן עבור רב קהילה המכהן בקהילתו ומקיים פעילות תורנית רוחנית ותרבותית, אם התמלאו התנאים הבאים:

- א. נחתם הסכם העסקה בין רב קהילה לבין מוסד הציבור, אשר בו נקבע כי המוסד הוא מעסיקו (להלן - הסכם ההעסקה), ובו נקבעו שכרו החודשי, שאר תנאי העסקתו, לרבות זכויות לאחר פרישה, וכללים באשר לעבודה נוספת; למען הסר ספק יודגש כי לרב יונפק תלוש משכורת, וכלל התשלומים הנובעים מהעסקתו על ידי מוסד הציבור יהיו בהתאם לכל דין.
- ב. הסכם ההעסקה קובע את חובותיו של רב קהילה כלפי קהילתו, לרבות חובותיו לביצוע פעילות תרבותית ורוחנית ופעילות קהילתית ואת מספר השעות שאותן יידרש רב קהילה להקדיש לקהילה ומועדיהן, ובלבד שלא יפחתו מ-06 שעות בחודש, מתוכן 56 שעות לפחות בשבתות.
- ג. בהסכם ההעסקה, רב קהילה יידרש להיות נוכח בקהילה 36 שבתות בשנה לפחות, וכן בראש השנה, ביום כיפור וברוב ימי החגים שבשלושת הרגלים, ובפורים). לרבות ימי חג והודיה שחוגגת הקהילה על פי מנהגה.
- ד. הסכם ההעסקה קובע את חובות הדיווח של רב קהילה לנציגי המוסד או לנציגי הקהילה, במועדים ובתנאים שיקבעו בהסכם.

7. תפקידי רב קהילה

רב הקהילה יהווה את המוקד התורני ההלכתי והרוחני של הקהילה ושל בית הכנסת שלה. הרב יעסוק בפסיקה הלכתית ומתן תשובות הלכתיות, יזום פעילות רוחנית מתאימה לקהילה הן באופן שוטף והן במועדי השנה השונים.

יודגש כי על הרב להיות זמין לבני קהילתו ולפרסם את דרכי התקשורת אליו לרבות מועדי קבלת קהל ומסי' הטלפון הנייד שלו. בכלל זה על הרב לדאוג להפעלת מנגנון קבוע המאפשר לו לקבל שאלות הלכתיות מבני הקהילה ולענות עליהן במהלך יממה מהגשתן; כן יתבקש הרב להשתתף בשתי השתלמויות שנתיים, כל אחת בת 50 שעות לפחות, המיועדות לרבני קהילות, שיארגנו גופי חוץ העוסקים בנושא רבני קהילות (מותנה באישור המשרד לתוכן ההשתלמות), או המשרד לשירותי דת.

תפקידים נוספים של רב הקהילה ייקבעו בהתאם לצרכי הקהילה ולהסכמות שייקבעו בינו לבין הקהילה בהסכם ההעסקה. להלן רשימה מוצעת של תפקידים אפשריים שייקבעו בכל מקום ומקום בהתאם לצרכי הקהילה, ולהסכמות מול הרב, כאמור:

- ידרוש וידבר בפני הציבור בשעת ההתכנסות בבית הכנסת במועדים ובאירועים קהילתיים.
- יצור מסגרות לקשר קבוע עם בני נוער;
- יעסוק בהנחיה והדרכה לקראת שמחות, בריתות, בר מצוה ונישואין;
- יעסוק בהנחיה משפחתית לזוגות (הנחיית זוגות צעירים, השכנת שלום בית);
- יעסוק בליווי והדרכה בנושאים בעלי אופי מוסרי ערכי או חינוכי;
- יעסוק בהשכנת שלום בין חברי הקהילה, בין השאר בדרך של גישור או פישור;
- יעסוק בגמילות חסד בקהילה: סיוע למשפחות נפטרים; ניחום אבלים; ביקור חולים וסעד לסוגיו;
- יהיה מעורב בצרכים וביוזמות שונות של הקהילה בנושאי יהדות;
- ישתתף באירועים ציבוריים המתקיימים בקהילה כגון: הכנסת ספר תורה, סיום מסכת, אירועים תורניים וחינוכיים שונים.
- יצור ויפעיל תכנית לקשר והשפעה רוחנית אל קהלים שמחוץ לתחומיה של הקהילה;

8. תפקידי "ארגון מלווה"

ארגונים העוסקים בפעילות הכשרה וליווי של רבנים לקהילות ישראל וליווי של הקהילות עצמן, ימלאו את התפקידים הבאים, זאת בכל הנוגע לרבנים אותם הם מעסיקים:

א. ליווי קהילה:

5. סיוע לקהילה לזהות צרכים, ובהתאמה אליה לאתר מועמד מתאים לרבנות;
2. ליווי הליך הבחירה על ידי הקהילה - רק במידה והקהילה מבקשת זאת מהארגון המלווה.
3. ביסוס מעמדה של הקהילה כקהילה עצמאית ומאורגנת.
3. סיוע ביצירת הסכם עבודה בין הקהילה כמעסיק לרב כמועסק;
1. סיוע בבניית תכנית עבודה למימוש צרכי הקהילה.

ב. ליווי הרב ומשפחתו

בתקופת כהונתו בתפקיד רב קהילה, ילווהו הארגון המלווה ליווי מקצועי ע"י מתן ייעוץ, תמיכה מקצועית, עריכת ימי עיון והשתלמויות, הקניית כלים מקצועיים ומיומנויות להתמודדות עם אתגרי הקהילה.

ג. פיקוח על עבודת הרבנים

ארגון מלווה יפעיל מערך פיקוח על עבודת הרבנים שהוא מעסיק, יפעיל מנגנון קשר רציף בין הרב לארגון, ובין הקהילה לארגון. במסגרת זו יידרש הארגון להראות את הצעדים

בהם נקט בכל הנוגע לפיקוח השוטף, לקשר שיש לו עם הקהילות במהלך כהונת הרב, צעדים שהארגון נוקט במקרים של חוסר שביעות רצון או תלונות מצד קהילות וכדו'.

פרק ג': אופן חישוב חלוקת התמיכה

9. שיעור התמיכה, מדדי הפעילות וניקודם

חלוקת התקציב העומד לחלוקה תיקבע בידי ועדת התמיכות לפי העקרונות הבאים:

כאמור לעיל, 91% מהתקציב המיועד למבחנים אלו, מיועד לכיסוי עלות שכרם של רבני קהילות (באמצעות הקהילות או באמצעות ארגונים מלווים); 51% מהתקציב מיועד לארגונים מלווים, עבור פעולותיהם להכשרה, ליווי והשתלמות של רבני קהילות. ככל שיותר עודף באחת הפעילויות לפי מבחנים אלו, הוא יועבר לפעילות השנייה.

ניקוד להשתתפות בשכרם של רבני קהילות (85% מהתקציב)

במסלול זה חלוקת התמיכה תיעשה בכפוף לדרוג הקהילות וניקודן עפ"י התבחינים ובכפוף לגובה התקציב. יודגש, כי לצורך הניקוד על פי פרק זה, תיבחן כל קהילה ע"פ מאפייניה, בהתעלם מהשאלה אם הגישה בקשה באופן עצמאי או דרך ארגון מלווה.

פרמטרים למתן התמיכה

לצורך דירוג הבקשות יילקחו בחשבון הנתונים הבאים:

א. גודל קהילה (25%):

הניקוד יינתן בהתאם לנתונים בטבלה שלהלן:

מס' משפחות	ניקוד
36	26
16	22
06	23
16	20
96	29
86	23
566	26
556 ומעלה	50

ב. פעילות תורנית בקהילה (33%):

הניקוד עבור פרמטר זה יחושב בהתאם לנוסחה הבאה:

מס' שעות חודשיות של כלל הפעילויות X מס' המשתתפים בכל פעילות בממוצע

06

ג. פעילות תורנית מחוץ לקהילה (25%):

בסעיף זה יינתן ניקוד עבור פעילות תורנית קבועה המיועדת לתושבי האזור שאינם נמנים על חברי הקהילה, כדוגמת: תכנית בר מצוה לילדי השכונה, לימודי חברות עם תושבי האזור וכיוצ"ב.

הניקוד עבור פרמטר זה יחושב בהתאם לנוסחה הבאה:

ד. מדד חברתי כלכלי פנים עירוני³⁵² (23%):

מס' אשכול	ניקוד
1	20
2	58
3	59
4	51
5	50
6	15
7	14
8	13
9	12
10	11
11	10
12	9
13	8
14	7

15	6
16	5
17	4
18	3
19	2
20	1

מקדמים:

מקדם רב שכונה - לקהילה הנמצאת בשכונה בה קיים רב שכונה, כל הניקוד יוכפל ב-81.6.
(דהיינו $D=81.6$); בהיעדר רב שכונה המקדם יהיה 5 (דהיינו $D=1$).

מקדם שירות צבאי לאומי - בקהילות בהן הרב המכהן הינו מי ששירת בצבא או ששירת שירות אזרחי או שירת שירות לאומי בהתאם לחוק שירות לאומי-אזרחי תשע"ד - 2653, יינתן מקדם של 21.5 לניקוד הכללי (דהיינו $E=21.5$).

מקדם קהילות יוצאי אתיופיה - לקהילות יוצאי אתיופיה יינתן מקדם של 2.5 לניקוד הכללי.

³⁵² בהתאם למדד אזורי סטטיסטיים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לקהילות יוצאי אתיופיה שיש בהם רב- מקדם 5.
לעניין זה תחשב קהילה ש-60% מחבריה לפחות נולדו או שהם בנים של מי שנולדו באתיופיה.

חישוב הניקוד:

- (א) בשלב ראשון ינוקד כל מוסד בכל אחת מאמות המידה באופן נפרד.
- (ב) בשלב שני יחושב חלקו היחסי של כל מוסד בכל אחת מאמות המידה מתוך כלל הניקוד שניתן באותה אמת מידה לכלל המוסדות.
- (ג) בשלב השלישי יחושב סכום הניקוד של כל מוסד כסכום כל החלקים היחסיים שהתקבלו בשלב השני.
- (ד) בשלב הרביעי יחושב הניקוד הסופי של הקהילה לפי הנוסחה הבאה: הניקוד שהתקבל בשלב השלישי בהכפלה במקדמים.
- (ה) בשלב החמישי ידורגו כל הקהילות על פי ניקודן כפי שהתקבל בשלב הרביעי.

(ו) בשלב השישי:

א תחולק התמיכה לפי דירוגן של הקהילות מבעלת הניקוד הרב ביותר ומטה, עד תום התקציב, ואולם, מספר הקהילות בכל רשות מקומית שיתמכו לא יעלה על האמור להלן:

עבור עד 666,26 תושבים הראשונים - קהילה אחת, ועוד קהילה אחת בעד כל 666,36 תושבים נוספים באותה רשות. בכל מקרה בסבב זה לא ייתמכו יותר מ-9 קהילות בכל רשות מקומית.

כלל התקציב יחולק במספר הקהילות הזכאיות לקבלת תמיכה, ויחולק באופן שווה בין כל הקהילות, ואולם הסכום שיינתן לכל קהילה, לא יעלה על 666,36 ₪ לשנה.

ב נותר סכום כסף בתקנה, לאחר החלוקה כאמור, יערך סבב נוסף של חלוקה ובו יתמכו קהילות נוספות. קביעת סדר הזכאות של קהילות אלו תיקבע לפי מספר הנקודות שצברו הקהילות, עד לתום התקציב. סכום התמיכה לחלוקה לכל קהילה בסבב זה יהיה זהה לסכום שחולק בסבב הראשון.

ניקוד ארגונים עבור פעולות הכשרה, השתלמות וליווי של רבני קהילות ע"י מוסד ציבור שהוא "ארגון מלווה" (15% מהתקציב)

5. היקף התמיכה במוסד יחושב לפי מספר הנקודות שהמוסד צבר לפעילות זו, כפי שיפורט להלן, במכפלת שווי הנקודה שנקבע לפעילות זו;
2. השווי הכספי של כל נקודה יחושב לפי סכום הכסף הכללי הנתון לחלוקה עבור פעילות זו, חלקי סך כל הנקודות שצברו כלל המוסדות שנמצאו זכאים לתמיכה לפי מבחנים אלה בפעילות זו;
3. השתתפות בעלויות למימון פעילות להכשרתם והשתלמותם של רבני קהילות ישולמו כנגד הצגת קבלות על הוצאות מוכחות, כגון: שכירת אולם, כיבוד קל, שירותי פרסום וכיוצא באלה;
3. פעילויות כוח אדם מתנדב לא יבואו במניין עלות הפעילות לצורך התמיכה, למעט הוצאות סבירות שהוציא מתנדב מכספו הפרטי לשם קיום הפעילות, והציג עליהן קבלות.
- השתתפות המשרד במימון פעילות לפי פרק זה, תהיה לפי ניקוד שתצבור העמותה בשנת הפעילות בגינה ניתנת התמיכה, לפי המפתח שיפורט להלן.

יובהר, כי בכל הנוגע לתכנית הכשרה של רבנים, תאושר רק תכנית שקבלה את אישורו של המשרד. יובהר כי על תכנית מסוג זה לכלול התייחסות לכל הנושאים הרלוונטיים להכשרתו של רב קהילה, בכלל זה התייחסות לנושאים הלכתיים וחברתיים, נושאים של פסיקת הלכה, הכשרה להתמודדות עם בעיות ייחודיות כגון אלימות בקהילה והטרדה מינית; הכשרה להתמודדות עם מגזרים שונים וגילאים שונים וכיוצ"ב.

הניקוד עבור סעיף זה יהיה כדלהלן:

הרצאה - יחידת ההרצאה תימשך שעת פעילות אחת לפחות; מספר המשתתפים בכל פעילות הרצאה לא יפחת מ-56 משתתפים. המוסד רשאי לדווח על 2 יחידות הרצאה לכל היותר לקבוצה ביום אחד; ההרצאה אפשר שתיערך במקום ציבורי (כגון: אולם תרבות עירוני, בית מלון, מרכזי רוחני) או במוסד הציבור; פעילות הרצאה לקבוצה של 56 משתתפים לפחות - 5 נקודה. על כל 1 משתתפים נוספים יינתנו 1.6 נקודות נוספות;

יום עיון - יום העיון יימשך 0 שעות פעילות לפחות. מספר המשתתפים ביום העיון לא יפחת מ-21 משתתפים. המוסד רשאי לדווח על יום עיון אחד לכל היותר לקבוצה ביום אחד; יום העיון נערך במקום ציבורי או במוסד הציבור; פעילות יום עיון לקבוצה של 21 משתתפים לפחות - 56 נקודות; על כל 51 משתתפים נוספים יינתנו 1 נקודה נוספת;

סמינר - סמינר יימשך יומיים לפחות כולל לינה ולא יותר מארבעה ימים; כל יום סמינר יכלול 0 שעות פעילות לפחות של הרצאות, סדנאות, דיונים וכד'; מספר המשתתפים בסמינר לא יפחת מ-36 משתתפים; הסמינר ייערך במקום ציבורי (כגון: בית מלון, אכסניה). יום פעילות סמינר לקבוצה של 36 משתתפים לפחות - 51 נקודות; על כל 51 משתתפים נוספים יינתנו 9 נקודות;

פגישת יעוץ - פגישה בין רב מלווה לבין רב קהילה אחד או יותר, אך לא יותר מחמישה רבני קהילה ביחד, שמטרתה מתן ייעוץ ותמיכה בהתמודדות של הרב עם אתגרי הקהילה שבה הוא מכהן, ואורכה הוא 86 דקות לפחות. פגישה פרטנית בין נציג הארגון המלווה לבין הרב או רעיית הרב, או נציגי הקהילה - פגישה בת 86 דקות ומעלה - 1.6 נקודות.

כאמור לעיל, 51% מהתקציב הכולל יהיה מיועד לתמיכה זו. התקציב הכולל המיועד למטרה זו יחולק בין כל הגופים שעמדו בתנאי הסף, באופן יחסי- לפי היקף הפעילות שבוצעה, אך לא יותר מ-666,166 ₪ לכל גוף.

פרק ד': נהלים

13. הגשת בקשות ודיווח

- א.** הגשת בקשה תיעשה ע"פ טפסים ייעודיים שיפרסם המשרד. לבקשה יצורפו כל המסמכים שיידרשו.
- ב.** לבקשה יצורף מסמך המפרט את צרכי הקהילה והדרכים להגשמתם לרבות פירוט הפעילות רוחנית תרבותית ותורנית מתוכננת. בקשה שתוגש ללא מסמך זה, תידחה על הסף.
- ג.** לבקשה יצורף מסמך ובו רשימת חברי הקהילה בהתאם להנחיות המשרד. למען הסר ספק, יובהר כי מי שאינו משלם דמי חבר בעצמו אינו נחשב חבר ולא יכלל ברשימה;
- ד.** ב-5 ביוני הסמוך לאחר שאושרה בקשת עמותה לתמיכה, תגיש העמותה דו"ח ביניים אודות פעילותו של רב הקהילה בקהילה, התשלומים וההוצאות הנלוות ששולמו לו, ביצוע הפעילות הנתמכת וכל מידע אחר שיבקש המשרד מתחילת השנה עד למועד הגשת דוח הביניים.

ה. העמותה תגיש לוועדת התמיכות את תכנית פעילותה הכוללת, לשם בדיקת התאמתה למטרות התמיכה ולתנאיה, ולמניעת כפל תמיכה.
ו. העמותה תעמיד עצמה לביקורת המשרד, בהתאם לדינים החלים עליה ובהתאם להוראות הנוהל ולהחלטות הממשלה, והכל לשם הבטחת עמידתה בתנאים למתן תמיכה.

11.

תשלום התמיכה

- א. תמיכה במוסד שנמצא זכאי לפי מבחנים אלה, לא תעלה על שיעור של 86% מעלות הפעילות בפועל בגין פעילותו לפי מבחנים אלה .
- ב. לא דיווח המוסד כמחויב במבחנים אלה ובנוהל, או לא הגיש אישורי הפקדה כנדרש, לא תאושר בקשת התמיכה שהגיש או לא יבוצעו תשלומי התמיכה התקופתיים, לפי הענין, ויחולו הוראות הנוהל.
- ג. למשרד שמורה הזכות לעכב/לעצור העברת כספי התמיכה ככל שהדיווחים לא הוגשו בזמן / לא משביעים את רצון המשרד / מעידים על חוסר שביעות רצון בכל הנוגע למילוי מטרות התמיכה.
- ד. היקף הפעילות שבגינה תינתן תמיכה לפי סעיף זה לא יהיה גדול ביותר מפי 2 מהיקף הפעילות שנעשתה בשנה שקדמה לשנת הגשת בקשת התמיכה.

נספח ד' - עלויות

עלות הכשרה לתוכנית 'פרחי אמורא' המיועדת לפרחי רבנות (משוער)

מס' תלמידים בהכשרה	25
תשלום לתלמיד לתכנית	3000
שעת מרצה	400
היקף שעות תכנית	308
סה"כ עלות מרצים לתכנית	123200

הצעת מימון שנה ראשונה פרחי רבנים					
	הרבנות הראשית	משרד הדתות	תרומות וקרנות	מימון עצמי	
הצעת מימון:	25%	25%	20%	30%	
תלמידים 25	נ"ה 2,536	נ"ה 2,536	נ"ה 2,029	נ"ה 3,000	לתלמיד
תכנית	נ"ה 63,395	נ"ה 63,395	נ"ה 50,716	נ"ה 75,000	
כיתות שנתי 5	נ"ה 316,975	נ"ה 316,975	נ"ה 253,580	נ"ה 375,000	
	נ"ה 634,000	סה"כ מימון ממש			

פירוט:

תקציב מכון הכשרה למשרות ברבנות בישראל			
שנה ראשונה	שנה שניה	שנה שלישית	
מספר הכשרות	5	10	20
מקורות הכנסה:			
תשלומי שכר לימוד	נ"ה 375,000	נ"ה 750,000	נ"ה 1,500,000
סה"כ הכנסה	נ"ה 375,000	נ"ה 750,000	נ"ה 1,500,000
הוצאות כח אדם משכורות:			
מנהל	נ"ה 82,000	נ"ה 140,000	נ"ה 140,000
מנהל ארגוני		נ"ה 140,000	נ"ה 140,000

₪ 72,000	₪ 72,000	₪ 36,000	מזכירות פרויקט
₪ 2,464,000	₪ 1,232,000	₪ 616,000	מרצים
₪ 2,816,000	₪ 1,584,000	₪ 734,000	סה"כ הוצאות כח אדם
			שכירויות, שיפוץ ורכישת ציוד:
₪ 270,000	₪ 270,000	₪ 270,000	שכירות
₪ 60,000	₪ 60,000	₪ 120,000	ריהוט כיתות לימוד
₪ 330,000	₪ 330,000	₪ 390,000	סה"כ הוצאות רכישת ריהוט
			אחזקה:
₪ 28,000	₪ 25,000	₪ 20,000	משרד
₪ 12,600	₪ 7,000	₪ 3,900	הוצאות ביטוח
₪ 280,000	₪ 220,000	₪ 120,000	שמירה, חשמל וניקיון
₪ 320,600	₪ 252,000	₪ 143,900	סה"כ הוצאות אחזקה
₪ 3,466,600	₪ 2,166,000	₪ 1,267,900	<u>סה"כ הוצאות:</u>
שנה ג	שנה ב	שנה א	סיכום:

₪ 1,500,000	₪ 750,000	₪ 375,000	סה"כ הכנסות:
₪ 3,466,600	₪ 2,166,000	₪ 1,267,900	סה"כ הוצאות:
₪- 1,966,600	₪ -1,416,000	₪- 892,900	סך תקציב חסר:
₪- 4,275,500	סה"כ מצטבר (3 שנים)		
₪ 1,425,200	סה"כ עלות שנתית ממוצעת		
₪ 50,130	₪ 93,400	₪ 130,380	עלות תפעול לקורס
₪ 163	₪ 303	₪ 423	עלות תפעול לש"א

עלות הכשרה לתכנית 'אמורא-רב' המיועדת לרבנים מכהנים:

עלות כיתת לימוד

מספר חודשי לימוד נטו	11	עלות שעת לימוד	400
מספר מפגשים חודשי	4	עלות נוספת לתפעול	500
ש"א למפגש	7		
סה"כ מפגשים	44		
שעות חודשי	28		

סה"כ עלות שעות לימוד 123,200 ₪

סה"כ תפעול 154,000 ₪

סה"כ עלות 277,200 ₪

פירוט:

הצעת מימון:	מימון עצמי 30%	תרומות וקרנות 20%	משרד הדתות 25%	הרבנות הראשית 25%	סה"כ
תלמידים 30	2,772 ₪				
תכנית	83,160 ₪	55,440 ₪	69,300 ₪	69,300 ₪	277,200 ₪
כיתות שנת 5	415,800 ₪	277,200 ₪	346,500 ₪	346,500 ₪	1,386,000 ₪
		סה"כ מימון ממשלתי	693,000 ₪		
הצעת מימון:		תרומות וקרנות 20%	משרד הדתות 40%	הרבנות הראשית 40%	סה"כ
תלמידים					
לתימ"ד		2,218 ₪	4,435 ₪	4,435 ₪	11,088 ₪
תלמידים 25		55,440 ₪	110,880 ₪	110,880 ₪	277,200 ₪
כיתה					
		סה"כ מימון ממשלתי	221,800 ₪		
תלמידים 50	כיתות 2	110,880 ₪	221,760 ₪	221,760 ₪	554,400 ₪
		סה"כ מימון ממשלתי	443,500 ₪		
תלמידים 100	כיתות 4	443,520 ₪	887,040 ₪	887,040 ₪	2,217,600 ₪
		סה"כ מימון ממשלתי	1,774,100 ₪		
		סה"כ מימון ממשלתי ל-3 שנים:	2,439,400 ₪		

